

ISSN: 1308-5549

Çankırı Karatekin Üniversitesi
**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**

Çankırı Karatekin University
**Journal of the Faculty of Economics &
Administrative Sciences**

Cilt/Volume: 14

Sayı/Issue: 3

Güz/Fall 2024

Sahibi / Owner

(Çankırı Karatekin Üniversitesi Adına)

(On Behalf of Çankırı Karatekin University)

Harun Çiftçi (Rektör/Rector)

Editör / Editor

Doç. Dr. Barış Öztuna, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Yayın Editörü / Publishing Editor

Dr.Öğr.Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Hatice Yazgan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Emine Çeliksoy, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Esra Erenler Tekmen, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Rıfat Karakuş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç.Dr. Üyesi Mehmet Sedat Uğur, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Doç.Dr. Üyesi Emine Çetinel, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Caner Dilber, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Sezer Öksüz, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dil Editörleri / Language Editors

Doç.Dr. Burçin Demirebilek, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip Turan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Kübra Aşık Akdemir, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Mehmet Ali Demir, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Mizanpai Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Altan Aktaş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Sekreterya / Secretary

Arş. Gör. Ömer Faruk Uğurlu, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Nurdan Bana, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Afrim Hoti (University of Phristina)

Prof. Dr. Arch Woodside (Boston College)

Prof. Dr. Aydın Özkan (Huddersfield Business
School)

Prof. Dr. Cenk Sözen (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Domingo Ribeiro-Soriano (University of
Alcala)

Prof. Dr. Hatice Yazgan (Çankırı Karatekin
Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Bozkurt (Çankırı Karatekin
Üniversitesi)

Prof. Dr. J. Augusto Felicio (Lisbon School of
Economics and Management)

Prof. Dr. Pineiro Chouso Juan Ramon

(Universidade de Santiago de Compostela)

Prof. Dr. R. Arzu Kalemci (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Zhongqi Jin (Middlesex University
London)

Doç. Dr. Bardhok Bashota (University of Phristina)
Üniversitesi)

Doç. Dr. Francis Rico C. Domingo (De La Salle
University)

Doç. Dr. Harun Yıldız (Bandırma Onyediy Eylül
Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Muradov (Dnipro Teknoloji
Üniversitesi)

Doç. Dr. İrge Şener (Çankaya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Fatih Öztarsu (Hankuk
University Of Foreign Studies)

Doç. Dr. Rudra Pradhan (Vinod Gupta School of
Management)

Doç. Dr. Vesna Poposka (Makedonya Cum.
Uluslararası Vizyon Üniversitesi)

Dr. Ayhan Özkan (Ankara Valiliği)

Dr. Öğretim Üyesi Şuayip Turan (Çankırı
Karatekin Üniversitesi)

Dergi Yazışma Adresi /

Correspondence Address

Çankırı Karatekin

Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi Uluyazı Kampüsü, Çankırı

TÜRKİYE

Tel: +90 376 218 9542

Fax: +90 376 218 9546

E-mail: iibfdergi@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Akın KOÇAK
Aydın ÖZKAN
Ayşegül ATEŞ
Bahtişen KAVAK
Carlos A. Albornoz

Cumhur ERDEM
Gülçin ÖZKAN
Hülya ÜLKÜ
İsmail TUNCER
Kemal YILDIRIM
Nilgün KUTAY
Ömer TORLAK
Yusuf Ziya TAŞKAN

Ankara Üniversitesi
Hull University
Akdeniz Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Facultad de Economía y Negocios Univesidad del
Desarrollo
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
York University
World Bank
Mersin Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

4 Aylık Hakemli Süreli Sosyal Bilimler Dergisi

Dergimiz yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında) yayımlanan hakemli bir dergidir. Her cilt dört sayı içermektedir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazarına aittir.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilemeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Makale gönderme adresi: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

The refereed journal is published four times yearly (March, June, September, & December). Each volume consists of four issues.

The views expressed in this journal are those of the authors. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

The journal publishes manuscripts both in Turkish and English.

Author guidelines are at <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>
Manuscripts should be sent to: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / ABSTRACTING and INDEXING

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences is indexed by:

- AcademicKeys (2014-)
- Advanced Sciences Index (ASI) (2014-)
- Akademik Dizin (2012-)
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) (2012-)
- Araştırmax (2012-)
- Business Source Corporate Plus (EBSCO) (2012-)
- CiteFactor (2014-)
- Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2015-)
- EconBiz (RePEc) ve ECONIS (2014-)
- EconLit (2014-)
- Electronic Journals Library (WZB) (2014-)
- Gale - Cengage (Academic OneFile) (2015 -)
- Index Copernicus (2012-)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) (2014-)
- J-Gate (2014-)
- Journal Index (2014-)
- Jour Informatics (2014-)
- JournalTOCs (2015-)
- Open Academic Journals Index (OAJI) (2014-)
- Proquest (2012-)
- Public Affairs Information Service (PAIS International) (2012-)
- Scipio (2012-)
- Scientific Indexing Services (SIS) (2014-)
- SHERPA/RoMEO (2014-)
- TUBITAK-ULAKBİM (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) (2015-)
- Türk Eğitim İndeksi (Index of Turkish Education) (2014-)
- UlrichsWeb (2012-)
- Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) (2012-)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

ss.585-615	Mısır'da Demokrasiye Geçiş Sürecinin Başarısızlığı
	The Failure of the Transition to Democracy in Egypt
	Şuayip Turan, Yılmaz Bingöl
ss.616-633	Geçici Koruma Kapsamında Bulunanların Ekonomiye Etkisinin Vatandaş Üzerinden Araştırılması: Çankırı Örneği
	Investigation of the Effects of the People Under Temporary Protection on the Economy through Citizens: Çankırı Case
	Eray Göç
ss.634-656	Fisher Hipotezinin Testi: Zamana Bağlı Değişen katsayılar Tahmini
	Test of Fisher's Hypothesis: Estimation of Time-Varying Coefficients
	Zehra Abdioğlu, Nebiye Yamak
ss.657-676	İşe Adanmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Mühendislik Fakülteleri Örneği
	The Effect of Work Engagement on Turnover Intention: Example of Engineering Faculties
	Emine Çetinel, Sevdiye Ersoy Yılmaz
ss.677-699	Effects of Digitalization on Labour Markets: Digital Education
	Dijitalleşmenin Emek Piyasalarına Etkileri: Dijital Eğitim
	Burcu Arısoy
ss.700-722	Maliyet Yapışkanlığının Panel veri Analizi ile Test Edilmesi: BİST Taş ve Toprak Endeksi Örneği
	Testing Cost Stickiness With Panel Data Analysis: The Case of BIST Stone and Soil Index
	Ömer Burak Paksoy, Hüseyin Şentürk
ss.723-751	Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC'ler) ve Kripto Paralar Hakkında Kamuoyu Bilgi ve Algısı: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma
	Public Knowledge And Perception about Central Bank Digital Currencies (CBDCs) and Crypto Currencies: A Research on University Students
	Güven Delice, Barış Aksoy, Necati Alp Erilli
ss.752-778	Ekolojik Modernleşmeye İklim Değişikliği ve "Çevresel Ayak İzleri" Üzerinden Bakmak
	Looking at Ecological Modernization Through Climate Change and

	“Environmental Footprints”
	Gökhan Bulut, M. Akif Özer
Derleme Makaleleri/Review Articles	
ss.779-805	Girişimcilik Başarısızlığının Gizli Dersleri
	The Hidden Lessons of Entrepreneurial Failure
	Zuhal Şenyuva, Alperen Öztürk, Mehmet Çakar, Özlem Öğütveren Gönül
ss.806-832	A Comparison Essay in the Context of the Management Phenomenon: Ancient Sumerian, Egyptian and Greek Civilizations
	Yönetim Olgusu Bağlamında Bir Karşılaştırma Denemesi: Eski Sümer, Mısır ve Yunan Medeniyetleri
	Orkhan Shirinzade, Metin Özkartal
ss.833-855	Pazarlama Perspektifinden Dijital Bağımlılık Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme
	A Conceptual Evaluation on Digital Addiction from a Marketing Perspective
	Ayşe Gülgün Türken, Aytekin Fırat

Araştırma Makalesi

Mısır'da Demokrasiye Geçiş Sürecinin Başarısızlığı¹

Şuayip TURAN

*Sorumlu Yazar, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
sturan@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9781-8420*

Yılmaz BİNGÖL

*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
ybingol@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9077-6798*

Öz

Demokrasi sadece Mısır'da değil, Arap bölgesinde de en çok talep edilen rejimlerden biridir. 2010'un sonuna gelindiğinde, Mısır halkı otoriter yöneticilere karşı kitlesel gösteriyi destekledi. Bölgedeki insanlar, büyük ve belirleyici bir kitle olduklarında, baskıcı yöneticilerinin demokratik olmayan bir yönetim anlayışını bırakmak zorunda kaldıklarını fark ettiler. Bu nedenle Mısır'daki ayaklanma, bölgede insanların siyasi liderlerine özgürce oy verdiği yeni bir siyaset için büyük umutlar taşıyordu. Bu çalışmada Mısır'daki iç ve dış aktörlerin demokrasiye geçişe etkisi incelenmiştir. Mısır'daki iç faktörler Mursi yönetiminin diğer bir ifadeyle o dönem için demokrasiye geçişin başarısızlığına sebep olmuştur. Hem bölgesel hem de küresel aktörler darbeyi desteklediler ve karşı devrimden hemen sonra Mısır'a mali yardımlarda bulundular. Bu makalenin ana amacı Mısır'da demokrasiye geçişin başarısızlık nedenlerini ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Mısır, demokrasi, Arap baharı, askeri darbe
JEL Sınıflandırma Kodları: D72, D73, D74, H11

The Failure of the Transition to Democracy in Egypt²

Abstract

Democracy is one of the most demanded regimes not only in Egypt but also in the Arab region. By the end of 2010, the Egyptian people supported the mass demonstration against authoritarian rulers. The people in the region noticed that when they became a large and decisive mass, their oppressive rulers were forced to abandon an undemocratic understanding of government. In this study, the effect of domestic and external factors on the transition to democracy in Egypt was examined. The domestic factors paved the way for the failure of Morsi's administration, namely the failure of the democratic transition process at that time. Both regional and global actors supported the coup and provided them with financial aid immediately after the counter-revolution. The main aim of this article is to reveal the reasons for the failure of the transition to democracy in Egypt.

Keywords: Egypt, democracy, Arab spring, military coup d'état
JEL Classification Codes: D72, D73, D74, H11

¹ Bu makale sorumlu yazarın "Failed Transition to Democracy in Egypt" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 01.10.2021 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 21.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Turan, Ş. ve Bingöl, Y. (2024). Mısır'da demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlığı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 585-615. doi: 10.18074/ckuiibfd.1003570

1. Giriş

Mısır halkı uzun zamandır demokrasinin kendi ülkelerinde uygulanması için beklemişlerdi. Otoriter liderlerine başkaldırmaya çalıştılar ama halkın zayıf desteği yüzünden her zaman başarısız oldular. 2010'un sonuna gelindiğinde, Mısır halkı otoriter yöneticilere karşı kitlesel protestoyu destekledi. Mısır'daki insanlar, büyük ve belirleyici bir kitle olduklarında, baskıcı yöneticilerinin demokratik olmayan bir yönetim anlayışını bırakmak zorunda kaldıklarını anladılar. Bu nedenle, Mısır'daki ayaklanma, insanların siyasi liderleri için özgürce oy kullanabilecekleri bölgede yeni bir geçiş için büyük umutlar taşıyordu. Özkoç'a (2018, s.154) göre, Arap ülkelerinin birçoğunda demokratik geçiş, bu ülkelerin devlet yapılarının batılı ülkelere tamamen farklı olmasından dolayı çok daha geç başlamıştır. Demokrasi yer ve zamana göre farklılık göstererek farklı bireylere farklı anlamlar ifade edebilir. Schumpeter'e (2003, s. 260) göre demokrasi, bireylerin rekabetçi bir sürecin ardından halk oylamasıyla iktidara geldiği siyasal sistemdir. Minimalist demokrasi görüşünü savunan Schumpeter'e (2003:272) göre, demokrasi öncelikle halkın yararı için 'ortak iyiliğin' peşinde koşmakla ilgili değildir; daha ziyade bir seçim sistemidir. Halkın iradesi ne doğası gereği makuldür ne de önceden mevcuttur. Bir ülkede, daha fazla oy almak için rekabet eden rakip siyasi partiler arasında siyasi partilerin liderlerini seçme hakkı vardır. Wara (2019, s.86) liberal demokrasinin bir başka yorumunu da 'kaosun hâkim olmasına izin vermek yerine farklılıkların ele alınmasına ve bu farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıkların etkili bir şekilde yönetilmesine vurgu yaparak kolektif karar almaya izin vermesidir' diye açıklamaktadır. R. Dahl'ın poliarsi kriterlerine göre demokrasinin anlamı özellikle de Mısır'da insanların demokrasi için mücadelesini kavrayabilmek adına çok önemlidir. Demokratik haklara yönelik sınırlamalar, tek adam yönetimleri, siyasete sınırlı katılım, siyasi katılımın çeşitli nedenlerle engellenmesi, sınırlayıcı ve baskıcı rejimler, toplumdan uzak otoriter yönetimler bölgede liberal demokrasiye olan ihtiyacı artırdı.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde kargaşanın son bulması, farklılıkların adil, eşit ve hukuksal bir çerçevede içinde ortak bir yönetim anlayışıyla yönetilebilmesi liberal demokrasinin uygulanabilirliği bu coğrafya için önemli bir kıstastır. Dahl, demokrasi kavramının farklı disiplinler tarafından çok anlamlı bir kavram haline dönüştürüldüğünü, bilimdeki tekil anlamının değişip çeşitlendiğini ve her bilim insanının aynı şeyi anlayabileceği bir kavram olmaktan uzaklaştığını söylemiştir. Bu gerekçe ile demokrasi kavramını siyaset bilminde kullanmamayı, yerine 'poliarşi' kavramını kullanmayı önermiştir (Dahl, 1971, s. 3). Vatandaşları bu kriterler ile yönetmek bir devletin tamamen demokratik olduğunu düşünmek için yeterli değildir. Dahl (1998, s. 85) ulusal düzeyde demokrasi için gerekli olan sekiz siyasi kurumu şu şekilde sıralamaktadır:

1. Sınırlama olmaksızın örgüt kurma ve örgütlere katılma hakkı.
2. Sınırlama olmaksızın kendini ifade etme hakkı.
3. Oylamaya katılma hakkı.
4. Kamu

görevinde görev alma hakkı. 5. Siyasi liderlerin seçmenlerin lehine rekabet etme hakkı. 6. Alternatif haber kaynaklarının varlığı. 7. Seçimlerin özgür ve adil bir şekilde yapılması. 8. Hükümet politikalarını şekillendirmek için oyları ve diğer tercih göstergelerini kullanan kurumların varlığı.

İşlevsel bir demokrasi, vatandaşların kamusal hayata aktif ve özgürce seçilebilmelerini gerektirir. Demokrasiler, vatandaşların kamuyu etkileyen konulara duyarlı olmasını, temsilcilerini seçmesini ve siyasi partilere katılmaya istekli olmayı önemser. Geniş katılım olmadan, demokrasi gelişemez ve demokrasi küçük ve seçkin grupların koruyucusu olmaya başlar.

Mısır'da insanların Hüsnü Mübarek'e, baskıcı yönetimi için büyük bir öfkesi vardı (Anadolu Ajansı, 2018). Arap Baharı sırasında Mısır halkı rejime karşı bir araya gelmeye başladı. Mısır halkı bir araya gelerek gerçekleştirdiği protestolarla yolsuzluğun, adaletsizliğin ve kötü ekonomik koşulların sona ermesini istiyorlardı. Aslan ve Durmuş'a (2002, s.3) göre, meydanlarda başlayan protestolarda 'ekmek, özgürlük, sosyal adalet' ve 'onurlu bir yaşam' sloganları hâkim oldu. Bu durum aynı zamanda, pek çok siyasi örgütün kullandığı; kötü ekonomik koşullar, yüksek düzeyde yolsuzluk, işsizlik, artan gıda fiyatları, seçim sistemine güvensizlik argümanları ile örtüşüyordu. Mısır'da yaşayan insanlar, korku duvarını aştıklarında çok büyük bir kitle olduklarını anladılar. Deniz'e (2014, s.68) göre, yerli ve yabancı basın, Kuzey Afrika ve bazı Orta Doğu hükümetlerindeki devrimci ve yenilikçi otorite hareketlerini tanımlamak için 'Arap Baharı' terimini kullanmaya başladı. Bu ismin seçilmesinde iki faktör etkili oldu: Birincisi, coğrafi olarak Arap Devletlerinde yaşanan olaylar, ikincisi ise ayaklanmalardan kaynaklanan düzenin Arap halkı için yeni bir çağın başlangıcı olacağı beklentisidir. Mısır halkı rejime karşı protestolarında sorunlarına çözüm için demokratik yönetim talep ediyorlardı. Hüsnü Mübarek, 11 Şubat 2011'de Mısır'da 18 gün süren ayaklanma sonrasında devrildi. Başkanlıktan istifa etti ve Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne ülkeyi yönetme görevini devretti. İnsanlar iyimser bir şekilde eski rejimin yeni demokratik olanla değişeceğine inanıyorlardı. Uzun süren Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi yönetiminin ardından seçimler yapıldı. Seçimlerin sonucu açıklandığında Müslüman Kardeşlerin partisi olan Hürriyet ve Adalet partisinin adayı Muhammed Mursi demokratik yolla seçilen Mısır'ın ilk cumhurbaşkanı oldu (Özkan, 2014, s. 11). Ayrıca, İslami gelenekten gelen Müslüman Kardeşler ve Selefiler parlamentoda çoğunluğu elde etti. Doğal olarak hem parlamentoda hem de başkanlıkta İslami görüşü benimseyenler kazanınca devrimci liberaller, laikler, sol görüşlüler ve Hristiyan azınlık bu durumdan ciddi şekilde rahatsız oldular. Siyasi aktörler demokratik geçişin tam sağlanması ve demokratik kurumların ülke sathında oluşturulması için görüş birliğine varamadılar. Mursi yönetimi bürokratik engellerle ve yargı vetolarıyla karşılaştı. Müslüman Kardeşler, Mübarek rejiminden gelen statükocu bürokratik muhaliflerden politik manevralar yaparak kurtulmaya çalıştı.

Bu çalışmanın amacı da modern Mısır'daki demokrasi geçiş sürecini ve özellikle Mısır'daki demokrasiye geçişin başarısızlıklarını göstermektir. Hem iç faktörler hem de dış faktörler demokrasiye geçişin başarısız olmasına neden oldu. Demokratik yolla seçilen Muhammed Mursi, 3 Temmuz 2013'te askeri darbe ile başkanlıktan uzaklaştırıldı. Hem bölgesel hem de küresel aktörler darbeyi arka planda desteklediler ve karşı devrimden hemen sonra mali yardımlarda bulundular. Bu çalışmada, Arap Baharı sürecinde Mısır halkının demokratik yönetim ile idare edilme süreci ve bu sürecin iç ve dış etkenlerden kaynaklı karşı darbe sonucu başarısızlık ile sonlanması vurgulanmaktadır. Nihai olarak, 3 Temmuz 2013'te ordunun gerçekleştirdiği darbeye Mısır yönetimi ordunun eline geçti.

2. Metodoloji

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi, olayları doğal ortamlarında gerçekçi ve kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır (Karataş, 2017; Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39). Bu çalışma, kitaplardan ve akademik dergilerden çıkarılan ikincil veri kaynağına odaklandığından, demokratik geçişin başarısızlığını küresel ve yerel faktörlere dayandırarak açıklamaya çalışmıştır. Bu çalışmada özellikle Arap Baharı döneminde yayınlanan gazete, makale ve kitaplardan elde edilen bulgular üzerinde durulmuştur. Krippendorff (2018) nitel içerik analizini, içgörü elde etmek, gerçek bilgileri iletmek ve gelecekteki eylemler için rehberlik sağlamak amacıyla verilerden güvenilir ve doğru sonuçların çıkarılmasını sağlayan bir araştırma tekniği olarak tanımlamaktadır. Araştırma örneklemini içerisinde yer alan modern Mısır yönetim tarihi ve Arap Baharı süreci ile Mursi dönemi ile ilgili yazılan kitap ve dijital makalelere yer verilmiştir. Nitel araştırma, birçok yöntem ve kaynaktan yararlanarak sözlü ve yazılı anlatıları veya kayıtları analiz ederek insan deneyimlerini araştırır (Punch, 2005, s.165). Bu yöntem, bu çalışma kapsamındaki hedef nüfusun değerlerini, bakış açılarını, deneyimlerini ve dünya görüşlerini gösteren verilerin toplanması için yararlı ve faydalıdır. Bu yaklaşım, sosyal ve yapısal koşullara odaklanır. Sonuç olarak, bu araştırmanın odak noktası, Mısır'daki demokratik geçişin başarısızlığına sebep olan iç ve dış faktörlerdir. Sosyal, ekonomik ve politik sorunlar, geçiş sürecini etkileyen iç faktörlerdir. Güçlü dış aktörlerin bölgedeki çıkarları Mısır'ı kimin ve nasıl yöneteceğine etki eden faktörler arasındaydı. Bu çalışma ile, iç ve dış faktörlerin Mısır'da demokrasiye geçiş sürecindeki rolü üzerine yeni bir teorik perspektif oluşturmaya çalışmıştır.

3. Demokratikleşme Sürecinde İç Aktörlerin Rolü

Demokrasi uzun zamandır sadece uluslararası toplum için değil, aynı zamanda Mısır Arap Cumhuriyeti halkı için de en iyi yönetim tarzı olarak kabul edilmiştir. Nasır, Sedat ve Mübarek dönemleri, demokrasi açısından Mısırlıların neredeyse tamamı için çok zor bir dönem olmuştur. Bekaroğlu ve Kurt'a (2015) göre, Mısır'daki modern döneme (1950 ve sonrasında) bakıldığında Nasır, Sedat ve

Mübarek dönemlerinde göstermelik seçimler vardır. Şeffaf ve özgür bir ortamda yapılmayan bu seçimler adil değildir.

Mısırlılar, pek çok kez ayaklanmaya ve seslerini duyurmaya çalışmışlardı, ama insanlar, otoriter liderlerin ve güvenlik birimlerinin baskılarından korktukları için geniş tabanlı tüm topluma yayılan destek bulamıyorlardı (Demir, 2020). 2010'un sonuna gelindiğinde, Kuzey Afrika'daki uluslar uyanmaya başladı. Arap isyanlarının başlangıcında meydana gelen protesto gösterileri incelendiğinde, en çok dile getirilen en radikal talep, mevcut hükümetin devrilmesiydi (Ataman, 2019). Arap rejimleri sürdürülebilir değildi. İnsanların talepleri, yönetim ve yaşam koşullarının değişmesi dışında üç ana kategoriye ayrılabilir: ekonomik, siyasi ve toplumsal. Ekonomik özgürlükler, Arap halkının ilk talebiydi. Kötü yaşam koşulları, işsizlik ve fakirlik, Arap isyanlarının ana nedeni olarak kabul edilebilir. Böylece, Özçelik'e (2020, s.22) göre, Mısır'da kitlelerin özgürlük ve ekonomik refah mücadelesi başlamış oldu. Arap Baharı demokratikleşme ve ekonomik taleplere odaklanan bir dizi eylem ile başladı. 2011'de Mısır'da demokratik düşünce hızla şekillendi. Mısır'da seçimler vardı ancak bu seçimler düşük katılım ve yanlış sonuçların yanı sıra özgür ve adil değildi. Seçimlere resmi katılım, seçmenlerin yarısından daha düşüktü. Örneğin; Telci'ye (2010, s.231) göre, 1 Haziran 2010'daki ilk oylamada seçimlere katılım %30,8 iken, 8 Haziran 2010'daki ikinci tur oylamada %14'te kalmıştır. Mübarek'in partisi Ulusal Demokratik Partisi (UDP) 80 sandalye kazanarak Şura Konseyi'nin %90'ından fazlasını oluşturmuştur. Seçimlerde adil bir yarış ve şeffaflığın olmadığı ise muhalif kesim için yapılan baskılarda görülebilir. Halk Meclisi seçimlerinin sonuçlarını incelemek, yaygın ayaklanmanın temel katalizörü olan siyasi baskının boyutunu ortaya çıkarmak için yeterli olacaktır. Mübarek liderliğindeki UDP, 1984, 1987, 1990, 1995, 2000, 2005 ve 2010 yıllarında üst üste yapılan yedi seçimde önemli zaferler elde etti. Ancak bu seçimler gerçek anlamda demokratik kabul edilmedi ve birçok muhalefet partisi boykot yolunu seçti (Koçak, 2013, s. 16). Seçim öncesinde ve sonrasında muhalefet üzerinde önemli bir baskı da görülmüştür (Topol, 2010). Muhalefetin organize hareket etmesi ve muhalif sesler şiddetle bastırılmıştır. Telci'ye (2010) göre, sıkıyönetim kurallarını gerekçe göstererek polisin yaygın uygulamalarından biri olan kimlik sorgulama ve suçlama olmaksızın gözaltına alma Mısır'da yaygın görülen durumlardan biridir. Koçak (2013, s.12), olağanüstü hal hukukunun varlığını sürdürmesi, seçimlerde yolsuzluk iddiaları, muhalif siyasi oluşumlara yönelik keyfi kısıtlamalar ve cezai soruşturmalar gibi bazı uygulamaların Mübarek'e karşı muhalefetin artmasına inkâr edilemez şekilde katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir.

Müslüman Kardeşler üyesi olarak seçim sandıklarında görevli olan gözlemciler seçim salonlarına alınmamışlardır. Seçimlerde baskı giderek artarken şeffaflık da azalmaktadır. Topol'a (2010) göre, 08 Haziran 2010'daki seçimlerinde, Şura Konseyine aday olan Müslüman Kardeşler'in 15 üyesinden hiçbiri sandalye kazanamamıştır. Ama Mısır'daki asıl sorun, başkanlık ya da parlamento üyeliği için

yarışacak adayların adil bir şekilde yarışması için rekabet etme haklarının uygulamada olmayışıydı. Başkanlık seçimi için muhtemel pek çok aday başkanlık seçimlerinden zorla çıkarılmışlardır. Bu nedenle, seçimin, halkın siyasi liderlerini değiştirmesi için güçlü bir silah olduğu kesin olmakla birlikte bu sadece demokratik yönetimler için poliarşiye göre yeterli değildir. Başkanlık koltuğuna oturan Nasır, Sedat, Mübarek çok uzun yıllar başkanlıkta kalmışlardır. Bu başkanlar yapılan sözde seçimlerde %35-40 arası katılımı neredeyse halkın tamamının oyunu almışlardır. Zakaria (2003) seçimlerle demokrasilerin yenilendiğini ve bu seçimlerin demokrasinin kaçınılmaz bir parçası haline geldiğini belirtir. Prosedürel demokrasisi olarak da bilinen bu minimalist demokrasi, demokratik geçiş aşamasına yeni başlamış bir ülke için uygun olduğu düşünülmektedir (Diamond, 1999, ss. 9-10). Günümüzde de bu görüşe uygun şekilde, eğer uluslar rekabetçi çok partili seçim organize edemediklerinde, o ülkelerde demokrasinin varlığından söz edemeyiz. Diğer bir ifadeyle, demokrasi günlük yaşamda uygulanmalı ve temel hakları garanti edebilen, bireylerin ve grupların özgürlüklerini güvence altına alabilecek siyasi kültürün bir parçası olmalıdır. Seçimlerle ilgili olarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (UDHR) 21. maddesi (2015, s.3) halkın iradesinin hükümetin otoritesinin temeli olacağını hatırlatması çok önemlidir. Bu, evrensel ve eşit oy hakkıyla yapılacak ve gizli oyla özgür oy kullanma usulleriyle tutulacak olan periyodik ve gerçek seçimlerde ortaya çıkacaktır. Huntington (1991, ss.580-581) otoriter rejimlerin, rekabeti ve katılımı bastırıldığını belirterek kitlelerin katılım baskısına ve bunun oluşturduğu bunalıma karşı koyabilecek güce ve köklü temellere sahip olmaması şeklinde ifade eder. Baskı, bir kişiyi veya grubu cezalandırmak veya caydırmak için fiziksel cezaların uygulanması veya yaptırım tehdidinin uygulanmasıdır. Otoriter hükümetlerin temeli olarak hizmet eder. Baskının temel amacı, toplum içinde siyasi rejime yönelik eleştirileri ve memnuniyetsizliği bastırmak, siyasi muhalefeti dağıtmak, topluma korku salmak ve dolayısıyla otokratı iç tehditlerden korumaktır. Baskı, muhalefet liderlerine yönelik açık saldırıları, büyük ölçekli gösterilerin zorla bastırılmasını, kapsamlı dinlemeyi, gözetlemeyi ve eğitim ve istihdam olanaklarından yoksun bırakmayı kapsar (Gerschewski, 2013, s.20). Sivil siyasete ait kurumların silahlı kuvvetleri kontrol konusundaki işlevsel yetersizliği durumunda, askeri kadroların siyasete müdahalesinin normal olarak algılanması paradigmanın temel kabulleri arasındadır. (Huntington, 2007, ss. 21-44). Aynı şekilde, Perlmutter (1981, s.8) otoriter rejimlerin din, düşünce ve ifade özgürlüğünü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü, gösteri ve katılım özgürlüğünü kısıtladığını belirtmiştir. Otoriter rejimler, sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin her birini izleyerek bu örgütlerin özerkliğini kısıtlarlar. Otoriterliğin genel olarak merkezi yönetimin kontrolüne ve hâkimiyetine dayandığını ifade etmiştir. Otoriterliğin temel hedefi, bireyin, bireysel ve kolektif davranışlarını baltalamak ve yıkmak yoluyla seçkinlerin egemenliğini ortaya çıkarmaktır. Demokratik olmayan veya otoriter rejimlerin monarşiler, aristokratlar, tek parti sistemleri, askeri rejimler ve kişisel diktatörlükler gibi çeşitli biçimler aldığını belirtmiştir. Dikta rejimler, demokratik ve sivil hükümetlerin yerini alan askeri darbeler tarafından meydana getirilir ve askeriyenin çıkarlarını

her zaman ön planda tutarlar. Mısır örneğinde, otuz yıldır başkan olan Mübarek'i devirmek için insanlar hayatlarını tehlikeye attılar. Ancak, onun indirilmesinden sonra, insanlar istediklerini alamadılar. Yeni yönetim, halkın ekonomik ve sosyal problemlerini acil bir şekilde çözemediği için halk yeni hükümetten memnun kalmadı. Daha sonra El Sisi liderliğindeki askeri darbe, iktidarı darbe ile Mursi'den aldı. Ordunun bu şekilde doğrudan müdahalesi, Mısır'da demokrasiye geçiş sürecini başarısız kıldı. Arap Baharı'nın ardından Mısır Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi bir buçuk yıl aradan sonra özgür ve adil seçimler yapılmasına izin vererek demokratik geçiş sürecine onay vermişti. Mısır'da demokrasiye geçiş süreci iç ve dış faktörlerin de desteği ile Temmuz 2013 yılında yaşanan askeri darbe ile sona erdi. Bu geçiş süreci aynı zamanda, müesses nizamın ve yönetici seçkinlerin Mısır halkına iktidarı bırakmak istemedikleri için çok önemliydi. Mısır'ın otoriter rejiminden kalma kurumsal yapıları istikrarlı demokratik geçişe engel oldu. Ordunun tutumu Mısır'ın demokrasiye geçiş sürecinin başarısız olmasında hayati önem arz etmektedir. Bu itibarla, geçiş sürecinde askeriye'nin duruşu demokrasinin yapısına yön vermiştir. Mısır tarihinde, modern batı dünyası açısından demokratik bir yönetim yoktur. Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra İngiltere tarafından işgal edildi ve dış işgalcilerden bağımsız hale gelmesi 32 yıl sürdü (MFA, 2022). 1952'den 2011'e kadar otoriter bir başkanlık tarafından yönetildi; bu nedenle halk baskın tek adayı zorunlu olarak seçmek zorunda kaldı. Bu sistem demokratik bir yönetim yapısı değildi. Diğer yandan, başkan ölene kadar başkanın yapılan sözde seçimlerle değiştirilme olasılığı yoktu. Güçtürk'e (2016) göre rejim, muhalefetin ve başta Müslüman Kardeşler olmak üzere sivil toplumun askeri kontrol ve ordunun ayrıcalıklı konumuna yönelik eleştirilerine yanıt olarak olağanüstü hal ilan etmişti. Rejim muhalefetin büyümesini ve nüfuzunu engellemeyi amaçlıyordu. Bireylerin yargılama olmaksızın süresiz olarak gözaltına alınması, gösterilerin haksız yere yasaklanması, temel hak ve özgürlüklerin 'güvenlik' bahanesiyle askıya alınmasını içeren bu politikaların Mısır'da uygulanması, otoriter bir rejimin kurulmasıyla sonuçlandı.

Mısır'da devrim, halkın ayaklanmasıyla diktatörlüğün çöküşü olarak açıklanabilir. Bu başarılı ve barışçıl geçişte ordunun rolü önemlidir çünkü ordu Mısır'da Mübarek'in yanında değil, halkın tarafında durdu. Ordu, devrimin başarısı için belirleyici bir unsurdur. Ama devrimde sonuç demokratikleşmeyle bitmeyebilir, başka bir deyişle halkın ayaklanma ile elde ettiği şey demokratik bir geçişle sonuçlanmayabilir ve de başka bir otoriter rejime geçebilir. Nitekim ilerleyen süreçte ordu; siyasal, sosyal ve ekonomik yönden kendini ülke içinde yetkili kılmış ve demokratik seçimle iş başına gelmiş başkana darbe yaparak hem geçiş sürecini sonlandırmış hem de halkın demokratikleşme umutlarına ket vurmuştur. 2013'teki darbe ile demokratikleşme ve özgürleşme hayalleri yok olmadı aynı zamanda yeni dönemde oluşan halkın sandığa olan güveni de kayboldu. Bu açıdan, dış faktörler bölgeyi hem olumlu hem de olumsuz yönde derinden etkilemiştir. Goldsmith (2007, s.87), demokratikleşmenin, kurallara bağlı rekabete dayalı sistemi ile otoriter

rejimin yerini alacak bir süreç olduğunu belirtir. Halkın özgürlüğünü talep etmesi ve hükümdarı değiştirmek istemeleri Mısır halkı için olumlu bir gelişmeydi.

Mısır'ın demokrasiye geçişi, ordudaki erkler tarafından 60 yıl süren ardışık yönetimin mirası tarafından baltalandığı aşikârdır. Mısır'da mevcut siyasi duruma odaklanarak ülkenin bugün olduğu yere nasıl geldiğini anlamak çok önemlidir. Mısır'daki geçiş süreci, demokratik erdemlere ulaşmak için bir araçtı. Bu nedenle, eski sayısız siyasi kurumun, toplumsal ihtiyaçlara ve uluslararası normlara göre sistematik olarak yeniden şekillendirilmesi gerektiği anlaşılmıştı. Otoriter yöneticiler tarafından yönetilen 1952-2011 arasındaki Mısır'da, toplumsal ihtiyaçlar ve uluslararası normlar görmezden gelinmiştir. Robbins (2018, ss.11-12) Arap Barometresi IV'te yaptığı çalışmasında, demokrasinin tanımını, Mısırlıların %73'ünün herkes için iş olarak gördüklerini belirtmiştir. Mısır devlet yapısına göre, devlet tek otoriter parti yönetimi ile ülkenin en önemli aktörüdür. Bekaroğlu ve Kurt (2015, s.14), Sedat'ın 1977'de rejimi daha liberal olarak sunmayı hedeflediğini belirtmektedir. Bunun için daha önce kapatılan dört siyasi partinin yeniden açılmasına izin verdi, basına yönelik kısıtlamaları kısmen hafifletti ve cumhurbaşkanının yetkisine meydan okumaktan kaçınmaları koşuluyla sivil toplum kuruluşlarına fırsatlar yarattı. Her ne kadar sözde reformlar yapılsa da hegemonik bir partinin yönetimi devam etmiştir. Bu nedenle, protestocular anlamlı bir değişimden ziyade bir rejim başkanlığı değişikliği ile karşılaştı. Mısır, işkence ve öldürmeler dâhil olmak üzere birçok insan hakları ihlalinin sorumlu olan baskıcı bir yönetim ve zayıf bir yargı sistemine sahipti. Güçtürk'e (2016, s.10) göre 1967 yılında olağanüstü hâl ilan edilmesi, gösterilerin yasaklanması, kişilerin yargılanmaksızın süresiz olarak tutuklanması ve ülkenin kanun hükmünde kararnameyle yönetilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, güvenlik önlemlerinin öncelikli olduğu otoriter bir rejimin oluşmasına yol açarak ülke içinde ciddi insan hakları ihlallerinin kasıtlı ve devam etmesine yol açtı. Avrupa Birliği ve Amerika'dan demokratikleşme için finansal destek gelse de bu yardımlar proje temelli olmadığı ve ihtiyaç duyulan yerlerde harcanmadığı için bir türlü istenilen demokratik reformlar yapılamadı. Aksoy'a (2015) göre, Mısır krizi yalnızca AB'nin değil ABD'nin de dış politika başarısızlıklarından birini teşkil etmektedir. Zira batı bloğu Hüsnü Mübarek'in iktidarda kalması için yoğun çaba sarfetmiştir. Bu bakış açısı, demokrasinin başarısızlığını ve Mısır'daki askeri rejimin geçiş sürecindeki engellemedeki rolünü gözler önüne sermektedir. Siyasete yönelik askeri etkilerin kökenleri, Mısır'daki modernleşme ile çok ilgilidir. Ordunun subayları Mısır'ın politik ve sosyal yapısında çok önemli bir role sahiptir. Demir (2020, s.49), 1952 Hür Subaylar darbesinden doğan Mısır otoriter sisteminin, ilk yıllarında siyasi ve ekonomik reformları hayata geçirmeyi amaçlayan, Nasır'ın önderlik ettiği devrimci bir hareket olduğunu ileri sürüyor. Bununla birlikte, otoriter sistem kurulurken Nasır, kendi hâkimiyetini pekiştirmek için ordunun nüfuzunu ustaca kullandı. Hem orduyu yeniden yapılandırdı hem de onu rejim içinde önemli bir konuma yükseltti. Kazak'ın (2018, s.86) belirttiği gibi Mısır, Enver Sedat döneminde bir ölçüde çok partili sisteme geçmiştir. Ancak devletin siyaset

üzerindeki kontrolü nedeniyle ülkede yalnızca sınırlı sayıda siyasi parti kurulabildi. Sonuç olarak, ülkede çok sayıda siyasi parti yalnızca devrimin ardından kuruldu.

Stacher'e göre (2004, s.220) Enver Sedat'ın çoğulculuk politikasının aslında insanlar ve iktidar rejimi arasında herhangi bir güç paylaşımından kaçındığı biçiminde yorumda bulunmuştur. Örneğin, Yıldırım ve Abdulcelil'e (2011) göre, 1977'de kabul edilen siyasi partiler kanunu, farklı partilerin temsil ettiği üç ana eğilimi ortaya koymaktadır. Bunlar arasında 'sol' eğilimi temsil eden Sosyalist Birlik Partisi, 'sağ' eğilimi temsil eden Vafd Partisi ve merkez eğilimi temsil eden Enver Sedat liderliğindeki Ulusal Demokrat Parti olarak bilinen siyasi parti. Mısır'da siyasi katılım, Başkan Sedat'ın kontrolü altındaydı. Sedat'ın izni olmaksızın dini, sosyal veya mevcut bir siyasi parti ile ilgili bir partinin kurulması 1977 siyasal partiler kanunu ile yasaklandı. Nasır dönemiyle karşılaştırıldığında, siyasi özgürlükler genişletildi, özel mülkiyeti kısıtlayan yasal uygulamalar kaldırıldı, sansür azaltıldı ve siyasi partiler açıldı. Bununla birlikte, pratikte devlet, Nasır döneminin kişisel meşruluğuna dayanarak otoriter yapısını sürdürdü. Buna rağmen, demokratik yönetim yapmaya çalışırken, Sedat'ın birçok engeli ile karşılaşmıştır. Bu nedenle, ülkedeki bazı tehdit ve ayaklanmaların bastırılması için bazı kararname yayınladı. Görgün (2001) Sedat'ın muhaliflerinin tasfiyesinin neticeleri Mısır'ın iç ve dış siyaseti etkiledi. Sedat'ın bir suikastle öldürülünceye kadar Cumhurbaşkanlığı Makamı'nda kalabilmesi ve yetkilerini rahatça kullanabilmesi, hatta bazen keyfi denebilecek uygulamalarda bulunabilmesi bu tasfiye işlemi neticesinde gerçekleşmiştir. Ne yazık ki, bu kararname tüm ülkede siyasi ve sivil özgürlükleri sert bir şekilde kısıtladı.

Tıgılı'ya (2011, s. 7) göre, Sedat'ın açık kapı ekonomik politikasının yalnızca yönetici sınıfına hizmet ettiğini ve zengin ve yoksul insanlar arasındaki uçurumu derinleştirdiğini belirtmiştir. Sedat'ın 'açık kapı' politikası uyarınca ordu ekonomik alanda daha fazla güç kazandı. Ancak devlet aygıtı içinde iç güvenliğin sağlanmasındaki rolü önemli ölçüde azaldı. 1977 İsyanı'nın ardından İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Paramiliter Merkezi Güvenlik Güçleri, siyasi protestolar ve toplumsal ayaklanmalar sırasında konuşlandırılmaya başlandı. Kuvvetlerin yaklaşık 300.000-400.000 askerden oluştuğu bildirildi (Kandil, 2012: 168-171). Sedat döneminin açık kapı politikası, halkın tamamını kapsamadığı gibi bazı kesimleri imtiyazlı konuma getirmiştir. 1981'de Sedat'ın ölümü ile başa geçen hava kuvvetlerinin eski bir komutanı olan Hüsnü Mübarek Mısır yönetimini liberalleştirmeye çalıştı, ancak girişimlerinde çok başarılı olamadı. Enver Sedat'ın başlattığı neo-liberalleşme süreci Mübarek ile de devam etti. Bekaroğlu ve Kurt (2015, s.6), demokratikleşme bağlamında sıklıkla tartışılan liberalleşme gibi faktörlerin aslında otoriter rejimler tarafından iktidarlarını sürdürmek için stratejik manevralar olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Mübarek de egemenliği otoriterlikten demokratikleşmeye çevirmek için bazı önlemler aldı. Amacı Mısır'ın kutuplaşmış siyasi örgütleri arasında ulusal birliği sağlamaktı. Bu adımları atarak tüm Mısırlılardan önemli ölçüde onay ve kabul aldı. Mübarek döneminde

demokrasi ve hukukun üstünlüğü bakımından anayasada yapılan değişiklikler halkın iradesini yansıtmıyordu ve demokratikleşme pratiği başarılı değildi. Ayhan (2011, s. 20), Hüsnü Mübarek'in Anayasa'nın 189. maddesinin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gizli oy sistemiyle yapılması ve çok sayıda adayın yer almasına imkân verecek şekilde mevzuatta değişiklik yapılmasını önerdiğini belirtmektedir. Çok adaylı seçim sürecinin başlatılması, Şubat 2005'te Anayasa'nın 76. maddesinin değiştirilmesiyle gerçekleşti. Mısır'da cumhurbaşkanı adayının seçimi daha önce parlamento tarafından seçiliyordu. Aday daha sonra referandumda halka sunuldu ve burada adayın kabul veya reddedilme seçeneği vardı. 76. Maddenin revizyonu, diğer partilere Cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday gösterme yetkisi verilmesi açısından önemli olsa da, aday gösterme sürecinin kendisi de önemli sınırlamalara tabiydi. Örneğin yasaya göre, 2011 yılında yapılacak bir sonraki Cumhurbaşkanlığı seçimi için aday önermek isteyen siyasi partinin, Milletvekili seçimlerinde en az yüzde 5 oy alması gerekiyor. Açıkçası, diğer otoriter liderler gibi Hüsnü Mübarek'in demokrasi ideali, kendi varlığını sağlamlaştırmak ve korumak olan sözde demokratik açılımlardan ibaretti. 1976'da hayata geçirilen güdümlü çok partili seçimler sistemi, parlamento seçimlerinde muhalefetin siyasi temsilinin çok sınırlı olduğunu gösterdi. Meital'a (2006, s. 276) göre, Mısır'daki muhalefet örgütlerinden biri olan Müslüman Kardeşler, halkın büyük desteğine rağmen, devlet güvenlik güçlerinin baskısından dolayı 2005 yılında mecliste beklediği siyasi gücü elde edemedi. Bu seçimde güçlü olmasına rağmen sadece 88 vekil ile temsil hakkı elde etmiş ve 2011 sonrası dönemde Mısır'ın en güçlü siyasi aktörü haline gelmiştir. Mısır'da siyasi parti sayısında bir artış yaşanmış olmasına rağmen, baskılardan dolayı hiçbiri politik güç elde edememiştir. Mübarek döneminde, parlamento üyelerinin çoğu, imtiyazları olan güçlü iş adamlarıydı. Ayrıca yolsuzluk faaliyetlerine karışan iş adamlarının ezici çoğunluğu Mübarek liderliğindeki iktidar partisine bağlıydı. İş adamları, dokunulmazlık ve güç kazanmak için parlamentoya giriyorlardı. Özellikle ekonominin sıkıntılı olduğu 2000'li yıllardan sonra, Mübarek, hak ve özgürlüklerin askıya alınması, medyaya sansür konulması ve gerektiğinde muhalefetin hapsedilmesine izin veren olağanüstü hâl yasalarını artırdı. Holgar'a (2005, s.384) göre, Mübarek rejiminin antidemokratik uygulamaların yol açtığı yolsuzluk, rüşvet, işkence ve kanunsuzluk, Mısırlıların gelecekteki beklentilerinin tükenmesine neden olmuştu. Devleti 30 yıldır olağanüstü hâl kanunlarıyla yöneten Mübarek, polis ve askeri güçleri kendisine karşı gerçekleştirilecek isyan girişimlerine karşı güçlendirmişti. Tüm bu soru işaretlerine rağmen bir otoriter rejim olarak Mübarek rejimi diğer otoriter rejimlerin askeri ve kamu desteği alarak hayatta kaldığı gibi (Holgar, 2005, s.384) ordu gücünü arkasına alarak yerini korumuştur.

Nihai olarak, Mübarek 11 Şubat 2011'de, iktidarı Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi bırakmak zorunda kaldı. Mübarek'i deviren Arap Baharı protestolarına ülkenin farklı bölgelerinden insanlar ve gruplar katıldı. Müslüman Kardeşler, Selefiler, 6 Nisan Hareketi, Halid Said Hareketi, Kifaye, işçi hareketleri ve diğer muhalefet gruplarıyla bağlantılı gruplar Mübarek'i devirmeyi amaçlayan Tahrir

olaylarında önemli bir rol oynamışlardır. Mısırlılar, daha önce görülmemiş ölçekte insan desteği ile 18 gün içinde taleplerine ulaşmışlardır. Arap Baharı sürecinde halkın 'ekmek, özgürlük ve sosyal adalet, insanlık onuru ve siyasi özgürlük' gibi yaygın sloganları vardı. Mısır halkı, ayaklanma ve tek adam rejimini devirme konusunda olumlu bir deneyime sahip oldu. Vatandaşlar, siyasi ortamda demokratik bir arenaya sahip olmak için sabırla beklediler, ancak ordu ve bürokratik statükodan dolayı biraz geç kaldılar. Kurt'a (2016, s. 44) göre, güvenlik güçlerinin -özellikle ordunun- siyasi iktidar ile iş birliği içinde olmasını, siyasi iktidara yönelik hamlelerden kaçınmasını ve gerektiğinde sivil ayaklanmalara müdahale ederek siyasi iktidara yönelik tehditleri bertaraf etmesini ifade eder. Dolayısıyla, Mübarek'in otuz yıldır süren bastırılmış yönetimi, ordunun da taraf olması ile siyasi geçişte hızlı ve istenen değişime izin vermedi.

Ülkenin ekonomik olarak gerilemesi demokrasiye engel oluşturabilir. Demokrasiye geçiş gerçekleşse bile ekonomik statü hızlı bir şekilde düzelmeyebilir ve kısa sürede toplumun sorunları çözülemeyebilir. Bu nedenle, demokrasiye doğru ilerlemek için ekonomik koşulların iyileştirilmesi şarttır. Bir ülkede, bir toplumda refah artarsa demokrasinin konsolidasyonu da artacaktır. Geçiş döneminde ordu Mısır'da, Mursi'ye değil demokrasiye yönelik bir darbe yapmıştır. Bu koşullar altında laikler, liberaller ve diğer muhalifler, Mursi'yi oyların gücü ile yani demokrasinin gücü ile değiştirebilirdi. Mübarek'in çöküşünden sonra, Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi iktidarı seçim sonuçlarına göre Mursi ve İslami partiye devretti. Ancak Mısır'da demokratik yönetime geçiş, İslamcılar, laikler ve ordu arasında çok kırılmalı bir ortamda gerçekleşti. Mevcut durumda, bu çatışma, Müslüman Kardeşlerin siyasi arenadan çıkarılmasına ve seçilmiş Başkan Mursi'nin devrilmesine neden oldu. Mısır ordusu, bölgedeki diğer ülkelere kıyasla güçlü bir role sahipti. Ordu, gücünü korumak ve müesses nizamın devamı için silah kullandı. Bu yüzden Mısır'daki demokrasiye geçiş, ordu güçlerinin baskısından uzak bir zamana ihtiyaç duyuyor. Aslında, Mısır'daki demokrasiye geçiş o kadar kolay değildi, çünkü Mısır çok uzun yıllar merkezleşmiş otoriter rejim altında kalmıştır. Bu nedenle devlet içindeki tüm siyasi kurumlar otoriter sisteme göre inşa edilmişti. Demokratik olmayan Mübarak yönetimi tüm iktidarı ele geçirmiş ve hayatın politik, sosyal ve ekonomik yönünün tüm bölümlerine hükmetmişti. Demokratik süreç hem ordunun hem de eski rejimin kalıntılarının ve aşırı grupların müdahalesi nedeniyle sekteye uğradı. (Öztek, 2021, s. 82). Demokrasi, belli bir süre içinde özgün ve spesifik koşullar oluştuğunda var olan bir olgudur. Bu nedenle, demokrasi, Mısır'ın otoriter rejimlerle dolu geçmiş miraslarıyla birlikte askeri, ekonomik ve sosyal engeller nedeniyle ya kurumsallaştırılmamış ya da iyi uygulanmamıştır. Bunun yanında, Mursi'nin bir yıllık iktidarında da benzer engeller devam etti ve hükümet, işsizlik, yoksulluk ve güvenlik gibi kanayan yaralara kalıcı bir çözüm geliştiremedi. Derinleşen toplumsal huzursuzluk ve diğer sorunlar demokrasi sürecine geçişi engelledi. Çünkü Mısırlıların önceliği karşı karşıya oldukları yoksulluk, açlık gibi ekonomik sorunların çözülmemesiydi. İnsanlar yıllardır yaşadıkları sorunlara hızlı

bir çözüm beklendiler ama Mursi yönetimi tüm bu ekonomik sorunları çok kısa sürede çözemediği için halkın bir kısmının da desteğini kaybetti.

Özkan'a (2012) göre, Mısır'ın siyasi türbülansının içeriği ne olursa olsun iki eksen vardı. İslamcıların eliyle demokratikleşme ya da eski rejim kurumları aracılığıyla ayrıcalıklı bir vesayet rejimi. Müslüman Kardeşler, demokrasiye geçiş sürecinde laikler, liberaller ve Hristiyanlarla iş birliği yapmadı. Mısırlılar, darbeden yedi ay önce Mısır'ın siyasi ikileminde, meşru gerekçelerle siyaset yapmak yerine sokağa çıkmayı seçen liberaller, laikler sosyalistler ve Hristiyanlar dâhil her siyasi aktörün ateşle oynadığını bilmeliydiler. Bu yangının adı askeri-vesayetçi vesayet rejiminin iktidarı ele geçirmesiydi. Müslüman Kardeşler devlet yönetiminde deneyimsizdi ve eski sistem destekçilerinin en bilindik özelliği yıllarca siyasi deneyime sahip olmalarıydı. Telci (2012), Mısır'da üretilen mevcut düzenin, otuz yıllık otoriter sistemin kalıntıları üzerine inşa edilen devrim sonrası bir düzen olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla milletin başına bela olan sorunların hızla çözülebileceğine ve devrim sonrasında yeni bir toplumsal yapının zahmetsizce hayata geçirilebileceğine inanmak idealist ve pratik olmayan bir düşünceden başka bir şey değildir. Mübarek döneminden kalan bürokratların çoğu geçiş döneminde hala aktifti. Bu nedenle, Mursi yönetimi otoriter rejimden demokratik olana geçmek için ortak bir vizyon oluşturamadılar. İlk olarak demokratik yol haritasının etrafında siyasi ve toplumsal bir uzlaşma oluşturmayı başaramadılar. Ordu, politik ve sosyal pakt eksikliği nedeniyle darbeyi kolayca gerçekleştirdi. Hamzawy (2017, s. 2), Mısır'ın demokratikleşmemesini, 11 Şubat 2011'den sonra Müslüman Kardeşler ile liberal ve solcu gruplar arasında aktörler siyaseti nasıl yöneteceğine dair fikir birliğine dayalı bir ortak görüşün olmayışına bağlar. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin en büyük kaygısı, rakiplerin ordunun yardımıyla hedeflerine ulaşabilmeleri idi ki askeri darbe ile muhalefet Müslüman Kardeşlerin siyasi kanadı olan Mursi'yi iktidardan indirdi. Ama darbe ile sadece Müslüman Kardeşler, yani İslamcılar değil, aynı zamanda demokrasi ve ekonomik refahı arayan Mısırlılar da kaybetti. İslamcılar sonunda bedelini ödedi ve siyasal alandan çıkarıldı. Müslüman Kardeşler, devrimden önce yaptıkları gibi İslamcı olmayanlarla köprüler kurabilirdi. Mısır'daki müesses nizam, zaman içinde güçlü bir mutabakatla ortaya çıkarılabilirdi. Görçin'in (2021) belirttiği gibi örgüt, duruma ve lokasyona göre çeşitli şekillerde ifade edilecek tepkilerini göstermeye ve elindeki kaynakları kullanmaya devam edecekti. Yönetim konusunda önceden deneyimi olmayan Müslüman Kardeşler, zaman zaman uzlaşmacı jestlerle, zaman zaman da iddialı taktiklerle iktidarı elinde tutmaya çalıştı. Mursi'nin bir yıllık görev süresine bu iki karşıt güç arasındaki çatışma damgasını vurdu.

Demokratik yönetime geçiş için bir yol haritasının oluşturulmaması, siyasi aktörler arasında bölünmeye sebep oldu. Geçiş döneminde Müslüman Kardeşler ilk olarak ordu ile iş birliğini tercih etmişti; bu nedenle orduya o kadar çok güveniyorlardı ki, diğer politik aktörlerle fikir birliği oluşturmaya çalışmadılar. Mursi başa geçtikten kısa bir süre sonra ani bir reform kararı verdi ve ordunun baş generallerini emekli

etti. Bu, askeri vesayeti engelleyerek demokrasinin sağlamlaştırılması için yerinde bir adımdı. Müslüman Kardeşler, ordunun uzun süredir devam eden siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarına dokunamadı. Dahası, ordu bu ayrıcalıkları Müslüman Kardeşler ve başkanına silah olarak kullandı. Bu şekilde ordu, askeri darbeye kadar kendi çıkarlarını korudu. Yaşar (2012), ordunun rejimin bürokratik çerçevesi içinde siyasi ve ekonomik avantajlarını korumayı amaçladığını ve giderek ‘devlet içinde devlet’ e dönüştüğünü ileri sürüyor. Özellikle Mübarek sonrası dönemde ordunun başarılarını korumakla kalmayıp, kontrol alanını da genişlettiği görülüyor. Ordu, yeni anayasa tartışmaları sırasında siyasetin üzerindeki yerini sağlamlaştırmayı, geçmiş ve yeni kazanımlarını korumayı ve devrimin boyutunu kendi lehine belirlemeyi hedefliyor. Müslüman Kardeşler’in üyeleri ve destekçileri, seçimleri kazanmanın askeri ve bürokratik engelleri etkili bir şekilde aşabileceği inancına sahipti.

Mısır’da sivil-asker ilişkileri demokrasi için ciddi bir engeldi. Altmış yıl sonra Mısır ordusu sivil bir başkanı kabul etmek zorunda kaldı. Mursi başkan olduğunda, Mısır devleti onu başkan olarak kabul edemedi. Mursi’yi bir yabancı olarak gören devlet kurumları, onun zayıflaması ve devrilmesi için sürekli engeller oluşturdu. Müslüman Kardeşler ve Mursi devlet içinde güçlü bir konumda olamadılar ve geçmişte önemli bir konumda bulunamadılar. Eski rejim destekçileri Müslüman Kardeşlerin bu zayıf yönünü çok iyi kullandılar. Mursi döneminde ülkedeki bölünme, istikrarsızlık, güvenlik sorunları ve ekonominin kötüleşmesi, eski rejim aktörlerinin Başkan’ı devirmek için temel argümanını oluşturdu. Mursi başkanlığı kazandıktan sonra devlet yapısı, politik kutuplaşmalar, bölünmeler, istikrarsızlık ve eski rejimin bürokratik direnişi nedeniyle kapsamlı bir reform yapılmadı. Mursi döneminde eski rejim kurumsal varlığını korudu. Mursi’nin reform için attığı her adım bile ülkede kutuplaşmayı ve ayrışmayı artırdı. Genel olarak, Müslüman Kardeşler, geçiş sürecinde demokratik ilkelerden bağımsız olarak orduyla karşı karşıya gelmekten ziyade iş birliğini seçti. Müslüman Kardeşler ayrıca, yeni anayasadaki ordunun ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler de dâhil olmak üzere, ordunun bütçesini devlet kontrolünden uzak tuttu. Dahası, ordu bütçesinin denetimi, çoğunlukla askerlerden oluşan Ulusal Savunma Konseyi’ne bırakıldı. Ayrıca orduya ulusal güvenlik ve hassas dış politika konularıyla ilgili veto hakkı verildi. Maghraoui (2014), Müslüman Kardeşlerin siyasi kaderini, sivil kontrol altına alınmamış ordunun iyi niyetine bağladığını iddia etti. Siyasi aktörler arasındaki güvensizlik ortamı, toplumsal huzursuzlukla birleşince, ordu Mısır’ı kurtarabilecek tek kurum olarak ortaya çıktı. Siyasi başarısızlık ve demokrasiye geçiş konusunda yol haritasının olmaması askeri darbenin zeminini hazırlamıştır. Diğer bir deyişle, ordu, ülkedeki kötüye giden koşulları öne sürerek darbeyi meşrulaştırdı ve demokratik yönetimi askıya aldı.

Ordu Mısır’da rejimin yıllar boyunca koruyucusu olarak hizmet etmiştir. Arap Baharı protestoları sırasında da devletin koruyucusu olarak görev yapmış ve daha sonra ayaklanma silah zoru kullanılmadan kontrol altına alınmıştır. Hüsnü Mübarek

döneminin sona ermesi için ordu, onun iç ve dış ilişkilerde tutarsız politikaları nedeniyle, Mübarek'in devrilmesini destekliyordu. Özellikle de iktidarını oğluna devretme niyeti, orduyu ciddi şekilde rahatsız etti. Baran (2013), ordunun temel amacının Mübarek rejiminden çıkar sağlayan burjuvazinin ve asker-sivil bürokrasinin hâkim konumunu yeniden tesis etmek olduğunu ileri sürmektedir. Bu, selefinden daha demokratik olduğu yanılması verse bile, esasen otoriter bir burjuva rejimi kurarak başarılacaktır. Ülkenin siyasi manzarasının başlıca paydaşları olan Mısır silahlı kuvvetleri, 2011 devrimini takip eden geçiş aşamasında yetkilerini korudu. Ancak devrimci grupların etkisi nedeniyle 2012 yılında yetkiyi sivil otoritelere bıraktılar. Ordu geçiş döneminde kontrolü elinde tuttuğunda, siyaseti kontrol etmek için kendi kabinesini oluşturmada oldukça hızlıydı. Kısa süren geçiş sürecinin ardından, Amerika, Avrupa ve bölgesel güçlerin gözü önünde askeri darbe yaşandı. Dolayısıyla, büyük umutlarla başlayan ve belli bir mesafe kaydeden demokrasiye geçiş süreci çok ağır bir yara aldı. Ordu, siyasal iktidarı yeniden ele geçirdi. 2012 de %46 ve %52 katılım oranı ile demokratik bir şekilde düzenlenen seçimle başkanlığa gelen Muhammed Mursi darbe sonucu iktidardan indirildi (Grote, vd. 2016). El Baradei (2012) ülkede kaosun artması ve durumun kontrolden çıkması durumunda, ordunun müdahale edebileceğini daha krizin ilk günlerinde ifade etmiştir. Bu nedenle, Mısır ordusunun siyasete müdahale yolunu açmak için ülkede kaos açmayı amaçladığı söylenebilir. Khosrokhavar (2016, s.144), aralarında Suudi Arabistan, Amerika ve İsrail'in de bulunduğu, devrimin gidişatından memnun olmayan ve devrimin kendi çıkarlarıyla örtüşmediğine inanan dış aktörlerin Temerrüt Hareketi'ne doğrudan veya dolaylı destek sağladığını ileri sürüyor. Bu aktörler Mursi karşıtı bloğu güçlendirmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle ülke içindeki bir grup aktörü karşı devrimi sahneye koymak için harekete geçirdi. Nisan 2013'te kurulan Temerrüt Hareketi, protesto hareketinin öncülerinin (Mahmut Bedir, Muhammed Abdülaziz ve Hasan Şahin) belirttiği gibi 22 milyon imza topladığı iddia ediliyor. Hareket, Mursi'ye yönelik imza kampanyasından kaynaklandı (Anadolu Ajansı, 2013). 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mursi lehine oy kullananların toplam sayısı 13 milyonu buldu. Sağlam bir sosyoekonomik temelden yoksun olmasına rağmen, Mursi karşıtı kampanya önemli bir görünürlük kazandı ve ülkenin nüfuzlu elitleri ve devrim sırasında ortaya çıkan aktivist hareketlerle olan ilişkisi nedeniyle zorlu görünüyordu. Hiçbir sivil örgüt belli sınırların ötesine geçemedi, otokratik yönetim sivil kurumların gelişimi önlendi ve sivillerin alanı daraltıldı. Sivil toplum, gelişme araçlarına sahip değildi. Her ne kadar iktidar tamamen sivillere bırakılsa bile, Mursi örneğinde olduğu gibi, herhangi bir siyasi partinin Mısır'da yönetim deneyimine sahip olma şansı yoktu. Başka bir deyişle, ülkeyi kuşatan ve bütün alternatifleri yok eden askeri vesayet neredeyse Mısır'ın kaderi oldu. Mısır da Mursi yönetimi, ordunun büyük ve eski komutanlarının bazılarını değiştirmeye çalıştı. Bu nedenle ordu, bazı laik, liberal ve gençlik örgütleriyle birlikte darbeyi dış güç desteğiyle gerçekleştirdi. Mısır'ın en güçlü kurumu, ülkenin siyasetini belirleyen temel aktörlerden biri olan ordudur. Dolayısıyla, ordunun siyaset ve ekonomideki etkisi ve ağır gücü, demokrasiye geçişi engellemeye ve askeri darbeye vurmayla sebebiyet vermiştir.

4. Demokratikleşme Sürecinde Dış Aktörlerin Rolü

İnsanların dünyada kendilerine özgü ve değerli kültürel özellikleri vardır. Freudenstein'a (2011) göre, Mısır, demokrasinin oryantal despotik bir davranışa sahip olduğu bir bölge değildir. Mısır halkı her zaman demokratik yönetime geçmeyi talep etti, ancak otoriter liderleri böyle bir ortamı mümkün kılmadılar. Demokrasi, seçim ve ifade özgürlüğü, eşit yurttaşlık ve herkesin katılımı ilkeleri üzerine kuruludur. Aynı zamanda özgür ve adil seçimler, güçler ayrılığı, hesap verebilirlik ve şeffaflık konularında da öncülük eder. Mısır toplumu, Dahl'ın demokrasi kıstasları kademeli olarak uygulayarak demokrasinin refahına ulaşmaya çalıştı. Geçiş döneminde ilk olarak özgür, adil ve düzenli seçimi hayata geçirdiler. Müslüman Kardeşlerin Hürriyet ve Adalet Partisinin başkan adayı Mursi 2012 seçim sonucuna göre %51,3 oy ile başkan olarak seçildi (Bloomberght, 2012). Fakat seçim sonucunda istediklerini kişinin başkan olduğu göremeyen çıkar grupları Mursi'nin başarısız olması ve demokrasiye geçiş sürecinin sonlandırılması için ellerinden geleni yaptılar. Bunun yanında tam demokrasiye geçiş Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını tehlikeye atabilirdi (Metawe, 2013); bu nedenle ABD, İsrail'in ya da kendi çıkarlarının tehlikeye girmesine izin vermemişti. Mısır örneğinde küresel aktörlerin çıkarlarına ters düşen Mursi iktidarı, askeri darbe ile sonlandırılmıştır. Sınmaz'ın (2016) bulgularına göre ABD, Mısır'a mali yardımını geçici olarak sınırlamış ancak daha sonra 1,3 milyar dolarlık fon akışı sağlamaya devam etmiştir. Ayrıca 2015 ve 2016 yıllarında askeri yardımlarda da artış yaşandı. Darbe sonrasında ABD'nin Mısır'a yaptığı üst düzey resmi ziyaretler, darbe rejimine yurt içinde gerçek bir meşruiyet sağlayamamasına rağmen, uluslararası toplumda bir nevi meşruiyet kazandırdı. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Kasım 2013'te Mısır'a yaptığı ziyarette, Mısır'ın demokrasi yolunda önemli ilerleme kaydettiğine inandığını ifade etti ve yol haritasını 'mükemmel' olarak ifade ederek övdü. Anadolu Ajansı (2019) haberlerine göre, ABD Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten John Kerry, 'Mısır ordusu demokrasiyi inşa ediyor.' değerlendirmesini yapmıştı. Demokrasiye geçiş, bir tarafta otoriter bir rejimin sonlanması sürecinin başlatılmasıyla, diğer tarafta ise bir çeşit demokrasinin kurulmasıyla ilgilidir. Geçiş dönemi, demokrasiye giden yolu açamayabilir veya istikrar sağlayamayabilir. Demokrasiye geçiş temel demokratik kıstasların gerçekleştirmesini ifade eden siyasi bir süreçtir. Dolayısıyla demokrasiye geçiş süreci sanılanın aksine bir anda gerçekleşmez ve her geçiş süreci farklı ülkelerde aynı sonucu vermeyebilir.

Muhammed Mursi döneminin altıncı ayından sonra Mursi yönetimi istemeyen muhalif örgütler kısa zamanda aktif bir güç haline geldi. Bu noktada, iktidarını Arap Baharı devrimci dönemde yitiren iç aktörler hareketlendi. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin iç aktörlere desteğiyle karşı devrimin kıvılcımını ateşlenmiş oldu. Telci (2016, s.9), Mısır'daki karşı devrim girişiminin iç süreç gibi görünse de etkili bölgesel ve küresel aktörleri içerdiğini ileri sürüyor. İbrahim'in (2015) bulgularına göre Birleşik Arap Emirlikleri hükümeti, Mısır'daki karşı devrime yerel aktörleri kullanarak müdahale etmiştir. BAE yönetimi, 30 Haziran'a

kadar süren protestoların düzenlenmesinde önemli rol oynayan Tamarrud hareketine önemli destek verdi. Bu senaryo daha sonra sızdırılan ses kayıtlarında da ortaya çıktı. Zengerle ve Strobel'in (2013) belirttiği gibi ABD hükümeti, Mısır'daki askerî harekâtı başından itibaren darbe olarak sınıflandırmamak için büyük özen gösterdi. ABD, bölgesel müttefiki İsrail'in çıkarlarını korumak ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki siyasi hedefleriyle uyumlu güvenilir bir müttefik oluşturmak amacıyla Sisi hükümetine destek verdi. Darbenin ardından ABD yönetiminin üst düzey yetkilileri derhal Mısır'a gelerek resmi iletişim kurarak darbe yönetiminin meşru bir siyasi varlık olduğunu hızla tanıdı. Ayrıca darbenin hemen ardından Sisi'yi tebrik eden ilk ülkeler Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri oldu. Uluslararası sahnede önemli aktörler olarak kabul edilen bu ülkeler, devrim sonrasında zor durumdaki Mısır ekonomisini desteklemek amacıyla Kahire'ye milyarlarca dolar yardımda bulundular. Makey (2013), ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve İsrail gibi kendi bölgesel çıkarları olan küresel güçlerin Mısır'da Müslüman Kardeşler yönetiminin devrilmesini desteklediğini belirtmektedir. Bu destek bazen açık, bazen de dolaylı olmuştur. Silahlı kuvvetlerin, medyanın ve iş dünyasının desteğine rağmen, karşı devrimci iç aktörler, özellikle ekonomik anlamda dış aktörlerin desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Nitekim bu dış destek, gelecekteki iktidar yönetiminin karşı-devrim sürecinde meşruiyetinin sağlanmasında büyük önem taşımaktadır. Bu dış destek aynı zamanda Mısır devriminin karşı-devrimci süreçle uluslararasılaşma sürecini başlattı. Telci (2016, s.11), Mısır'daki karşı devrim sırasında İngiltere'nin yaklaşımının ekonomik ve siyasi çıkarları demokratik hedeflerin önünde tuttuğunu belirtmektedir. Londra, Mısır'daki yatırımlarını korumak amacıyla Abdülfettah el-Sisi'nin gerçekleştirdiği darbeye ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlallerine yanıt vermemeyi tercih etti. Londra ayrıca mevcut durumu korumaya çalıştı. Londra'nın görevi, İngiltere'nin benzer bir politika benimseyen uluslararası ve bölgesel müttefikleri ABD ve İsrail'in uyum sağlamasıyla kolaylaştırıldı. Sonuç olarak, bu politikanın uygulanması tepkilerin azalmasına neden oldu.

Bu süreçte sadece Mısır'daki iç aktörler değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel ülkeler de Mısır'da karşı-devrimci sürece destek olmuşlardır. Ayhan (2009), egemen güçlerin çeşitli coğrafyalarda kendi sermayelerine ve ekonomilerine dayanan yeni ekonomik ve politik sistemler kurduklarını ileri sürmektedir. Bu, hegemonyaya ulaşma sürecinde ve aynı zamanda hâkim konumlarını sürdürme sürecinde ortaya çıkar. Dünyanın hegemonik gücü olarak tanımlanan ABD, dünya çapında önemli olayların olmasında rol alıyor ve sürece dâhil oluyor. ABD önce kendi çıkarlarını ve ardından İsrail'in güvenliğini ve geleceğini güvence altına almak istiyor. ABD, Mısır'daki Mübarek sonrası dönemi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemişti. Her şeyden önce, Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi ve çoğunluğu temsil etmesi, Amerika için doğrudan çıkarları ile örtüşmüyordu. Dolayısıyla bu politik meseleye müdahale etmek için ABD önce iç dinamikleri kullanarak muhalifleri kışkırttı. Ordu da müdahale için uygun ortamın oluşmasını bekliyordu. Hedefe giden yolda, Amerika Birleşik Devletleri ülkedeki

kilit aktörler ile temas halindeydi. Mısır, İsrail'den sonra ABD'den en fazla yardım alan ikinci ülke konumunda. İsrail ile barış anlaşmasının imzalanmasının ardından Mısır hem iç hem de küresel ilişkilerde ABD ve İsrail'in politikalarına öncelik verdi. Bu durum Mısır'daki birçok kesimin, özellikle de milliyetçilerin tepkisine yol açtı (Ayhan ve Ayhan 2011, 10). ABD yönetimi, Hüsnü Mübarek'in devrilmesi süreci sonunda geçiş döneminde Mısır'ın demokratikleşmesine yeterince katkı sunmadı. Nitekim demokratik seçimlerle iktidara gelen Mursi'nin askeri darbe ile indirilmesine de sert tepki göstermedi. Telci'ye (2019) göre bu, Batılı ülkelerin demokrasiyi ilke olarak değil araç olarak kullandıklarının en açık göstergesidir. Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Batılı ülkeler, Mısır'daki devrimci hareketin sona ermesiyle Arap bölgesinde tetiklenebilecek demokratik reform potansiyelini göz ardı etti. Dolayısıyla Mursi'nin ölümünde önemli sorumlulukları var. Bununla birlikte, asıl sorumluluğun, demokratik seçimlerle iktidara gelen Mısır'ın ilk sivil Cumhurbaşkanı Mursi'yi askeri darbeye deviren darbe yönetimine ait olduğu açıktır. Daha sonra bu yönetim çeşitli baskı ve gözdağı yöntemlerine başvurdu, tıbbi müdahaleyi engelledi ve sonuçta onun mahkeme salonunda ölümüne neden oldu.

Dinç (2018, s. 7), Avrupa ve Batı'nın kendi çıkarlarını ön planda tutarak ve yeterli kaynak ayırmayarak çoğu zaman çözüm sağlamaktan ziyade bölgedeki sorunları daha da kötüleştirdiği yönünde eleştirildiğini ileri sürüyor. Pek çok eleştirel çevre, Batı'nın tercihlerinin dar ve ileriye göremeyerek tanımlandığını öne sürüyor. Diktatörlüklere doğrudan veya dolaylı destek vererek bölgedeki sorunların devam etmesine katkıda bulduklarına inanılıyor. Bu destek, bu rejimlere meşruiyet sağladı ve karşılığında Batı, kendi çıkarlarına hizmet eden ekonomik ve siyasi faydalar elde etti. Avrupa Birliği, özellikle Orta Doğu'da, coğrafi alana daha fazla önem verdiği ülkelere farklı davranmayı tercih etmiştir. Avrupa Birliği, ülkelerdeki otoriter rejimlerin baskıcı tutumlarını siyasi çıkarları doğrultusunda değerlendirmiştir. Avrupa Birliği'nin demokrasiye geçiş döneminde Mısır'daki siyasi reformları desteklemek için ekonomik yardımı yeterli seviyeye ulaşmadı. Yardımların çoğu, demokrasiyi destekleyecek projelerden çok terörizm, göç ve sınır denetimi gibi konulara aktarıldı. Diğer bir deyişle, Avrupa Birliği demokrasi kavramını toplumların kendinden bir değer olarak görmemekte, ancak bunu özellikle Batı ülkelerini hedef alan terörizmi önleyebilecek bir araç olarak benimsemektedir. Avrupa Birliği'nin Mısır'a yönelik demokrasi politikası farklıydı. AB, güvenliğe öncelik vermek amacıyla, siyasi stratejisinin bir parçası olarak stratejik olarak kendisini bölgedeki otoriter rejimlerle aynı hizaya getiriyor. Bu durum Avrupa Birliği'nin benimsediği normatif ilkelerle çeliştiğini göstermektedir (Asseburg, 2013, s. 58). Demokratik yollarla seçilmiş başkanın Mısır'daki askeri darbeye düşüşüne karşı çıkmayan AB, demokrasinin kıstaslarını görmezden gelerek demokrasiyi araç olarak kullanmış ve kendi çıkarlarına hizmet etmesini tercih etmiştir. Değişimi savunan bireyler açısından Avrupa Birliği (AB), Orta Doğu'yu ilgilendiren konularda güvenilir bir arabulucu veya demokrasi savunucusu olarak algılanmıyor (Teti, 2012, s. 280). ABD ve Avrupa Birliği, istikrarlı bir Orta

Doğu'ya olan arzularını dile getiriyorlardı çünkü iç çatışmalar ve istikrarsızlık, ticareti engeller ve mülteciler sorununu gündeme getirirdi. AB, Mursi iktidarını yeterince desteklemedi, çünkü üye devletler Mursi hükümetinin halkın beklentilerine cevap veremeyeceğini ve ülkede gerekli reformları yapamayacağını düşündüler. Bu ifadeler, AB'nin demokratik ilkelerine aykırı olsa da Avrupa Birliği'nin aslında bölgede 'istikrar' ve 'insan hakları' arasında bir ikilemde olduğunu gösteriyor. Ordunun Mısır'daki darbesi, Mursi'yi devirmesinden sonra uluslararası toplum, özellikle Avrupa Birliği ve ABD, ordunun Müslüman Kardeşler ve göstericilere karşı yürüttüğü katliamlar konusunda sessiz kaldı. AB'nin ve uluslararası toplumun sessizliği, darbe yönetimine meşruiyet kazandırdı. İstikbal (2019), yerel ve bölgesel aktörlerin askeri darbe hükümetine karşı muhalefetinin küresel aktörler tarafından hızla yankılandığını, bu sayede yönetimin Mısır'daki meşruiyetinin önce bölgesel, ardından küresel düzeyde tesis edildiğini belirtmektedir. ABD'nin Mısır'daki askeri darbeye karşı başlangıçtaki sessizliği ve ardından darbeyi desteklemesi, askeri yönetimin İngiltere, Fransa ve Almanya gibi etkili uluslararası aktörler tarafından kabul edilmesine etkili bir şekilde katkıda bulundu. İsrail'in bu siyasi süreci onaylaması ve Mısır'da daha çalkantılı bir hükümeti tercih etmesi, Müslüman Kardeşler'in hem yurt içinde hem de yurt dışında yönetsel yetkinliğini olumsuz etkiledi.

Dinç (2018:25), AB'nin dış politikasının esas olarak liberal ekonomi, insan hakları, demokratikleşme gibi temel ilkeler olarak hizmet eden normatif değerler tarafından yönlendirildiğini belirtmektedir. Ancak gerçekte bu temel ilkelere tutarlı bir şekilde uyulmuyor. Nitekim Arap Baharı sırasında yaşanan olaylar ve çeşitli çıkarların gelişmesi, bölgenin ve birliğin güvenlik ve istikrarını ön planda tutmayı amaçlayan politikaların oluşturulmasına yol açmıştır. Bu tutum, AB ülkelerinin, kişisel çıkarları tehdit edildiğinde sürekli olarak savundukları normatif standartlardan vazgeçip reelpolitik bir yaklaşım benimseyebildiklerini göstermektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin önemli krizler boyunca sürekli parçalanması, birliğin Arap Baharı'nda stratejik seçimler yapma becerisini engelledi. Üstelik üye devletler, özellikle de en etkili olanlar, kendi temel çıkarlarına hizmet eden eylemlere öncelik verdiler.

Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan askeri darbeyi finansal olarak destekleyerek siyasi gücü ile tüm dünyanın gözü önünde açıkça desteklemişlerdi. Doğan (2020), başta BAE ve Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkenin darbeye aktif destek verdiğini belirtiyor. Özellikle BAE, Mısırlı darbecilere kapsamlı bilgi ve mali yardım sunarak önemli bir rol oynadı ve böylece ülkede kilit bir oyuncu haline geldi. Tam tersine Türkiye bu darbeye direndi ve Sisi'nin meşruiyetini tanımayı reddetti. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkeleriyle ilgili bazı korkuları ve kaygıları vardı ama bu korku Mısır'daki demokrasinin sağlanmasıyla ilgili değildi. Körfez ülkeleri, geçiş dönemine muhaliflere özellikle de Temerrüt hareketine çeşitli finansal destekte bulundular. Körfez ülkelerinin bölgedeki radikal değişim direnişini yıkmak ve bölgenin demokrasi

dışında istikrarını sağlama arzusu göze çarpmaktadır. Mısır'ın karşı devriminde muhaliflere ve orduya destek olmak için yardım fonlarının tahsis etmişlerdir. Körfez ülkeleri, bütün bunları demokratik geçişin olası başarısını engellemek için yaptılar. Mısır geçiş döneminde başarılı olsaydı, o zaman kendi vatandaşlarının iradesiyle sıra kendi ülkelerine gelebilirdi. Askeri darbe yönetiminin ekonomik eksiklikleri, ABD yönetiminin devam eden askeri ve ekonomik yardımları, AB ülkelerinden gelen doğrudan yatırımların artması ve IMF'den alınan kredilerle telafi edilmiştir (AFP, 2018; Pluper, 2013; Hessler, 2017). Sisi yönetimi askeri darbenin ardından Fransa'dan jetler, Almanya'dan da denizaltı savaş gemileri aldı (Kurt ve Güngörmez, 2018, s. 15-17). Ayrıca AB ülkeleri Mısır'da önemli ekonomik girişimlere girişirken, Avrupa ülkeleri de Mısır'da iktidarda olan hükümet karşıtı güçlere destek verdi. Demokratik yönetime destek göstermek önemlidir (Egozi, 2018; Kharief, 2018).

Ordu, eski rejimin taraftarlarıyla birlikte dış devletlerin desteğini aldı. ABD, Avrupa Birliği, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi dış aktörlerin etkisiyle, Mısır'daki demokrasiye geçişin başarısızlığına sebep olan askeri darbeyle Mursi'yi iktidardan zorla indirildi. Ordu ve bileşenleri, Mısır'daki politik hayatta hâlâ baskındırlar. Ordunun etkinliği hala Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin eliyle devam ediyor. Kurt'a (2016) göre, ordu bürokratik ve siyasi mekanizmalar üzerindeki etkinliğini koruduğundan örgütlerin kendisine alternatif ya da rakip bir konuma gelmelerini engellemiş oldu. Otoriter rejim düştüğünde veya bariz bir siyasi kriz zamanında ordu, siyasi alanın kırılğan bir durumda sıkışıp kalmasıyla geçiş sürecine müdahale etme eğilimindedir. O zaman ordu siyasete müdahale etmek ve güce tamamen sahip olmak için çok isteklidir. Demokratik olarak seçilmiş Başkan Mursi'nin 3 Temmuz 2013'te askeri darbe ile devrilmesi, 2011'deki halk hareketinin ardından otoriter Mübarek yönetimine karşı yapılan 2,5 yıllık demokrasiye geçiş sürecinin başarısızlığı anlamına geliyordu. Mısır, tüm aktörler ile birlikte demokratik geçiş dönemini başarılı bir şekilde tamamlamadı.

Demokraside sadece bir amaca izin verilir; halkın demokratikleşmesi ve liberalleşmesidir. Lincoln'a göre, demokrasinin kaynağı halk, amacı ise kamu yararadır. Demokrasi olgusu yüzyıllardır süren bir süreçtir. Diğer bir deyişle, demokrasi sadece sandıkta en çok oyu almak değildir. Seçimde kazanma, kazanana sadece inanç, mülkiyet ve kişisel özgürlükleri güvence altına alan demokrasiyi uygulama hakkı verir. Maden Karabudak'a (2022) göre, demokrasinin temsil, seçim, katılım gibi özelliklerinde yer alan çoğunluk/çoğulculuk mantığı ile liberalizmin temellerinden biri olan hoşgörü kavramı bu noktada kesişmekte ve birbirini beslemektedir. Aynı zamanda liberal bireycilik demokrasi içerisinde muhalefet ve direniş hali ile yer almakta ve demokrasiyi bu şekli ile desteklemektedir. Kazanan, çoğunluğu talep etmek için herhangi bir diktatörlüğün sosyal, ekonomik veya politik ilkelerine hükmedemez. Kazanan sadece evrensel değerlerin, hakların ve özgürlüklerin yanlarını alabilir. Devletin görevi engellerin ortadan kaldırılması, böylece bireyin kendi organik ve içgüdüsel isteklerinin ve

arzularının özgürlüğü ve tatminiyle özgürce ifade edebilmesidir. Başkanın yapacağı en büyük şey, temel haklar, özgürlükler ve evrensel değerleri her bireye tam ve eşit bir şekilde sürdürmek ve güvence altına almaktır. Mısır'da, demokratik siyasi kurumların olmayışı ya da olanlarında evrensel değerlere uygun çalışmaması demokrasiye geçişin başarısızlığını etkiledi.

Bayraktar (2020), 1952'de Hür Subaylar Teşkilatı'nın Mısır'da bir darbe düzenlediğini ve bunun sonucunda Kral'ın sürgüne gönderildiğini ve cumhuriyetin kurulduğunu ifade etmektedir. Sivil isyanların ulaşmadığı hedeflere, kendilerine 'Hür Subaylar' ismini veren Cemal Abdülnasır liderliğindeki bir grup asker ulaştı. Hür Subaylar darbesinden beri önemli bir rolü olan tam anlamıyla demokrasiye hizmet eden neredeyse hiç siyasal kurum yoktu. Bu nedenle, bu kurumlar geçiş döneminde bir yıl gibi kısa sürede oluşturulamadı ya da reformlar yoluyla iyileştirilemedi. Dahası, siyasetin baskısından uzak bağımsız bir yargı ve hukuk sistemi erkini tesis etmek ve istikrarlı bir kurum haline dönüştürmek de kolay olmadı. Bu nedenle, adil ve şeffaf yasalar olmadan ve hukukun üstünlüğü ilkesine riayet etmeden, demokratik geçişi korumak ve sürdürmek geçmiş mirasın etkisiyle de mümkün olmamıştır. Bu nedenle, siyasal kurumlar ve sivil toplumlar demokrasinin başarısının veya başarısızlığının hayati belirleyicileridir.

Ordu, siyasal ve ekonomik çıkarlarını sonsuza dek kaybetme korkusu nedeniyle sivillere tam yetki ile iktidar olanağı sağlayamadığı için geçişin başarısızlığındaki temel faktördür. Bayraktar (2020), demokrasi kültürü gelişmemiş ülkelerde ordunun siyasi işlere aracılık etmesinin geleneksel olduğunu ileri sürmektedir. Bu ülkelerde, siyasi krizler yaşandığında, kendilerini milletin kurtarıcısı olarak gören bazı yetkililer, bazen krizin sorumlusu kendileri olsa bile, yönetimi ele geçirerek ülkeyi kendi bakış açılarına göre yönetirler. Tadros (2012), Mısır ordusunun ülke ekonomisine ne ölçüde dahil olduğu konusunda kamuoyuna açık spesifik bilgilerin bulunmadığını belirtmektedir. Kesin veriler mevcut olmasa da uluslararası basın ve Mısır'da hâkim olan görüş, ordunun ülkenin GSYİH'nin yaklaşık %25-40'ı üzerinde nüfuz sahibi olduğunu öne sürüyor. Bir ülkenin ekonomik yapısı demokratik geçişin başarısını belirleyen önemli bir faktördür. Bazı kişiler demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkiye dikkat çekerek demokrasinin ekonomik büyümeyi etkilediğini ve bunun tersinin de geçerli olduğunu öne sürdüler. Bu durum ikisi arasında ikili bir etkileşimin olduğu anlamına gelmektedir (Manan, 2009: 27-28). Bu yüzden ordu, ülkenin iktisadi yapısını direkt etkileyecek gücü elinde bulundurmaktadır.

Uluslararası aktörler Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi demokrasiye geçişte olumlu bir rol oynamıştır. Telci (2013), muhalefetin baskın ve etkili bir politika uygulama konusunda daha başarılı olmasının bir nedeninin, uluslararası kamuoyu ve siyasi aktörler tarafından tercih edilen liberal ve laik değerlere uyum sağlaması olduğunu ileri sürmektedir. ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın da aralarında bulunduğu önde gelen Batılı devletler, Cumhurbaşkanı Mursi'ye muhalefetin siyasi

sürece katılımını artırmasını tavsiye etti. İslamcı hareketin Mısır siyaseti üzerinde aşırı nüfuz sahibi olmaması gerektiğini vurguladılar ve muhalefetin kaygılarına desteklerini ifade ettiler. Dolayısıyla, Mısır'da uluslararası aktörler Mursi'yi devirmek ve bölgesel çıkarları nedeniyle geçiş sürecini durdurmak için muhaliflere ve orduya destek verdiler. Avrupa Birliği ve ABD, 2013 yılında darbe için sessiz kaldılar. Körfez ülkeleri darbeden sonra yenilenme dönemini desteklerini dile getirdiler. Bu, demokrasiyi veya demokrasinin araçlarını önemsemediklerini, çünkü sıranın kendilerine geleceğinden korktuklarını açıkça ortaya koydu. Öte yandan Mursi taraftarları yargının, polisin, ordunun ve medyanın demokrasiye geçişi desteklemediğini iddia etti. Yıldırım (2013), bu darbenin mahkeme, polis, medya ve sermaye çevrelerinin önceden tasarlanmış bir süreci yürütmeye yönelik koordineli çabasının sonucu olduğunu savunuyor. Birleşemeyen muhalif güçler seferber edilerek bu faaliyetin gerçekleştirilmesi için ordunun önüne yerleştirildi.

Mısır'daki askeri darbeden bu yana uzun zaman geçmesine rağmen, askeri darbenin nedeni olarak gösterilen siyasi istikrarsızlık iyice artmıştır. Otoriter bir sistem altında siyasi liberalleşme süreci, baskının hafifletilmesi ve belirli sivil özgürlüklerin tesis edilmesiyle başlar. Bu hareketlerin demokratikleşmeyle sonuçlanacağını garanti yoktur ve otoriter rejimin tekrar iktidara gelmesi mümkündür. Bununla birlikte, liberalleşme önemli ölçüde başladıktan sonra, çeşitli siyasi aktörler iktidardaki rejim ile muhalefet grupları arasındaki tarihsel etkileşime girmeye başladı. Bu kategoriler otoriter koalisyonun parçası olan muhafazakârları ve ılımlıları, muhalefet içindeki fırsatçıları, ılımlıları ve kökten dincileri kapsar (Potter, 1997: 15). Mısır örneğinde, dış aktörler, yani ABD ve Avrupa Birliği gibi batılı aktörler ve Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İsrail gibi bölgesel aktörler uluslararası medya ve baskı politikaları yoluyla finansal destek ve hibeler ile Mısır'daki aktörleri şekillendirmeyi başarmışlardı. Muhalifleri güçlü destekleri ile birlikte ordu ve iç aktörler, özgür ve adil seçimlerle seçilmiş Başkan Mursi'yi iktidardan indirmeyi başardılar. Bulgulara göre, Mısır'ın dış aktörleri Mısır'da demokrasi geçiş yerine istikrarı, ülkenin güvenliğini ve kendi çıkarlarını tercih ettiler. Mısır'ın gelecekte demokrasiye ulaşip ulaşmayacağına karar vermek için henüz erkendir. Mısır, demokrasiye geçiş için az da olsa bir mesafe kat etmiştir. Siyasi liberalleşme demokrasinin temel adımıdır, ancak ordular bunu otoriter rejimlerin daha da ayakta kalması için bir araç olarak kullanmaktadır. Mısır'da ülkenin güvenliği ve korunması gerekçesiyle demokratik kıstasların uygulanması askıya alınmıştır.

5. Sonuç

Demokrasinin yerleşebilmesi için bir ülkenin birkaç nesil demokrasiyle yaşaması gerekir. Bu da demokrasiye geçiş süreçlerinin çok daha iyi yönetilmesine bağlıdır. Demokrasiyi terk edip onun dışında herhangi bir rejim arayışının bir sonucu olarak diktatörlükler oluşur. Devletin görevi temel hakları, özgürlükleri ve evrensel değerleri her bireye tam ve eşit olarak korumak ve güvence altına almaktır. Mısır'da

demokratik talepler yüz yıl geriye gitmesine karşın, Arap Baharı ile doruğa ulaşsa da geçiş başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İç aktörler; ordu, siyasi kurumlar, sivil toplum kuruluşları, medya, yargı ve ekonomik çıkmazlar gibi nedenler Dahl'ın demokrasi ideali çerçevesinde belirttiği ilke ve hedeflerden uzak kalmıştır. Ülkede egemenliğin kullanımının bürokrasinin vesayeti altına çekilmek istenmesi, ifade özgürlüğün engellenmesi, medyanın bağımsızlığını kaybetmesi, hukuksal normlara bağlılığın zayıflaması, ordunun egemen güç olması gibi faktörler demokrasiye geçişi başarısız kılmıştır.

Geçiş döneminde devrimci iç aktörlerin yoğun talepleri ile demokratik seçimler yapılmış, geniş bir toplumsal tabana sahip Müslüman Kardeşler ve Selefiler parlamentoda çoğunluk elde etmişlerdir. Sürecin sonunda demokratik hükümetlerin ve yöneticilerin hâkim olduğu bir Ortadoğu vizyonu hayata geçirildi. Bu vizyon demokrasi ve insan haklarına öncelik verdi, savaş yerine barışı savundu, silah ticareti yerine bilgi ve teknoloji alışverişini teşvik etti ve sonuç olarak sosyo-ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasını kolaylaştırdı. 30 Haziran 2013'teki gösteriler sırasında, polis ve ordu birlikleri kaosu derinleştirmek için müdahale etmedi ve ordunun iktidarı ele geçirmesi için meşru bir ortam oluşturuldu. Mısır'da demokrasiye geçiş süreci iç ve dış aktörlerin eliyle sekteye uğratılarak demokrasiye geçiş süresi başarısız olmuştur. İç aktörler, poliarsi ilkeleri perspektifinden açıklandığı üzere demokrasinin yerleşebilmesi için gerekli olan kriterlere sahip çıksalardı, Mısır halkının kendilerine daha fazla güvenmesi, haklarını savunması, kendi siyasi tercihlerini kendi kontrolleri içinde düzenlemesi, daha adil ve barışçıl bir toplum oluşması mümkün olabilirdi. Mısır'da yönetim tarzı değişmiş ve demokratikleşme gerçekleşmiş olsaydı, dışlanmış gruplar ve terör örgütleri etkisini kaybedecekti. Bunun yanı sıra ordu ve eski rejim destekçileri kaybedecek ve demokrasinin sağlanmasıyla halk özgürlük ve barışa kavuşacaktı. Karşı devrim olarak nitelendirilen askeri darbe ile sivil özgürlük suistimalleri had safhaya ulaşmış, özgürlükler büyük ölçüde kısıtlanmış ve devrimle birlikte eski sistem destekçileri kaybettikleri konumlarına dönmeye başlamıştır. Dış aktörler darbeyi açıkça kabul ediyordu ve süreçte baskılar ve insan hakları ihlalleri görülüyordu. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt gibi bölgedeki güçlü devletlerin yanı sıra ABD, İsrail, Fransa, Almanya gibi ülkeler de doğrudan ve dolaylı olarak darbe yönetimine destek verdi.

Mısır'daki demokratik geçişin başarısı, tüm bölgede bir demokratikleşme sürecine yol açabilirdi. Bu olasılığı rejim güvenliğine bir tehdit olarak algılayan birçok bölgesel aktör, Mısır'da demokrasiye geçişi başarısız kılmak için mücadele etti. Batılı aktörler de Müslüman Kardeşler yönetimindeki demokrasiye geçişin Batının bölge politikalarına zarar verebileceği fikriyle Mısır'daki geçişin başarılı olması için yeterince destek olmadılar.

Kaynakça

- AFP. (2018). “Imf says egypt economic outlook favourable”, <https://jordantimes.com/news/business/imf-says-egypt-economic-outlook-favourable%E2%80%9999>
- Aksoy, S. (2015). Arap Baharı Sonrasında Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası, *Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*.
- Anadolu Ajansı. (2013). Mursi Karşıtı 22 Milyon İmza. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/mursi-karsiti-22-milyon-imza/235453>
- Anadolu Ajansı, (2018). Yarım Kalan Devrim: Mısır. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yarim-kalan-devrim-misir/1040899>
- Aslan, H. K. ve Durmuş, K. T. (2015). Arap Ayaklanmalarının Politik Ekonomisi: Mısır ve Tunus Örnekleri, *Orsam- Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*.
- Asseburg, M. (2013). The Arab spring and the European response, *The International Spectator*, 48 (62), 47-62.
- Ataman, M. (2019). Arap Dünyasında Değişim Talebi Devam Ediyor. *SETA*. <https://www.setav.org/yorum/arap-dunyasinda-degisim-talebi-devam-ediyor>
- Ayhan, V. (2011). Mısır Devriminin Ayak Sesleri, *ORSAM, Ortadoğu Analizi* 3/26. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/2veysel_26.pdf
- Ayhan, V. (2009). *İmparatorluk Yolu: Orta Doğu ve Petrol*. Güncellenmiş 2. Baskı, Dora Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Bursa.
- Ayhan, V. ve Ayhan, N. (2011). Mısır Devriminin Ayak Sesleri: Bir Devrin Sonu Mu? Rapor, ORSAM, Ankara: ORSAM.
- Baran, O. (2013). Mısır'da İsyân, Darbe ve Zorunlu Dersler, <https://marksist.net/oktay-baran/misirda-isyân-darbe-ve-zorunlu-dersler>
- Bayraktar, Ö. (2020). Mısır'daki hür subaylar darbesi ve Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi'nin karşılaştırılması. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 608-621.
- Bekaroğlu, E. ve Kurt, V. (2015) Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu: 'Arap Baharı' ve Sonrası Sürecin Analizi, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 1-36.

- Bloomberght. (2012). Mısır'da seçimleri Muhammed Mursi kazandı, URL: <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1168579-misirda-secimleri-muhammed-mursi-kazandi>
- Cook, S. A. (2007). *Ruling but not governing, the military and political development in Egypt, Algeria and Turkey*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: participation and opposition*. New Haven: Yale University Press
- Dahl, R. A. (1998). *On democracy*. Yale University Press.
- Demir, B. (2020). Mübarek'ten Sisi'ye Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Deniz, T. (2014). Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından bir Değerlendirme. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 65-78.
- Diamond, L. J. (1999). *Developing democracy: toward consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dinç, C. (2018). Avrupa Birliği'nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Baharı'na Yaklaşımları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), s. 1-33.
- Doğan. S. (2020). Türkiye-BAE İlişkilerinde Yol Ayrımı. İnsamer. https://www.insamer.com/tr/turkiye-bae-iliskilerinde-yol-ayrimi_3152.html
- Egozi, A. (2018). Germany a growing arms supplier to egypt, Defence Web, <https://www.defenceweb.co.za/industry/industry-industry/germany-a-growing-arms-supplier-to-egypt/>
- El Baradei, M. (2012). Aljazeera news, <http://www.aljazeera.net/news/pages/86511377-d5d1-4ee1-953a-9d6e0de07555?GoogleStatID=1>
- Freudenstein, R. (2011). The arab spring: what's in it for us?, *European View*, Vol.10, No.1
- Gerschewski, J. (2013). The three pillars of stability: legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes. *Democratization*, 20:1, 13-38.

- Goldsmith, A. (2007). Muslim exceptionalism? measuring the “democracy gap”. *Middle East Policy*, XIV(2), 86-96.
- Grote, R., Röder, T. J., & El-Haj, A. M. (2016). *Constitutionalism, human rights, and islam after the arab spring*. Oxford University Press.
- Görçin. Ö. F. (2021). Bir Darbenin Anatomisi ve Tanıdık Hastalıklar. <http://darbeler.com/bir-darbenin-anatomisi-ve-tanidik-hastaliklar-omer-faruk-gorcin/>
- Görgün, H. (2001). Bir İktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (6), 77-92.
- Güçtürk, Y. (2016). Mısır'da Devrim, Darbe ve İnsan Hakları, *SETA*. <https://www.setav.org/yorum/misirda-devrim-darbe-ve-insan-haklari>
- Güçtürk, Y. (2016). Devrimden Darbeye Misir’da İnsan Haklari, *SETA*. https://file.setav.org/Files/Pdf/20160125105519_devrimden-darbeye-misirda-insan-haklari-pdf.pdf
- Hamzawy, A. (2017). Seven years on: why egypt failed to become a democracy URL: <https://www.middleeasteye.net/columns/why-egypt-failed-be-democracy-1109856918>
- Hessler, P. (2017). Egypt’s failed revolution, *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/magazine/2017/01/02/egypts-failed-revolution>
- Huntington, S. P. (1991). *The third wave: democratization in the late twentieth century*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Huntington, S. P. (1991). Democracy’s third wave, *Journal of Democracy* 2(2), 33–34.
- Huntington, S. P. (1991). How countries democratize, *political science Quarterly*, 106(4).
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49. doi:10.2307/20045621.
- Huntington, S. P. (1995). Armed forces and democracy: reforming civil-military relations, *Journal of Democracy*, 6.
- Ibrahim, A. (2015). Leaks from sisi’s office allege far-reaching uae ‘interference’ in egypt, *Middle East Eye*.

- İstikbal, D. (2019). Mısır'da Karşı Devrim Sürecinin Ekonomi Politik Analizi (2013-2019). *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 245-257.
- Kandil, H. (2012). *Soldiers, spies and statesmen, egypt's road to revolt*. Verso, London.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 70-86
- Kazak, C. (2018). *Devrimden Darbeye: Müslüman Kardeşler'in İktidar Tecrübesi*. Pınar Yayınları, İstanbul.
- Khariief, A. (2018), How france ignored european promises and armed sisi's egypt. *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/news/how-france-ignored-european-promises-and-armed-sisis-egypt>
- Khosrokhavar, F. (2016). Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır, Y.Doğan Çetinkaya, (ed.), Ortadoğu: Direniş, Devrim ve Emperyalizm, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, K. A. (2013). Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri. *Yasama Dergisi*, (23), 5-53.
- Krippendorff, K. (2018). Content analysis: an introduction to its methodology
- Kurt. V. (2016). Otoriter Arap Rejimlerinde Değişim, Süreklilik ve Ordu: Karşılaştırmalı Perspektiften Mısır Ve Suriye. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Kurt, V, & Güngörmez, O. (2018). Darbe Sonrası Mısır'ın Dış Politika Arayışı ve Silahlanma Stratejisi, *SETA Analiz*, Sayı: 252.
- Maden Karabudak, C. (2022). Demokrasinin Koşulları: Türkiye için Olanaklar ve Engeller, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Maghraoui, A. (2014). Egypt's failed transition to democracy: was political culture a major factor? *E-International Relations*. URL: <http://www.e-ir.info/2014/04/29/egypts-failed-transition-to-democracy-was-political-culture-a-major-factor/>
- Makey, E. (2013). Exclusive: us bankrolled anti-morsi activists. *Aljazeera*, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/07/2013710113522489801.html>.

- Manan, Ö. (2009). *Kurumsal Yapı Olarak Demokrasi ve Ekonomik Özgürlüklerin Ekonomik Performansa Etkisi: Türkiye Örneği*. Zonguldak: (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi).
- Metawe, M. (2013). How and why the west reacted to the arab spring: an arab perspective. *Insight Turkey*, 15(3).
- Meital, Y. (2006). The struggle over political order in egypt: the 2005 elections, *Middle East Journal*, 60/2, 257-279.
- MFA, (2022). Mısır'ın Siyasi Görünümü, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa>
- Özçelik, S. (2020). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta doğu ve Kuzey Afrika Stratejisi, Pınar Yürür v.d., Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta doğu ve Kuzey Afrika Siyaseti, *Ankara: Detay Yayıncılık*, 1-27.
- Özkan, T. (2012). Ya Sancılı Demokrasi Ya Mübarekizm. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, <http://www.setav.org/ya-sancili-demokrasi-ya-mubarekizm/>
- Özkan, M. (2014). Mısır Dış Politikası Dünü, Bugünü, Sorunları. *SETA- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Sayı 88.
- Özkoç, Ö. (2018). Larbi SADIKI, Arap Demokratikleşmesi: Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler (İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018). *Uluslararası İlişkiler*, 15(60), 153-157.
- Öztekin, B. (2021). Devrimden Darbeye: Mısır'da Demokrasiye Geçiş Çabalarının Analizi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2). Hasan Kalyoncu Üniversitesi. Gaziantep
- Plumer, B. (2013). The U.S. gives egypt \$1.5 billion a year in aid. here's what it does. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/07/09/the-u-s-gives-egypt-1-5-billion-a-year-in-aid-heres-what-it-does/>
- Schumpeter, J. A. (2003). Capitalism, socialism and democracy. URL: https://ebookey.org/CapitalismSocialism-andDemocracy_264011.html
- Pearson, F. ve Salamey, I. (2012). The collapse of middle eastern authoritarianism: breaking the barriers of fear and power. *Third World Quarterly*, 33(5), 931-948.
- Perlmutter, A. (1981). *Modern authoritarianism: a comparative institutional analysis*. (New Heaven and London: Yale University Press).

- Potter, D. (1997). *Explaining democratization*. In D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh and P. Lewis (Eds.), *Democratization* (pp. 1-40). *Cambridge: Polity Press*.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (D.Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Robbins, M. (2018). A decade of public opinion research in mena. the Arap Barometer Project. URL: <http://www.arapbarometer.org/publication/a-decade-of-public-opinion-research-in-mena-the-arap-barometer-project/>
- Rustow, D. A. (1970). Transitions to democracy: toward a dynamic model, comparative politics 2(3). http://biblio.institutoelcano.org/docs/VVidapolitica/Acienciapolitica/3Democratizacion/Transicionpolitica/Rustow_TransitionstoDemocracy.pdf
- Telci, İ. N. (2010). Mısır 2010, Ortadoğu Enstitüsü - Sakarya Üniversitesi https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/07_mey_2010_223.pdf
- Telci, İ. N. (2012). Mısır'da Devrim Sonrası İktidar Mücadelesi. http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2013121_makale7.pdf
- Telci, İ. N. (2013). *Mısır Devrimi Sözlüğü: Devrim, Darbe ve İktidar Mücadelesi*. Açılım Kitap, İstanbul.
- Telci, İ. N. (2013). Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi, *ORSAM*, 5(49)
- Telci, İ. N. (2017). Mısır: Devrim ve Karşı Devrim, *SETA Yayınları*, İstanbul.
- Telci, İ. N. (2018). *Mısır Dış Politikası: Tarihsel Bir Analiz*, İsmail Numan Telci, (ed.), *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası: Dönüşüm Arayışından Meşruiyet Çıkmazına*, SETA Yayınları, İstanbul.
- Telci, İ. N. (2019). Muhammed Mursi: Kararlı Bir Duruş, Gururlu Bir Mücadele ve Onurlu Bir Ömür. *SETA Yayınları*, İstanbul.
- Teti, A. (2012). The EU's first response to the arab spring: a critical discourse a mediterranean analysis of the partnership for democracy and shared prosperity. *Mediterranean Politics*, 17 (3) 266-284.
- Tıgılı, İ. (2011). Mısır'da Sosyal Hareketler: Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler. *Dünya Bülteni Araştırma Masası*.
- Topol, S.A. (2010). President hosni mubarak's party tightens its grip on egypt. *Christian Science Monitor*, <https://www.csmonitor.com/World/Middle->

[East/2010/0603/President-Hosni-Mubarak-s-party-tightens-its-grip-on-Egypt](#)

Stacher, J. A. (2004). Parties over: the demise of egypt's opposition parties. *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol: 31, No: 2.

Sımmaz, K. (2016). Mısır Kriz Raporu: Bir Darbenin Muhasebesi, *İnsamer*.
https://www.insamer.com/tr/misir-kriz-raporu-bir-darbenin-muhasebesi_443.html

UDHR. (1948). Universal declaration of human rights. URL:
<http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

Wara, Y. A. (2019). Arap Bahar'ından Sonra Mısır ve Tunus'un Anayasa Sürecinin Karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* (2), 83-94.

Yaşar, T. O. (2012). Mısır'daki Geçiş Sürecinin Aktörler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(44).

Yıldırım, A., ve Şimşek, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5) Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yıldırım, R. (2013) Tahrir Devriminin İntikamı. *SETA*.
<https://www.setav.org/yorum/tahrir-devriminin-intikami>

Zakaria, F. (2003). *The future of freedom*. London: W.W. Norton & Company Ltd.

Zakaria, F. (2014). Why democracy took root in tunisia and not egypt URL:
https://www.washingtonpost.com/opinions/fareed-zakaria-why-democracy-took-root-in-tunisia-and-not-egypt/2014/10/30/c5205adc-606a-11e4-9f3a-7e28799e0549_story.html

Zaki, M. (1995). *Civil society & democratization in egypt, 1981-1994*. Konrad Adenauer Stiftung.

Zengerle, P. and Strobel, W. (2013): When is a coup not a coup? Obama faces tricky call in Egypt, Reuters. https://www.reuters.com/article/2013/07/04/us-egyptprotestsusaidUSBRE9621HH20130704/?feedType=RSS&feedName=topNews&utm_source=dlvr.it&utm

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Failure of the Transition to Democracy in Egypt

Extended Abstract

1. Introduction

This study aims to point out the democratic transition process in contemporary Egypt, with a specific focus on the shortcomings of the democratic transition in Egypt. The failure of the transition to democracy was caused by a combination of internal and foreign causes. Mohamed Mursi, who was elected through a democratic process, was ousted from the presidency on 3 July 2013 as a result of a military coup. Both internal and external factors led to the failure of the transition to democracy. These actors supported the coup in the background and provided financial assistance immediately after the counter-revolution. According to Özkoç (2018, p.154), in many Arab countries, the democratic transition began much later because their state structures were completely different from those of the Western countries.

Egyptians gathered together to protest for an end to corruption, injustice, and unfavorable economic conditions during the Arab Spring. Leo and Stallone (2002, p. 3) stated that the protests that started in the squares commonly chanted slogans such as "bread, freedom, and social justice" and "a life of honor." This also coincided with the arguments used by many political organizations, such as poor economic conditions, high levels of corruption, unemployment, rising food prices, and mistrust of the electoral system. Upon breaching the formidable barrier of fear, the inhabitants of Egypt became acutely aware of their immense numbers.

2. Method

This study was conducted utilizing the qualitative research methodology. The study primarily utilized secondary data sources such as books and academic journals to investigate the reasons behind the failure of the democratic transition. It aimed to elucidate this phenomenon by examining both internal and external factors. The study primarily examined data gathered from newspapers, journals, and books, with a particular emphasis on the Arab Spring period. The sample included books and digital articles that cover the history of contemporary Egyptian governance, the Arab Spring movement, and the Mursi era.

3. Findings and Analysis

The revolution in Egypt could be characterized as the downfall of the autocratic regime due to the popular rebellion. The army played a significant role in facilitating this effective and peaceful transition. The process of Egypt's shift towards democracy was evidently hindered by the long-standing influence of the military's ruling class throughout the past six decades.

In Egypt, people's demands could be categorized into three primary areas: economic, political, and social apart from the change in governance and living conditions. The Arab upheavals could be attributed mostly to impoverished living circumstances, high unemployment rates, and widespread poverty. The transitional phase of the democratization process was interrupted by interventions by both the army and institutions of the former regime, as well as by extreme factions (Öztekin, 2021, p. 82). Democracy is a phenomenon that occurs when unique and authentic conditions emerge during a particular timeframe. Consequently, the establishment and effective execution of democracy in Egypt were hindered by military, economic, and social barriers, as well as the country's history of authoritarian rule. In addition, throughout Mursi's one-year rule, similar obstacles continued, and the government failed to devise a sustainable resolution to the pressing issues of unemployment, poverty, and security.

The transition to democracy was hindered by escalating social unrest and various other issues. The Mursi administration experienced a decline in public support due to its inability to swiftly address all of these economic challenges within a limited timeframe. Egypt's most powerful institution was the army, which was one of the key players in determining the country's politics. Thus, the military's political and economic influence and gravity caused the transition to democracy to be blocked and hit through a military coup.

The U.S. high-level support to Egypt after the coup gave artificial legitimacy in the international arena to the coup regime, which failed to legitimize itself in the country. According to Telci (2016, p. 9), although it appeared to be a process involving domestic actors, there were significant regional and global actors behind the counter-revolutionary initiative in Egypt. According to Ibrahim (2015), the United Arab Emirates administration intervened in the counter-revolutionary process in Egypt using actors within the country. The UAE administration provided the most significant backing for the Temerrud movement, which played a crucial role in coordinating the protests leading up to June 30. According to Dinç (2018:7), Europe's and the West's approaches to insufficient resource segregation, with different perspectives, prioritizing their own interests, often lead to criticism that Europe (and the West) is part of the problems, not the solutions in the region. According to Doğan (2020), in the process, regional countries, including the UAE and Saudi Arabia, supported the coup, especially the United Arab Emirates, which has become a major player in the country by providing all kinds of intelligence and financial assistance to Egyptian assailants. It appeared that Egypt's external actors have preferred stability, the security of the country, and their own interests in the transition to democracy in Egypt.

4. Conclusion

Democratic demands in Egypt went back a hundred years; the transition, which reached its peak with the Arab Spring, failed. Internal factors, such as the army, political institutions, civil society organizations, the media, the judiciary, and economic instability, had been far from the principles and goals Dahl set out in the framework of his ideals of democracy.

It would be possible for the Egyptian people to have more confidence in themselves, to defend their rights, regulate their political preferences within their own controls, and create a more just and peaceful society if domestic factors had the necessary criteria for democracy to settle, as explained in the article.

External actors clearly acknowledged the coup, and there were oppression and human rights violations in the process. Countries such as Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Kuwait, as well as the US, Israel, France, and Germany, directly and indirectly, supported the coup management.

Araştırma Makalesi

Geçici Koruma Kapsamında Bulunanların Ekonomiye Etkisinin Vatandaş Üzerinden Araştırılması: Çankırı Örneği

Eray GÖÇ

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
eraygoc@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3534-6645

Öz

Toplumsal huzur ve refahın yollarından birisi ekonomik koşullar bakımından da belli bir istikrarın sağlanması, ekonomik standartlar bakımından toplumda yaşayan tüm fertlerin insani yaşam koşulları bakımından belli bir seviyede olmasıdır. Ekonomi, ülkelerin dış ilişkilerinde ve dünya siyasetinde de konumunu belirlemek bakımından son derece önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla ekonomiye etki eden koşullar toplum üzerinde ve dolayısıyla devletin konumu üzerinde son derece önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışma ile ekonomiye etkisi araştırılacak olan kesim, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında geçici koruma kavramı ile tanımlanan ve Suriye iç savaşında ülkesinden kaçarak açık kapı politikası neticesinde Türkiye'ye gelen Suriye vatandaşlarıdır. Bu maksatla örnek il olarak seçilmiş, 18 yaş üstü vatandaşların katılımı neticesinde elde edilen verilerin değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Geçici koruma, göç, ekonomi
JEL Sınıflandırma Kodları: P0, R2, Z18, J1

Investigation of the Effects of the People Under Temporary Protection on the Economy through Citizens: Çankırı Case¹

Abstract

One of the ways of social peace and prosperity is to ensure a specific stability in terms of economic conditions and to have a certain level of human living conditions for all individuals living in the society in terms of economic standards. The economy has an extremely important place in determining the position of countries in their foreign relations and world politics. Therefore, the conditions affecting the economy have an extremely important impact on society and, therefore, on the position of the state. The group whose impact on the economy will be investigated in this study are Syrian citizens who are defined by the concept of temporary protection within the scope of the Law on Foreigners and International Protection and who escaped from their country during the Syrian civil war and came to Turkey because of the open-door policy. For this purpose, the data obtained as a result of the participation of citizens over the age of 18 with in Çankırı as a sample province will be evaluated.

Keywords: Temporary protection, immigration, economy
JEL Classification Codes: P0, R2, Z18, J1

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 29.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.06.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Göç, E. (2024). Geçici koruma kapsamında bulunanların ekonomiye etkisinin vatandaş üzerinden araştırılması: Çankırı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 616-633. doi: 10.18074/ckuibfd.1445096

1. Giriş

Göçlerin insan hayatı üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğu farklı toplumların özellikle beklenmeyen ani göç hareketlerinde bir araya gelmesi ve yansması ile daha net bir şekilde görünmektedir. Göçün kitlesel olması göçe zorlanan toplum ile ev sahibi durumundaki toplumun yaşam şeklinde ciddi değişimlerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Kültür şoku da denebilecek bu olay, birtakım yargıların ön plana çıkmasına en küçük olumsuzluğun müsebbibi olarak göç etmek zorunda kalanların görülmesi gibi duygusal birtakım durumların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Elbette ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel birtakım etkilerin olması ve dahi bunların olumsuz olması kaçınılmaz bir durum olabilir, fakat özünde algınamında oluşması özellikle kitlesel göçlerin kaderi gibidir. Bu çalışma bir taraftan realiteyi görmek, diğer taraftan da algının boyutu ölçmek adına girişilen bir çabadır. Çalışmanın bu kısmında hipotezlerin ortaya konması, evren ve örneklemin belirlenmesiyle, verilerin SPSS yardımı ile çözümlenip sonuçların değerlendirilmesidir. Yapılacak bu çalışma ise daha ziyade yerleşik durumda bulunanların bu süreçte ekonomik anlamda etkilenip etkilenmediklerinin araştırılmasına dayanmakta olup, örnek il olarak Çankırı da göçe maruz kalan yerli halkın göç ile gelenlerin ekonomiye tesiri hakkında algısı araştırılmıştır. Yerleşik durumda bulunanlar göç ile Çankırı iline gelenlerin ekonomik hayata etki edip etmedikleri hakkında görüşleri yarı yapılandırılmış anket yöntemi ile ölçülmeye çalışılacaktır.

2. Evren ve Örneklem

Arap coğrafyasında 2010 yılına gelindiğinde, birtakım eylemlerin, halk isyanlarının yaşandığını görmekteyiz. Sonraları Arap Baharı olarak adlandırılan bu sürecin ilk adımının 18 Aralık 2010 tarihinde Tunus da başladığını görmekteyiz. Sırasıyla Mısır, Yemen Ürdün ve Cezayir’de girişilen protestoların bir süre sonra iç savaflara, silahlı çatışmalara dönüştüğünü görülmüştür. Hak ve özgürlük, demokratik talepler başlıkları altında özetlenebilecek (Göçer ve Çınar, 2014) bu ayaklanmalar, özellikle Tunus ve Mısır’da amacına ulaşmış ve mevcut yöneticiler Zeynel Abidin Bin Ali ve Hüsnü Mübarek yönetimlerine son verilmiştir. Adeta bir domino etkisi yaratan bu isyanlar zamanla Ortadoğu ve Afrika ülkelerine de sıçramıştır. Bu ayaklanmaların ve yönetimlerin el değiştirmesinin tesiri ile başka bölgelerde muhalif durumunda olanlar veya belli hak ve özgürlük talebinde bulunalar bu süreçlerin yayılmasında etkili olmuşlardır. Ayrıca başka birtakım menfaat sağlama gayretinde olanlarda sürece dâhil olunca bölgede savaş ve ayaklanmalar içerisinde çıkılamayacak boyutlara ulaşmış ve milyonlarca ifade edilecek rakamlarda kişiler göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu ülkelerden birisi de çalışmanın konusunu teşkil eden Suriye’dir. 15 Mart 2011 yılında Suriye’de başlayan protestolar Nisan ayına gelindiğinde geniş ülke sathına yayılmış bir iç savaşa dönüşmüş ve sayıları milyonlarca ifade edilen Suriye vatandaşının ülke topraklarını terk ederek başka ülkelere göç etmesine sebep olmuştur. Türkiye’ye bu

süreçte resmi rakamlara göre yaklaşık 5 milyon Suriyeli gelmiş ve bunlar yapılan yasal düzenlemeler ile 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91. Maddesi kapsamında geçici koruma statüsü almışlardır (Başbuğ, 2001). Çalışmanın evreni geçici koruma kapsamında bulunanlar ve örnekleme ise Çankırı iline yerleşmiş 637 Suriye vatandaşı olarak belirlenmiş, bu kapsamda bulunanların ekonomiye etkisinin yerel halk tarafından algısı araştırılmıştır. Çalışma aşağıdaki hipotez ve yardımcı hipotezler üzerinden araştırılmıştır.

Hipotezler

Çalışmanın hipotezi şu şekilde belirlenmiştir:

1.

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların ekonomi üzerine olumsuz anlamda etkisi bulunmaktadır.

H1: Geçici koruma kapsamında bulunanların ekonomi üzerine olumsuz anlamda etkisi bulunmamaktadır.

2.

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların istihdam üzerine olumsuz anlamda etkisi bulunmaktadır.

H1: Geçici koruma kapsamında bulunanların istihdam üzerine olumsuz anlamda etkisi bulunmamaktadır.

Destekleyici Hipotezler

1.

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların konut kira ve satış fiyatlarının yükselmesi üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır.

H1: Geçici koruma kapsamında bulunanların konut kira ve satış fiyatlarının yükselmesi üzerinde olumsuz etkisi bulunmamaktadır.

2.

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların gıda ürünleri fiyatlarının yükselmesi üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır.

H1: Geçici koruma kapsamında bulunanların gıda ürünleri fiyatlarının yükselmesi üzerinde olumsuz etkisi bulunmamaktadır.

3. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Süreç

Batılı iktisat teorileri ve türevleri konumunda bulunan görüşler irdelendiğinde insanlık için sunulan projenin veya çizilen portrenin kıtlık ve bununla mücadele manasına gelen rekabet kavramları üzerine inşa edildiği görülmektedir (Çelik, 2011). Bu bilinçle birlikte insanlar bir taraftan bir kıtlık endişesi taşırken, diğer taraftan bu kıtlıkla mücadele edebilmek ve rekabete girmek adına birtakım refleksler geliştirmişlerdir. İktisadi manada büyük önem araz eden bu algı toplumsal ilişkilerin, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda hangi yönde evrileceğine anlam yükleyen bir duruma dönüşmüştür. Siyasal istikrara ile ekonomi arasında ilişki ölçülebilen bir durumu ifade etmektedir. Nitekim siyasal istikrarı sağlayabilmiş ülkelerde ekonomik büyümenin önemli ölçüde gerçekleştiği görülmektedir (Acar, 2019). Dolayısıyla siyaset ile ekonomi karşılıklı bir etkileşim ilişkisine sahiptir. John Locke, J.J. Rousseau ve Thomas Hobbes bilindiği üzere toplum sözleşmecî kuramının önde gelen düşünürleridir, bu üç düşünür 17. ve 18. Yüzyılda insanın doğa durumuna dikkat çekmektedirler. Devletsiz ve toplumsuz insanın durumunu resmeden bu görüş özellikle Hobbes' un insan insanın kurdudur fikri dâhilinde, ekonomik kaygıların yanına siyasal endişelerinin de eklenmesine ve hatta güvenlik kaygılarının büyümesine sebep olmuştur (Özkan, 2020). Dolayısıyla ekonomik ve siyasal kaygıların biri diğerini beslemeye ve insanların bu doğrultuda sosyal yaşamlarını şekillendirmeye başlamışlardır. Tüm bunların yanında göç etmek durumunda kalanların kabulü ve toplumsal uyumu noktasında gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin tavırlarının birbirinin tam tersi olması (Göç, 2022). Toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel manada göç realitesinden etkilenmesine ve gelişmiş ülkelere göre gelişmemiş ülkelerin daha fazla olumsuz anlamda etkilenmelerine sebep olmuştur. Dünya iki dünya savaşı ve devamındaki gelişmelere bağlı olarak birçok kitlesel göçe şahitlik yapmıştır göç etkisi bakımından evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2019). Dünya genelinde yaklaşık bir milyar göçmen olduğu tahmin edilmektedir (Erat ve İzci, 2022). Coğrafi sınırlar sadece ülkeler arasında fiziki sınırları çizmez aynı zamanda tarihsel, kültürel birikimlerinde sınırları konumundadır (Aslan Cobutoğlu, 2019). Bu göçlerin neredeyse tamamına yakını ise gayri iradi denilen göç, yani zorunlu göç olarak tanımlanan göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakın tarihimizin en büyük göç dalgası incelendiğinde 2010 yılında Arap ülkelerinde başlayan ve zamanla Ortadoğu ve Afrika ülkelerini de etkileyen sonradan Arap baharı olarak isimlendirilen göç dalgası olmuştur. Demokrasi, kişi hak ve özgürlüklerinin garantiye alınması parolasıyla kendini dünya kamuoyuna duyuran bu eylemler, giderek protestolara ardından iç çatışmalara ve savaflara dönüşmüştür (Erdoğan, 2018). Hak ve özgürlük arayışlarının son dalgası Suriye'de 2011 yılının Nisan ayında bir grup öğrencinin eylemi ile başlamış ardından tüm Suriye'yi kapsayan bir iç savaşa akabinde sayıları milyonları bulan göç ve yer değiştirmelere dönüşmüştür. Suriye'den göç etmek zorunda kalanlar zamanla komşu ülkelere ve Türkiye'ye yerleşmek durumunda kalmıştır. Türkiye gerek politik temsili yeti gerekse de coğrafi özellikleri bakımından göç merkezi konumundadır (Atmaca, 2019).

Türkiye'ye gelenler 2013 yılından itibaren geçici koruma kapsamında değerlendirilmişlerdir (Göç, 2023). Bu süreç sonrası göç etmek durumunda kalanlarda yerleşik bulunanlarda birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik birçok sorunla baş etmek zorunda kalan geçici koruma kapsamındaki ve yerli halkın bu süreçlerden nasıl etkilendiği birçok çalışmanın konusu haline gelmiştir.

4. Ekonomiyi Etkileyen Faktörler ve Göç

Toplumsal refah ve gelişmişliğin en büyük göstergelerinden biri belki en önemlisi ekonomik gelişmişlik durumudur, öyle ki, ekonomik gelişmişlik, ekonomik büyüme diğer toplumsal dinamikleri de tetikleyerek, toplumu belli bir seviyeye getirme, toplumsal refah ve huzurun sağlanmasında son derece önemli bir role sahiptir (Özlem Alper, 2019). Toplumsal gelişmişliği ve hatta toplumun hemen her alanına tesir eden ekonomiye de etki eden bazı faktörler bulunmaktadır. Ekonomik göstergeler toplumsal gelişmişliğin göstergesidir. Toplumların ekonomik gelişmeleri takip edebilmesinin ön koşullarından biri de teknolojik gelişmelerinde takip edilmesidir. Siyasal alandaki gelişmeler, sosyal hayata dönük gelişmeler ekonominin gidişatına yön verebilmektedir (Mirzezade, 2015). Dolayısıyla ekonomi, sosyal, siyasal ve kültürel hayata yön verirken bu alanların her birisi de ekonomi üzerinde ciddi etkiye sebep olmaktadır (Pehlivan, 2016). Ayrıca ekonomiyi etkileyen bireysel birtakım etkenlerinde olduğu bilinmektedir, bireysel özellikler, yaş, dini inanç, yaşam tarzı, medeni durum, eğitim seviyesi gibi özellikler de ekonomiye tesir ederler. Ekonomi ve güvenlik göç hareketlerinin başlıca sebeplerindedir. 2015 yılı verilerine göre dünya üzerindeki her 7 kişiden 1 tanesi göç etmek durumunda kalmıştır. Bu durum sonraki yıllarda artarak devam etmiştir (Görgün, 2018). Dünya nüfusunun önemli bir kısmı göç serüveninin aktörü konumundadır hem etkileme hem de etkilenme bakımından ciddi oranda insan bu hareketlilikten etkilenmektedir. Ekonomi göç ilişkisi özellikle ikinci dünya savaşından sonra az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere işçi göçü ile ciddi boyutlara ulaşmıştır (Görgün, 2018). Bu göçler hem ülkelerin hem de bireylerin göç kararı almasının arkasında ekonomik gerekçelerin doğrudan olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomi göç arasındaki ilişkiyi iten ve çeken faktörlerin etkisinin ürünü olarak tanımlamak mümkündür. İten faktörler, Yoksulluk, İşsizlik, Düşük ücret, Yüksek doğum oranı, Temel sağlık ve eğitim hizmeti yetersizliği olarak sıralanabilirken, çeken faktörler ise, Daha yüksek ücret beklentisi, Daha iyi yaşam standardı potansiyeli, Kişisel veya mesleki gelişim gibi faktörler olarak sayılabilmektedir (Sugözü ve Yaşar, 2021). Bu iten ve çeken faktörler doğal sürecin ürünü ise, yani bir zorunlu göçün tesiri ile gerçekleşmemişse genellikle toplum hayatının diğer alanlarında gerilimli ilişki ağları oluşmaz, fakat beklenmedik bir olayın tesiri ile gerçekleşmişse toplumsal kabul ve uyum sürecinde birtakım aksaklıkların yaşanması kaçınılmazdır. Göç ve ekonomi arasındaki ilişki iten ve çeken faktörlerin toplumsal hayata etkilerinin yansımaları şeklinde kendisini göstermektedir. Halk çeşitli katılım mekanizmalarını kullanarak yönetenlerin

politika belirleme süreçlerine etki eder, bu durum göç konusunda politika belirleme konumunda bulunanlar içinde geçerlidir (İzci ve Sarıtürk, 2019). Ekonomik verilerin halk tarafından algılanması ve bunun yönetime yansımaları adına çalışmanın sonuçlarının katılım yönü adına önemli olduğunun belirtilmesi gerekir.

5. Çankırı İli ve Geçici Koruma

Suriye’den iç savaşın sonucu olarak Türkiye’ye gelen ve geçici koruma kapsamında yaşamlarını sürdüren Suriye vatandaşları Türkiye’de birçok ilde toplumsal hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bu illerden birisi de Çankırı ilidir. Çankırı ili tarihsel süreç içerisinde çeşitli göçlere ev sahipliği yapmasıyla göç, kabul ve uyum konusunda önemli merkezlerden birisi haline gelmiştir. Osmanlı devletinde temelli iskân edilecek yere ulaşmaya kadar geçici iskân yeri tanımlanmasıyla bazı yerlerde göç durumunda olanların ağırlandığı görülmektedir. Çankırı bu geçici iskân yerlerinden birisi olarak tarihsel süreç içerisinde yer almış ve bir noktada göç tarihi konusunda bir tecrübe edinmiştir. İklim koşulları ve yerleşim yerinin özelliklerine bağlı olarak daimî iskân yeri olmak gibi bir özelliğe kavuşamamış Çankırı (Kengiri) genellikle göç ile gelenlerin dönemin şartlarında bir yıl gibi bir süre kaldıkları gözlemlenmiştir. Bu durum Kengiri’yi geçici iskân merkezi haline getirmiştir. 1860 yılında Samsun’a gelen Nogay’ların Çankırı iline yerleştirildiği ve tüm misafirperverliğe rağmen 1861 ilim ve çevre koşullarını öne sürerek Sivas ve Urfa illerine göç ettikleri tarihsel belgelerle sabittir (Çağ, 2013). Bu bilgilerden hareketle Çankırı ilinin tarihsel süreç içerisinde de şimdi olduğu gibi göç ile gelenlere ev sahipliği yaptığı fakat gerek coğrafi şartların gerek iklim şartlarının gerekse de istihdam bakımından içinde bulunduğu durumun göçmenler bakımından geçici konaklama olarak Çankırı’yı tercih ettiklerini göstermektedir. Çankırı ili geçici koruma kapsamında bulunanlar içinde bir tercih olarak görülmüş ve bugün Çankırı da bu kapsamda 637 kişi barınmaktadır. Geçici koruma altında bulunanlar toplum hayatına olumlu ve olumsuz manada birtakım etkilerde bulunmuşlardır. Göçlerin kentleşme ve kent hizmetleri önünde bir engel olarak görüldüğüne dair genel bir kanaat bulunmaktadır (Göksoy, 2020). Çalışma öncelikle Çankırı ilinde geçici koruma kapsamında bulunanların sayıca yerli nüfusa oranını ve bunların ekonomi bakımından yerli halkın gözünden tesiri üzerinden bir değerlendirme sunacaktır. Çankırı da bulunan geçici koruma kapsamındaki kişilerin sayısı 637 Çankırı il nüfusu 195 bin 766 yerli nüfusa oranı % 0,32 civarı tüm Türkiye’de oranlarına bakılınca 85 milyon 279 bin 553 olan nüfusa oranı % 3,63 resmi verilere göre şehirlerde yaşayan 3 milyon 150 bin 899 geçici koruma kapsamında Suriye vatandaşı bulunmaktadır. Suriyelilerin % 98,01’i şehirlerde yaşamaktadır. Bu oranlara göre Çankırı da yaşayanlar ortalamasının altında bulunmaktadır (www.goc.tr, 2024).

6. Verilerin Değerlendirilmesi

Tablo 1: Cinsiyet ve Medeni Durum

Cinsiyet ve Medeni Durum					
Kadın	177	44,3	Evli	278	69,5
Erkek	223	55,8	Bekâr	122	30,5

Tablo 1 çalışmaya katılanların cinsiyet ve medeni durumlarına dair dağılımı göstermektedir. Buna göre katılanların, 177'si kadın ve 223'ü erkeklerden oluşmakta yüzdeler bakımından % 44,3 kadın katılımcı bulunurken % 55,7 erkek bulunmaktadır. Medeni durum bakımından dağılıma bakıldığında ise, katılanların 278'i yani % 69,5 evlilerden oluşurken, 122'si yani % 30,5'i bekârlardan oluşmaktadır.

Tablo 2: Demografik Veriler

Yaş					
18-25	71	17,8	Eğitim durumu		
26-35	63	15,8	İlkokul	63	15,8
36-45	76	19,0	Ortaokul	51	12,8
46-55	59	14,8	Lise	87	21,8
56-65	64	16,0	Ön lisans	101	25,3
66-75	46	11,5	Lisans	66	16,5
76-85	21	5,3	Lisansüstü	32	8,0
Meslek			Gelir		
Öğrenci	53	13,3			
İşsiz	43	10,8			
İşçi	40	10,0			
			Gelirim yok	92	23,0

Tablo 2'nin devamı: Demografik Veriler

Memur	54	13,5	1000- Üstü	56	14,0
İşveren	33	8,3	Asgari Ücretli	79	19,8
Esnaf	51	12,8	18000-25000	29	7,2
Serbest meslek	34	8,5	25001-35000	43	10,8
Ev hanımı	32	8,0	35001-45000	20	5,0
Emekli	41	10,3	45001-Üstü	30	7,5
Diğer	19	4,8	Diğer	51	12,8

Tablo 2 Çalışmaya katılanların demografik verileri hakkında bilgi vermektedir. Katılanların yaş verileri esas alındığında 18-25 yaş ve 36-45 yaş Aralığının 71 ve 76 kişi ile en fazla katılımcının olduğu, buna karşın 76-85 yaş aralığında olanların sayısı ise 21 kişi ile en az rakama sahip olduğu görülmektedir. Katılanların eğitim durumlarına dair istatistiğe baktığımızda 101 kişi ile ön lisans mezunlarının ilk sırada 32 kişi ile en az katılımcı ise lisansüstü eğitime sahip olanlarda görülmektedir. Meslek bakımından incelendiğinde memur ve öğrencilerin sayıca fazla olduğu (54-53), diğer ibaresini işaretleyenlerin ise 19 kişi olduğu görülmektedir. Gelir durumuna dair dağılım incelendiğinde herhangi bir gelire sahip olmayan 92 kişi bulunurken, ev hanımı 20 kişi olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Cronbach's Alpha

Cronbach's Alpha	,999
N of Items	10

Tablo-3 Cronbach's Alpha değerini dolayısıyla güvenilirlik verisini göstermektedir, toplam 10 soru üzerinden yapılan güvenilirlik ölçüsü, bizlere $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir (İslamoğlu, 2009) bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Göç ekonomisi, Kira artışı, Arsa artışı

	Göçün ekonomi üzerinde etkisi	%	GKKB* kira üzerinde etkisi	%	GKKB arsa fiyatlarına etkisi	%
Hiç Katılmıyorum	44	11,0	45	11,3	44	11,0
Katılmıyorum	20	5	29	7,2	10	2,5
Kararsızım	7	1,8	7	1,8	7	1,8
Katılıyorum	37	9,3	31	7,8	35	8,8
Tamamen Katılıyorum	292	73	288	72,0	304	76,0

* GKKB: Geçici koruma kapsamında bulunanlar.

Tablo-4 katılanların geçici koruma kapsamında bulunanlara dair, ekonomiye olumsuz etki, kira artışları üzerinde etki ve arsa fiyatlarındaki artışa dair etkili oldukları yönünde sorulara verilen cevaplar ve yüzdeler durumu göstermektedir. Mevcut verilerden hareketle, katılan ve sağlıklı veri olarak kabul edilen 400 katılımcıdan 292 kişi geçici koruma kapsamında Çankırı ilinde bulunanların ekonomiye olumsuz etkisi olduğuna ‘tamamen katılmakta’ bu soruda ‘katılıyorum’ ibaresini işaretleyen 37 kişi ile birlikte bu oranın katılanların %82,3’e denk geldiği görülmektedir. Yine tablo-4 kira artışları üzerinde geçici koruma kapsamında bulunanların etkili olduğunu düşünen ve ‘tamamen katılıyorum ve katılıyorum’ ibaresini işaretleyenlerin 319 kişi bulunmakta ve % 79,8 orana denk gelmektedir. Tablo-4 ile ilgili son veriye bakıldığında arsa fiyatlarının artışı konusunda geçici koruma kapsamında bulunanların etkili olduğunu düşünenlerin ve buna bağlı olarak tamamen katılıyorum ve katılıyorum ibaresini işaretleyenlerin sayısı 339 ve % 84,8 orana sahip olduğu görülmektedir. Özetle tablo-4 bizlere Çankırı ilinde araştırmaya katılanlara göre, Çankırı’da ikamet eden ve geçici koruma kapsamında bulunanların ekonomik sorunlara, kira artışına ve arsa fiyatlarındaki artışa etki etmektedir ve bu şekilde düşünenlerin oranı yaklaşık % 85 civarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5: Konut artış, Market artış, Pazar artış

	GKKB konut fiyatlarına etkisi	%	GKKB market fiyatlarına etkisi	%	GKKB pazar fiyatlarına etkisi	%
Hiç Katılmıyorum	22	5,5	42	10,5	44	11,0
Katılmıyorum	29	7,2	16	4,0	29	7,2
Kararsızım	8	2,0	7	1,8	8	2,0
Katılıyorum	54	13,5	76	19,0	39	9,8
Tamamen Katılıyorum	287	71,8	259	64,8	280	70,0

Tablo-5 katılanların geçici koruma kapsamında bulunanlara dair, konut fiyatlarına olumsuz etki, market fiyatları artışları üzerinde etki ve pazar fiyatlarındaki artışa dair etkili oldukları yönünde sorulara verilen cevaplar ve yüzdeler durumu göstermektedir. Mevcut verilerden hareketle, katılan ve sağlıklı veri olarak kabul edilen 400 katılımcıdan 287 kişi geçici koruma kapsamında Çankırı ilinde bulunanların konut fiyatlarına olumsuz etkisi olduğuna ‘tamamen katılmakta’ bu soruda ‘katılıyorum’ ibaresini işaretleyen 54 kişi ile birlikte bu oranın katılanların %85,3’e denk geldiği görülmektedir. Yine tablo-5 market fiyatlarındaki artışları üzerinde geçici koruma kapsamında bulunanların etkili olduğunu düşünen ve ‘tamamen katılıyorum ve katılıyorum’ ibaresini işaretleyenlerin 335 kişi bulunmakta ve % 83,8 orana denk gelmektedir. Tablo-5 ile ilgili son veriye bakıldığında pazar fiyatlarının artışı konusunda geçici koruma kapsamında bulunanların etkili olduğunu düşünenlerin ve buna bağlı olarak tamamen katılıyorum ve katılıyorum ibaresini işaretleyenlerin sayısı 319 ve % 79,8 orana sahip olduğu görülmektedir. Özetle tablo-5 bizlere Çankırı ilinde araştırmaya katılanlara göre, Çankırı’da ikamet eden ve geçici koruma kapsamında bulunanların konut, Pazar ve market fiyatlarındaki artışa etki etmektedir ve bu şekilde düşünenlerin oranı yaklaşık % 80 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 6: İşsizlik artışı, Hayat pahalılığı, Gıda artışı

	GKKB işsizliğe etkisi	%	GKKB pahalılığa etkisi	%	GKKB gıda fiyatlarına etkisi	%
Hiç Katılmıyorum	41	10,3	38	9,6	41	10,3
Katılmıyorum	10	2,5	33	8,3	33	8,3
Kararsızım	7	1,8	7	1,8	7	1,8
Katılıyorum	42	10,5	41	10,3	41	10,3
Tamamen Katılıyorum	300	75,0	281	70,2	278	69,5

Tablo-6 katılanların geçici koruma kapsamında bulunanlara dair, işsizliğin artışına etki, hayat pahalılığı üzerinde etki ve gıda fiyatlarındaki artışa dair etkili oldukları yönünde sorulara verilen cevaplar ve yüzdeler durumu göstermektedir. Mevcut verilerden hareketle, katılan ve sağlıklı veri olarak kabul edilen 400 katılımcıdan 300 kişi geçici koruma kapsamında Çankırı ilinde bulunanların işsizliğin artmasına olumsuz etkisi olduğuna 'tamamen katılmakta' bu soruda 'katılıyorum' ibaresini işaretleyen 42 kişi ile birlikte bu oranın katılanların %85,5'e denk geldiği görülmektedir. Yine tablo-6 hayat pahalılığı üzerinde geçici koruma kapsamında bulunanların etkili olduğunu düşünen ve 'tamamen katılıyorum ve katılıyorum' ibaresini işaretleyenlerin 322 kişi bulunmakta ve % 80,5 orana denk gelmektedir. Tablo-6 ile ilgili son veriye bakıldığında gıda fiyatlarının artışı konusunda geçici koruma kapsamında bulunanların etkili olduğunu düşünenlerin ve buna bağlı olarak tamamen katılıyorum ve katılıyorum ibaresini işaretleyenlerin sayısı 319 ve % 79,8 orana sahip olduğu görülmektedir. Özetle tablo-6 bizlere Çankırı ilinde araştırmaya katılanlara göre, Çankırı'da ikamet eden ve geçici koruma kapsamında bulunanların işsizliğin artması, hayat pahalılığı ve gıda fiyatlarındaki artışa etki etmektedir ve bu şekilde düşünenlerin oranı yaklaşık % 80 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 7: Ülke Ekonomisi

	GKKB ülke ekonomisine etkisi	%
Hiç Katılmıyorum	43	10,8
Katılmıyorum	29	7,2
Kararsızım	10	2,5
Katılıyorum	37	9,3
Tamamen Katılıyorum	281	70,3

Tablo-7 çalışmanın genel amacını içeren soruya dair verileri vermektedir. Çankırı ilinde yaşayan 400 katılımcı ile yapılan anket uygulaması sorularından olan, geçici koruma kapsamında bulunanların ülke ekonomisine olumsuz etkisi olduğuna dair soruya 281 kişi ‘tamamen katılıyorum’ şeklinde cevap verirken, 37 kişi ise ‘katılıyorum’ demiştir. Oransal olarak %79,6’lık kesim ülke ekonomisi üzerinde geçici koruma kapsamında olanların olumsuz etkiye sahip olduğu fikrine sahiptir. Bu soruya hiç katılmıyorum ve katılmıyorum şeklinde cevap verenler ise 72 kişi ve %18’lik bir orana sahiptir. Kararsız olduğunu söyleyenlerin oranı ise %2,5 olarak görülmektedir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye, toplumda Arap Baharı olarak bilinen ve neredeyse tüm Arap coğrafyasında etkili olan süreçten çevre ülkeler kadar, belki tercih edilirliliği bakımından neredeyse en çok etkilenen birkaç ülkeden birisi konumundadır. Sürecin 2010 yılında Tunus’ta bir takım hak talepleri gerekçe gösterilerek hükümet karşıtı gösteriler şeklinde kendisini gösterdiği bilinmektedir. Sonraki süreçte bu protestolar iç savaşa dönerek, neredeyse bütün coğrafyaya yayılmıştır. Bugün geçici koruma kapsamında bulunan Suriye halkı için durum bu gösteri ve hak taleplerinin yansıması gibi görünmektedir. Nihayetinde Suriye’nin Dera kentinde başlayan öğrenci eylemleri yaygınlaşarak hükümet karşıtı gösterilere daha sonra ise bir iç savaşa dönmüştür. 2011 yılı ortalarından itibaren iç savaşın etkisi ile milyonlarca Suriyeli ülkesini terk etmek mecburiyetinde kalmış, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Bu göçler toplumsal yapı bakımından farklı olan insanların yeni ilişki ağları kurmasına, yeni kültürlerin doğmasına, olumlu ve olumsuz manada yeni toplumsal ilişki ağlarının kurulmasına sebep olmuştur. Haşam tarzları, sosyal, kültürel yapıları, ekonomik durumları farklı toplumların uyum ve entegrasyon bakımından birtakım sorunlar yaşaması

kaçınılmazken, milyonlarla ifade edilen insanların Türkiye toplumuna birtakım etkileri olması muhtemeldir. Sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik etkilerin bu tür beklenmedik göç dalgalarında ortaya çıktığı önceki örneklerle sabittir.

Türkiye 2011 yılından itibaren kitlesel göç dalgaları ile ciddi oranda Suriye vatandağını kabul etmiştir. Savaşın olumsuz koşullarından kaçarak başka ülkelere giden bu kişiler, toplumda bazı algılara sebep olmuştur. Bu çalışma Suriye'den göç etmek mecburiyetinde kalan ve yasal olarak geçici koruma vasfı taşıyan Suriyelilerin buldukları yerleşim yerlerinde ekonomiye etki edip etmedikleri hakkında yerli vatandaşın düşüncesini ortaya koymaya çalışmıştır. Örnek il olarak Çankırı ili ele alınmıştır.

Çalışma mevcut veriler dâhilinde değerlendirildiğinde, Çankırı ilinde yaşayan ve demografik bilgileri tablo-1 ve tablo-2 de paylaşılan 400 katılımcının cevapları değerlendirildiğinde geçici koruma kapsamında bulunanlara dair şu verilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Göçün ekonomi üzerinde olumsuz etkisi olduğunu düşünüyorum şeklinde sorulmuş olan soruya katılanların %82,3'ü 'katılıyorum' ve 'tamamen katılıyorum' şeklinde cevap vermiştir. Bu soru ile amaçlanan doğrudan geçici koruma kapsamında olanlar değil, genel olarak göç ile gelmiş olanlara dair katılanların düşüncelerinin öğrenilmesidir. Dolayısıyla göç ile gelenlerin ekonomiye önemli ölçüde olumsuz manada tesir ettikleri düşünülmektedir. 2 numaralı Suriyeliler geldikten sonra kiralarda artış olduğunu düşünüyorum sorusuna katılanların % 79,8'i 'katılıyorum ve tamamen katılıyorum' şeklinde cevap vererek Çankırı ilinde kira artışlarında geçici koruma kapsamında bulunanların tesir ettiği düşünülmektedir. 3 numaralı Suriyeliler geldikten sonra arsa fiyatlarının arttığını düşünüyorum. Şeklindeki soruya katılanların %84,8'i 'katılıyorum ve tamamen katılıyorum' şeklinde cevap vererek geçici koruma kapsamında olanların arsa fiyatı artışlarında etkili olduğunu düşünmektedir. Çalışmanın diğer soruları ele alındığında Suriyeliler geldikten sonra konut fiyatlarının arttığını düşünüyorum. Suriyeliler geldikten sonra market fiyatlarında artış olduğunu düşünüyorum. Suriyeliler geldikten sonra Pazar fiyatlarında artış olduğunu düşünüyorum. Suriyeliler geldikten sonra genel olarak gıda fiyatlarında artış olduğunu düşünüyorum. Suriyeliler geldikten sonra hayat pahalılığının arttığını düşünüyorum. Sorularına katılanların ortalama %80 üzerinde katılıyorum ve tamamen katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Suriyeliler geldikten sonra işsizliğin arttığını düşünüyorum. Sorusuna katılanların %85,5'i katılıyorum ve tamamen katılıyorum şeklinde cevap verdiği görülmüştür. Yabancıların ara eleman olarak çalıştırılması ve ucuz iş gücü tercihini karşılama yerli nüfusun iş bulma veya emek fayda denkleminde dengesizliğin doğmasına sebep olmuş gibi bir anlayışın ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmanın son sorusu aslında çalışmanın genel mantığını ve hipotezlerini karşılar niteliktedir. Suriyeliler geldikten sonra ülke ekonomisinin önemli oranda zarar gördüğünü düşünüyorum. Şeklinde sorulan soru aslında katılanların genel olarak geçici koruma kapsamında olanlara dair genel ekonomik bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu soruya katılanların

%79,6'sı katılıyorum ve tamamen katılıyorum şeklinde cevap vermiştir. Ülke ekonomisine önemli ölçüde olumsuz manada etki ettiğine dair neredeyse %80 oranında bir görüşün olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak çalışmanın başında ortaya koymuş olduğumuz hipotezler

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların ekonomi üzerine olumsuz anlamda etkisi bulunmaktadır.

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların istihdam üzerine olumsuz anlamda etkisi bulunmaktadır.

İle destekleyici hipotezler,

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların konut kira ve satış fiyatlarının yükselmesi üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır.

H0: Geçici koruma kapsamında bulunanların gıda ürünleri fiyatlarının yükselmesi üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır.

Çalışma ile doğrulanmaktadır.

Çalışma ölçeği, katılanlar, Çankırı ilinde geçici koruma kapsamında bulunan (637) kişi sayısı ve yerli nüfusa oranı (%0,32) Türkiye nüfusuna oranı (%3,63) göz önüne alındığında verilerin bu denli anket sonuçlarına yansımalarının başka birtakım gerekçeleri olabilir. Türkiye ortalamasının 10 da 1'inden daha az orana sahip olan Çankırı ilinde bu denli etki, halkın başka gerekçelerle böyle bir düşünceye sahip olabileceği ihtimalini de dikkate almak gerektiğine olanak sunmaktadır. Algı, ekonomik durum, siyasal, sosyal, kültürel yapıdaki değişim, değer yargıları gibi faktörlerinde karar verme hususunda etki edebileceği düşünülebilir.

Kaynakça

- Acar, İ. (2019), Siyasi İstikrarın Ekonomik Büyümeye Etkileri. *International journal of economics and politics sciences academic researches*, 3, 79-85.
- Aslan Cobutoğlu, S. (2019), Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Göç Coğrafyası: Özgürlükten Sürgünlüğe "Kafkasya". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 45, 11-26.
- Atmaca, Y. (2019), Belediyeler ve Göçmen Politikaları: Çankırı Örneği. *Kent Akademisi*, 12 (1), 56-66.
- Başbuğ, Ş. (2017), Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Yabancıların Karşılaştıkları Çalışma Sorununa İlişkin Bir İnceleme. *İş ve Hayat*, 137-154.

- Çağ, G. (2013), 19. Yüzyılda Çerkes ve Nogay Göçmenlerin Anadolu'da İskânı ve Çankırı Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 132-142.
- Çelik, İ. (2011), Kıtılık ve Rekabet: Rekabetin Negatif Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 1-12.
- Erat, V. ve İzci, F. (2022), Göçmenlerin Sağlık Hizmetlerine Erişiminde Karşılaştıkları Sorunlar. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 65-78.
- Göç, E. (2022), Göç ve Kabul Politikalarının Türk Siyasal Hayatı Açısından Dönemsel Olarak Değerlendirilmesi (Bulgaristan (1989), Irak (1988) Ve Suriye (2011) Politikaları). *IDEA*, 8 (37), 58-67.
- Göç, E. (2023), Geçici Koruma Kapsamında Bulunanların Suç Oranlarına Dair Algı Araştırması: Çankırı İli Örneği. *Motif Halk Bilimi Dergisi*, 16 (43), 1516-1533.
- Göçer, İ. ve Çınar, S. (2014), Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 51-68.
- Görgün, M. (2018), Ekonomi Temelli Göç Yaklaşımları Perspektifinde Göçmenlerin Karar Alma Süreçleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 1153-1162.
- Göksoy, B. (2020), Kuramsal Bir Değerlendirme: Çok Yönlü Bir Bileşen Olarak Göç ve Kentleşme Üzerine Etkileri, Ed: Ünal, F. ve Kayan, A. Kent Çalışmaları ve Kente Yeni Yaklaşımlar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erdoğan, M.M. (2018), Türkiye'deki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İslamoğlu, H. (2009). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İzmit: Beta Yayınları.
- İzci, F. ve Sarıtürk, M. (2019), Demokratik Toplumlarda Halkın Yönetime Katılımı: Yönetime Katılım ve Yönetişim İlişkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (3), 498-517.
- Mirzede, F. (2015), Ekonomik Modernleşme Sürecini Etkileyen Faktörler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 97-108.
- Özkan, M. (2020), Korku İle Kurulan Devlette Özgürlüğün Sınırı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Sakarya.

- Özlem Alper, F. (2019), Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri: Yapısal Kırımlar Altında Türkiye Örneği. *Fiscao economia*, 3(1), 202-227.
- Pehlivan, M. (2016), Din - Ekonomi İlişkisi İle Bu İlişkinin Toplumların Ve Bireylerin Davranışlarındaki Yansımaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 13-35.
- Sugözü, İ. ve Yaşar, S. (2021), Uluslararası Göç ve Ekonomi İlişkisi Bağlamında Türkiye'den Avrupa'ya İşçi Göçü, Ed: Gündoğmuş, B. Göçün 60. Yılında Avrupa'da Türk Toplumunu Kimlik Uyum ve Katılım. Ankara: Nobel Yayınları.
- Yılmaz, V. (2019), İç Göçün Nedenleri ve Değerlendirilmesi: Bitlis İli Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1709-1735.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için, Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu tarafından 20.12.2023 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Investigation of the Effects of the People Under Temporary Protection on the Economy through Citizens: Çankırı Case

Extended Abstract

1. Introduction

This study aims to examine the situation that human societies are exposed to due to migration and mass migration, which are among the most prioritized issues of the last century. This study focuses on the relationship between migration and the economy in general and analyses the effects of mass migration on the economy. Communities may perceive other communities they encounter in unexpected situations as the cause of some negative consequences. Prejudices and perceptions are significant for the course of social relations. The coming together of people who have not lived together with the effect of unexpected situations may cause some negative judgments to be formed. People may have difficulties accepting, adapting, and sharing the same society with people who are not like them. The migration of Syrians in 2011 due to the civil war and their settlement in other countries has caused significant problems in terms of social acceptance and harmonization. The study addresses the dispersion of Syrians under temporary protection in Turkey to cities and the resulting problems. The aim of this study is to create a general opinion based on the specific and to obtain a meaningful result by adapting the perception of the impact of those under temporary protection on the economy in Çankırı province to the general.

2. Method

The study was formed due to analyzing the questions asked to 400 participants in Çankırı, which was determined as the sample province, with the semi-structured questionnaire method, and the evaluation and interpretation of using the SPSS program. The participant profile was randomly selected and evaluated using demographic data such as occupation, age, gender, education level, and income. The questions asked to randomly selected participants on the street constituted the primary data source of the study. The effects of those under temporary protection on the economy were tried to be evaluated. The method of the study is to apply the random survey method to citizens over the age of 18 through a semi-structured questionnaire and to interpret the results obtained with the help of SPSS.

3. Results and Discussion

The study shows that those under temporary protection are among the causes of economic negativities for the locals living in Çankırı province. When the data of this study is evaluated, it is seen that in all of the questions prepared, those under temporary protection have a negative impact on 80 percent of all economic data. Although the proportion of Syrians living in Çankırı province is almost 1 in 10 of Turkey's average, there are likely factors other than those under temporary protection among the causes of economic negativities in Çankırı province. This study shows that in the perception of local people, those under temporary protection have a significant impact on economic negativities. The study's hypotheses and supporting hypotheses show a relationship between economic problems and those under temporary protection. Considering the ratio of the population to the general population in Çankırı province, it can be concluded that although it is well below the average of Turkey, there may be different reasons, social, political, and cultural factors that show that those under temporary protection have an impact on the economy. This study shows that the concept of immigration alone creates a negative perception; even just being an immigrant makes a certain perception. In addition, voluntary and forced migration is also essential data in terms of perception.

4. Conclusion

This study shows that migration, especially mass migration, has its own problems. We see that there are factors such as social perception and prejudice as well as reality in the formation of social opinions. Propaganda, press and broadcasting organizations and print and visual media play an essential role in the formation of such perceptions. Therefore, more than one data should be evaluated to measure the level of reality. Other factors need to be examined to obtain healthy results and create a more realistic database. The study results show that migration significantly affects both those who migrate and those who are exposed to migration. The fact that the relations established through migration are based on consent for social acceptance and harmonization facilitates the process. In addition, it is understood that other factors are also crucial in forming the perception of the societies exposed to migration. It is observed that societies have a negative attitude towards sudden waves of migration. Therefore, the prevention of mass migration is a problem for all societies, and it is imperative that we act together to find a solution.

Araştırma Makalesi

Fisher Hipotezinin Testi: Zamana Bağlı Değişen Katsayılar Tahmini

Zehra ABDİOĞLU

Sorumlu Yazar, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF
maras@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1653-2840

Nebiye YAMAK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF
nyamak@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3336-4735

Öz

Bu çalışmada Türkiye için Fisher hipotezinin geçerliliği zamana bağlı değişen katsayı modeli çerçevesinde 2005-2022 dönemine ilişkin aylık veri seti kullanılarak araştırılmıştır. Öncelikle Phillips-Ouliaris yaklaşımı ile enflasyon ve faiz serileri arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi araştırılarak seriler arasında uzun dönem ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra hem uyarlanan beklentiler hem de rasyonel beklentiler varsayımı altında zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayıları tahmin edilmiştir. Zamana bağlı değişen uzun dönem katsayı tahminleri nominal faiz serilerinin enflasyon serileriyle bire bir ilişkili olmadığını, diğer bir ifadeyle tam ya da güçlü formda Fisher etkisinin geçerli olmadığını göstermiştir. Buna ek olarak zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayıları uzun vadeli nominal faiz oranının kısa vadeli nominal faiz oranına göre enflasyona daha büyük bir duyarlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca uyarlanan beklentiler durumunda rasyonel beklentilere göre faizlerin enflasyona daha büyük tepki verdiği belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Fisher etkisi, eş-bütünleşme, zamana bağlı değişen parametre tahmini
JEL Sınıflandırma Kodları: C22, E31, E43

Test of Fisher's Hypothesis: Estimation of Time-Varying Coefficients¹

Abstract

In this study, the validity of Fisher hypothesis is investigated using the monthly data set for the period 2005-2022 for Turkey within the framework of the time-varying coefficient model. First, Phillips-Ouliaris approach is used to analyze the co-integration relationship between the inflation and interest rate series, and it is concluded that there is a long-run relationship between the series. Then, the time-varying long-run Fisher coefficients are estimated under the assumption of both adapted expectations and rational expectations. The time-varying long-run coefficient estimates show that the nominal interest series is not directly related to the inflation series, in other words, the Fisher effect is not valid in full or strong form. In addition, Fisher coefficients reveal that the long-term nominal interest rate is more sensitive to inflation than the short-term nominal interest rate. In addition, in the case of adapted expectations, it has been determined that interest rates respond more to inflation than rational expectations.

Keywords: Fisher effect, co-integration, time-varying parameter estimation
JEL Classification Codes: C22, E31, E43

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 04.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 23.07.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Abdioğlu, Z. ve Yamacak, N. (2024). Fisher hipotezinin testi: zamana bağlı değişen katsayılar tahmini. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 634-656. doi: 10.18074/ckuiibfd.1337748

1. Giriş

Irving Fisher, 1930 yılında yayınlamış olduğu “Faiz Teorisi” başlıklı eserinde nominal faiz oranlarının uzun dönem itibarıyla beklenen enflasyon tarafından belirlendiğini savunmuştur. Diğer bir ifadeyle Fisher (1930), nominal faiz oranları ile beklenen enflasyon oranı arasında kuvvetli ve doğru yönlü uzun dönem bir ilişkinin bulunduğu görüşünü ileri sürmüştür. Bu görüş daha sonraları Fisher hipotezi veya Fisher etkisi olarak adlandırılmıştır. Fisher (1930)’in çalışmasına göre, nominal faiz oranları uzun dönemde reel faiz oranı ve beklenen enflasyon oranı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İlgili literatürde bu eşitlik Fisher denklemi olarak adlandırılmaktadır. Eşitlikteki reel faiz oranının beklenen enflasyondan bağımsız olduğu ve ekonominin reel faktörleri tarafından belirlendiği öngörülmektedir. Eğer beklenen enflasyon uzun dönemde nominal faiz oranları üzerinde “bire birlik” bir etkide bulunuyorsa, ekonomide para süper nötr ve dolayısıyla para aldatmacası yok demektir. Böyle bir durumda Fisher etkisinin tam veya güçlü olduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan nominal faiz oranı ile uzun dönem ilişki içerisinde bulunan beklenen enflasyon oranı katsayısı “bir”den küçükse Fisher etkisinin yine geçerli olduğu ancak etkinin zayıf olduğu belirtilmektedir.

Fisher hipotezi, ileri sürüldüğü günden itibaren ampirik olarak sürekli araştırılmıştır ve araştırılmaya da devam edilmektedir. Zaman serisi analizlerinde kullanılan yöntemlerdeki gelişmeler, ülkeler bazında verilere erişimin kolaylaşması, ülke ekonomileri açısından enflasyon olgusunun öncelikli bir sorun haline gelmesi ve enflasyonist beklentilere teori ve uygulamada yer verilmesi gibi nedenlerden dolayı özellikle 1980’li yıllardan sonra ampirik literatürde Fisher hipotezini test eden çalışmaların sayısının arttığı gözlenmektedir. Ulusal ekonomiler için Fisher hipotezinin geçerliliğine veya geçerli olmadığına yönelik bilgi edinilmesi uygulanan para politikasının etkinliğinin veya etkisizliğinin önceden bilinmesine olanak sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, uygulanan para politikasının enflasyon kanalıyla nominal faizleri etkileme gücünün sınırlı olup olmadığı belirlenebilmektedir.

Fisher hipotezinin ampirik analizinde kullanılan yöntem, veri setine, ülkeye, döneme, faiz ve enflasyon göstergesine ve bulguya bağlı kalmaksızın uluslararası ve ulusal çalışmaların tek bir ortak yanı vardır ki o da ekonometrik analizlerde yaygın olarak sabit katsayılı tahmin yöntemlerini kullanmış olmalarıdır. Fisher eşitliğinin veya Fisher katsayısının ele alınan dönem içerisinde sabit kaldığının varsayılması Fisher hipotezinin geçerliliği veya geçersizliği yönündeki bulguların güvenilirliğini önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Bir kere hangi ekonomi olursa olsun, nominal faiz oranlarının beklenen enflasyona karşı vereceği tepkinin şiddeti ve süresi doğal olarak izlenen para politikasına bağlı olarak değişecektir. Para politikası rejimi değiştikçe nominal faiz oranının beklenen enflasyona karşı vereceği tepki de farklılık gösterecektir. Böyle bir durumda sabit katsayılı

ekonometrik yöntemlerin kullanılması istatistiksel olarak sapmalı ve tutarsız Fisher katsayısının tahmin edilmesine neden olacaktır.

Bilindiği üzere, Fisher eşitliğindeki beklenen enflasyon gözlenemeyen bir değişkendir. Uygulamada gözlenemeyen bu değişken genellikle rasyonel veya uyumlu beklentiler varsayımı altında üretilen gösterge değişkenler tarafından temsil edilmektedir. Sabit katsayılı Fisher eşitliğinde kullanılan bu temsili değişkenlerdeki herhangi bir sapma doğal olarak Fisher hipotezinin geçerliliğini doğrudan etkileyecektir. Bu sapmayı azaltmanın en etkili yolu Fisher denklemini zamana bağlı değişen katsayılar yöntemi altında tahmin etmektir. Ayrıca Fisher eşitliği ele alınan dönem içerisinde istikrarlı olsa bile zamana bağlı değişen katsayılar varsayımı altında tahmin edilmesinin sabit katsayılı yöntemlere kıyasla daha etkin katsayılar vereceği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle mevcut çalışmada Türkiye özelinde Fisher hipotezinin geçerliliği zamana bağlı değişen katsayı modeli çerçevesinde 2005-2022 dönemine ilişkin aylık veri seti kullanılarak araştırılmıştır. Hem uyarlanan hem de rasyonel beklentiler varsayımı altında alternatif faiz ve enflasyon göstergeleri kapsamında zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayıları tahmin edilmiştir.

İlgili literatürde, Fisher etkisinin veya Yeni Keynesyen görüşlere dayanan Neo-Fisher etkisinin geçerliliğine yönelik ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Bir kısım çalışma Fisher etkisinin veya Neo-Fisher etkisinin geçerliliğini test ederken bazı çalışmalar sadece etkinin büyüklüğüne veya etkinin zaman içindeki seyrine yönelmiştir. Mevcut çalışmada amaç, Fisher etkisinin geçerli olduğunu varsayarak olası etkinin zaman içinde nasıl bir seyir izlediğini ekonometrik olarak ortaya koymaktır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle literatür araştırması sunulacaktır. Daha sonra Fisher hipotezinin testinde kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılacaktır. Ardından ekonometrik analizler kullanılarak elde edilen bulgular sunulacaktır. Son olarak edinilen bulgular kapsamında politika önerileri ve değerlendirmelere yer verilecektir.

2. Literatür Araştırması

Ampirik literatür Fisher hipotezini test eden ulusal ve uluslararası çalışmalar itibariyle oldukça zengindir. Ampirik çalışmalardan elde edilen bulgular genellikle Fisher hipotezinin geçerliliğini destekler niteliktedir. ABD ekonomisi için hipotezin geçerliliğine yönelik bulguların elde edildiği çalışmalar arasında Sargent (1969), Gibson (1970, 1972), Fama (1975), Mishkin (1991) ve Cai (2018)'nin çalışmaları önde gelmektedir. Sargent (1969), 1902-1940 dönemine ilişkin yıllık veri seti ve gecikmesi dağıtılmış bir model yardımı ile Fisher hipotezini destekleyici bulgulara ulaşmıştır. Gibson (1970), 1869-1941 ve 1942-1965 dönemlerine dair veri seti ile Fisher hipotezini test ederek nominal faiz oranı ve beklenen fiyat değişim oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Gibson (1972),

diğer bir çalışmasında da 1952-1970 dönemi için benzer sonuçlara ulaşmıştır. Fisher hipotezini etkin piyasa varsayımıyla ele alan Fama (1975), 1953-1971 dönemine yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında gelecekteki fiyat değişimlerinin cari dönem faiz oranı tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Mishkin (1991), 1964-1986 dönemi aylık verilerini kullanarak enflasyon ve faiz oranı serilerinin ortak trend sergiledikleri dönemlerde uzun dönem Fisher etkisinin geçerli olduğunu belirlemiştir. Cai (2018), 1960-2017 dönemi için kantil eş bütünleşme testi kapsamında TÜFE'nin yıllık değişim oranı ile üç aylık tahvil faiz oranı arasında uzun dönem ilişkinin gerçekleştiğini ve dolayısıyla Fisher etkisinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Mishkin ve Simon (1995), Avustralya ekonomisinde 1962–1993 dönemi için nominal faiz oranlarındaki uzun dönemli değişimlerin enflasyonist beklemeleşlerin göstergesi niteliğinde olduğunu bulmuşlardır. Pakistan için Fisher hipotezinin geçerliliğini tespit eden çalışmalar Hasan (1999), Rehman, Khan ve Ahmad (2004) ve Ayub, Rehman, Iqbal, Zaman ve Atif (2014)'tır. Hasan (1999), Engle-Granger eş-bütünleşme yaklaşımını kullanarak 1957-1991 dönemi için bankalar arası faiz oranı ve TÜFE'den hesaplanan enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişki bulmuştur. Çalışmada beklenen enflasyon oranı, uyumcu ve rasyonel beklentiler olarak iki farklı yaklaşımla elde edilmiştir. Benzer şekilde Rehman vd. (2004), 1981-2002 dönemi üçer aylık verilerini kullanarak Fisher hipotezini Johansen-Juselius eş-bütünleşme yöntemi altında test etmişlerdir. Ayub vd. (2014), 1973-2010 dönemi için Fisher hipotezinin geçerliliğini araştırdıkları çalışmalarında Engle-Granger ve Johansen-Juselius eş-bütünleşme testlerini kullanarak değişkenlerin uzun dönem denge ilişkisi içerisinde bulduklarını tespit etmişlerdir.

İngiltere için Fisher hipotezini destekler nitelikte bulgular ortaya koyan Granville ve Mallick (2004), 1900-2000 dönemine ilişkin yıllık veri setini kullanarak Johansen-Juselius eş-bütünleşme yaklaşımını uygulamışlardır. İspanya için Bajo-Rubio, Díaz-Roldán ve Esteve (2005) ve Jareno ve Tolentino (2012) Fisher hipotezinin geçerliliğini ortaya koyan çalışmalar arasında yer almaktadır. Bajo-Rubio vd. (2005), 1963-2002 dönemine ilişkin üçer aylık verileri kullanarak eşik eş-bütünleşme yaklaşımı altında nominal faiz oranları ile enflasyon arasındaki uzun dönem ilişkinin iki rejimli olduğunu saptamışlardır. Jareno ve Tolentino (2012), 1993-2004 dönemi aylık verilerini kullanarak ARIMA (1,0,0) modelinden üretilen beklenen enflasyon oranı ile 1 yıllık hazine bonusu getirisi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır.

Nijerya için Fisher hipotezini destekler bulgulara ulaşan Asemota ve Bala (2011), 1961-2009 dönemi için Engle-Granger ve Gregory Hansen eş-bütünleşme testleri yanında Fisher katsayısının zamana bağlı olarak değişebilmesine imkân tanıyan Kalman Filtre tahmin yöntemini de kullanmışlardır. Yine Nijerya ekonomisi için Awomuse ve Alimi (2012), 1970-2009 dönemine dair yıllık veri seti ile para

piyasası faiz oranı ve gerçekleşen enflasyon oranının bir dönemlik gecikmesi olarak ele alınan beklenen enflasyon oranı arasındaki uzun dönem ilişkiyi Johansen-Juselius eş-bütünleşme yaklaşımı ile test ederek hipotezi destekleyici bulgulara erişmişlerdir.

Hindistan ekonomisi için Fisher hipotezinin geçerliliğini kanıtlayan Mohanty ve Nayak (2012), 1996-2010 dönemi veri setini kullanarak hem kısa hem de uzun vadeli nominal faiz oranlarının (üç ay vadeli hazine bono faiz oranı, 1, 5 ve 10 yıl vadeli devlet tahvil faiz oranları) Fisher eşitliği üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Kısa ve uzun vadeli nominal faiz oranları ile toptan eşya fiyat endeksine dayalı enflasyon oranı arasındaki uzun dönem ilişkiyi Johansen-Juselius ve eşik eş-bütünleşme yaklaşımlarını kullanarak analiz etmişlerdir. Benazić (2013), Hırvatistan ekonomisi için 1996-2012 dönemi üçer aylık verilerini kullanarak Johansen-Juselius eş-bütünleşme testiyle Fisher hipotezinin geçerliliğini kanıtlamıştır. Çalışmada beklenen enflasyon oranı olarak gerçekleşen enflasyon oranı kullanılmıştır. Malezya ekonomisi için Zainal, Nassir ve Yahya (2014), 2000-2012 dönemi aylık verilerini kullanarak ARDL sınır testi ile beklenen enflasyon oranı (TÜFE'ye dayalı gerçekleşen enflasyon) ile nominal faiz oranı (3 aylık hazine bonusu faiz oranı ve diğeri bankalar arası faiz oranı) arasında uzun dönem ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. İsveç için Ito (2016), 1993-2015 dönemini analiz ederek nominal faiz oranları (2, 3, 4, 5, 7 ve 10 yıl vadeli tahvil faiz oranları) ve enflasyon oranı (TÜFE enflasyon oranı) arasındaki uzun dönem ilişkiyi Engle-Granger eş-bütünleşme analizi ile test etmiştir. Bulgular 10 yıllık vadeli faiz oranları dışındaki tüm vadeli faiz oranları ile enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişkinin gerçekleştiğini göstermiştir.

Çin ve Güney Kore ekonomileri için Fisher hipotezinin geçerliliğini inceleyen He (2018), 2000-2017 dönemi verilerini kullanarak Engle-Granger eş-bütünleşme testi ile serileri analiz etmiştir. Fisher etkisinin Güney Kore'de kısmen geçerli olduğunu, Çin örneğinde ise Fisher etkisinin daha zayıf olduğunu belirlemiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki enflasyon ve faiz oranı farklarının kullanıldığı uzun dönem regresyon denklemi, iki ülke arasındaki uzun dönem Fisher etkisinin çok daha kuvvetli olduğunu göstermiştir. Bir başka çalışmada Çin ekonomisi için Zhong (2022), 1978-2020 dönemi itibarıyla Engle-Granger eş-bütünleşme testi sonucunda iki değişken arasında uzun dönem ilişkinin gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Son olarak Endonezya için Antoni (2019), 2000-2018 dönemi üçer aylık verilerini kullanarak ARDL sınır testi sonucunda enflasyon ile faiz oranları arasında uzun dönem ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Literatürde sayıca az da olsa bulgularıyla Fisher hipotezinin geçerliliğini reddeden çalışmalara rastlamak mümkündür. Yunanistan ekonomisi için Paleologos ve Georgantelis (1996), 1980-1996 dönemine ilişkin veri setini kullanarak Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi sonucunda nominal faiz ve enflasyon oranının uzun dönem ilişki içinde olmadığını tespit etmişlerdir. İngiltere için Lungu (1998), 1972-

1998 dönemine ilişkin nominal faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki uzun dönem ilişkiyi araştırarak özellikle 1972-1980 döneminde Fisher hipotezinin geçerli olmamasından dolayı tüm dönem boyunca söz konusu değişkenler arasında herhangi bir eş-bütünleşme ilişkisinin gerçekleşmediğini öngörmüştür. Sri Lanka örneğinde Jayasinghe ve Udayaseelan (2010), 1978-2007 dönemi için aylık ve üçer aylık verileri, 1953-2007 dönemi için ise yıllık verileri kullanarak ARDL eş-bütünleşme testi ile Fisher hipotezini test etmişlerdir. Bulgular aylık ve üçer aylık veri setlerinde nominal faiz oranları ile enflasyon oranı arasında uzun dönem ilişkinin gerçekleşmediğini, yıllık veri setinde ise zayıf da olsa bir uzun dönem ilişkinin gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Son olarak Mogaji (2010), Nijerya ekonomisi için 1961-2009 dönemi yıllık verilerini kullanarak nominal faiz oranı (3 aylık hazine bonusu faiz oranları) ile beklenen enflasyon oranı (gerçekleşen enflasyon oranının 12 aylık hareketli ortalaması) arasındaki uzun dönem denge ilişkisini Engle-Granger ve Johansen-Juselius eş-bütünleşme testleri ile analiz etmiştir. Analiz bulguları Fisher hipotezinin geçerli olmadığını göstermiştir.

Fisher hipotezinin geçerliliğini Türkiye örneğinde araştıran çalışmalara bakıldığında bulgularıyla hipotezin geçerliliğini destekleyen çalışmaların oranının uluslararası çalışmalardaki orana benzer olduğu görülmektedir. Hipotezin geçerliliğine yönelik bulguları rapor eden Yamak ve Abdioğlu (2007), Köksal ve Destek (2015), Atgür ve Altay (2015), Öruç (2016), Lebe ve Arda Özalp (2016), Özer (2019), Koç (2020), Gedik (2021), Sarı ve Arslan (2022) ve Oğul (2022) çalışmaları yanında Tunalı ve Erönal (2016) ve Öztürk ve Öner (2020) gibi az sayıda çalışmada hipotez reddedilmiştir.

Yamak ve Abdioğlu (2007), 1990-2006 dönemi üçer aylık veri setini kullanarak Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi ile nominal faiz oranı ve enflasyon oranı arasındaki uzun dönem ilişkiyi analiz etmişlerdir. Mevsimsellikten arındırılan enflasyon serisi ile nominal faiz oranı arasında uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. Köksal ve Destek (2015), 2002-2014 dönemini kapsayan aylık veri seti ile Maki yapısal kırılmalı eş-bütünleşme testi sonucunda nominal faiz oranları ile enflasyon oranlarının eş-bütünleşik olduğunu belirlemişlerdir. Atgür ve Altay (2015), 2004-2013 dönemi aylık verilerini kullanarak Johansen-Juselius ve Lütkepohl-Saikkonen eş-bütünleşme testleri ile Türkiye’de enflasyon ve nominal faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğunu bulmuşlardır. Öruç (2016), 1988-2014 dönemi itibarıyla üçer aylık verileri kullanarak Engle-Granger ve Johansen-Juselius eş-bütünleşme yöntemleri ile Fisher hipotezinin geçerliliğini ortaya koymuştur. Lebe ve Arda Özalp (2016), Fisher hipotezinin geçerliliğini 1970-2014 dönemi aylık verileriyle test etmişlerdir. Alternatif faiz oranları ile enflasyon arasındaki uzun dönem denge ilişkisini araştırarak para politikası faiz oranı esas alındığında Türkiye ekonomisi için Fisher etkisinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Özer (2019), 1988-2019 dönemine ait aylık verilerle nominal faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi Fourier-Shin eş-bütünleşme testi ile analiz ederek Fisher hipotezinin geçerliliğini kanıtlar nitelikte bulgulara

ulaşmıştır. Benzer şekilde Koç (2020), 1985-2017 dönemi için Fisher hipotezinin geçerliliğini Fourier eş-bütünleşme yöntemiyle test ederek Türkiye için ilgili dönemde hipotezin geçerliliğini kanıtlamıştır. Gedik (2021), 2009–2021 dönemi aylık veri seti ile enflasyon oranı ve faiz oranı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Johansen-Juselius eş-bütünleşme yaklaşımını kullanarak tespit etmiştir. Sarı ve Arslan (2022), 1971-2021 dönem aralığında Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliğini ARDL sınır testi ile ortaya koymuşlardır. Oğul (2022), 1987-2020 dönemine ait yıllık faiz ve enflasyon serileri arasındaki eş bütünleşme ilişkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırarak Fisher hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir.

Türkiye ekonomisi için Fisher hipotezinin geçerli olmadığına yönelik bulgular elde eden Tunalı ve Erönal (2016), Türkiye’de enflasyon hedeflemesi uygulamasını içeren 2003:01-2014:02 dönemi verilerini kullanarak Gregory-Hansen eş-bütünleşme testini uygulamışlardır. 1980-2018 dönemi için Fisher hipotezini Johansen-Juselius eş-bütünleşme analizi ile test eden Öztürk ve Öner (2020) ise enflasyon oranları ile faiz oranları arasında eş-bütünleşme ilişkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

İlgili literatür incelendiğinde nominal faiz ve enflasyon ilişkisinde Neo-Fisher etkisinin geçerli olup olmadığını araştıran çalışmaların da yer aldığı gözlenmektedir. Neo-Fisher etkisi ile ilgili tartışmalar, Bullard (2015), Williamson (2016) ve Cochrane (2016) tarafından yapılan çalışmalarda ele alınmıştır. Hipotezin geçerliliğine yönelik güncel ampirik çalışmalara örnek olarak Tayyar (2019), Sümer (2020), Sugözü ve Yaşar (2020) ve Özbek ve Taş (2023)’ın çalışmaları gösterilebilir. Tayyar (2019), 2002-2014 dönemi için vadeleri itibariyle alternatif faiz oranları ile tüketici fiyat endeksi arasındaki olası nedensellik ilişkilerine dayanarak Fisher veya Neo-Fisher görüşünün geçerliliğini Türkiye örneğinde test etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de kısa dönemde faiz oranlarından tüketici fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi varken uzun dönemde tersi bir durum söz konusudur. Diğer bir ifadeyle kısa dönemde Neo-Fisher, uzun dönemde ise Fisher etkisi geçerli bulunmuştur. Ancak çalışmada faiz oranlarının kısa veya uzun vadeli olması ile faiz oranları ve fiyatlar arasındaki ilişkinin de paralel olarak kısa veya uzun dönemli olacağı varsayılmıştır. Ayrıca beklenen enflasyon serisi yerine fiyat endeksi doğrudan kullanılmıştır. Sümer (2020), yine Türkiye örneğinde Neo-Fisher etkisinin geçerli olup olmadığını eş-bütünleşme testleriyle belirlemeye çalışmıştır. 2010-2019 dönemine dair enflasyon oranı ile gecelik borç verme faiz oranı ve bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada Türkiye ekonomisi için Neo-Fisher etkisinin geçerli olduğu savunulmuştur. Ancak çalışmada tersi durum yani Fisher etkisi test edilmemiştir. Sugözü ve Yaşar (2020) ise çalışmalarında panel Granger nedensellik yaklaşımı altında 32 OECD ülkesi için 2001-2019 dönemine ilişkin veri setini kullanarak faiz oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. OECD ülkelerinde hem Fisher hem de Neo-Fisher etkisinin geçerli olduğunu ortaya

koymuşlardır. Özbek ve Taş (2023) ise seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin 2002:01-2019:02 dönemi verilerini kullanarak enflasyon-faiz oranı ilişkisini Fisher ve Neo-Fisher hipotezleri kapsamında analiz etmişlerdir. Panel eş bütünlük analizi iki ülke grubunda da Fisher hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada Fisher etkisini analiz etmek üzere 2005:01-2022:07 dönemine ilişkin aylık veri seti kullanılmıştır. Fisher etkisinin hem uzun ve kısa vadeli nominal faiz oranları ayırımında hem de rasyonel beklentiler ve uyarlanan beklentiler varsayımı altında analiz edilmesi amaçlanmıştır. Uzun dönem faiz oranını temsil etmek üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) 1 yıla kadar vadeli TL üzerinden açılan mevduatlara uygulanan mevduat faiz oranı kullanılmıştır. Kısa dönem faiz oranını temsil etmek amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) Uluslararası Finansal İstatistiklerinden (IFS) derlenen merkez bankası politika faiz oranı çalışmaya dâhil edilmiştir. Beklenen enflasyon serisi olarak rasyonel beklentiler varsayımı altında Tüketici Fiyat Endeksinin (TÜFE) logaritmik farkı (t dönemi gerçekleşen enflasyon), uyarlanan beklentiler varsayımı altında ise TÜFE'nin logaritmik farkının bir dönemlik gecikmesi (gerçekleşen enflasyonun bir dönemlik gecikmesi) kullanılmıştır. TÜFE serisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Analizler Eviews-10 programı kullanılarak yapılmıştır. Tablo 1'de veri setine dair açıklayıcı bilgi sunulmuştur.

Tablo 1: Veri Seti

Kısaltma	Açıklama	Dönem	Kaynak
Enflasyon1	Tüketici Fiyat Endeksinin (TÜFE) (2003=100) Logaritmik Farkı [Rasyonel Beklentiler Varsayımı Altında Beklenen Enflasyon]	2005:01-2022:07	TCMB
Enflasyon2	Tüketici Fiyat Endeksinin (TÜFE) (2003=100) Logaritmik Farkının Bir Dönemlik Gecikmesi [Uyarlanan Beklentiler Varsayımı Altında Beklenen Enflasyon]	2005:02-2022:07	TCMB
Faiz1	1 yıla Kadar Vadeli (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar) Mevduat Faiz Oranı	2005:01-2022:07	TCMB
Faiz2	Merkez Bankası Politika Faiz Oranı	2005:01-2022:07	IMF

Çalışmada öncelikle enflasyon ve faiz serilerine birim kök testi uygulanarak serilerin durağan oldukları seviye veya farklar belirlenmiştir. Birim kök analizleri için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından geliştirilen ve isimlerinin baş harfleri ile adlandırılan KPSS testi birlikte kullanılmıştır. KPSS testinde amaç serinin trendden arındırılarak durağan hale getirilmesidir. KPSS testinde ADF testinden farklı olarak sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu savunurken alternatif hipotez serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir. Kwiatkowski vd. (1992), serinin durağan olmadığını savunan alternatif hipoteze karşı durağan olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin testi için Lagrange Çarpan (LM) istatistiğini önermişlerdir. Sıfır hipotezindeki durağanlık temelde trend durağanlığı temsil etmektedir. ADF ve KPSS birim kök testlerinde sabitli ve sabitli+trendli olmak üzere iki spesifikasyon kullanılmıştır. Birim kök analizlerinden sonra enflasyon ve faiz serileri arasındaki eş-bütünleşme testi Phillips ve Ouliaris (1990) tarafından geliştirilen eş-bütünleşme yaklaşımı kullanılarak yapılmıştır. Phillips ve Ouliaris (1990) testi tek denklemliler ve hata terimlerine dayanan bir yaklaşımdır. Eş-bütünleşmenin olmadığını ileri süren sıfır hipotezinin eş-bütünleşmenin varlığını savunan alternatif hipoteze karşı testi, birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezini serinin durağan olduğunu iddia eden alternatif hipoteze karşı test etmekle aynıdır. Phillips-Ouliaris (PO) testi parametrik olmayan Phillips-Perron yöntemini temel alır. PO testi hata terimlerinin beyaz gürültülü olmamasına duyarlı değildir (Hatemi-J ve Irandoust, 2008, s.621). Hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyansın varlığı durumunda da güçlü bir testtir. PO testi (1) numaralı uzun dönem denklemin hata terimlerine uygulanan (2) numaralı standart Dickey-Fuller regresyonuna dayanmaktadır. (2) numaralı Dickey-Fuller birim kök denkleminin ilişkin test istatistiği (tau) MacKinnon (1991) tablo kritik değeriyle kıyaslanarak eş-bütünleşmenin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi alternatifine karşı test edilir.

$$NFaiz_t = \beta_0 + \beta_1 Enflasyon_t^e + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta\varepsilon_t = \delta\varepsilon_{t-1} + v_t \quad (2)$$

Çalışmada enflasyon ve nominal faiz arasındaki dinamik ilişkiyi araştırmak üzere serilere uygulanan birim kök ve eş-bütünleşme testlerinin yanı sıra ekonomik birimlerin tepkisini yakalamak için zamana bağlı değişen parametre tahmini gerçekleştirmek amacıyla Kalman filtre analizine başvurulmuştur.

Literatürde Fisher hipotezinin yaygın olarak (1) numaralı sabit katsayılı model çerçevesinde tahmin edildiği bilinmektedir. (1) numaralı eşitlikte β_0 ve β_1 sabit katsayıları gösterirken ε_t beyaz gürültülü hata terimidir. Eğer β_1 katsayısı pozitif, istatistiksel olarak anlamlı ve 1'e eşitse tam veya güçlü formda Fisher etkisinin geçerli olduğu kabul edilir. Bu durum nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon arasında bire birlik ilişkisinin geçerli olduğu anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle nominal faiz oranı beklenen enflasyona tam olarak uyulanmaktadır. Eğer β_1

katsayısı pozitif, istatistiksel olarak anlamlı ancak 1'den küçükse kısmi veya zayıf formda Fisher etkisinin geçerliliğinden bahsedilmektedir. Bu durumda nominal faiz oranı mutlak olarak beklenen enflasyondaki değişimden daha az değişir.

(1) numaralı Fisher denklemi, enflasyon değişkeninin cari dönem değerinin nominal faiz oranının cari dönem değeri üzerindeki etkisini araştıran rasyonel beklentiler varsayımı altında ifade edilen denklemdir. Rasyonel beklentiler varsayımı ile oluşturulan Fisher denkleminde enflasyon değişkeninin bir dönem gecikmesinin modele dâhil edilmesiyle Fisher denklemi (3) numaralı denklemde uyarlanan beklentilere göre yazılmıştır.

$$NFaiz_t = \beta_0 + \beta_1 Enflasyon_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(1) ve (3) numaralı modeller parametrelerin zaman içerisinde değişmesine izin vermemektedir. Rasyonel olan ekonomik birimlerin politika değişimlerinin ortaya çıkardığı yeni koşullara tepki vermesi beklendiği için parametrelerin zaman içerisinde sabit kalması varsayımı geçerli bir varsayım değildir (Hatemi-J ve Irandoust, 2008, s.620). Zamana bağlı değişen katsayı modeli zaman içinde parametrelerin uyarlanmasına izin veren bir yaklaşımdır ve durum uzayı (state space) modeli olarak bilinir. Uygulamalı literatürde durum uzayı modeli genellikle gözlemlenemeyen değişkenlerin (rasyonel beklentiler, ölçüm hataları, eksik gözlemler, sürekli gelir, gözlemlenemeyen bileşenler (konjonktürel döngüler ve trendler)) varlığı durumunda başvurulmuş bir modeldir.

Dinamik bir sistemi durum uzayı (state space) formunda ortaya koymanın iki önemli faydası bulunmaktadır. Birincisi, durum uzayı gözlemlenemeyen değişkenlerin gözlemlenebilir modele dâhil edilmesini ve onunla birlikte tahmin edilmesini sağlar. İkincisi ise durum uzayı modelleri Kalman filtresi olarak bilinen güçlü bir ardışık algoritma kullanılarak analiz edilebilir. Kalman filtresi ardışık bir prosedür olduğu için başlangıç değerlerinin sisteme verilmesi gerekir. Bunun için önce modelin parametreleri En Küçük Kareler (EKK) yaklaşımı ile tahmin edilerek başlangıç değerleri belirlenebilir.

(4) numaralı ölçüm (signal veya observation) ve (5) numaralı geçiş (state veya transition) denklemlerinde ε_t ve v_t terimlerinin eş zamanlı varyans yapıları ile serisel olarak bağımsız olduğu varsayılmaktadır. (6) numaralı eşitlikte H_t , nxn boyutunda simetrik varyans matrisini, Q_t , mxm boyutunda simetrik varyans matrisini ve G_t , nxm boyutunda kovaryans matrisini ifade etmektedir (Harvey, 1989, s.100).

$$NFaiz_t = \beta_0 + \beta_t Enflasyon_t^e + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\beta_t = \beta_{t-1} + v_t \quad (5)$$

$$\Omega_t = var \begin{bmatrix} \varepsilon_t \\ v_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} H_t & G_t \\ G_t' & Q_t \end{bmatrix} \quad (6)$$

(5) numaralı denklemde beta katsayısının bir tesadüfi yürüyüş süreci izlediği varsayılır. Bu durum uzayı modeli Kalman filtre yaklaşımı ile tahmin edilmektedir. Bu modelde, katsayılar zaman içinde değişebilir. Katsayıların zaman içinde değişmesi alternatif politika rejimleri altında parametre tahminlerinin farklı tepkiler vermesine izin verir.

4. Bulgular

Fisher hipotezini test etmek üzere öncelikle nominal faiz ve enflasyon serilerinin birim kök analizleri gerçekleştirilmiştir. ADF ve KPSS testine dair sabitli ve sabitli+trendli spesifikasyonlar çerçevesinde serilerin durağan oldukları düzeyler araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de rapor edilmiştir. Nominal faiz serileri için hem ADF hem de KPSS birim kök testleri birbirini destekler nitelikte bulgular vermiştir. Her iki yaklaşıma göre nominal faiz oranları birinci devresel farklarında durağandır. Enflasyon serilerine bakıldığında ise ADF birim kök yaklaşımına göre serilerin seviyesinde %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu gözlenmiştir. Ancak KPSS testine göre enflasyon serileri seviyelerinde birim kök içermekte iken bir kez farkları alındığında durağan hale gelmiştir. ADF yaklaşımının gecikme uzunluklarına olan duyarlılığı da göz önüne alındığında enflasyon serilerinin KPSS birim kök testinin ortaya koyduğu şekilde birinci devresel farklarında durağan olduğu kabul edilmiştir. Nitekim enflasyon serilerinin birinci devresel farklarına uygulanan ADF test bulguları da serilerin birinci farklarında birim kök içermediklerini %1 anlamlılık düzeyinde teyit etmiştir.

Tablo 2: ADF ve KPSS Birim Kök Testi Bulguları

Seriler	ADF		KPSS	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
Faiz1	-2.5120 (1)	-2.5133 (1)	0.6211**	0.6197***
Δ Faiz1	-11.2283*** (0)	-11.2423*** (0)	0.1276	0.0303
Faiz2	-2.9558 (3)	-2.9415 (3)	0.6687**	0.6681***
Δ Faiz2	-5.0436*** (2)	-5.0372*** (2)	0.1003	0.0431
Enflasyon1	-3.7908*** (2)	-4.3995*** (2)	1.0920***	0.3025***
Δ Enflasyon1	-5.7366*** (13)	-6.0401*** (13)	0.0221	0.0135
Enflasyon2	-3.1370** (2)	-3.8098** (2)	1.0623***	0.2959***
Δ Enflasyon2	-17.0717*** (1)	-10.2577*** (4)	0.0485	0.0193

ADF testinde parantez içinde Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiş optimal gecikme uzunlukları gösterilmiştir. KPSS testinde bant genişliği Newey-West’e göre $4(T/100)^{2/9}$ şeklinde hesaplanmıştır. ***, ** ve * ilgili istatistiğin sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Δ , serinin birinci devresel farkının alındığını göstermektedir.

Enflasyon ve faiz serilerinin uzun dönem denge ilişkisine sahip olup olmadığını test etmek üzere PO eş-bütünleşme testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir. Tablodan da görüldüğü üzere bir yıla kadar vadeli mevduat faiz oranı ile enflasyon serileri arasında %1 anlamlılık düzeyinde, politika faiz oranı ile enflasyon serileri arasında ise %5 anlamlılık düzeyinde eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Böylece Fisher hipotezinin geçerliliği için gerekli olan faiz ve enflasyon serilerinin eş-bütünleşme ilişkisine sahip olması koşulu sağlanmıştır.

Tablo 3: PO Eş-bütünleşme Testi Bulguları

Seriler	Test İstatistiği (tau)	Kritik Değerler ^a
Faiz1-Enflasyon1	-4.0951***	%1 → -3.954
Faiz1-Enflasyon2	-4.3484***	%5 → -3.368
Faiz2-Enflasyon1	-3.4617**	%10 → -3.067
Faiz2-Enflasyon2	-3.4704**	

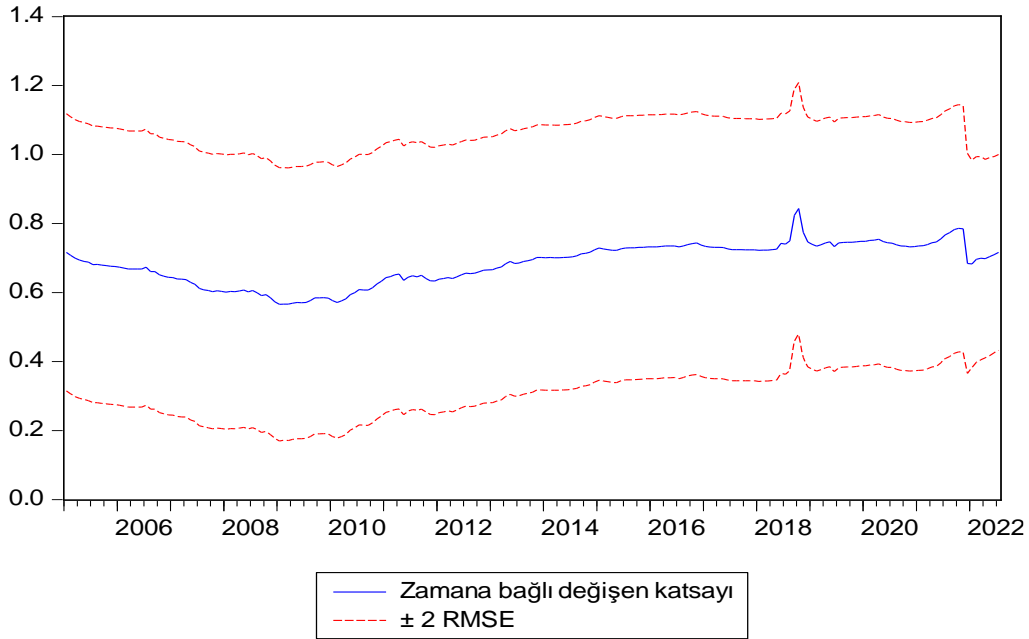
^aKritik değerler MacKinnon (1991) tablo kritik değerleridir. ***, ** ve * serilerin sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde eş-bütünleşik olduklarını ifade etmektedir.

Zamana bağlı değişen katsayıları tahmin etmek üzere Kalman filtre yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle bir yıla kadar vadeli mevduat faiz oranı ile TÜFE'nin logaritmik farkına dayalı enflasyon oranı arasındaki Fisher ilişkisinin tahmini yapılmıştır. Zamana bağlı değişen parametre tahminleri Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo 4'ten gözleneceği üzere rasyonel beklentiler varsayımına göre tahmin edilen uzun dönem Fisher katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasına karşın 1'in altında değer almıştır. Buna göre uzun vadeli nominal faiz oranı (bir yıla kadar vadeli mevduat faiz oranı) tüketici fiyat enflasyonuna bire bir uyarlanmamaktadır. Diğer bir deyişle tam ya da güçlü formda Fisher etkisi geçerli değildir. Ancak zayıf ya da kısmi Fisher etkisinin geçerli olduğu tablodan izlenmektedir.

Tablo 4: Zamana Bağlı Değişen Parametre Tahmini/ Faiz1-Enflasyon1

	Final State	RMSE	z-istatistiği	Olasılık
β_0	0.1243	0.0024	50.2405	0.0000
β_1	0.7164	0.1419	5.0481	0.0000
Log. Olabilirlik İstatistiği	374.0248			

RMSE, kök ortalama karesel hatayı gösterir.

**Grafik 1: Zamana Bağlı Değişen Fisher Katsayısı Tahminleri/
Faiz1-Enflasyon1**

Grafik 1’de zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayısına dair tahminler gösterilmiştir. Uzun dönem nominal faiz oranının enflasyona uyarlanma derecesini, ele alınan dönem boyunca görme imkânı tanıyan Grafik 1 incelendiğinde özellikle rasyonel beklentiler varsayımına göre tahmin edilen Fisher katsayısının 0.60 ile 0.80 aralığında dalgalandığı dikkatleri çekmektedir. 2008 küresel finans krizi ile 2010 yılı aralığında 0.60’ın altına düşen Fisher katsayısının 2018 yılının 10. ayında ani bir biçimde 0.84 seviyesine çıktığı ve izleyen aylarda benzer biçimde eski seviyesine döndüğü grafikten gözlenmektedir. Özellikle 2018 yılındaki döviz krizinin neden olduğu enflasyonist baskı dolayısıyla nominal faiz oranının beklenen enflasyona karşı vermiş olduğu tepki dikkat çekmektedir. Halbuki, 2008 yılı küresel kriz dönemi boyunca nominal faizin beklenen enflasyona karşı vermiş olduğu tepki düşük seviyelerde kalmıştı. Zamana bağlı değişen katsayılar dikkate alındığında uzun dönem Fisher katsayısının 1’e eşit olmadığı ve dolayısıyla Fisher etkisinin tam ya da güçlü formda gerçekleşmediği sonucu çıkarılabilir.

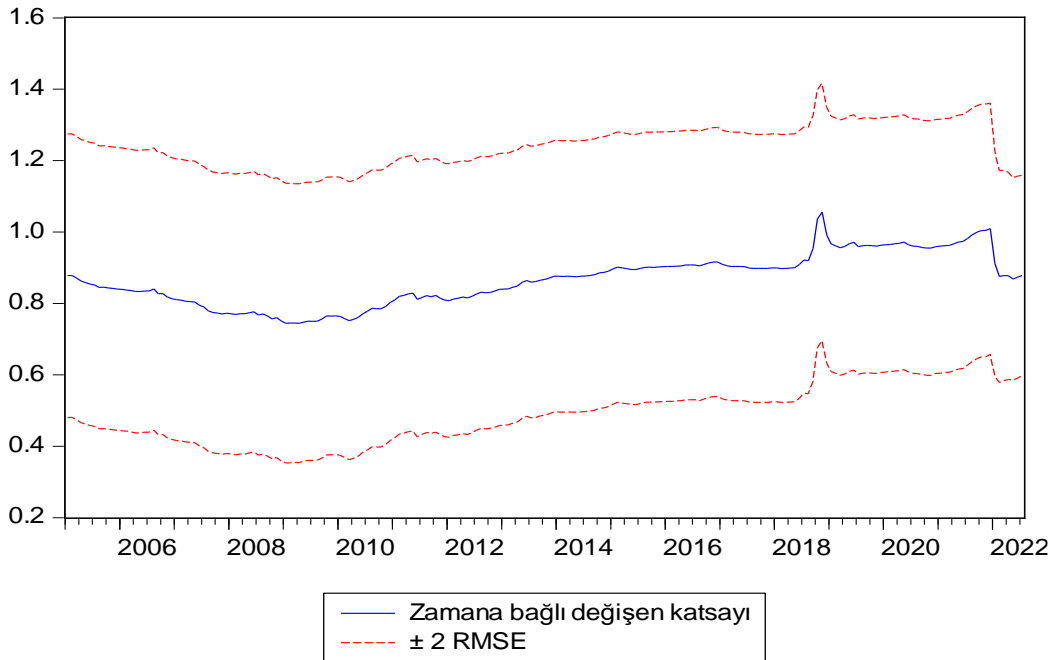
Çalışmanın bu kısmında ikinci olarak uzun dönem nominal faiz oranı ile tüketici fiyat enflasyonunun bir dönemlik gecikmesine dayalı Fisher denkleminin zamana bağlı değişen parametre tahmini gerçekleştirilmiş ve bulguları Tablo 5’te verilmiştir. Fisher katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasına karşın 1’e eşit olmadığı tablodan görülmektedir. Buna göre uzun dönem nominal faiz oranının enflasyonunun bir dönemlik gecikmesine verdiği tepkinin yine tam olmadığını söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle tam ya da güçlü formda Fisher etkisi uzun dönem nominal faiz oranı ve uyarlanan beklentiler varsayımı

altındaki beklenen enflasyon arasında da gerçekleşmemiştir. Ancak zayıf ya da kısmi Fisher hipotezinin geçerliliğini sürdürdüğü görülmektedir.

Tablo 5: Zamana Bağlı Değişen Parametre Tahmini/ Faiz1-Enflasyon2

	Final State	RMSE	z-istatistiği	Olasılık
β_0	0.1225	0.0024	50.3254	0.0000
β_1	0.8781	0.1402	6.2603	0.0000
Log. Olabilirlik İstatistiği	375.6981			
RMSE, kök ortalama karesel hatayı gösterir.				

Grafik 2’de zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayı tahminleri sunulmuştur. Uyarlanan beklentiler varsayımı altında tahmin edilen Fisher katsayısının yoğunlukla 0.80 ile 1.00 arasında dalgalandığı dikkatleri çekmektedir. Bu durum t dönemi nominal faiz oranının t-1 dönemi enflasyon oranına verdiği tepkinin t dönemi enflasyon oranına verdiği tepkiden daha büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca uzun dönem Fisher katsayısının 2007’nin 2. ayından 2010’un 11. ayına kadar geçen sürede 0.8 bandının altına düştüğü gözlenmektedir. 2018 yılının 11. ayında 1.06 değerine ulaşan uzun dönem Fisher katsayısının bu seviyede tutunamayarak 1’e yakın bir değerde 2022 yılının başlarına kadar seyrettiği grafikten izlenmektedir. Özellikle 2018 yılının ikinci yarısında kendini gösteren döviz krizinin ardından uzun dönem Fisher katsayısının tam ya da güçlü formda Fisher etkisini destekleyecek düzeyde 1’e çok yakın değerler aldığı görülmektedir.

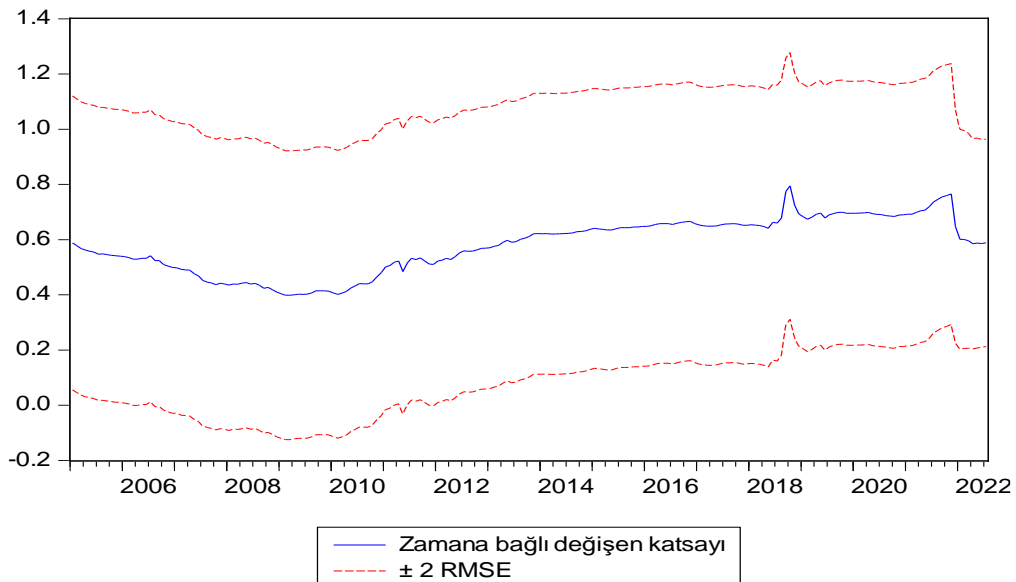
**Grafik 2: Zamana Bağlı Değişen Fisher Katsayısı Tahminleri/
Faiz1-Enflasyon2**

Çalışmada 1 yıla kadar vadeli mevduat faiz oranı ile temsil edilen uzun vadeli nominal faiz oranının yanı sıra merkez bankası politika faiz oranı ile temsil edilen kısa vadeli nominal faiz oranı kullanılarak da Fisher denklemi tahmin edilmiştir. Tablo 6’da rasyonel beklentiler varsayımı altında Fisher denklemine dair Kalman filtre tahmin sonuçları verilmiştir. Uzun dönem Fisher katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmasına karşın tam ya da güçlü formda Fisher ilişkisini sağlayacak düzeyde değildir. Uzun vadeli nominal faiz oranıyla karşılaştırıldığında kısa vadeli nominal faiz oranının enflasyona uyarlanma derecesinin düştüğü yine aynı tablodan izlenmektedir.

Tablo 6: Zamana Bağlı Değişen Parametre Tahmini/ Faiz2-Enflasyon1

	Final State	RMSE	z-istatistiği	Olasılık
β_0	0.0990	0.0032	30.2533	0.0000
β_1	0.5881	0.1878	3.1306	0.0017
Log. Olabilirlik İstatistiği	315.1435			
RMSE, kök ortalama karesel hatayı gösterir.				

Grafik 3’te sunulan zamana bağlı değişen Fisher katsayıları incelendiğinde 2005 yılından 2013 yılının ortalarına kadar Fisher katsayısının 0.60’ın altında seyrettiği, 2013 yılından 2018 yılının Ağustos ayına kadar istikrarlı bir seyir izlediği ve 2018’in Ekim ayında ani bir sıçrama ile 0.79 değerine ulaştığı gözlenmektedir. 2005-2022 dönemi boyunca uzun dönem Fisher katsayısının tam Fisher etkisini doğrulayacak büyüklükte olmadığı dikkatleri çekmektedir. Kısa vadeli ve uzun vadeli nominal faiz oranları uzun dönem Fisher katsayısı itibarıyla kıyaslandığında uzun vadeli nominal faiz oranının enflasyona verdiği tepkinin kısa vadeli nominal faiz oranının enflasyona verdiği tepkiden daha büyük olduğu söylenebilir.

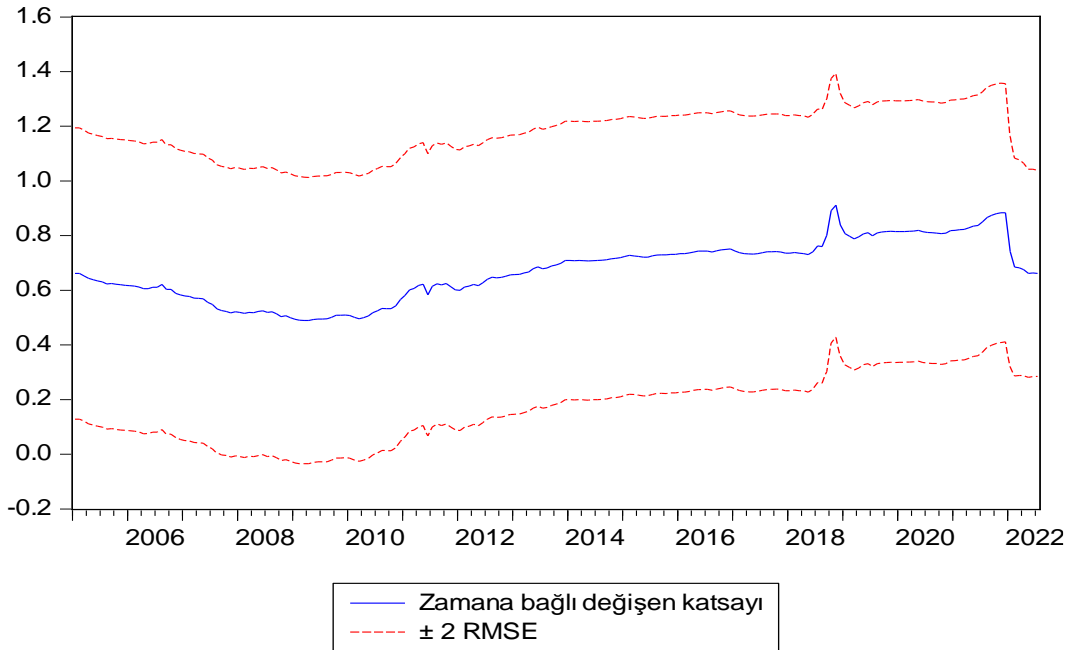

Grafik 3: Zamana Bağlı Değişen Fisher Katsayısı Tahminleri/ Faiz2-Enflasyon1

Tablo 7’de uyarlanan beklentiler varsayımına dayalı Fisher denkleminde Kalman filtre tahmin bulguları gösterilmiştir. Kısa dönem nominal faiz serisinin, $t-1$ dönemi enflasyon serisine bire bir uyarlanmadığı tablodan gözlenmektedir. Uzun dönem Fisher katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasına karşın tam ya da güçlü formda Fisher etkisi geçerli değildir. Grafik 4’te sunulan zamana bağlı değişen Fisher katsayısı incelendiğinde ise katsayının en küçük değerini 2008 küresel finansal kriz döneminde aldığı, 2012-2018 yılları arasında nispeten sabit kaldığı, 2018’in Kasım ayında en yüksek seviyeye (0.91) ulaştığı ve 2022 yılında hızlı bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Ayrıca kısa dönem nominal faiz oranının cari enflasyona göre, geçmiş dönem enflasyon serisine verdiği tepkinin daha büyük olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte uzun vadeli nominal faiz oranıyla kıyaslandığında kısa vadeli nominal faiz oranının enflasyona verdiği tepkinin daha zayıf olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Zamana Bağlı Değişen Parametre Tahmini/ Faiz2-Enflasyon2

	Final State	RMSE	z-istatistiği	Olasılık
β_0	0.0980	0.0033	30.0771	0.0000
β_1	0.6613	0.1880	3.5157	0.0004
Log. Olabilirlik İstatistiği	314.3876			
RMSE, kök ortalama karesel hatayı gösterir.				

Grafik 4: Zamana Bağlı Değişen Fisher Katsayısı Tahminleri/ Faiz2-Enflasyon2

5. Sonuç

Çalışmada Fisher hipotezinin geçerliliği zamana bağlı değişen katsayı tahmin yaklaşımı kullanılarak test edilmiştir. Uzun ve kısa vadeli nominal faiz oranlarının beklenen enflasyona verdiği tepki açısından bir farklılık olup olmadığını araştırmak üzere çalışmada hem bir yıla kadar vadeli mevduat faiz oranı hem de merkez bankası politika faiz oranı birlikte kullanılmıştır. Bunun yanında Fisher denklemi hem rasyonel hem de uyarlanan beklentiler varsayımı altında tahmin edilerek t dönemi ve t-1 dönemi enflasyon serilerinin nominal faiz oranları üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

2005:01-2022:07 dönemini kapsayan çalışmada nominal faiz oranları ile beklenen enflasyon serileri arasında uzun dönem ilişki tespit edilmiştir. Faiz ve beklenen enflasyon serileri arasındaki uzun dönem ilişkisi her ne kadar Fisher hipotezinin geçerliliği için gerekli olsa da yeterli şart değildir. Tam ya da güçlü formda Fisher etkisinin geçerliliği için aynı zamanda uzun dönem Fisher katsayısının 1'e eşit olması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada öncelikle birinci devresel farklarında durağan bulunan enflasyon ve faiz serileri arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi Phillips-Ouliaris yaklaşımı çerçevesinde araştırılarak seriler arasında uzun dönem ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci adımda zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayıları tahmin edilmiştir. Uzun ve kısa vadeli nominal faiz serilerinin ikisinde de gerek rasyonel gerekse de uyarlanan beklentiler varsayımı altında beklenen enflasyon serileriyle bire bir ilişkili olmadığı, diğer bir ifadeyle tam ya da güçlü formda Fisher etkisinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir.

Tahmin edilen zamana bağlı değişen uzun dönem Fisher katsayısı özellikle uzun dönem nominal faiz oranının kısa dönem nominal faiz oranına göre beklenen enflasyona daha büyük bir duyarlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Nominal faiz oranlarının gecikmeli enflasyona göre cari enflasyona gösterdiği tepkinin daha büyük olduğu dikkatleri çekmektedir. Bu sonuç uyarlanan beklentiler durumunda rasyonel beklentilere kıyasla faizlerin beklenen enflasyona daha büyük tepki verdiğini doğrulamaktadır. Dönemsel olarak Fisher katsayısına bakıldığında özellikle 2008 finansal kriz döneminde nominal faizlerin beklenen enflasyona duyarlılığının azaldığı, 2018 döviz krizi döneminde ilgili duyarlılığın anlık olarak maksimum seviyeye ulaştığı ve genel olarak 2012-2018 yılları arasında Fisher katsayısının istikrarlı bir seyir izlediği tespit edilmiştir. Son olarak, kur korumalı mevduat uygulamasının başlangıcı olan 2021 yılının son ayından 2022 yılının ortalarına kadar Fisher etkisinin belirgin olude zayıfladığı gorulmuştur. Çalışmada tam ya da güçlü formda Fisher etkisinin geçerli olmadığı ancak kısmi ya da zayıf formda Fisher etkisinin geçerli olduğu belirlenmiştir.

2005-2022 yılları arasında Türkiye ekonomisi için Fisher etkisinin zayıf biçimde de olsa gerçekleşmiş olması uygulanan para politikasının bahsedilen dönemde sınırlı bir etkileme gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, uygulanan para politikasının enflasyon aracılığıyla nominal faiz oranları üzerindeki etkisi kısıtlı

kalmıştır. Sonuçta ekonominin reel sektörü, zayıf da olsa reel faiz oranları kanalıyla etkilenmiştir. Özellikle 2008 küresel krizi gibi dış kaynaklı kriz dönemlerinde para politikasının daha etkin olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu gibi dönemlerde merkez bankasından politika etkinliğini ekonominin reel sektörüne yansıtacak tarzda uygulamalara ağırlık vermesi beklenmektedir. Benzer bir durum kur korumalı mevduatın uygulandığı 2021-2022 dönemi için de geçerlidir. Merkez bankası, kur korumalı mevduat uygulamasından zamanla vazgeçileceği gerçeğinden hareketle Fisher etkisinin gittikçe güçleneceğini ve sonucunda geleneksel para politikasının etkinliğinin zayıflayacağını öngörerek yeni para politikası araçlarını uygulamaya koymalıdır. Fisher hipotezinin Türkiye benzeri kırılmalı ekonomiler için zamana bağlı değişen katsayı tahmin yöntemi kullanılarak test edilmesi ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Antoni, A. (2019). The relationship threshold inflation with Fisher effects in Indonesia: An investigation using bounds test. *KnE Social Sciences*, 53–68.
- Asemota, O. J. ve Bala, D. A. (2011). A Kalman filter approach to Fisher effect: Evidence from Nigeria. *CBN Journal of Applied Statistics*, 2(1), 70-91.
- Atgür, M. ve Altay, N. O. (2015). Enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisi: Türkiye örneği (2004-2013). *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 521-533.
- Awomuse, B. O. ve Alimi, S. R. (2012). The relationship between nominal interest rates and inflation: New evidence and implication for Nigeria. *MPRA Paper*, No. 49684, 1-11.
- Ayub, G., Rehman, N.U, Iqbal, M., Zaman, Q. ve Atıf, M. (2014). Relationship between inflation and interest rate: Evidence from Pakistan. *Research Journal of Recent Sciences*, 3(4), 51-55.
- Benazić, M. (2013). Testing the Fisher effect in Croatia: An empirical investigation. *Economic Research Special Issue*, 26, 83-102.
- Bajo-Rubio , O., Díaz-Roldán, C. ve Esteve, V. (2005). Is the Fisher effect non-linear? Some evidence for Spain, 1963–2002. *Applied Financial Economics*, 15(12), 849-854.
- Bullard, J. (2015). Neo-Fisherianism: Expectations in dynamic macroeconomic models. Federal Reserve Bank of St. Louis.
- Cai, Y. (2018). Testing the Fisher effect in the US. *Economics Bulletin*, 38(2), 1014-1027.

- Cochrane, J. (2016). Do higher interest rates raise or lower inflation?. University of Chicago.
- Dickey, D. ve Fuller, W. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Fama, E. F. (1975). Short term interest rates as predictors of inflation. *American Economic Review*, 65, 269-282.
- Fisher, I. (1930). The theory of interest. New York: Macmillan.
- Gedik, A. (2021). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: Fisher hipotezinin Türkiye için geçerliliği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 27, 615-624.
- Gibson, W. (1970). Price-expectations effects on interest rates. *Journal of Finance*, 25, 19-34.
- Gibson, W. (1972). Interest rates and inflationary expectations: New evidence. *American Economic Review*, 62(5), 854-865.
- Granville, B. ve Mallick, S. (2004). Fisher hypothesis: UK evidence over a century. *Applied Economics Letters*, 11(2), 87-90.
- Harvey, A. C. (1989). Forecasting, structural time series models and the Kalman filter. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hasan, H. (1999). Fisher effect in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 38(2), 156-166.
- Hatemi-J, A. ve Irandoust, M. (2008). The Fisher effect: A Kalman filter approach to detecting structural change. *Applied Economics Letters*, 15, 619-624.
- He, Y. (2018). A Study on the international Fisher effect : An investigation from South Korea and China. *International Journal of Industrial Distribution and Business*, 9(7) 33-42.
- Jareno, F. ve Tolentino, M. (2012). The Fisher effect in the Spanish case: A preliminary study. *Asian Economics and Financial Review*, 2(7) 841-857.
- Jayasinghe, P. ve Udayaseelan, T. (2010). Does Fisher effect hold in Sri Lanka? An analysis with bounds testing approach to cointegration. Proceedings of 5th International Research Conference on Management and Finance, University of Colombo, 1-9.

- Ito, T. (2016). Does the Fisher hypothesis hold in Sweden? An analysis of long-term interest rates under the regime of inflation targeting. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 5(3) 283-295.
- Lebe, F. ve Arda Özalp, L. F. (2016). Fisher hipotezinin alternatif faiz oranları ile Türkiye ekonomisi açısından analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(1), 95-122.
- Lungu, L. (1998). Is there evidence of the Fisher effect?. Dissertation of The Main Economics, Liverpool: University of Liverpool.
- Koç, P. (2020). Türkiye’de Fisher hipotezinin Fourier fonksiyonlarla analizi. *Anemon*, 8(5), 1425-1434.
- Köksal, B. ve Destek, M. A. (2015). Türkiye ekonomisinde Fisher hipotezinin test edilmesi: 2002-2014 dönemi üzerine bir ampirik analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1247-1253.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, 54, 159–178.
- MacKinnon, J. (1991). Critical Values for Cointegration Tests. R. Engle ve C. Granger (Ed.). *Long Run Economic Relationships: Readings in Co-integration içinde* (Chapter 13). Oxford: Oxford University Press.
- Mishkin, F. (1991). Is the Fisher effect for real? A reexamination of the relationship between inflation and interest rates. *Journal of Monetary Economics*, 30, 195–215.
- Mishkin, F. ve Simon, J. (1995). An empirical examination of the Fisher effect in Australia. *The Economic Record*, 71(214), 217-229.
- Mohanty, R. K. ve Nayak, B., (2012). Term structure of interest rates and Fisher effect in India: An empirical analysis. *International Journal of Research in Commerce, Economics and Management*, 2(9), 149-158.
- Mogaji, P. K. (2010). Fisher effect and the relationship between nominal interest rates and inflation: The case of Nigeria. *MPRA Paper*, No. 99040, 1-51.
- Oğul, B. (2022). Türkiye’de enflasyon ve faiz ilişkisinin tespit edilmesi: ARDL sınır testi. *International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences*, 5(2), 49-58.

- Öruç, E. (2016). Fisher etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Kastomonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 297-311.
- Özbek, S. ve Taş, S. (2023). Enflasyon ve faiz ilişkisinin Fisher ve Neo-Fisher etkilerinin panel ekonometrik analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 65-82.
- Özer, M. O. (2019). Türkiye’de Fisher hipotezinin Fourier yaklaşımı ile incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(3) , 856-878.
- Öztürk, S. ve Öner, M. (2020). Türkiye ekonomisinde enflasyon ile faiz oranları arasındaki ilişki: 1980-2018. *Internation Journal on Social Sciences*, 5(2), 187-197.
- Paleologos, J. M. ve Georgantelis, S. E. (1996). Does the Fisher effect apply in Greece?: A cointegration analysis. *Spoudia*, 48, 1-4.
- Phillips, P. C. B. ve Ouliaris, S. (1990). Asymptotic properties of residual based tests for cointegration. *Econometrica*, 58 (1), 165-193.
- Rehman, H. U., Khan, S. ve Ahmad, I. (2004). Does Fisher effect exist in Pakistan? A cointegration analysis. *Pakistan Economic and Social Review*, 42(1), 1-37.
- Sargent, T. J. (1969). Commodity price expectations and the interest rate. *The Quarterly Journal of Economics*, 83(1), 127-140.
- Sarı, S. ve Arslan, E. (2022). Türkiye ekonomisi bağlamında Fisher etkisinin birim kök testleri ve ARDL sınır testiyle sınanması. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(1), 95-105.
- Sugözü, İ. H. ve Yaşar, S. (2020). Enflasyon ve faiz ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine panel regresyon ve nedensellik analizleri. *Maliye Dergisi*, 179, 85-105.
- Sümer, A. L. (2020). Geleneksel olmayan para politikası kapsamında Neo-Fisher etkisi: 2008 sonrası Türkiye deneyimi. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-21.
- Tayyar, A. E. (2019). Neo-Fisher etkisi ve Türkiye uygulaması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(36), 307-339.
- Tunalı, H. ve Yıldırım Erönel, Y. (2016). Enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: Türkiye’de Fisher etkisinin geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(4), 1415-1431.

- Williamson, S. (2016). Neo-Fisherism: A radical idea, or the most obvious solution to the low-inflation problem?. Federal Reserve Bank of St. Louis, *The Regional Economist*, 5-9.
- Yamak, R. ve Abdioğlu, Z. (2007). Fisher hipotezinin testi: Güçlü ve zayıf form. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1-9.
- Zainal, N., Nassir, A. M. ve Yahya, M. H. (2014). Fisher effect: Evidence from money market in Malaysia. *Journal of Social Science Studies*, 1(2), 112-124.
- Zhong, Y. (2002). Analysis of Fisher effects between nominal interests and inflation, advances in economics. *Business and Management Research*, 656, 337-341.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Test of Fisher's Hypothesis: Estimation of Time-Varying Coefficients

Extended Abstract

1. Introduction

Irving Fisher, in his work titled "The Theory of Interest" published in 1930, revealed that nominal interest rates are determined by expected inflation in the long run. This view called the Fisher effect or the Fisher hypothesis in the literature argues that there is a strong and direct long-run relationship between nominal interest rates and the expected inflation rate. If expected inflation has a "one-to-one" effect on nominal interest rates in the long run, money is super neutral in the economy. In this case, it is considered that Fisher effect is full or strong. On the other hand, if the long-run Fisher coefficient is less than one, it is accepted that the weak or partial Fisher effect is valid. In this study, we aim to analyze the Fisher hypothesis for Turkey using the monthly data for the period 2005-2022 within the framework of the time-varying coefficient model.

2. Methodology

In this study, the Fisher hypothesis is tested using the monthly data from 2005:01 to 2022:07 for Turkey. We aim to analyze the Fisher effect for both long-term and short-term nominal interest rates and actual and expected inflation rates. Firstly, the co-integration relationship between the inflation and interest rate series is tested using the co-integration test developed by Phillips and Ouliaris (1990). We estimate the Fisher equation under the time-varying coefficient estimation method. As it is known, expected inflation in the Fisher equation is an unobservable variable. Any deviation in these proxy variables used in the Fisher equation with fixed coefficients will directly affect the validity of the Fisher hypothesis. The most effective way to reduce this biasedness is to estimate the Fisher equation under the time varying coefficients estimation method. Therefore, in this study, long-term Fisher coefficients are estimated using the Kalman filter approach.

3. Findings

In the study, it is determined that there is a co-integration relationship between both long-term and short-term nominal interest rates and the expected inflation series. According to the findings, under the assumption of rational expectations, the long-term nominal interest rate is not fully adjusted to consumer price inflation. In other words, the weak or partial Fisher effect is valid. Even though the Fisher coefficient is positive and statistically significant under the adapted expectations assumption, it is not equal to 1. In other words, the Fisher effect is not valid in its full or strong form. The Fisher equation is also estimated using the short-term nominal interest rate. Under the assumption of rational expectations, the Kalman filter results demonstrated the validity of the partial Fisher hypothesis. Finally, based on the adapted expectations assumption, it is found that the short-term nominal interest series is not fully adjusted to inflation.

4. Conclusion

As a result of the analyzes in the study, it has been determined that both long-term and short-term nominal interest series are not directly related to inflation series under the assumption of both rational expectations and adapted expectations. The time-varying long-term Fisher coefficient shows that the long-term nominal interest rate is more sensitive to inflation than the short-term nominal interest rate. The response of nominal interest rates to t period of inflation is greater than the response to $t-1$ period of inflation. In the study, we found that the Fisher effect is not valid in the full or strong form, but the Fisher effect is valid in the partial or weak form.

Araştırma Makalesi

İşe Adanmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Mühendislik Fakülteleri Örneği

Emine ÇETİNEL

Sorumlu Yazar, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
eminecetinel@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5957-5886

Sevdiye ERSOY YILMAZ

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
sevdiyeyilmaz@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1476-3944

Öz

Bu çalışma, nitelikli iş gücünü işletmede tutmak için kullanılabilir araçlardan biri olarak değerlendirilen işe adanmanın ve alt boyutları olan enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde bir etkisi olup olmadığı sorusuna yanıt bulmayı amaçlamaktadır. Nicel araştırma yöntemleri kullanılarak tasarlanan çalışma kapsamında, Türkiye'de devlet ve vakıf üniversitelerinin mühendislik fakültelerinde çalışan 302 öğretim elemanından anket aracılığıyla veri toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 İstatistik Programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda işe adanmanın ve alt boyutlarının işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ancak yapılan analizlerde işe adanma ve alt boyutlarının işten ayrılma niyetini açıklama gücünün zayıf kaldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İşe adanma, enerjik olma, kendini adama, özdeşleşme, işten ayrılma niyeti
JEL Sınıflandırma Kodları: M1, M10, M19

The Effect of Work Engagement on Turnover Intention: Example of Engineering Faculties¹

Abstract

This study aims to find an answer to the question of whether work engagement, which is considered one of the tools that can be used to keep a qualified labor force in the organization, and its sub-dimensions of vigor, dedication and absorption have an effect on turnover intention. Within the scope of the study, which was designed using quantitative research methods, data were collected from 302 academic staff working in engineering faculties of state and foundation universities in Turkey through a questionnaire. The data obtained were analyzed through the SPSS 20 Statistical Program. As a result of the analysis, it was determined that work engagement and its sub-dimensions have a significant and negative effect on turnover intention. However, the analyses revealed that the explanatory power of work engagement and its sub-dimensions on turnover intention was weak.

Keywords: Work engagement, vigor, dedication, absorption, turnover intention
JEL Classification Codes: M1, M10, M19

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 05.03.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 03.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Çetinel, E. ve Ersoy Yılmaz, S. (2024). İşe adanmanın işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: mühendislik fakülteleri örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 657-676. doi: 10.18074/ckuiibfd.1447397

1. Giriş

Günümüz dünyası her alanda olduğu gibi çalışanların tutum ve tercihlerinde de değişimlere neden olmaktadır. Gerçekten de günümüz çalışma hayatının iş gücü profiline bakıldığında çok değil bundan 20 yıl önceki iş gücü profilinden çok farklı bir yapılanma karşımıza çıkmaktadır. Buna göre geçmişte çalışma hayatına girdikten sonra çok sık iş değiştirmekten kaçınan çalışanların oluşturduğu iş gücünün oldukça radikal sayılabilecek bir değişim geçirdiği görülmektedir. Öyle ki günümüz iş gücü piyasalarının kendilerini fiziksel, duygusal ve bilişsel olarak tatmin edebilecek uygun bir çalışma ortamı uğruna (Waseem, Frooghiy ve Khan, 2016, s.112) sıklıkla iş değiştirmekten kaçınmayacak çalışanlardan oluştuğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Yetenekli profesyonellerin iş değiştirmek için çok sayıda fırsata sahip oldukları günümüz ekonomilerinde bu durumun işletmelerde iş gücü devir oranının önceki yıllara kıyasla önemli ölçüde artmasına neden olacağı ise açıktır (Santhanam ve Srinivas, 2020). Bununla birlikte sürekli bir değişimin kaçınılmaz olduğu günümüz ekonomisinde işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı edinebilmeleri ancak kaliteli insan kaynağına sahip olmaları ile mümkündür. Şöyle ki işletmenin sahip olduğu insan kaynağı, hem işletme hakkında önemli bir bilgi birikimine hem de iş arkadaşları, yöneticiler ve müşterilerle işletmenin başarısı için paha biçilmez olan ilişki ağlarına sahip olduklarından işletme için son derece önemli paydaşlardır. Bu bağlamda işletmenin kurumsal hafızasını temsil eden çalışanların işletmeyi terk etme kararı almaları, yeni çalışanların işe alınması sürecinde ortaya çıkacak doğrudan maliyetlerin çok ötesinde kurumsal hafızanın kaybedilmesinden kaynaklanan dolaylı maliyetler açısından da işletmeler için önemli dezavantajları beraberinde getirebilmektedir (Kang ve Sung, 2019; Belete, 2018). Bu nedenledir ki nitelikli çalışanları elde tutmak ve böylece iş gücü devir oranının düşük olmasını sağlamak amacıyla çalışanlarda işten ayrılma niyetinin oluşmasına sebep olan koşulların tespit edilmesi ve önleyici tedbirlerin alınması insan kaynağını kaybetmek istemeyen işletmeler için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, yüksek üretkenliğe sahip iş gücünü işletmede tutmak için kullanılabilir araçlardan biri olarak değerlendirilen işe adanmanın (Gupta ve Shaheen, 2017) işten ayrılma niyeti üzerinde bir etkisi olup olmadığı sorusuna yanıt bulmayı amaçlamaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada ilk olarak işten ayrılma niyeti olgusu incelenmiştir. İkinci bölümde işe adanma ve iki kavram arasındaki ilişki tartışılmaktadır. Üçüncü bölüm ise Türkiye'de devlet ve vakıf üniversitelerinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam eden mühendislik fakültelerinde görev yapan akademisyenler üzerinde gerçekleştirilen ampirik çalışma sonuçlarını içermektedir. Araştırma bulgularına ilişkin değerlendirmeler sonuç bölümünde tartışılmıştır.

2. İşten Ayrılma Niyeti

Yetenekli çalışanların sıklıkla iş değiştirmesi ve işten ayrılırken hem mesleki hem de kurumsal hafızaya ilişkin bilgi birikimlerini beraberlerinde götürmeleri son yıllarda işletmelerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biridir (Lehtonen, Nokelainen, Rintala, ve Puhakka, 2022). Bu nedendir ki çalışanların bir örgütten gönüllü olarak ayrılma düşünceleriyle ilgili bir kavram olan işten ayrılma niyeti (Gupta ve Shaheen, 2017, s. 118) hem araştırmacıların hem de sahada faaliyet gösteren insan kaynakları uzmanlarının ilgisini çeken bir konudur. Buna göre kavrama ilişkin literatür kapsamında yapılan tanımlara bakıldığında işten ayrılma niyetinin sıklıkla "*çalışanın daha iyi bir iş bulma gerekçesiyle bilinçli ve kasıtlı olarak örgütten ayrılma isteği*" olarak tanımlandığı görülmektedir (Lestari ve Margaretha, 2021, s. 16; Kim, 2017, s. 412; Mxenge, Dywili ve Bazana, 2014, s. 131; Noermijati, Wongviboonrath, Itlay, ve Sudiro, 2020, s. 4). Tanımdan da anlaşılacağı üzere işten ayrılma niyeti, çalışanın yakın gelecekte örgütten ayrılma eğilimini ifade eden bir kavramdır (Santhanam ve Srinivas, 2020; Kim, 2017). Bu bağlamda çalışanların iş gücü piyasasında hem işletmeler arasında hem de kendi istihdam ve işsizlik durumları arasındaki rotasyonuna ilişkin bir kavram olan işten ayrılma niyeti, çalışanın başka bir yerde iş bulma ve örgütten ayrılma arzusunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Noermijati vd., 2020; Mxenge vd., 2014).

İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın yakın gelecekte bir işletmeden ayrılma yönündeki bilinçli arzusu çerçevesinde geri çekilme davranışını yansıtmaları nedeniyle bireyin örgütten ayrılmaya yönelik davranışsal niyetinin de önemli bir göstergesidir (Putri ve Hasanati, 2022; Lestari ve Margaretha, 2021; Lim, Loo, Joshua ve Lee, 2017; Arshad ve Puteh, 2015). Buna göre işten ayrılma niyeti, bilinçli ve kasıtlı olarak örgütten ayrılma isteğine sahip olan çalışanın işle yetersiz özdeşleşme gibi bir dizi geri çekilme davranışının ardından işten ayrılmaya kesin olarak karar verme sürecinin son aşamasını temsil eder (Lim vd., 2017; Mxenge vd., 2014). Dolayısıyla işten ayrılma niyeti ile fiili işten ayrılma arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim literatür kapsamında yapılan araştırmalar da işten ayrılma niyetinin iş gücü devrinin bir öncülü ve çalışanın gelecekteki davranışının güçlü bir göstergesi olduğunu gösteren bulgular ortaya koymaktadır (Santhanam ve Srinivas, 2020; Kang ve Sung, 2019; Gupta ve Shaheen, 2017; Kim, 2017; Lim vd., 2017; Mxenge vd., 2014). Fiili iş gücü devir oranının artmasına sebep olmanın ötesinde işten ayrılma niyetine sahip olan çalışanlar geri çekilme davranışları da sergiledikleri için işten ayrılma niyeti, istenmeyen çalışan tutum ve davranışlarını da beraberinde getirmektedir. Buna göre literatür kapsamında işten ayrılma niyetinin performansın azalması, işe geç kalma ve devamsızlığın artması, çalışanların işlerine karşı ilgisiz kalmaları gibi olumsuz davranışlara neden olduğunu ortaya koyan araştırma bulgularına rastlamak mümkündür (Lestari ve Margaretha, 2021; Jaharuddin ve Zainol, 2019, s. 108). İşten ayrılma niyeti gerçek bir işten ayrılmaya dönüştüğünde ise işe alım ve eğitim, çalışanların geliştirilmesi, korunması ve işletmede tutulmasıyla ilgili maliyetler nedeniyle örgüt için son

derece yüksek maliyetli sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Jaharuddin ve Zainol, 2019, s. 108). Buna göre örgütü terk eden çalışanlar yerine yeni çalışanların işe alınma süreci ve bu çalışanların örgütsel adaptasyonları ile ilgili maliyetlere ek olarak, literatür aynı zamanda karmaşık mekanizmalar aracılığıyla zaman içinde inşa edilen örgütsel hafızanın kaybını da vurgu yapmaktadır (De Oliveira ve da Costa Rocha, 2017, s. 420).

Görüldüğü üzere işten ayrılma niyeti işletmeler için son derece olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Ancak bu noktada işten ayrılma kararının sadece işletmeler için önemli sonuçları olan bir davranış olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle işten ayrılma kararı, çalışanların hayatlarında da arkadaşlıkların kaybı, aile bütünlüğünün bozulması gibi pek çok olumsuz sonucu beraberinde getirebilecek önemli bir karardır (Arshad ve Puteh, 2015). Dolayısıyla bireylerin genellikle bir dizi faktörü göz önünde bulunduracakları bir sürecin sonucunda işten ayrılma gibi büyük bir karar vereceklerini söylemek mümkündür (Mxenge vd., 2014). Buna göre işten ayrılma niyeti süreci, mevcut işi değerlendirmeye yönelik bilişsel süreçle başlar. Bu süreç sonucunda olumsuz bir değerlendirmeye ulaşılması bireyde, iş tatminsizliğine ve işten ayrılma düşüncesine yol açacaktır. Birey daha sonra işten ayrılmanın getireceği başka bir şehre taşınmak gibi finansal ve yeni bir iş ortamına uyum sağlamak gibi psikolojik maliyetlerini değerlendirecektir (Lim vd., 2017; Cho ve Lewis, 2012). Bu değerlendirmeler sonucunda bireyler, daha yüksek ücret, daha iyi sosyal haklar gibi finansal ve daha tatmin edici bir iş, daha iyi bir çalışma ortamı psikolojik ödüllerin işten ayrılmanın finansal ve psikolojik maliyetleri aşacağı beklentisine ulaştıklarında iş değiştirme kararı vereceklerdir (Cho ve Lewis, 2012, s.7).

Daha önce de değinildiği üzere araştırma sonuçları işten ayrılma niyetinin, çalışanın gelecekteki işten ayrılma davranışının güçlü bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır (Lim vd., 2017:28). Bu doğrultuda işten ayrılma davranışının hem örgütsel hem de bireysel düzeyde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar da göz önünde bulundurulduğunda çalışanlarda işten ayrılma niyetinin oluşmasına neden olan faktörlerin neler olduğunu belirlemek önem arz etmektedir. Ancak böylece işletmelerin çalışanlarının müşterilerini, tedarikçilerini ve iş arkadaşlarını tanıyacak kadar uzun süre işletmede kalarak işletmenin değer yaratan bir üyesi haline gelmelerine imkân sağlayacak politikalar geliştirmeleri mümkün olacaktır (Gupta ve Shaheen, 2017). Dolayısıyla literatür kapsamında araştırmacılar çalışanların işletmeden ayrılma niyetlerinin neden kaynaklandığı sorusuna cevap bulmak üzere pek çok araştırma gerçekleştirmiş ve bireylerin bir işletmeden diğerine gönüllü olarak geçmelerinin veya işletmeden ayrılmayı tercih etmelerinin birçok nedeni olduğunu ortaya koymuşlardır (Mxenge vd., 2014). Buna göre iş talepleri-iş kaynakları modeli işten ayrılma niyetini açıklamak için geliştirilen çeşitli modeller arasında en sık kullanılanlardan biridir. Şöyle ki iş talepleri, yapılan işin fiziksel, bilişsel veya duygusal çaba gerektirmesi nedeniyle fizyolojik veya psikolojik maliyetlerine ilişkin boyutları olarak tanımlanır. Model kapsamında, yapılan işin

bu maliyetleri azaltan fiziksel, psikolojik, sosyal veya örgütsel boyutları ise iş kaynaklarına atıfta bulunur (Schaufeli ve Bakker, 2004). Buna göre iş kaynaklarının sınırlı, iş taleplerinin ise yüksek olduğu durumlar çalışanlarda işten ayrılma niyetinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Lehtonen vd., 2022). Şöyle ki iş kaynaklarının sınırlı olmasının işin fizyolojik veya psikolojik maliyetlerini karşılama noktasında çalışanlar üzerinde baskı yaratacağı açıktır. Bu anlamda çalışanların işle ilgili konularda strese maruz kalacaklarını söylemek mümkündür. Literatür kapsamında yapılan çalışmalar da işle ilgili strese yol açan çeşitli faktörlerin çalışanlarda işten ayrılma niyetinin ortaya çıkmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır (Medina-Garrido, Biedma-Ferrer ve Rodríguez-Cornejo, 2021; Mxenge vd., 2014). Nitekim işyeri yalnızlığına maruz kalan (Hernandez, Stanley ve LaDeitrich, 2014) veya iş ve özel yaşamları arasında çatışmalar yaşayan (Jaharuddin ve Zainol, 2019) çalışanlarda ortaya çıkan iş stresinin işten ayrılma niyetinin artmasına neden olduğunu gösteren araştırma sonuçları da bu düşüncüyü desteklemektedir. Tam tersi şekilde algılanan örgütsel destek (Asghar, Tayyab, Gull, Zhijie, Shi ve Tao, 2021) veya kişi-örgüt ve kişi-iş uyumu (Saleem, Rasheed, Malik ve Okumus, 2021) gibi bireyde stres azaltıcı etkiler ortaya çıkaran bireysel ve örgütsel faktörler ise çalışanların işten ayrılma niyetini azaltıcı bir etki göstermektedir. Bu çerçevede davranış spektrumunda çalışanlar arasında devamsızlık ve işten ayrılma niyeti açısından örgütler üzerinde olumsuz bir etki yaratan tükenmişlik olgusunun karşı ucuna yerleştirilen bir diğer çalışan davranışı ise işe adanmadır (Kang ve Sung, 2019; Waseem vd., 2016; Hernandez vd., 2014).

3. İşe Adanma

Tükenmişliğin pozitif antitezi olarak kabul edilen işe adanma, örgütsel davranış literatüründe 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkan pozitif psikoloji akımının bir sonucu olarak ilk defa Khan (1990) tarafından kavramsallaştırılan ve akademik tartışmaya açılan bir çalışan davranışıdır (Markos ve Dibekulu, 2021). Buna göre Khan (1990) işe adanmayı, “*bireylerin iş rollerini yerine getirmeleri esnasında kendilerini fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak ortaya koymaları ve ifade etmeleri*” olarak tanımlamaktadır (Kahn, 1990, s. 694). Kahn (1990) işe adanmanın, çalışanların iş rollerini yerine getirmeleri esnasında kendi benliklerini ortaya koydukları, kişisel enerji harcadıkları ve işleriyle duygusal bir bağ yaşadıkları bir durumu temsil ettiğini öne sürmüştür (Gupta ve Shaheen, 2017, s. 118). Buna göre işe adanma düzeyleri yüksek çalışanların, iş rollerini yerine getirirken fiziksel katılım, bilişsel farkındalık ve duygusal bağlantılar yoluyla kendilerini ifade ederken işe adanma düzeyleri düşük çalışanların ise kendilerini iş rollerinden uzaklaştırdıkları işlerinin fiziksel, bilişsel ve duygusal boyutlarına ilişkin bireysel katılımlarını bastırdıkları ifade edilmektedir (Jaharuddin ve Zainol, 2019, s.107). İşe adanma konusunda literatür kapsamında sıklıkla tekrarlanan bir diğer tanım Schaufeli, Martínez, Pinto, Salanova ve Bakker (2002) tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda Schaufeli ve diğerleri (2002) işe adanmayı, “*işle ilişkili olarak enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşme ile karakterize edilen pozitif ve tatmin edici ruh*

hali” olarak tanımlamışlardır. Buna göre işe adanma, anlık veya belirli bir duruma özgü olmanın ötesinde belirli bir nesne, olay, birey veya davranışa odaklanmaksızın ortaya çıkan kalıcı bir duygudurumdur (Saks, 2006). Dolayısıyla işe adanma, bireyin tam ve eksiksiz benliğinin ve fiziksel, bilişsel ve duygusal tüm kaynaklarının iş rollerinin yerine getirilmesinde eşzamanlı olarak değerlendirilmesini içerdiğinden, iş tatmini gibi diğer pozitif çalışan tutum ve davranışları ile karşılaştırıldığında benliğin daha eksiksiz ve bütünsel bir temsiline atıfta bulunur (Saks, Gruman ve Zhang, 2022, s. 21). Böylece işe adanma davranışı gösteren çalışanlar iş rolleriyle güçlü bir şekilde özdeşleşecek ve bu doğrultuda diğer çalışanlara nazaran daha yaratıcı, daha üretken ve bir işin gerçekleşmesi için fazladan çaba göstermeye istekli olacaklardır (Peng, Yin-Ling ve Mei-Man, 2014).

Literatür kapsamında işe adanma davranışını inceleyen çalışmalara bakıldığında kavramın genellikle “*enerjik olma*”, “*kendini adama*” ve “*özdeşleşme*” olmak üzere üç boyutlu olarak ele alındığı görülmektedir (Saks vd., 2022; Schaufeli vd., 2002; Kahn, 1990). Buna göre kavramın ilk boyutu olan enerjik olma, “*yüksek düzeyde enerji, coşku, dayanıklılık ve zorluklar karşısında bile çalışma isteği*” olarak tanımlanmaktadır (De Oliveira ve da Costa Rocha, 2017; Gupta ve Shaheen, 2017; Mxenge vd., 2014). Yüksek düzeyde enerjiye sahip çalışanların iş rollerini yerine getirirken bir zorlukla karşılaşmaları halinde bu zorluklar karşısında hissettikleri hayal kırıklığını yenilikçi çözümler geliştirmeye kanalize etme eğiliminde olacakları dile getirilmektedir (Kang ve Sung, 2019). İşe adanma davranışının ikinci boyutu olan kendini adama, bireyin işini yaparken anlamlı bir iş yaptığı duygusuna sahip olması, coşku ve yaptığı işle gurur duymasına atıfta bulunmaktadır (Asghar vd., 2021; Kang ve Sung, 2019; De Oliveira ve da Costa Rocha, 2017). Buna göre kendini adama boyutunu, “*bireyin anlamlılık, önem ve gurur duygularıyla iç içe geçmiş bir şekilde kendini yaptığı işle güçlü bir şekilde ilişkilendirmesi*” olarak tanımlamak mümkündür (Kang ve Sung, 2019). “*Bireyin kendini işten koparmakta zorlanacağı ve zamanın nasıl geçtiğini anlamayağı ölçüde tam bir konsantrasyon ile kendini işine kaptırması*” olarak tanımlanan özdeşleşme ise işe adanma davranışının son boyutunu oluşturmaktadır (Kang ve Sung, 2019; Gupta ve Shaheen, 2017). Sonuç olarak işi ile özdeşleşmiş bir çalışan, kendini derinlemesine işine kaptırarak büyük bir konsantrasyonla çalışacaktır (Kang ve Sung, 2019; Mxenge vd., 2014).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere işe adanan çalışanlar iş rollerini yerine getirirken fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjilerini birbirleriyle eşgüdümlü olarak kullanırlar. Buna göre iş rolleri ile derinlemesine özdeşleşen ve işlerine yönelik yüksek düzeyde enerji sergileyen çalışanların verimliliklerinin ve performanslarının büyük oranda artacağı ise açıktır (Saks vd., 2022; Miao, Rhee ve Jun, 2020; Kim, 2017; Hernandez vd., 2014). Araştırma sonuçları ayrıca işe adanmanın çalışanların daha yüksek düzeyde ekstra rol davranışı sergilemesinin ve iş sorumluluklarının ötesine geçen eylemler gerçekleştirmesinin de önünü açtığını göstermektedir (De Oliveira ve da Costa Rocha, 2017). İşe adanmanın bireysel ve

örgütsel bir diğer olumlu sonucu ise çalışanların stres ve tükenmişlik düzeyleri üzerinde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki işe adanmış çalışanların iş rollerini yerine getirirken fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak iş rolleri ile bağdaşmalarının bir sonucu olarak işle ilgili psikolojik ihtiyaçlarını karşıladıkları dile getirilmektedir. İşle ilgili psikolojik ihtiyaçları karşılanmış bireylerin ise iş faaliyetlerinde uzun süreli stresin varlığını daha iyi yönettikleri ve sonuç olarak diğer çalışanlara nazaran daha az tükenmişlik davranışı sergileyecekleri söylenebilir (Santhanam ve Srinivas, 2020). İş rolleri ile ilgili uzun süreli stresin çalışanların işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi dikkate alındığında ise işe adanmanın çalışanların stres ve tükenmişlik düzeyleri üzerinde ortaya çıkardığı bu olumlu etki daha da önem kazanmaktadır. Bunun yanı sıra Markos ve Dibekulu (2021)'in de belirttiği üzere işe adanma, bireylerin iş rollerine yönelik tutumları, niyetleri ve davranışları ile ilgili bir kavramdır. Buna göre fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjilerinin önemli bir kısmını iş rollerine aktarmalarının bir sonucu olarak işe adanma düzeyleri yüksek çalışanların benlikleri iş rolleriyle özdeşleşir. İş rolleri kimliklerinin önemli bir parçası haline gelen bu çalışanlar ise daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek ücret gibi iş kaynakları için işlerinden ayrılmayı düşünmeyeceklerdir (Edwards-Dandridge, Simmons ve Campbell, 2020; Kim, 2017; Peng vd., 2014). Nitekim literatür kapsamında yapılan çalışmalar da işe adanmanın çalışanlarda işten ayrılma niyetini azaltıcı bir etki yaptığını ortaya koymaktadır (Markos ve Dibekulu, 2021; Jaharuddin ve Zainol, 2019; Sheehan, Tham, Holland ve Cooper, 2019; De Oliveira ve da Costa Rocha, 2017; Kim, 2017). Bu durumda işe adanma düzeyleri düşük çalışanların ise daha yüksek ücret veya daha esnek çalışma koşulları sunan bir iş için işten ayrılma olasılıklarının daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Markos ve Dibekulu, 2021).

4. Araştırma Metodolojisi

Çalışmanın bu bölümünde araştırma yöntemi, hipotezler, örneklem, veri toplama araçları, verilerin analizi ve yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Yöntem

Bu çalışma “*işe adanmanın işten ayrılma niyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?*” sorusuna yanıt almak amacıyla tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra “*işe adanmanın alt boyutları olan enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşme boyutları katılımcıların işten ayrılma niyetlerini etkiler mi?*” sorusu da araştırmanın cevabını aradığı bir diğer sorudur. Bu iki soruya yanıt bulabilmek amacıyla gerçekleştirilen araştırmanın tasarımında nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Literatürde de ifade edildiği üzere ilişkisel tarama araştırmaları, iki veya daha fazla değişkenin birlikte değişiminin varlığını ve düzeyinin belirlemeye dönük olarak gerçekleştirilir (Karasar, 2016). İlişkisel tarama modeli bağlamında şekillendirilen araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H1. İşe adanma işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkiler.

H2. İşe adanmanın enerjik olma boyutu işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkiler.

H3. İşe adanmanın kendini adama boyutu işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkiler.

H4. İşe adanmanın özdeşleşme boyutu işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkiler.

4.2. Örnek Seçimi ve Veri Toplama

Türkiye'de devlet ve vakıf üniversitelerinin mühendislik fakültelerinde çalışan öğretim elemanları bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Mühendislik mesleğinin doğası bu çalışmanın mühendislik fakültelerinde yapılmasının temel nedenini oluşturmaktadır. Şöyle ki mühendislik hem özel hem de kamu sektöründe iş bulma potansiyeli yüksek olan profesyonel meslekler arasında önde gelmektedir. Bu bağlamda mühendislik fakültelerinde görev yapmakta olan öğretim elemanlarının akademisyen kimliğinin yanında mühendislik kimliğine de sahip olmaları iş gücü piyasasında diğer çalışanlara nazaran daha fazla seçeneğe sahip olacakları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mühendislik fakültelerinde çalışan öğretim elemanlarının işe adanmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma için uygun bir örneklem olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini oluşturan akademisyenlerin e-mail adreslerine üniversitelerin web siteleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında hazırlanan anket, 25 Ekim 2022 tarihli etik kurul izninin ardından katılımcıların e-mail adreslerine gönderilmiş ve 302 katılımcıdan geri dönüş sağlanmıştır.

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Bu bağlamda kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, unvan, idari görev, çalışma süresi ve çalıştıkları üniversite türü hakkında bilgi elde etmeye dönük olarak hazırlanan sorulardan oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilen ve yazarların web sitesinde Türkçe formu bulunan İşe Adanma Ölçeği (*Utrecht Work Engagement Scale- UWES*) yer almaktadır. İşe Adanma Ölçeği enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşme olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Anketin üçüncü bölümü ise Cammann, Fichman, Jenkins ve Klesh (1983) tarafından geliştirilen ve Mimaroglu (2008) tarafından Türkçeye çevrilen İşten Ayrılma Niyeti Ölçeğini içermektedir.

Elde edilen verilerin analizinde SPSS 20 İstatistik Programı kullanılmıştır. Bu kapsamda İşe Adanma Ölçeği ve İşten Ayrılma Ölçeklerinin güvenilirliklerini belirleyebilmek için Cronbach alfa analizi yapılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler frekans analizi ile incelenmiştir. Veri setinin normal

dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezleri ise korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizleriyle test edilmiştir.

5. Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların işe adanma düzeylerini belirleyebilmek amacıyla kullanılan İşe Adanma Ölçeği daha önce de ifade edildiği üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Buna göre ölçek, “enerjik olma” boyutu 6 ifade, “kendini adama” boyutu 5 ifade ve “özdeşleşme” boyutu kapsamında 6 ifade olmak üzere toplamda ise 17 ifadeden oluşmaktadır. Bu kapsamda İşe Adanma Ölçeğinin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Yapılan analiz neticesinde İşe Adanma Ölçeği alfa katsayısının 0,936 olduğu görülmüştür. Bilindiği üzere alfa değeri 0 ile 1 arası değerler alır ve kabul edilebilir bir değer en az 0,7 olması arzu edilir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2004, s. 115). Bu değerler göz önünde bulundurulduğunda İşe Adanma Ölçeğinin içsel tutarlılık düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek olan İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği ise 3 ifadeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahiptir. İşten ayrılma niyeti ölçeğinin güvenilirlik analizi sonucu Tablo 1’de gösterilmiştir. Buna göre 0,721 olarak hesaplanan alfa katsayısının kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği	3	,721
Enerjik Olma Boyutu	6	,876
Kendini Adama Boyutu	5	,906
Özdeşleşme Boyutu	6	,881
İşe Adanma Ölçeği Toplam	17	,933

Araştırmaya katılan 302 akademisyenin demografik özelliklerine ilişkin bulgulara Tablo 2’de yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde katılımcıların %66,6’sının “erkek”, %34,8’inin “31-40” yaş aralığında yer aldığı ve %66,9’unun ise “evli” olduğu görülmektedir. Yapılan analizler katılımcıların %31,8’inin “doktor öğretim üyesi” unvanına sahip olduğunu, %72,2’sinin “idari bir görevinin bulunmadığını” ve %43’ünün “1-5 yıl” çalışma süresi aralığında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%83,4) “devlet üniversitesi” statüsündeki üniversitelerde çalışmaya devam etmektedirler.

Tablo 2: Katılımcılara İlişkin Frekans ve Yüzdeler

Değişken	Kategori	f	%
Cinsiyet	Kadın	101	33,4
	Erkek	201	66,6
Yaş	20-30	56	18,5
	31-40	105	34,8
	41-50	74	24,5
	51-60	45	14,9
	61 ve üzeri	22	7,3
Medeni Durum	Bekar	100	33,1
	Evli	202	66,9
Görev Unvanı	Arş. Gör.	79	26,2
	Öğr. Gör.	5	1,7
	Arş. Gör. Dr.	17	5,6
	Öğr. Gör. Dr.	7	2,3
	Dr. Öğr. Üyesi	96	31,8
	Doç. Dr.	42	13,9
	Prof. Dr.	56	18,5
İdari Görev	Var	84	27,8
	Yok	218	72,2
Çalışma Süresi	1-5 yıl	130	43,0
	6-10 yıl	53	17,5
	11-15 yıl	47	15,6
	16-20 yıl	19	6,3
	21 yıl ve üzeri	53	17,5
Çalışılan Üniversite Türü	Devlet	252	83,4
	Vakıf	50	16,6
TOPLAM		302	100

Katılımcıların işe adanma ve alt boyutları ile işten ayrılma niyetlerinin düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmiştir. Tabloda ayrıca verilerin normal dağılıp dağılmadıklarını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları da gösterilmiştir. Bu kapsamda yapılan analizlerde elde edilen bulgulara göre katılımcıların genel işe adanma düzeyleri ($\bar{x}=4,02$) oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir. İşe adanma ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde en büyük ortalamanın kendini adama boyutuna ($\bar{x}=4,28$) ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapılan analizler katılımcıların işten ayrılma niyeti ortalamalarının ($\bar{x}=2,59$) ise orta düzeyde olduğunu da ortaya koymuştur.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

(n=302)	Min.	Max.	\bar{x}	S	Skewness	Kurtosis
Enerjik Olma Boyutu	1.00	5.00	4,0050	,76120	-,952	,939
Kendini Adama Boyutu	1.00	5.00	4,2861	,83575	-1,284	1,151
Özdeşleşme Boyutu	1.00	5.00	3,8284	,87639	-,796	,227
İşe Adanma Ölçeği	1.00	5.00	4,0253	,71020	-1,138	1,567
İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği	1.00	5.00	2,5993	,85291	-,037	-,151

Araştırma kapsamında istatistiksel analizler yapılmadan önce elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla değişkenler ve alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. İşe adanma ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinin normallik dağılımını belirleyebilmek amacıyla yapılan teste ilişkin bulgular değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında yer aldığını göstermektedir. Literatürde de ifade edildiği gibi çarpıklık ve basıklık katsayıları $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değerler alabilmektedir. Eğer bu değerler -2 ile +2 aralığında ise verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilir (Berber, Cerit ve Sarı, 2010:53). Buna göre araştırmada kullanılan iki ölçeğin de normal dağılım şartlarını karşıladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla veri setinin parametrik analizler için uygun bir yapıya sahip olduğu yönünde değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

(n=302)	1	2	3	4	5
1. İşe Adanma	1				
2. Enerjik Olma	,867**	1			
3. Kendini Adama	,864**	,691**	1		
4. Özdeşleşme	,856**	,573**	,589**	1	
5. İşten Ayrılma	-,308**	-,275**	-,310**	-,221**	1

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı ($p<0.01$)

Bilindiği gibi korelasyon türü ilişkisel tarama çalışmalarında en az iki değişken arasında bir ilişki olup olmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılır. Bu sorunun cevaplanmasında korelasyon analizleri kullanılır. Korelasyon ilişkisinin yüksek bulunduğu durumlarda değişkenler birlikte artar ya da birlikte azalır, ancak değişkenler birbirlerindeki değişimin nedensel olarak açıklayıcısı değildir (Karadavut, 2021:376). Buna göre korelasyon katsayısı 0–0.30 arasında değer alırsa değişkenler arasında düşük düzey, 0.31–0.70 arasında değer alırsa değişkenler arasında orta düzey ve 0.71–1.00 arasında değer alırsa değişkenler arasında yüksek

düzye ilişkinin bulunduğu kabul edilir (Büyüköztürk, Çakmak, Karadeniz ve Demirel, 2016). Bu katsayı değerleri göz önünde bulundurulduğunda araştırma değişkenleri arasında düşük ve orta düzeyde ilişkiler tespit edildiği görülmektedir. Buna göre elde edilen sonuçlar katılımcıların işe adanmaları ile işten ayrılma niyetleri arasında ($r=-.308$; $p<0.01$) negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte işe adanma ölçeğinin alt boyutları ile işten ayrılma niyeti arasındaki korelasyon sonuçlarına göre orta ve düşük düzeyde negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre kendini adama boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında ($r=-.310$; $p<0.01$) orta düzeyde, enerjik olma boyutu ($r=-.275$; $p<0.01$) ve özdeşleşme boyutu ($r=-.221$; $p<0.01$) ile işten ayrılma niyeti arasında ise düşük düzeyde negatif yönlü ilişki belirlenmiştir.

Tablo 5: İşe Adanmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

$R^2= ,095$	$Düzeltilmiş R^2=,092$	$F=31,387$	$p=,000$	
Bağımsız Değişken	B	β	t	Std. Error
İşe Adanma	-,370	-,308	-5,602	,066
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti				$y=-0,308x-0,370$
$R^2= ,076$	$Düzeltilmiş R^2=,073$	$F=24,535$	$p=,000$	
Bağımsız Değişken	B	β	t	Std. Error
Enerjik Olma	-,308	-,275	-4,953	,062
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti				$y=-0,275x-0,308$
$R^2= ,096$	$Düzeltilmiş R^2=,093$	$F=31,898$	$p=,000$	
Bağımsız Değişken	B	β	t	Std. Error
Kendini Adama	-,316	-,310	-5,648	,056
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti				$y=-0,310x-0,316$
$R^2= ,049$	$Düzeltilmiş R^2=,046$	$F=15,470$	$p=,000$	
Bağımsız Değişken	B	β	t	Std. Error
Özdeşleşme	-,216	-,221	-3,933	,055
Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Niyeti				$y=-0,221x-0,216$

İşe adanmanın işten ayrılma niyetini ne düzeyde etkilediğini ortaya koymak üzere bu çalışma kapsamında dört hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezlerin test edilmesinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisine tek tek bakılacağı için basit regresyon analizinden faydalanılmıştır. Buna göre yapılan analizlerde işe adanma ile enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşme alt boyutları bağımsız değişken, işten ayrılma niyeti ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Yapılan analizlerde ulaşılan sonuçlar Tablo 5'te özetlendiği gibidir. Analiz

sonuçlarına göre modelin anlamlı ($F=31,387$; $p<0.05$) olduğu ANOVA testi bulguları ile desteklenmekte ve katılımcıların işe adanma davranışlarının işten ayrılma niyetlerini negatif yönde ($\beta=-0,308$) etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle katılımcıların işe adanma düzeyleri yükseldikçe işten ayrılma niyetleri azalış göstermektedir. Buna göre H1 hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca bu kapsamda işe adanma değişkeninin işten ayrılma niyeti değişkenini açıklama düzeyinin %9,2 olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan diğer hipotezlerin sınanması amacıyla yapılan analizlerde elde edilen bulgular enerjik olma ($F=24,535$; $\beta=-0,275$; $p<0.05$), kendini adama ($F=31,898$; $\beta=-0,310$; $p<0.05$) ve özdeşleşme ($F=15,470$; $\beta=-0,221$; $p<0.05$) boyutlarının işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Buna göre enerjik olma boyutu işten ayrılma niyetini %7,3 oranında etkilerken, kendini adama boyutu %9,3 ve özdeşleşme boyutu ise işten ayrılma niyetini %4,6 gibi düşük bir düzeyde işten ayrılma niyetini açıklamaktadır. Sonuç olarak elde edilen bu bulgular göz önüne alındığında H2, H3 ve H4 hipotezlerinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

Günümüz iş gücü piyasaları geleneksel piyasalarına nazaran sıklıkla iş değiştirmekten çekinmeyen çalışanlardan oluşmaktadır. Bu yeni çalışan profili, nitelikli çalışanları işletme bünyesinde tutmak isteyen işletmeler için göz ardı edilmemesi gereken bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışanlarda işten ayrılma niyetinin azalmasına neden olan faktörlerin belirlenmesi işletmeler için bir gereklilik arz etmektedir. Bu çıkış noktasından hareketle bu çalışmanın amacı işe adanmanın ve alt boyutları olan enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan ilişkisel tarama modeli kullanılmak suretiyle bir araştırma tasarlanmış ve Türkiye'de devlet ve vakıf üniversitelerinin mühendislik fakültelerinde çalışan öğretim elemanlarından anket aracılığıyla veri toplanmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere mühendislik hem özel hem de kamu sektöründe iş bulma potansiyeli yüksek olan profesyonel meslekler arasında yer alması nedeniyle bu çalışma için uygun bir örneklem olarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında üniversitelerin web siteleri araştırmanın evrenini oluşturan akademisyenlerin e-mail adreslerine ulaşılmış ve 302 öğretim elemanı gönderilen anketleri doldurarak araştırmaya katılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 20 İstatistik Programı yardımıyla Cronbach alfa, frekans, tanımlayıcı istatistikler, korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri kullanılmak suretiyle analiz edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda katılımcıların genel işe adanma düzeylerinin ($\bar{x}=4,02$) oldukça yüksek işten ayrılma niyeti ortalamalarının ise ($\bar{x}=2,59$) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bir diğer ifadeyle çalışmaya katılan öğretim elemanlarının işlerine yüksek düzeyde adanmış olduklarını söylemek mümkündür. Nitekim bu veriler iş gücü piyasasında kendi çalışma alanlarında kolaylıkla iş bulabilecek bir

meslek grubunun üyeleri olmalarına rağmen katılımcıların yüksek düzeyde adanmışlıkla işlerine devam ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların işten ayrılma niyeti ortalamalarının orta düzeyde kaldığı göz önüne alındığında araştırmaya katılan akademisyenlerin işlerinin akademik boyutunu ön planda tuttuklarını düşünmek mümkündür. Araştırma kapsamında iki değişken arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda katılımcıların genel işe adanma düzeyleri ile işten ayrılma niyetleri arasında negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler aynı zamanda kendini adama boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında orta düzeyde, enerjik olma boyutu ve özdeşleşme boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında ise düşük düzeyde negatif yönlü ilişkiler ortaya koymuştur. Bu bulgunun katılımcıların işlerinin akademik boyutunu ön planda tuttukları varsayımını destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki daha önce de değinildiği üzere kendini adama boyutu bireyin anlamlılık, önem ve gurur duygularıyla iç içe geçmiş bir şekilde kendini yaptığı işle güçlü bir şekilde ilişkilendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Kang ve Sung, 2019). Bu bağlamda katılımcıların mühendis kimliklerinin yanı sıra akademik kimliğine sahip olmalarının getirdiği anlamlılık, önem ve gurur duygularıyla işten ayrılma niyetleri orta düzeyde olmasına rağmen yüksek düzeyde adanmışlıkla işlerine devam ettiklerini söylemek mümkündür.

İşe adanmanın işten ayrılma niyetini ne ölçüde açıkladığını ortaya koymak üzere yapılan analizler sonucunda katılımcıların genel işe adanma davranışlarının işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilediği tespit edilmiş ve H1 hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analizler aynı zamanda işe adanmanın alt boyutları olan enerjik olma, kendini adama ve özdeşleşme boyutlarının işten ayrılma niyetini anlamlı ve negatif yönde etkilediğini de ortaya koymuştur. Dolayısıyla H2, H3 ve H4 hipotezleri kabul edilmiştir. Bu noktada araştırma kapsamında geliştirilen hipotezleri kabul edilmiş olmasına rağmen bağımsız değişken ve alt boyutlarının bağımlı değişkeni açıklama gücünün zayıf kaldığına dikkat çekilmektedir. Buna göre işe adanma değişkeninin işten ayrılma niyeti değişkenini açıklama düzeyinin %9,2 olduğu tespit edilmiştir. Enerjik olma boyutu ise işten ayrılma niyetini %7,3 oranında, kendini adama boyutu %9,3 ve özdeşleşme boyutu %4,6 gibi düşük bir düzeyde açıklamaktadır. Literatür kapsamında yapılan diğer çalışmalara bakıldığında iki kavram arasında herhangi bir ilişki tespit edilemeyen çalışmaların (Büyükbese ve Gökaslan, 2018; Mxenge vd., 2014) yanı sıra işe adanmanın işten ayrılma niyetini %25 ila %45 arasında değişen düzeylerde açıkladığını ortaya koyan meta analiz çalışmalarına (Peng vd., 2014) da rastlamak mümkündür. Bir diğer ifadeyle literatür kapsamında konuya ilişkin çelişkili sonuçlar olduğu da göz önünde bulundurularak araştırma sonuçlarının literatürle uyumlu olduğu söylenebilir. Buna göre araştırma kapsamında işe adanmanın işten ayrılma niyetini düşük düzeyde açıkladığı bulgusu, işten ayrılma niyetinde işe adanma dışında farklı faktörlerin devreye girdiğini ve çalışanlarda işten ayrılma niyetinin daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmasına neden olduğunu akla getirmektedir. Özellikle akademisyenlerin son yıllarda üniversite sanayi işbirliği

çerçevesinde projelere dahil olarak özel sektörde de çalışma imkanı bulabilmeleri ve içinde bulunduğumuz ekonomik şartlar bağlamında alternatif iş bulmada yaşanabilecek güçlükler de konunun açıklığa kavuşturulmasında yeni bakış açıları sunabilir. Bu bağlamda bundan sonra yapılacak araştırmalar için ekonomik, örgütsel ve kültürel faktörlerin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin araştırılması yönünde tavsiyede bulunulabilir.

Kaynakça

- Altunışık, R., R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, 3. Baskı, Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- Arshad, H. ve Puteh, F. (2015). Determinants of turnover intention among employees. *Journal of Administrative Science*, 12(2), 1-15.
- Ashgar, M., Tayyab, M., Gull, N., Zhijie, S., Shi, R. ve Tao, X. (2021). Polychronicity, work engagement, and turnover intention: The moderating role of perceived organizational support in the hotel industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49(2021), 129–139. Doi: 10.1016/j.jhtm.2021.09.004.
- Belete, A. (2018). Turnover intention influencing factors of employees: An empirical work review. *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 5(7), 23-31.
- Berber, Cerit, N. ve Sarı, M. (2010). Kavramsal Değişime Dayalı Öğretim Stratejilerinin Fizik Dersine Yönelik Bazı Duyuşsal Özelliklerin Gelişimine Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 45-64.
- Büyükbeşe, T. ve Gökaslan, O. M. (2018). İşe Gömülmürlük, İşe Adanmışlık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Alan Çalışması. *Mukaddime*, 9(2), 135-153, Doi: 10.19059/mukaddime.376745
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cammann, C., M. Fichman, D. Jenkins, J. Klesh (1983). "Assessing organizational change: A guide to methods, measures, and practices," Assessing the attitudes and perception of organizational members, Derl.: Seashore, S., E. Lawler, P. Mirvis, C. Cammann (New York: John Wiley & Sons.)
- Cho, Y. J. ve Lewis, G. B. (2012). Turnover intention and turnover behavior: Implications for retaining federal employees. *Review of Public Personnel Administration*, 32(1), 4-23. Doi: 10.1177/0734371X11408701.

- De Oliveira, L. B. ve Da Costa, R. J. (2017). Work engagement: Individual and situational antecedents and its relationship with turnover intention. *Review of Business Management*, São Paulo, 19(65), 415-431, Doi: 10.7819/rbgn.v19i64.3373.
- Edwards-Dandridge, Y., Simmons, B. D. ve Campbell, D. G. (2020). Predictor of turnover intention of registered nurses: Job satisfaction or work engagement? *International Journal of Applied Management and Technology*, 19, 87– 96. Doi: 10.5590/IJMAT.2020.19.1.07.
- Gupta, M. ve Shaheen, M. (2017). The relationship between psychological capital and turnover intention: Work engagement as mediator and work experience as moderator. *Jurnal Pengurusan*, 49, 117-126. Doi: 10.17576/pengurusan-2017-49-10.
- Hernandez, B., Stanley, B. ve LaDeitrich, M. (2014). Job embeddedness and job engagement: Recommendations for a supportive social work environment. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 38:4, 336-347, Doi: 10.1080/23303131.2013.878013.
- Jaharuddin, N. S. ve Zainol, L. N. (2019). "The impact of work-life balance on job engagement and turnover intention, *The South East Asian Journal of Management*, 13(1), Article 7. Doi: 10.21002/seam.v13i1.10912.
- Kang, M. ve Sung, M. (2019). To leave or not to leave: The effects of perceptions of organizational justice on employee turnover intention via employee-organization relationship and employee job engagement, *Journal of Public Relations Research*, 31:5-6, 152-175, Doi: 10.1080/1062726X.2019.1680988.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724. Doi: 10.2307/256287.
- Karadavut, T. (2021). Bağımsız Korelasyon Katsayıları İçin Hipotez Testleri: SPSS ve Microsoft Excel Uygulamaları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 375-389. Doi: 10.17240/aibuefd.2021.21.62826-810642
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Akademi Yayınları, Ankara.
- Kim, W. (2017). Examining mediation effects of work engagement among job resources, job performance, and turnover intention. *Performance Improvement Quarterly*, 29 (4), 407-425. Doi: 10.1002/piq.21235.

- Lehtonen, E. E., Nokelainen, P., Rintala, H. ve Puhakka, I. (2022). Thriving or surviving at work: how workplace learning opportunities and subjective career success are connected with job satisfaction and turnover intention?, *Journal of Workplace Learning*, 34(1), 88-109. Doi 10.1108/JWL-12-2020-0184.
- Lestari, D. ve Margaretha, M. (2021). Work life balance, job engagement and turnover intention: Experience from Y generation employees. *Management Science Letters*, 11 (2021), 165–170. Doi: 10.5267/j.msl.2020.8.019.
- Lim, A., Loo J. P., Joshua T. K. ve Lee, P. H. (2017). The impact of leadership on turnover intention: The mediating role of organizational commitment and job satisfaction. *Journal of Applied Structural Equation Modeling*, 1(1), 27-41.
- Markos, S. ve Dibekulu, T. (2021). Relationship between employee engagement and turnover intention - an empirical evidence, *Journal of Organisation and Human Behaviour*, 10(1), 09-22.
- Medina-Garrido, J. A., Biedma-Ferrer, J. M. ve Rodríguez-Cornejo, M. V. (2021). I quit! Effects of work-family policies on the turnover intention, *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18(1893), 1-21. Doi:0.3390/ijerph18041893.
- Miao, S., Rhee, J. ve Jun, I. (2020). How much does extrinsic motivation or intrinsic motivation affect job engagement or turnover intention? A comparison study in china. *Sustainability*, 12(3630), 1-18. Doi:10.3390/su12093630.
- Mxenge, S. V., Dywili, M. ve Bazana, S. (2014). Job engagement and employees' intention to quit among administrative personnel at the university of fort hare in south africa. *International Journal of Research in Social Sciences*, 4(5), 129-144.
- Noermijati, N., Wongviboonrath, S., Itlay, W. ve Sudiro, A. (2020). Work-family conflict, job engagement, emotional exhaustion: Their influence on the turnover intention of indigenous Papuan female employees. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 18(1), 1-13. Doi:10.21776/ub.jam.2020.018.01.01.
- Peng, J.-C., Yin-Ling, L. ve Mei-Man, T. (2014). Person-organization fit and turnover intention: Exploring the mediating effect of work engagement and the moderating effect of demand-ability fit. *The Journal of Nursing Research*, 22(1), 1-11. Doi: 10.1097/jnr.0000000000000019.
- Putri, G. C. ve Hasanati, N. (2022). Individual and situational factors: Literature review predictors of turnover intention. *American Research Journal of Humanities & Social Science (ARJHSS)*, 5(1), 63-68.

- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement, *journal of managerial psychology*, 21(7), 600-619. Doi 10.1108/02683940610690169.
- Saks, A. M., Gruman, J. A. ve Zhang, Q. (2022). Organization engagement: A review and comparison to job engagement. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*, 9(1), 20-49. Doi 10.1108/JOEPP-12-2020-0253.
- Saleem, S., Rasheed, M. I., Malik, M. ve Okumus, F. (2021). Employee-fit and turnover intentions: the role of job engagement and psychological contract violation in the hospitality industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49(2021), 385–395. Doi: 10.1016/j.jhtm.2021.10.009.
- Santhanam, N. ve Srinivas, S. (2020). Modeling the impact of employee engagement and happiness on burnout and turnover intention among blue-collar workers at a manufacturing company. *Benchmarking: An International Journal*, 27(2), 499-516. Doi 10.1108/BIJ-01-2019-0007.
- Schaufeli, W. B., Martínez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M. ve Bakker, A. B. (2002). Burnout and engagement in university students: A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 464-481. Doi:10.1177/0022022102033005003.
- Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293–315. Doi: 10.1002/job.248.
- Sheehan, C., Tham, T. L., Holland, P. ve Cooper, B. (2019). Psychological contract fulfilment, engagement and nurse professional turnover intention. *International Journal of Manpower*, 40(1), 2-16. Doi 10.1108/IJM-08-2017-0211.
- Waseem, S. N., Frooghiy, B. R. ve Khan, S. (2016). Empirical assessment of the constructs: Workplace engagement, job burnout and turnover intention. *Journal of Education & Social Sciences*, 4(2), 112-131. Doi:10.20547/jess0421604203.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu tarafından 25.10.2022 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Effect of Work Engagement on Turnover Intention: Example of Engineering Faculties

Extended Abstract

1. Introduction

In today's business world, significant changes are observed in the attitudes and preferences of employees. Accordingly, it is seen that employees who avoided changing jobs frequently in the past prefer to change jobs frequently for the sake of suitable working environments that can satisfy them. It is clear that the abundance of opportunities for skilled professionals to change jobs will lead to a significant increase in turnover compared to previous years (Santhanam and Srinivas, 2020). Accordingly, businesses that want to achieve sustainable competitive advantage should closely monitor their turnover rates and implement practices that will ensure the continuity of talented employees. For this reason, it is of great importance for businesses that do not want to lose their human resources to identify the conditions that cause the intention to leave the job and to take preventive measures in order to ensure that the turnover rate is low by keeping qualified employees. Therefore, this study aims to answer the question of whether work engagement, which is considered one of the tools that can be used to keep a highly productive workforce in the organization (Gupta & Shaheen, 2017), has an effect on turnover intention.

2. Method

Within the scope of the study designed using quantitative research methods, data were collected from 302 academic staff working in engineering faculties of state and foundation universities in Turkey through a questionnaire. The data obtained were analyzed through the SPSS 20 Statistical Package Program. Cronbach's alpha analysis was performed to determine the reliability of the Work Engagement Scale and Turnover Scale used in the study. Data on the demographic characteristics of the participants were analyzed by frequency analysis. Descriptive statistics were used to determine whether the data set was normally distributed. The hypotheses of the study were tested with correlation analysis and simple linear regression analysis.

3. Findings

According to the findings obtained from the analyzes, it was determined that the participants' general level of work engagement ($\bar{x}=4.02$) was quite high and their average level of turnover intention ($\bar{x}=2.59$) was moderate. In addition, as a result of the analyses, it was determined that work engagement and its sub-dimensions of dedication, vigor and absorption had a significant and negative effect on turnover intention. As a result of the analyses, it was also found that the level of explanation of the work engagement variable for the turnover intention variable was 9.2%.

4. Conclusion and Discussion

As a result of the analyzes, it was determined that the participants' general level of work engagement ($\bar{x}=4.02$) was quite high and their average level of turnover intention ($\bar{x}=2.59$) was moderate. Therefore, it can be said that the academic staff participating in the study are highly dedicated to their jobs. As a result of the correlation analysis conducted within the scope of the research, it was determined that there was a negative and low-level significant relationship between the participants' work engagement levels and their turnover intentions ($r=-.308$; $p<0.01$). The analyses also revealed moderately negative significant relationships between dedication and turnover intention ($r=-.310$; $p<0.01$), and lowly negative significant relationships between vigor ($r=-.275$; $p<0.01$) and

absorption ($r=-.221$; $p<0.01$) and turnover intention. It is possible to say that this finding supports the assumption that the participants prioritize the academic dimension of their jobs.

As a result of the analyses conducted to reveal the extent to which work engagement explains turnover intention, it was determined that the participants' work engagement behaviors negatively affected their turnover intention ($\beta=-0.308$). The analyses also revealed that the sub-dimensions of work engagement such as being vigor ($F=24,535$; $\beta=-0,275$; $p<0.05$), dedication ($F=31,898$; $\beta=-0,310$; $p<0.05$) and absorption ($F=15,470$; $\beta=-0,221$; $p<0.05$) significantly and negatively affected turnover intention. However, it should be noted that the explanatory power of the independent variable and its sub-dimensions for the dependent variable is weak. Accordingly, it was determined that the level of explanation of the work engagement variable for the turnover intention variable was 9.2%. When we look at the other studies conducted within the scope of the literature, it is possible to come across meta-analysis studies (Peng et al., 2014) that reveal that work engagement explains turnover intention at levels ranging from 25% to 45% (Büyükbeşe and Gökaslan, 2018; Mxenge et al., 2014) as well as studies in which no relationship between the two concepts was found. Therefore, considering that there are contradictory results in the literature, it can be said that the results of the research are in line with the literature.

Araştırma Makalesi

Effects of Digitalization on Labour Markets: Digital Education

Burcu ARISOY

Beykent Üniversitesi, MYO

burcuarisoy@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7452-2950

Abstract

This study aims to explore the impact of digitalization on the education labor market. Additionally, it seeks to identify the skills and qualifications that individuals aiming to become education specialists or managers in the private sector should possess, and to foresee the future of the education sector. A qualitative method was employed in the research. Semi-structured interviews were conducted with 20 individuals working as education specialists or managers in the private sector. Content analysis was used to analyze the data. The results of the study indicate that digitalization has led to an increase in the competency levels of educators, their professional development, the emergence of new jobs, and the disappearance of some professions. It was also found that educators who lack digital competencies are at risk of unemployment. It is recommended that educators develop their educational content, methods, and competencies in a way that aligns with digital transformation.

Keywords: Digitalization, digital education, digital educators and trainers, labor markets, competence

JEL Classification Codes: J100: J10

Dijitalleşmenin Emek Piyasalarına Etkileri: Dijital Eğitim

Öz

Bu çalışma dijitalleşmenin eğitim emek piyasalarına etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Aynı zamanda özel sektörde eğitim uzmanı veya yöneticisi olmayı hedefleyen bireylerin sahip olması gereken nitelikleri ortaya koymak ve eğitim sektörünün geleceğini öngörmek amaçlanmıştır. Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Özel sektörde eğitim uzmanı veya yöneticisi olarak çalışan 20 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda dijitalleşmenin öğretmenlerin yetkinlik seviyelerinin artmasına, kendilerini geliştirmelerine, yeni işlerin ortaya çıkmasına, bazı mesleklerin ortadan kalkmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenlerin dijital yetkinliklere uyum sağlamadığında işsiz kalma ihtimali de tespit edilmiştir. Öğretmenlerin dijital dönüşüme ayak uyduracak şekilde eğitim içeriklerini, yöntemlerini, kendi yetkinliklerini bu sürece uyum sağlayacak şekilde geliştirmeleri önerilebilir.

Anahtar kelimeler: Dijitalleşme, dijital eğitim, dijital eğitimciler ve öğretmenler, emek piyasaları, yetkinlik

JEL Sınıflandırma Kodları: J100: J10

Geliş Tarihi (Received): 11.03.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 18.07.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Arısoy, B. (2024). Effects of digitalization on labour markets: digital education. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 677-699. doi: 10.18074/ckuibfd.1451262

1. Introduction

Rapid innovations in technological developments, especially Information and Communication Technology (ICT), the ICT revolution in the early 1990s, and the rapid spread and adoption of the Internet brought about a transformation in economies. Since the beginning of the 2000s, the use of devices in both the internet and information processing technologies has resulted in a number of results for businesses and individuals. In the last decade, the availability of the cloud has facilitated infrastructure and computing services, resulting in the growth of digital platforms in almost all industries (ILO, 2021a, p.34).

However, focusing on the dynamic future of the digitalized economy is expected to increase the success of companies. The development of human resources in this direction and its future applicability are likely to make a difference in terms of organizations. At the same time, how it prepares its employees for the digitalization trend is another essential factor in making this difference (Stein, 2015, p.2). Also, the digitizing economy is the emergence of new workforce risks and conflicts. The increase in differentiation and flexibility in the labor market, the emergence of new types of employment, labor relations, and labor recruitment methods result from this relationship (Fedorova, Koropets, and Gatti, 2019, p.2).

With digitalization shaping the rapid evolution of society and the integration of technological processes and artificial intelligence, the emergence of new professions has become a focal point. The social and technical skills that employees must possess are also evolving. Both educational institutions and organizations need to prepare the workforce to adapt to these changes. Furthermore, employees and employers need to embrace these changes and quickly adapt to acquire new knowledge, competencies, and qualifications. It is anticipated that individuals of working age will need to engage in lifelong learning, enhance their qualifications, and acquire new knowledge (Alexandrova and Glukhov, 2021, p.3).

This study was conducted to shed light on the impact of digitalization on labor markets. The research involved engaging in semi-structured interviews with twenty education specialists. The findings align with similar results in the existing literature on the effects of digitalization on labor markets.

While studies related to digitalization in education have been conducted with teachers, there is a gap in the literature regarding specialists or managers in expert or managerial positions working in training departments of companies or training consultancy firms in the private sector. This study aimed to highlight the qualifications necessary for individuals aspiring to be training specialists or managers in the private sector and to anticipate the future of the education sector. The theoretical contribution is to be one of the pioneering studies revealing the impact of digitalization on training activities in the private sector. The practical

contribution is to provide insights into the private sector training market and to make predictions for adaptations to future training activities.

2. Literature Review

2.1. Effects of Digitalization on Working Life

Digital platforms, whose importance is increasing with digital transformation, have also brought about changes in working models. As a matter of fact, in light of all these developments, flexible working models have gained importance. The COVID-19 process we live in has especially emphasized the importance of digitalization and caused its effects to spread rapidly.

During the COVID-19 pandemic, countries implemented strict containment measures. Curfews or measures to restrict people's non-essential economic and social activities can be evaluated in this context. On the other hand, public employment services started working from home, reducing their staff to protect their staff and customers. At the same time, digital technologies have become an essential tool in ensuring service continuity (ILO, 2020, p.1).

Digital technologies have significantly blurred the lines between physical and virtual distances in education. This necessitates the use of more scientific methods by teachers to address the diverse needs of their students, whether they are physically present in the classroom or learning remotely (Rosak-Szyrocka, 2024, p.54).

On the other hand, digitization has once again revealed its importance in school education with COVID-19. With COVID-19, school buildings worldwide have been forced to close, and education has been digitalized. COVID-19 has initiated an unprecedented acceleration in this context. Suddenly, the ongoing digital transformation has accelerated. This brought new challenges with it. In order to overcome these difficulties, there have been some developments in educational technology (Andersson and Mattsson, 2021, p.2).

Although digital transformation offers new opportunities, opportunities pose many challenges, especially in the labor market, requiring new technologies. Just as how and where people work changes, so do the qualifications and competencies they need to have. In addition, these technologies bring unequal working models and opportunities (Danielle, 2021, p.2).

Another effect of technological developments in labor markets is that they change doing business. As a matter of fact, full-time jobs in factories have become non-full-time jobs that can be done wherever technology allows, together with technological developments. Thanks to flexible working types, remote (from home) working, platform working, and the possibility of transferring technological

information and communication, the job can be done outside the workplace thanks to the opportunity to work from a wide variety of places (Singapore Ministry of Manpower, 2021, p.1).

Organization and employee relations also change with ever-evolving technology. Disruptive changes in business models also have profound effects on the global labor market. The massive transformation in technological tools is impacting global industries significantly in job creation, job switching, increasing employee productivity, and growing the qualification gap. In this context, employment opportunities, qualification levels, and recruitment models needed in labor markets should be evaluated (Chopra and Bhilare, 2020, p.15).

Indeed, it is aimed at enabling the disadvantaged groups who cannot be included in the labor market to participate in the labor market with flexible working arrangements made possible by technological developments. In this context, with flexible working models, workers can participate in labor markets independently of time and place. Thanks to online talent platforms, a virtual market has emerged. The Internet has allowed more businesses to meet competitive suppliers around the global supply chain, enabling workers to take advantage of remote working and self-employment without leaving home. Work that used to be a physical task has now become a qualification; those with brainpower are more sought after than those with mechanical or physical ability (Singapore Ministry of Manpower, 2021, p.2).

With the rapid advancements in technology, some jobs are disappearing while new ones are emerging. The significance of robots, artificial intelligence, and digital transformation is growing in the business world, sparking concerns for those in specific roles. According to the OECD, 14% of jobs are at high risk of automation, and 32% face substantial changes. Undeniably, high-level mental qualifications are becoming more valuable in light of automation (OECD, 2019, p.3). Similarly, in Chile, automation presents a significant risk to semi-skilled or unskilled jobs. 69% of the workforce is expected to experience significant changes in their roles due to digital transformation, with some jobs potentially disappearing altogether (Didier, 2021, p.19). This effect can also bring about a decrease in wages and an increase in income equality (Zarifhonarvar, 2024, p.113).

In parallel with technological progress, the required skill levels for both traditional and modern occupations have undoubtedly evolved. The overall technical expertise needed to perform a specific job is on the rise. New quality standards and processes continually surface in nearly every task, adding more complexity (Lambert, 2016, p.13). On the other hand, when the countries' adaptation to technological advancements in the labour market is examined a clear disparity between the countries can be seen. Finland stands out as a leader in terms of the digital transformation in the European region, boasting the most skilled digital workforce. However, Romania, Bulgaria and Poland require significant development in this area (Crisan etc., 2023, p.16).

2.2. Digital Education and Competencies

The transformation of the labor market through digitization is reshaping the nature of work and the qualifications required for educators seeking employment. In addition to mastering technology, the ability to adapt to changing circumstances will be essential for job seekers in the future. Those without these skills may struggle to find employment, particularly in the digitally transformed education sector. Technological advancements are automating routine tasks in various industries, leading to the need to redefine existing and future roles. It is projected that the rate of technology-driven skill replacement will double over the next decade (Curnow, 2021, p.3). Additionally, over the next decade, digitalization is expected to increase profitability in connection with advanced robotic solutions and artificial intelligence. The use of robots is expected to not only surge in factories but also explode across various aspects of life (Hetmańczyk, 2023, p.9).

The management and utilization of artificial intelligence (AI), automation, and robotics will significantly influence the nature of work, the tasks people perform, and the skills they require. The direct and indirect impacts of technological change will inevitably transform a substantial portion of all jobs (ILO, 109, 2021b, p.23). The adoption of AI-based technologies in education, particularly in developing economies, has changed the demands within the sector. It is crucial to prioritize tailored digital competency programs (Francia et al., 2019, p.586). Nevertheless, ethical considerations are of utmost importance. Educators must have a solid grasp of AI principles and ensure the use of accurate data for ethical functioning. Effective control measures are vital to mitigate potential risks of bias and inequality (El-Awad, 2022, p.57).

In the rapidly digitizing education sector, the concept of digital literacy takes center stage. Terms like digital writing, digital skills, and IT proficiency are often used alongside them (McGarr & McDonagh, 2019, p.6). Digital literacy itself refers to an individual's ability to effectively use information and communication technologies to learn, perform complex tasks, and engage productively in digital environments (Lee, 2014, p.1). However, it goes beyond simply using computers - it necessitates the development of critical thinking, ethical values, and responsible online behavior (Anthonysamy, 2020, p. 134).

Beyond digital literacy, educators also require digital proficiency. This encompasses the knowledge and skills to leverage information technologies for personal and professional goals. It's important to remember that digital competencies extend beyond technical expertise, incorporating cognitive, social, and emotional aspects. Effective communication, critical evaluation of information, and media comprehension are all key (United Nations, 2018, p.4).

Another perspective on digital proficiency highlights its safe and responsible use for acquiring knowledge and developing professional skills. This approach

underscores the importance of high-level critical thinking to manage information and communication effectively (Bashkireva et al., 2020, p. 4).

While research focused on equipping students with digital skills is prevalent, a gap exists regarding the necessary qualifications for educators in this evolving landscape. However, it's crucial for teachers working in digital environments to possess the required digital skills for both literacy education and seamless integration into their teaching processes. While expertise levels might vary across professions, teachers aiming to impart digital skills to students should ideally be proficient themselves.

The digital revolution is transforming the landscape of vocational education, demanding a new set of qualifications for future teachers. They must be armed with pedagogical expertise in challenging fields, deep content knowledge, and proficiency in educational technology tools while adhering to principles of honesty and discipline (Wagiran, 2019, p.395). This digital revolution, particularly as a transformative force in education, brings challenges that need to be addressed to ensure fair and effective implementation, such as unequal access to technology and the need for substantial teacher training in digital pedagogy (Bartulis, 2024, p. 2).

Thus for educators in digital schools, institutional infrastructure becomes critical. These demands foster development through dedicated resources for both the institution and its staff (Pettersson, 2018). Furthermore, promoting digital literacy within schools requires a multi-pronged approach, encompassing the creation of an IT strategy, staff development programs, enhancement of teaching tools, and comprehensive support systems (technical, professional, and moral) (UNESCO, 2011, p.7).

In the context of a globalized and increasingly digital world, possessing the right qualifications becomes pivotal for inclusive labor markets, driving innovation, productivity, and economic growth. This encompasses diverse skill sets, ranging from IT expertise and technical proficiencies to digital literacy for both workers and citizens, alongside crucial "social" IT skills like leadership, communication, and teamwork (OECD, 2016, p.1).

Investing in human capital is paramount to reaping the benefits of the digital world. Three essential qualifications are rising in demand: advanced cognitive skills for complex problem-solving, socio-behavioral skills for effective collaboration, and a high degree of adaptability. Equipping individuals with these skills requires a strong foundation in human capital development and a commitment to lifelong learning (World Development Report, 2019, p.3).

3. Methodology

This research was conducted using qualitative methods, which involve the collection and analysis of data related to the subject of study. It encompasses various empirical materials such as case studies, personal experiences, introspection, life histories, interviews, and observational, historical, interactive, and visual texts. These materials describe the routine and challenging moments and meanings in individuals' lives (Aspers and Corte, 2019, p.141).

The methodology employed in this study was phenomenological research design. Phenomenological research focuses on how individuals perceive the world by examining their behavior, statements, and actions (Umanilo, 2019, p.1). Verbal descriptions, expressions, and written texts are utilized to uncover individuals' perceptions and interpretations of the phenomenon (Kocabıyık, 2015, p.56).

3.1. Participants

The research conducted semi-structured interviews with twenty people working as education specialists and expert - managers in the field of education. Participants were selected by purposive sampling. While developing purposeful sampling, researchers use their unique knowledge or expertise in relation to a number of groups to choose subjects that represent this universe (Berg, 2021, p.15).

The sample group for the research was established using the convenient sampling method. Participants are individuals working as education specialists/managers in the human resources department of national or international companies or education consulting firms. Individuals working in the education sector, at least at the expert level, were interviewed.

3.2. Data Collection Tools

Qualitative research methods typically include interviews and observations, including case studies, surveys, and historical and document analysis. Qualitative research is the overarching term used to refer to theoretical perspective designs (Haradhan, 2018, p.23).

An interview is a set of techniques for generating data from individuals and groups using structured, semi-structured, or unstructured questionnaires. Generally, semi- or unstructured, open-ended, informal interviewing is preferred to provide greater flexibility and responsiveness to emerging themes for both interviewer and respondent (Jackson, Drummond, and Camara, 2007, p.22). A semi-structured interview form created by the researcher was used in the research.

3.3. Data Analysis

The semi-structured interview form was presented for expert opinion, and after the necessary revisions, it was delivered to the participants via Google Forms, and people were also interviewed. There are five questions in the question form. The questions were answered between February 1 and February 28, 2022.

The data were analyzed using the content analysis method. Content analysis is a method based on collecting and categorizing similar data and expressions under the heading of concepts and themes and interpreting them in a way that readers can understand (Selçuk and Palancı, 2014, p.433).

Content analysis consists of the processes of coding the data obtained through interviews, observations, or documents, dividing them into categories and themes, and defining and interpreting the data. The acquired data was analyzed through the following steps: coding, creating categories and themes from the codes, organizing categories and themes, and identifying and interpreting findings (Eysenbach and Kohler, 2002, p.573).

Coding consistency with experts was ensured for the reliability of the study. In addition, interview questions are subject to experts' opinions.

4. Findings

The table in this study presents the characteristics of the participants. It indicates that 95% of the participants are employed in national organizations, while 5% work in international organizations. In terms of seniority, 85% of the participants have over 16 years of experience, 5% have 11-15 years of experience, and 10% have 1-10 years of experience. Furthermore, 60% of the participants are employed in organizations with 301 or more employees, 20% work in organizations with 101-300 employees, and 20% work in organizations with 10-100 employees.

Table 1: Characteristics of the Participants

Participants	Demographic Characteristic	Total	
		F	%
Company Structure	National Company	19	95
	International Company	1	5
Experience Duration	1-10 years	2	10
	11-15 years	1	5
	16 years and above	17	85
Number of Employees in the Company	10-100	4	20
	101-300	4	20
	301 and above	12	60

Source(s): Prepared by the Author

Table 2: The Effects of Digitalization on the Competency Levels of Trainers

Category	Theme	Total		
		F		
Use of Technology in Education	Ability to adapt to web technologies	4		
	Ability to develop educational content in accordance with remote synchronization	1	5	33
	Developing effective communication techniques	3		
Self Development	Keeping the interest alive in online education	3		
	Being energetic	1		
	Being a researcher	2	10	67
	Developing themselves / increasing their competencies	1		

Source(s): Prepared by the Author

Participants were asked about the effects of digitalization on the competence level of instructors, and their responses are presented in Table 2. The research participants were asked to provide insights on the impact of digitalization on the competence level of trainers. The answers were categorized into two groups. In the first category, which was technology use in education, 33% of the participants indicated that they were able to adapt to web technologies and create educational content that aligns with remote synchronization. Meanwhile, 67% of the participants mentioned that they were capable of developing effective communication techniques, maintaining their interest in online education, staying energetic, enhancing their competence, and engaging in self-development as well as research. The direct quotations of their responses to the question "What are the effects of digitalization on the competence level of trainers?" were as follows:

K2: There is a need to increase their knowledge of technical infrastructure; they also need to improve their practical communication competencies to keep the participant's attention on the subject and encourage participation.

K9: Since the trainer will have to compete in the digital environment, the level of qualification will improve.

K12: He needs to renew himself and have the competence to explain the subject's essence. It should redesign education in a way that tells a story or concrete examples in a way that preserves interest and interaction, even if it is remotely synchronous.

Table 3: Effects of Digitalization in Education on Labor Markets

Category	Theme	Total		
		F		%
Wage effect	Higher pay	2	2	20
	Unemployment of those who do not develop themselves	2		
Impact on labor supply	Increasing competencies	6	9	40
	An increasing number of instructors	1		
	The emergence of new business	4		
Impact on the labor market	The emergence of unmanned work	1		
	The disappearance of some professions	2		
	Workforce contraction	1	9	40
	Lowering the age to start working life	1		

Source(s): Prepared by the Author

The participants were asked about the impact of digitalization in education on labor markets, and their responses are outlined in Table 3. The participants' answers to the question were categorized as follows: 20% indicated an increase in wages, 40% mentioned the impact on labor supply, including unemployment, skill enhancement, and an increase in trainers, and another 40% highlighted the emergence of new jobs, unmanned jobs, the disappearance of certain occupations, workforce reduction, and a lower age for entering the job market as effects on the labor market. “What are the effects of digitalization in education on labor markets?” The answers they gave to the question were expressed as follows by making direct quotations;

K5: Training started to be given from different channels without any cost; the number of LinkedIn, Instagram teams, and Zoom instructors suddenly increased, and competition brought the training prices down.

K11: The human population will decrease. Once the AI that writes code starts to do it better than humans (which it did), humans won't be needed either. AI will write it and produce it. Skynet will happen.

K18: The cost advantage causes the labor force to shrink.

Table 4: The Future of Digital Education

Category	Theme	Total	
		F	%
Transformation in education	Continue at great speed	12	
	Metaverse classes	4	
	The current situation will continue	2	
	All training is online, except for non-compulsory courses.	2	80
	Changing all learning habits	1	
Development of possibilities	Increasing the digital competencies of educators	1	
	Developing better quality methods and solutions	1	20
	Providing more educational opportunities	2	

Source(s): Prepared by the Author

Participants were asked about their predictions regarding digital education. Their responses are summarized in Table 4, which evaluates their answers in three categories. In the first category, 80% of the participants predicted that the transformation of education would continue rapidly, with the emergence of metaverse classes and a continuation of the current situation where almost all training is conducted online, except for non-compulsory courses. In the second category, 20% of the participants suggested that educators should enhance their digital competencies, develop higher-quality methods and solutions, and provide more training opportunities to improve educational outcomes. “What are your predictions of digital education?”

The answers they gave to the question were expressed as follows by making direct quotations;

K3: Although we think that face-to-face education will take up more percentage in general. I believe that the e-learning style will accelerate combining with face-to-face teaching.

K13: Digital education will become widespread with the development of new technologies and will draw a brand new roadmap to education life. It will always be a part of our lives for our educational needs, which will start from the pre-school period and will continue throughout life.

K18: It can provide the opportunity to receive more education positively.

Table 5: The Effect of Covid -19 on Digitalization in Education

Category	Theme	Total	
		F	%
Positive Effects	Forced conversion	7	
	Obligation of people to adapt	1	
	The increasing importance and need for digitalization	6	25 93
	Questioning old-style methods	1	
	Acceleration	10	
Adverse Effects	The entry of digitalization into our lives without assimilation	1	
	The emergence of inequality in education	1	2 7

Source(s): Prepared by the Author

Participants were asked about the impact of COVID-19 on the digitization of education. Their responses are detailed in Table 5. Within Table 5, the participants' responses to the question "What is the effect of COVID-19 on digitalization in education?" were categorized. 93% of participants provided answers in the positive effects category, citing mandatory transformation, the necessity for people to adapt, the growing significance and demand for digitalization, as well as the questioning and acceleration of traditional methods. In the adverse effects category, 7% of participants highlighted that digitalization is entering our lives without proper assimilation and leading to inequalities in education. Some participants participating in the research were asked, "What is the effect of COVID-19 on digitalization in education?"

The answers they gave to the question were expressed as follows by making direct quotations;

K2: While e-learning applications previously appealed to a relatively limited audience, a much faster transition was experienced in-classroom training with the pandemic, and the training was moved to the digital environment with the necessity of social distance rules. Their content is getting more prosperous, and digitalization is increasing.

K3: It has accelerated these processes on the basis of companies. Maybe reduce the next 5-10 years to 1-2 years.

K14: COVID-19 has inevitably directed all educational institutions to online platforms. This showed that under today's conditions, disruption of education is not

necessary within the current technological possibilities. All these situations have brought to light how vital digitalization in education is in today's conditions.

Table 6: Instructor Competencies of the Future

Category	Theme	Total	
		F	%
Technological competencies	Digitally educated	2	
	Being technology literate	3	
	Ability to write code	1	8 23
	Technical competence	2	
	Innovative	1	
	Researcher	1	
Personal competencies	Open to learning	5	
	Collaborative	2	
	Analytical - able to think in three dimensions	2	
	Develop themselves	6	27 77
	Focusing	2	
	Quick decision making	1	
	Open to innovation	2	
	Communication ability	1	
	Flexibility to adapt quickly	3	
Active listening	1		

Source(s): Prepared by the Author

Participants were questioned about the desired trainer competencies for the future, and their responses are outlined in Table 6. The study categorized the responses into two groups. In terms of technological competencies, 23% of the participants highlighted the importance of being digitally educated, technology literate, and having skills such as coding and technical proficiency. The remaining 77% emphasized the significance of personal competencies, including qualities such as being an innovative researcher, open to learning, collaborative, and possessing analytical and three-dimensional thinking skills, as well as self-improvement, fast and effective decision-making, openness to innovation, strong communication abilities, flexibility, adaptability, and active listening. Additionally, some participants directly asked, "How should the trainers of the future be?" and their responses were documented as direct quotations.

K4: Instructors will need to be more tech literate. They will need to research new applications and incorporate them into their learning process. All trainers will need to develop themselves in a versatile way.

K5: being open to learning, accepting that the digital world is a part of life, constantly renewing oneself.

K10: By creating an employee profile that is open to learning and development and has easy and cheap access to information, one should acquire the ability to follow and adapt to changes and developments by creating a constant learning employee profile.

5. Discussion

The effects of digitization on labor markets are still uncertain, and there is much debate over the potential job losses resulting from new technologies. There is a possibility of polarization in the labor market and scenarios where qualifications need to be upgraded. However, the specific changes that will take place depend on various factors. In the medium term, it is likely that digital technologies will be limited in their spread and that their effects will start to become apparent (Kreinsen, 2016, p.10)

However, it is undeniable that digital technology will encourage change in the workforce. On the other hand, while qualified labor continues to be sought after in labor markets, there is also the possibility of less skilled jobs transitioning to automation (Larsson & Lindfred, 2020, p.290). The rise of robots in labor markets will lead to increased labor productivity, the creation of new job types, higher wages, and some jobs becoming more satisfying (Chinoracký & Čorejová, 2019, p.1000).

The education specialists and managers participating in the research expressed the impact of digitalization on educators' competencies as the ability to adapt to web technologies, develop educational content suitable for remote synchronization, enhance effective communication techniques, keep engagement high in online education, be energetic, continually develop themselves and increase their competencies, and be inquisitive. A quantitative analysis focusing particularly on educators in a study on the impact of digitalization in education revealed that demographic variables significantly influence the degree of adaptation to digitalization initiatives. It was found that educators with a younger demographic showed a high level of adaptation to digitalization processes (Radmard & Atik, 2019, p. 1357). Furthermore, Dyka et al.'s (2023, p. 202) study indicated that the digitalization of education primarily affects educators' communicative and methodological competencies, with a less pronounced impact on the development of teachers' creativity and critical thinking.

Education specialists and managers described the impacts of digitalization on labor markets in education as resulting in higher wages, unemployment for those unable to develop themselves, increased competencies, a rise in the number of educators, the emergence of new jobs, the introduction of jobs without human involvement, the disappearance of some professions, a contraction in the labor force, and a decrease in the age at which people enter the workforce.

Although there are not many studies on the effects of digitization on education labor markets, it can be said that digitization presents not only significant opportunities for economic growth and improving working conditions but also brings new skills. While cognitive skills continue to be crucial, there are signs of a rapid increase in non-cognitive skills (Morandini, 2020, p.2). The education specialists and managers participating in the research mostly shared the effects of digitization on labor markets as increases in competencies, the creation of new jobs, and the disappearance of some professions. In a study on the impact of digital technologies on education, it was found that digitization increases teachers' digital competence. A survey of the use of digital technologies in education revealed a positive impact on teachers' basic IT skills (Timotheou, Miliou, Dimitriadis, Sobrino, Giannoutsou, Cachia, Monés, and Ioannou, 2022, p.6703). Karaçay and Alpkan (2019, p.345) conducted a study on the impact of digital transformation on labor markets. They found that the rise of automation-based systems has increased the demand for workers with high-level innovative skills, while digital systems have displaced workers in routine-based professions. They argue that certain occupations have become obsolete, giving way to the emergence of new jobs and careers in advanced technology. On the other hand, another impact of digitization on labor markets is the increase in artificial intelligence. The possibility of artificial intelligence replacing teachers should also be considered, as it provides some opportunities, such as personalized learning, learning assistance, online testing, test evaluation programs, parent-teacher communication, teaching and troubleshooting robots, out-of-class teaching, easy administrative tasks, and easy access to study materials (Rajest, Regin, Ajitha, Paramasivan, Christabel, and Shynu, 2023, p.8).

Participants expressed their predictions for the future of digital education as follows: it will continue to progress rapidly, with the emergence of metaverse classrooms, the current situation will persist, all education except for non-mandatory courses will be conducted online, educators will increase their digital competencies, higher-quality methods and solutions will be developed, and more educational opportunities will be provided.

Similarly, the education specialists and managers participating in the research have expressed that the future of digital education will continue to evolve rapidly, with the emergence of metaverse classrooms, all education except for non-compulsory courses being online, changing all learning habits, and increasing digital competencies. Research also suggests that the importance of technology in school

education will increase over the next few years, and education will move towards virtual environments (Rivera-Vargas, 2020, p.17). Furthermore, a study revealed that technological innovations will have a significant impact on teaching methodologies in the next five years, and online education will increase (Finger, 2014, p.4). In their recent study on the future of distance education and its alignment with the core principles of Turkish national education, Cöbek and Ünişen (2022, p.1597) surveyed educators with experience in distance learning. Their findings indicate that distance education will be essential in the coming years, supporting personalized learning, blended learning approaches, specialized instruction, and lifelong learning within the education system. Moreover, it is expected to bring about a shift in teacher qualifications.

Participants described the impact of COVID-19 on the digitalization of education as a forced transformation, the necessity for individuals to adapt, an increase in the importance and need for digitalization, questioning of old methods, acceleration, the integration of digitalization into our lives without full assimilation, and the emergence of inequality in education. They also emphasized COVID-19's influence on the digitalization of education in terms of forced transformation, acceleration, increased importance of digitalization, questioning of traditional methods, the necessity for adaptation, and the integration of digitalization into our lives without being fully internalized.

The participants further mentioned the impact of COVID-19 on digitization in education as compulsory transformation, acceleration, increased importance of digitization, questioning of old methods, adaptation, and its entry into our lives without being internalized. In a study conducted by Yilmaz and Toker (2022, p. 2713), it was found that the emergency distance education implemented during the COVID-19 pandemic had a positive impact on teachers' professional skill levels, specifically in terms of digital competencies. Research has also shown that the digital divide has emerged among different sectors, leading to limited access, losses in the education sector, increased student debts, decreased education resources, research limitations, loss of learning interest among students, weak digital skills, weak electricity, network problems, accessibility issues, inadequate facilities, and educational deficiencies (Onyema, Eucheria, Obafemi, Sen, Atonye, Sharma, and Alsayed, 2023, p.118). While the COVID period has led teachers to develop their teaching skills, improve themselves, enrich themselves with IT and new pedagogical techniques, and learn new teaching methods (Yaseen, Joshi, 2021, p.183-184).

Participants identified the future competencies of educators as being digitally literate, tech-savvy, capable of coding, technically skilled, focused, innovative, research-oriented, open to learning, collaborative, capable of analytical and three-dimensional thinking, able to develop themselves, capable of making quick and accurate decisions, open to innovation, possessing high communication skills,

flexible, adaptable, and effective listeners. According to research by Sadiku et al.,(2022, p.166) it has been identified that the traditional role of educators is changing, and they should not only be data collectors but also analysts, planners, collaborators, curriculum specialists, synthesizers, problem solvers, and researchers.

6. Conclusion

This comprehensive discussion outlines the significant impact of digitalization on educators' competencies, emphasizing the need for them to become technologically literate, adaptable to changing technological conditions, capable of coding, and proficient in digital education. It also highlights the expected enhancement of communication skills, openness to development, and innovation among educators. Looking forward, it appears that digital education will continue to expand rapidly, possibly including metaverse classrooms and increased online education. As a result of this digital transition, there is potential demand for developing content tailored to digital education modules and these new methods. COVID-19 is recognized for accelerating and necessitating digitalization in education, despite exacerbating educational inequalities for individuals with limited access to technological resources. It has underscored the necessity of digitalization in the education sector. Additionally, the diffusion of digital technologies across various sectors, including labor markets and education, has begun to manifest noticeable patterns, although their full implications are not yet fully defined. Research indicates that digitalization has led to higher wages in education labor markets, unemployment for educators unable to enhance their skills, an increase in the number of educators, the emergence of new jobs, jobs without human involvement, the disappearance of certain professions, a contraction in the workforce, and a decrease in the age of workforce entry. Furthermore, the study reveals that adapting to digitalization not only requires alignment with technological advancements and effective communication methodologies but also demands adaptation to dynamically evolving conditions in future educational paradigms. There is a possibility that educators who do not prioritize continuous professional development may face unemployment in the future, while those who proactively develop their skills and align with the qualifications rewarded by the future education market may secure competitive employment opportunities with higher salaries. It's important to note that this study is based on the perspectives of twenty individuals working as education specialists or managers in the private sector. Therefore, different perspectives and outcomes may arise when consulting with different individuals.

7. Suggestion

The impact of digitalization on the education sector is undeniable, influencing the content, scope, methods, and types of education. It's essential to ensure the integration of education and trainers into this transformative process. Moreover, the

competencies required by trainers in the labor market appear to be evolving. Trainers and aspiring trainers must adapt their training content and methods to align with the digital transformation and enhance their competencies to navigate this shift effectively. It is imperative to align trainers in the private sector with the national education curriculum and the competencies demanded by the labor market. Plans and programs should be developed to balance labor supply and demand in the education sector. The hypothesis derived from this study suggests that digitization impacts the required levels of proficiency for individuals involved in the education sector. As a result, it is recommended that future educators enhance their competencies to acclimate to the digitized environment. This study can contribute to quantitative research that assesses variables such as age and gender. It is crucial to develop plans and programs to balance labor supply and demand in the education labor market while considering the competencies of future educators.

References

- Alexandrova, G. N., and Glukhov G. V. (2021). Role of additional education in the context of labor market volatility. S. I. Ashmarina, V.V. Mantulenko (Eds). *Digital economy and the new labor market: jobs, competencies and innovative HR technologies* in (pp. 3-8). Berlin: Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-60926-9_1.
- Andersson. P., and Mattsson LG. (2021). Future digitalization of education after Covid-19, *Business Perspectives and Research*. 3–16.
- Anthonyamy, L., and Sh, H., Koo, A.C. (2020). Self-regulated learning strategies and non-academic outcomes in higher education blended learning environments, a one decade review, *Education and Information Technologies*, 25 (10Sp.), 3677-3704. doi:10.1007/s10639-020-10134-2_
- Aspers, P., and Corte, U. (2019). What is qualitative in qualitative research? C. Benzecry, A. Deener (Ed.). *Qualitative Sociology* in (42:139–160). Berlin: Springer. <https://doi.org/10.1007/s11133-019-9413-7> (22.04.2022).
- Bartilus, A. (2024). Digitalization in education and e-learning. <https://ssrn.com/abstract=4723279> / (10.07.2024).
- Bashkireva, T., Bashkireva A., Morozov A., Tsvetkov S., and Popov A. (2020). Problems of the formation of digital competence in the modern educational space, *Journal of Physics: Conference Series*. 1691 (2020), 1-5. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1691/1/012130/pdf> (21.02.2022).
- Berg, B. L., and Lune H. (2021). *Qualitative research methods for the social sciences* (9th Edition). Essex: Pearson.

- Chinoracký, R., and Čorejová, T. (2019). Impact of digital technologies on the labor market and the transport sector. *Transportation Research Procedia*. 40(2019),994-1001.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146519303072>
(14.04.2022).
- Chopra, A., and Bhilare, P. (2020). Future of work, an empirical study to understand expectations of the millennials from organizations. *Business Perspectives and Research*. 8(2), 1–17. doi: 10.1177/2278533719887457.
- Crisan, G.A., Popescu, M.E., Militaru, E., Cristescu, A. (2023). EU diversity in terms of digitalization on the labor market in the post Covid-19 Context, *economies*, 11(293).
- Cöbek, B., and Ünişen, A. (2022). Future of distance education according to teachers' opinions and its suitability within the context of basic principles of turkish national education in current situation, *Journal of History School*, 58, 1597-1618.
- Curnow, C. (2021). Supporting labor market resiliency and future readiness, the case for measuring qualification demand in real-time. *American Institutes for Research*. April 2021, 1-7.
- Çoşkunserçe, O., and Aydoğdu, Ş. (2022). Investigating the digital qualifications of undergraduate students in terms of various variables. *Journal of Educational Technology & Online Learning*. 5(4), 1219-1237.
- Daniele, S. (2021). Digital transformation, Covid-19, and the future of work. *International Journal of Business Management and Economic Research(IJBMER)*. 12(3), 1945-1952.
- Didier, N. (2021). Are we ready? labour market transit to the digital economy, *JACE*, 0(0) 1–25.
- Dyka, N., Trekyak, O., Yakunin, Y., Shopina, M., Tsybulska, S., and Horobets (2023). The impact of digitalization of education on the development of crucial teacher competencies, *Revista de la Universidad del Zulia*, 3^a época. Año 14, N° 41, 2023.
- Eysenbach, G. and Köhler, C. (2002). How do consumers search for and appraise health information on the World Wide Web? Qualitative study using focus groups, usability tests, and in-depth interviews. *Bmj*. 324 (7337), 573-577. doi:10.1136/bmj.324.7337.573.

- Fedorova, A., Koropets, O. and Gatti, M. (2019). Digitalization of human resource management practices and its impact on employees' well-being. In Proceedings of the International Scientific Conference " Contemporary Issues in Business, Management, and Economics Engineering." Vilnius (pp. 740-749). doi:10.3846/cibmee.2019.075.
- Finger, G. (2014). Elearning: exploring digital futures in the 21st century, *Educ. Sci.* 2014, 4, 209–212; doi:10.3390/educsci4030209.
- Francia, L-L., Diaz, S-S., Guillén-Aparicio, P., Tello-Cabello, S., Herrera-Paico, N., and Collantes-Inga, Z. (2019). Digital competencies and education. *Propósitos y Representaciones.* 7 (2), pp. 569-588. doi:10.20511/pyr2019.v7n2.329.
- Haradhan, M. (2018). Qualitative research methodology in social sciences and related subjects. *Journal of Economic Development, Environment and People.* 7 (1), pp. 23-48. doi:10.26458/jedep.v7i1.571.
- Hetmańczyk, P. (2023). Digitalization and its impact on labour market and education. Selected aspects, *Education and Information Technologies,* Volume 29, pp. 11119–11134.
- Jackson, R., Drummond D.K, and Camara S. (2007). What is qualitative research? *Qualitative Research Reports in Communication.* 8(1), 2007, pp. 21-28.
- ILO. (2020). *The future of work in the digital economy.* Geneva: ILO.
- ILO. (2021a). *2021 World employment and social outlook the role of digital labor platforms in transforming the world of work.* Geneva: ILO.
- ILO. (2021b). *Shaping qualifications and lifelong learning for the future of work International labor conference 109th Session.* Geneva: ILO.
- Karaçay, G. and Alpkın, L. (2019). The effects of digital transformation on labour markets: social policy recommendations for the Turkish labour market. *Turkish Administration Journal,* 91 (488).
- Kocabıyık, O. O. (2016). Oğubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma, *Trakya University Journal of Education Faculty.* 6(1), pp.55-66.
- Kreinsen, H. H. (2016). Digitization of industrial work, development paths and prospects *J LABOR Market.* 49(1), pp. 1-14.

- Lambert, R. and Herod, A. (2016). *Neoliberal capitalism and precarious work: Ethnographies of accommodation and resistance*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Langthaler, M., and Bazafkan H. (2020). Digitalization, education, and qualifications development in the global south, an assessment of the debate with a focus on sub-Saharan Africa. *Austrian Foundation for Development Research*,
<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/228970/1/1743471084.pdf>
(21.04.2022).
- Larson, A., and Lindfred L. (2019). How circular economy and digital transformation can affect labor. Larson, A., Lindfred L. (Ed.) in *Digitalization, circular economy and the future of labor*. (pp.280-315). UK: Routledge.
- Lee, S-H. (2014). Digital literacy education for the development of digital literacy. *International Journal of Digital Literacy and Digital Competence (IJDLC)*. 5(3), doi: 10.4018/ijdlc.2014070103.
- McGarr, O., and McDonagh, A. (2019). Digital Competence in Teacher Education. *Output 1 of the Erasmus+ funded Developing Student Teachers' Digital Competence (DICTE)*.
- Morandini, M.C., Thum Thysen, A., and Vandeplas, A. (2020). Facing the digital transformation, are digital qualifications enough?, *Economic Brief 054 / July 2020*.
- OECD. (2016). *Qualifications for a digital world*. France: OECD.
- OECD. (2018). *The future of education and qualifications education 2030*. France: OECD.
- OECD. (2019). *The Future of Work OECD Employment Outlook 2019*. France: OECD.
- Onyema, E. M., Eucheria, C.N., Obafemi, F. A., Sen, S., Atonye, F. G., Sharma, A. and Alsayed, A. O. (2020). Impact of Coronavirus Pandemic on Education, *Journal of Education and Practice*, ISSN 2222-1735 (Paper) ISSN 2222-288X (Online) Vol.11, No.13.
- Radmard, S. and Atik, Z. (2019). Digitalization activities in education and investigation on educational managers' consistency to the process. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6(37).

- Rajest, S. S., Regin, R., Ajitha, Y., Paramasivan, P., Christabel, J A. G. and Shynu, T. (2023). The Analysis of How Artificial Intelligence Has an Effect on Teachers and The Education System, *EAI Endorsed Transactions on e-Learning*, Volume 9.
- Reuter, J., Dias, FM, Mello, G., Souza, A., and Encarnaç o, R. (2021). The digital labor market – competencies for the future developed through games. In Conference 5th-6th July 2021. (pp.8281-8289). Edulearn21 Proceedings.
- Rosak-Szyrocka, J. (2024). The era of digitalization in education where do universities 4.0 go?, *University of Technology Management Systems in Production Engineering*, Volume 32, Issue 1, pp. 54-66.
- Sadiku, M.N.O, Adegoye, G.A., Majebi, A. A., Musa S., M. (2022). The future of education, *IJTSRD*, Volume 6, Issue 7.
- Selçuk, Z., and Palancı M. (2014). Tendencies of the research published in education and science journals, as well as content analysis. *Eğitim ve Bilim*. 39(173), pp. 23-48.
- Shaikh, A. A., and Nikooherafmaher, S. (2022). *The effects of digitalization on students' learning experience after the rise of the Covid-19 pandemic* (unpublished master's thesis). Graduate School of Jönköping University, Sweden.
- Singapore Ministry of Manpower (2021). *Flexible work arrangements*. Singapore: Ministry of Manpower.
- Stein, V. (2015). Human resources development in times of digitalization, a dynamization agenda. *Competitiveness and Stability in the Knowledge-Based Economy*“(7th iCOnc 2015, 20.-21.03.2015).
- Timotheou, S., Miliou, O., Dimitriadis, Y., Sobrino, S.V., Giannoutsou, N., Cachia, R., Monés, A.M., and Ioannou, A. (2022). Impacts of digital technologies on education and factors influencing schools' digital capacity and transformation: A literature review, *Education and Information Technologies*, 28:6695–6726.
- Yaseen, S. F. M., and Joshi, S. R. (2021). Positive impact of Covid-19 on Education, Special Issue of First International Conference on Management, *Science and Technology*, Volume 03 Issue 06S.
- Yılmaz, E. O., and Toker, T. (2022). How did the covid-19 outbreak affected the digital competencies of teachers?. *National Education*, Volume 51, Issue 235 (2713-2730).

- Wagiran, P., Wardan, S., Herminarto, S., Sunaryo, and S., Afri ,Y.(2019). Competencies of future vocational teachers, the perspective of in-service teachers and educational experts, *Cakrawala Pendidikan*. 38(2), 387-397.
- World Bank Report. (2019). *The changing nature of work*. Washington: World Bank.
- Umanailo, M.C.B. (2019). Overview phenomenological research. *Researchgate*. Doi: 10.31222/osf.io/4t2fv.(04.03.2023).
- UNESCO. (2011). *Digital literacy in education*. France: UNESCO.
- UNITED NATIONS. (2018). *Building digital competencies to benefit from existing and emerging technologies, with a particular focus on gender and youth dimensions*. Geneva: UNESCO.
- Zabolotska, O., Zhyliak N., Hevchuk N., Petrenko N., and Alieko O. (2021). Digital competencies of teachers in the transformation of the educational environment. *Journal of Optimization in Industrial Engineering. Special issue 2021*. 25-32.
- Zarifhonarvar, A. (2024). Economics of ChatGPT: a labor market view on the occupational impact of artificial intelligence, *Journal of Electronic Business & Digital Economics*, Vol. 3, No. 2, 100-116.

Ethics Statement: The author declares that ethical rules have been followed in all the preparation processes for this study. Approval was given for the study at the meeting of Beykent University Scientific Research and Publication Ethics Committee for Social and Human Sciences held on 29.11.2022. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

Maliyet Yapışkanlığının Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi: BİST Taş ve Toprak Endeksi Örneği

Ömer Burak PAKSOY

Sorumlu Yazar, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa MRB MYO
omer.paksoy@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1273-5915

Hüseyin ŞENTÜRK

Türkiye İstatistik Kurumu
huseyinsenturk@tuik.gov.tr, ORCID: 0009-0005-1777-5309

Öz

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BİST) Taş ve Toprak Endeksinde (XTAST) yer alan şirketler açısından satış gelirleri ile satış maliyetleri, genel yönetim giderleri, pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ve faaliyet giderleri arasında maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerliliğinin 2012-2022 dönemi kapsamında ampirik olarak test edilmesidir. Çalışmada, maliyet yapışkanlığının geçerliliğinin araştırılması için iki ayrı hipotez ve dört farklı model geliştirilmiş ve bu modeller, panel veri analiz yöntemi ile test edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, birinci ve üçüncü modelde maliyet yapışkanlığının olmadığı, ikinci ve dördüncü modellerde ise maliyet yapışkanlığı hipotezlerinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda, satış maliyetleri ile pazarlama, satış ve dağıtım giderlerinde geleneksel maliyet yapısının geçerli olduğu; genel yönetim giderleri ve faaliyet giderlerinde ise maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Maliyet ve yönetim muhasebesi, maliyet yapışkanlığı, asimetric maliyet davranışı, borsa İstanbul, taş ve toprak endeksi, panel veri analizi
JEL Sınıflandırma Kodları: M40, M41, M49, C33

Testing Cost Stickiness With Panel Data Analysis: The Case of BIST Stone and Soil Index¹

Abstract

The purpose of this study is to empirically test the validity of the cost stickiness hypothesis between sales revenues and sales costs, general administrative expenses, marketing, selling and distribution expenses and operating expenses for the companies in the Borsa İstanbul (BIST) Stone and Soil Index (XTAST) covering the period 2012-2022. In the study, two different hypotheses and four different models were developed to investigate the validity of cost stickiness and these models were tested by panel data analysis method. According to the findings of the study, it is concluded that there is no cost stickiness in the first and third models, while the cost stickiness hypotheses are valid in the second and fourth models. As a result of the study, it is concluded that the traditional cost structure is valid in selling costs and marketing, selling and distribution expenses, while the cost stickiness hypothesis is valid in general administrative expenses and operating expenses.

Keywords: Cost and managerial accounting, cost stickiness, asymmetric cost behavior, İstanbul stock exchange, stone and soil index, panel data analysis
JEL Classification Codes: M40, M41, M49, C33

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 04.04.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 11.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Paksoy, Ö. B. ve Şentürk, H. (2024). Maliyet yapışkanlığının panel veri analizi ile test edilmesi: BİST taş ve toprak endeksi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 700-722. doi: 10.18074/cukuiibfd.1464889

1. Giriş

Maliyet davranışı kavramı, sermaye piyasalarının çeşitli paydaşları için hayati bir öneme sahiptir. İşletmelerde maliyetler genellikle kârların belirlenmesinde en önemli ölçütlerden biri olup şirketlerin ve yöneticilerin performansını değerlendirmek için yaygın şekilde kullanılmaktadır. Daha spesifik olarak, fiyatların önceden belirlendiği rekabetçi piyasalarda, yöneticiler maliyetlere odaklanarak kârlılığını artırabilmektedirler. Analistler, kreditorler ve yatırımcılar da gelecekteki kazançları daha kesin bir şekilde tahmin etmek için satışları tahmin etmenin önemini vurgulayarak, maliyet davranışını analiz etme ve tahmin etme konusunda çaba gösterme eğilimindedirler. Ayrıca, şirket dışındaki taraflar da yönetimin maliyetleri etkin bir şekilde kontrol etme yeteneğine dayalı olarak firmaların performansını değerlendirirler (De Medeiros ve De Souza Costa, 2004, ss. 3-4).

Geleneksel bakış açısına göre maliyet davranışı, bir firmanın faaliyet düzeyindeki değişikliklerle ilişkilendirilen sabit ve değişken maliyetler arasında bir ayrım yapmaktadır. Sabit maliyetlerin faaliyet düzeyinden etkilenmediği kabul edilirken, değişken maliyetlerin ise faaliyet düzeyindeki değişikliklere orantılı olduğu düşünülmektedir (Noreen, 1991, s. 160). Diğer bir ifade ile geleneksel maliyet davranışı, faaliyet hacmindeki artışın, yüklenen maliyetlerde aynı oranda bir artışa neden olacağını ve bu nedenle faaliyet seviyesindeki değişimlere karşılık maliyetlerin simetrik bir davranış sergilediğini iddia etmektedir (Vargün, Başçı ve Savsar, 2021, s. 50). Ancak, bu geleneksel görüşe karşı çeşitli çalışmalar, asimetrik maliyet davranışına dair ampirik kanıtlar ortaya koymaktadır. Muhasebe literatüründeki bu yeni anlayış, maliyet ve hacim ilişkisinin faaliyet değişikliklerinin yönüne bağlı olduğunu öne sürmektedir. Anderson, Banker ve Janakiraman (2003) tarafından başlatılan bu yaklaşıma göre, faaliyet seviyesi azaldığında maliyetlerin eşdeğer bir faaliyet artışı için arttığından daha az azaldığı gözlemlenmektedir. Bu asimetrik davranışı sergileyen maliyetler "yapışkan" olarak adlandırılırken, asimetrik maliyet davranışı olgusu ise "maliyet yapışkanlığı" terimiyle ifade edilmektedir (Kaçar ve Demirci, 2022, s. 77). Bu konu ile ilgili yapılan daha sonraki çalışmalar ise asimetrik maliyet davranışının kaynaklarını, belirleyicilerini ve sonuçlarını detaylı bir şekilde incelemiştir.

Bu çalışmada, BİST Taş ve Toprak Endeksi'nde (XTAST) yer alan işletmelerin 2012 ile 2022 yılları arasındaki mali tablo verileri kullanılarak maliyet davranışları panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmada, Taş ve Toprak sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde maliyet yapışkanlığının varlığının test edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada satışların maliyeti (SM), genel yönetim giderleri (GYG), pazarlama, satış ve dağıtım giderleri (PSDG) ve toplam faaliyet giderleri (FG) dört farklı model ile ayrı ayrı test edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, çalışma beş bölüm şeklinde sınıflandırılmıştır. İlk bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan asimetrik maliyet davranışı ve maliyet yapışkanlığı

kavramından bahsedilmektedir. Daha sonra bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların incelendiği literatür taramasına; ardından, araştırmanın veri setini, örneklemini ve analiz yöntemini belirten metodoloji bölümüne yer verilmiştir. Dördüncü bölüm, analizler sonucunda elde edilen bulguları kapsamakta olup son bölümde ise araştırma bulgularının genel değerlendirmesinin yapıldığı ve önerilerin bulunduğu sonuç bölümü yer almaktadır.

2. Maliyet Yapışkanlığı

Muhasebe literatüründeki geleneksel maliyet davranışı modelleri, faaliyet hacmindeki değişimlere bağlı olarak sabit ve değişken maliyetler şeklinde bir sınıflandırma yapmakta ve bu modeller, değişken maliyetlerin faaliyet seviyesindeki değişimlere orantılı olarak değiştiğini öngörmektedir (Noreen, 1991, ss. 160-161). Bu orantılılık varsayımı, doğrusallık varsayımından daha güçlüdür. Çünkü bu, faaliyet seviyesindeki herhangi bir yüzde değişimin ilgili maliyetlerdeki yüzde değişime eşit olması gerektiği anlamına gelmektedir. Maliyet muhasebesinin geleneksel bakış açısı, maliyetlerdeki değişim seviyesinin faaliyet değişimi yönünden (azalma veya artış) bağımsız olduğunu önermektedir.

1990'ların başından itibaren yapılan ampirik çalışmalar, faaliyet seviyesindeki değişimin yönü ile maliyetlerdeki değişimin büyüklüğü arasındaki ilişkiyi inceleyerek orantılı maliyet davranışını sorgulamıştır. Noreen ve Soderstrom (1994), genel giderleri analiz ederek orantılı maliyet modelini deneysel olarak test etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri Washington Eyaleti'ndeki hastanelerden elde edilen verileri kullanan araştırmacılar, genel gider hesaplarının çoğunda faaliyet seviyesindeki artışa rağmen ortalama maliyetlerde bir düşüş tespit ederek orantılı hipotezi reddetmişlerdir. Noreen ve Soderstrom'un (1997) daha sonraki bir çalışması, maliyetlerin zaman içindeki davranışını ele almaktadır. Araştırmacılar, 1977 ile 1992 arasında 108 hastanenin genel giderlerini analiz ederek, genel giderlerin sadece %20'sinin faaliyet sürücüsüyle değiştiğini tespit etmişlerdir. Bu bulgu, orantılı maliyet davranışını öne süren herhangi bir maliyet modelinin marjinal maliyetleri daha fazla tahmin edeceğini ve hatta sabit maliyet modellerinin bile daha doğru maliyet tahminleri sağlayabileceğini göstermektedir.

Anderson, Banker ve Janakiraman (2003), Noreen ve Soderstrom'un (1994, 1997) çalışmalarını referans alarak maliyet ve hacim ilişkisinin faaliyet değişikliklerinin yönüne bağlı olup olmadığını ampirik olarak araştırmışlardır. 1979 ile 1998 arasındaki döneme ilişkin olarak 1.817 ABD firmasının verilerine dayanarak, satış ve genel yönetim giderlerinin gelirdeki %1'lik artış başına ortalama %0,55 oranında arttığını, gelirdeki %1'lik düşüş başına ise sadece %0,35 oranında azaldığını ortaya koymuşlardır. Bu bulgular doğrultusunda, yazarlar eşdeğer bir faaliyet hacmi artışı için maliyetlerin artmasını, faaliyet hacmi düşüşleri için ise daha az bir oranda azalmasını "yapışkan" maliyetler olarak nitelendirirken, bu olguyu "asimetrik maliyet davranışı" veya "maliyet yapışkanlığı" olarak tanımlamışlardır.

Yapışkan maliyetler, yöneticilerin hacim değişikliklerine tepki olarak kaynakları bilinçli bir şekilde düzenlediği/ayarladığı alternatif bir maliyet davranışı modeliyle uyum göstermektedir. Bu model, mekanik olarak faaliyet değişikliklerine tepki veren maliyetler ile yöneticilerin kontrolünde olan kaynaklar arasında farklılıklar göstermektedir. Gelecekteki talebe ilişkin belirsizlikler olduğunda ve firmalar, taahhüt edilen kaynakları azaltmak veya depolamak için ayarlama maliyetlerine katlanmak zorunda kaldıklarında, yöneticiler talepteki düşüşün kalıcı olup olmadığına emin olana kadar taahhüt edilen kaynaklardaki azalmaları bilinçli olarak erteleyebilirler. Bu durum, bir dönemde gözlenen yapışkanlığın bir sonraki dönemde tersine dönebileceğini ve gözlem dönemi uzadıkça yapışkanlığın daha az belirgin olabileceğini göstermektedir (Cannon, 2014, s. 1646). Anderson vd. (2003) çalışmalarında, bu alternatif modele, bir dönemdeki yapışkanlığın bir sonraki dönemde tersine döndüğünü ve ölçüm dönemlerinin birleştirilmesiyle yapışkanlığın azaldığını göstermişlerdir.

Yöneticiler, hacim azaldığında taahhüt edilen kaynakları korumak ve kullanılmayan kapasiteyle iş yapmanın maliyetlerini göze alarak ya da taahhüt edilen kaynakları azaltarak personel çıkarmak ve hacim tekrar eski seviyeye döndüğünde kaynakları daha sonra değiştirmenin ayarlama maliyetlerini kabul etme arasında bir seçim yapmak durumundadırlar. Bu seçim, bir talep düşüşünün kalıcı olma olasılığının düşük olduğu veya taahhüt edilen kaynakları ayarlama maliyetlerinin yüksek olduğu durumlarda yapışkanlığın daha belirgin olacağını göstermektedir (Banker, Byzalov ve Threinen, 2013, s. 22).

3. Literatür İncelemesi

Literatür taraması sonucunda maliyet yapışkanlığı konusunda ulusal ve uluslararası alanda birçok çalışmanın mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Uluslararası alanda maliyet yapışkanlığı üzerine yapılan çalışmalar genellikle üç ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup, asimetric maliyet davranışının kanıtlarını, zaman boyutunun belirlenmesini ve maliyet yapışkanlığını etkileyen firma özelliklerinin analizini içermektedir (Anderson vd., 2003; Subramaniam ve Weidenmier, 2003; Balakrishnan ve Gruca, 2008; Porporato ve Werbin; 2012; Abu-Serdaneh, 2014; Banker ve Byzalov, 2014; Dalla Via ve Perego, 2014). İkinci grup çalışmalar, yönetsel teşvikler, kazanç yönetimi ve asimetric maliyetler arasındaki ilişkileri incelemektedir (Dierynck, Landsman ve Renders, 2012; Kama ve Weiss, 2013; Koo, Song ve Paik, 2015). Üçüncü grup çalışmalar ise kurumsal yönetim ve asimetric maliyet davranışı arasındaki korelasyonları araştırmaktadır (Calleja, Steliaros ve Thomas, 2006; Chen, Lu ve Sougiannis, 2012; Pichetkun, 2012; Banker vd., 2013; Xue ve Hong, 2016). Bunların dışında, literatürde maliyet yapışkanlığını test ederken birleşme ve satın almaların performansla ilişkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Alexandridis, Mavrovitis ve Travlos, 2012; Betzer, Doumet ve Goergen, 2015; Jang, Yehuda ve Radhakrishnan, 2017; Uğurlu, Danışman ve

Bilyay Erdoğan, 2019). Bu kapsamda, uluslararası alanda yapılan bazı çalışmalar aşağıdaki şekilde özetlenmektedir (Atasel, Şeker ve Yıldırım, 2021, ss. 126-127).

Birinci gruptaki ilk çalışma Anderson vd. (2003) tarafından asimetrik maliyet davranışına kanıt sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, ABD firmaları için satış ve genel yönetim giderleri (SG&A) temelinde maliyet yapışkanlığını araştırmıştır. Sonuçlara göre, hacimdeki artışla birlikte maliyetlerdeki artış, hacimdeki düşüşle birlikte maliyetlerdeki düşüşten daha büyük olduğunda maliyetin yapışkan olma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Subramaniam ve Weidenmeir (2003), 1979-2000 dönemleri arasında ABD'de çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 9.562 şirketin satışların maliyeti, satış ve genel yönetim giderleri toplamı üzerine maliyet yapışkanlığının varlığını ve faaliyetlerdeki değişimin etkisinin olup olmadığını test etmişler ve araştırma sonucunda maliyet yapışkanlığının geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

De Medeiros ve De Souza Costa (2004) çalışmalarında, 1986-2003 dönemini kapsayan 542 halka açık Brezilya firmasının verilerini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, satışların %1 artış gösterdiği durumda satış ve genel yönetim giderlerinin %0,59 arttığı, buna karşın satışların %1 azaldığı durumda ise bu giderlerin %0,32 azaldığı gözlemlenmiştir.

Calleja vd. (2006), ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'da yerleşik firmalarda faaliyet maliyetlerine dayalı olarak maliyet yapışkanlığını belirlemeye çalışmıştır. Satışlardaki %1'lik artışın faaliyet giderlerini %0,97 oranında artırdığı, satışlardaki %1'lik düşüşün ise faaliyet giderlerini %0,91 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, incelenen firmalar yapışkan bir maliyet davranışı sergilemiştir. Çalışmada ayrıca Fransız ve Alman firmalarındaki maliyet yapışkanlığı seviyesinin İngiltere ve ABD firmalarındaki maliyet yapışkanlığı seviyesinden daha yüksek olduğu ve bu durumun muhtemelen kurumsal yönetim sistemleri ve yönetim zihniyetinden kaynaklandığı belirtilmiştir.

He, Teruya ve Shimizu (2010), 1975-2000 dönemlerini kapsayan 1.802 Japon firmaları üzerine yaptıkları araştırmada maliyetlerin yapışkan bir yapı sergilediğini belirlemiş ve satış gelirlerindeki %1'lik yükselişin maliyetlerde %0,59'luk bir yükselişe, satış gelirlerindeki %1'lik azalışın ise maliyetlerde %0,52'lik bir azalmaya yol açtığını tespit etmişlerdir.

Pervan ve Pervan (2012) tarafından yürütülen araştırma, Hırvatistan'da faaliyet gösteren gıda sektöründeki işletmelerin 1999-2009 dönemine ilişkin verilerine dayanmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin satışlarında %1'lik bir artış, faaliyet giderlerinde %0,61'lik bir artışa neden olurken, satışlardaki %1'lik bir azalış ise faaliyet giderlerinde %0,52'lik bir azalışa yol açmıştır.

Kokotakis, Mantalis, Garefalakis, Zanidakis ve Galifianakis (2013), 2001-2012 dönemleri arasında 438 Yunan firmasının maliyet davranışlarını incelemiştir. Sonuçlar, satışlardaki %1'lik artışın maliyetlerde %1,011 artışa yol açtığını ve satışlardaki %1'lik azalmanın ise maliyetlerde %0,905 azalmaya yol açtığını göstermektedir. İncelenen firmaların söz konusu dönemde maliyet yapışkanlığı sergiledikleri belirlenmiştir.

Cook, Kieschnick ve Moussawi (2019), çalışmalarını Anderson vd. (2003) çalışmasına dayandırarak maliyet yapışkanlığını ölçmek için cari faaliyet giderlerini, faaliyet kaldırıcı ölçüsü için Novy-Marx'ın (2011) çalışmasını ve esneklik için Gu, Hackbarth ve Johnson (2017) çalışmasını kullanmış ve hisse senedi getirisi ile korelasyonunu araştırmışlardır. Sonuç olarak, Ar-Ge, personel ve reklam giderlerinin esnek giderler olduğu için yapışkan olmadığını, emeklilik ve kira giderlerinin ise satış ve genel yönetim giderlerine oldukça benzediğini ve yapışkan maliyetler veya esnek olmayan giderler olduğunu tespit etmişlerdir.

İkinci grup çalışmalar, asimetric maliyet davranışının nedenlerine odaklanmıştır. Asimetric maliyet davranışının nedenleri, yöneticilerin satışlardaki belirsizliğe karşı bir önlem olarak iki davranış arasında bir seçim yapmalarına dayanmaktadır. Maliyetlerin yapışkanlığı, yöneticilerin faaliyet hacmi azaldığında düzeltme maliyetlerine katlanmak yerine kullanılmayan kaynakları korumaya karar vermeleriyle ortaya çıkmakta ve ayrıca, yöneticilerin satışlardaki düşüşün geçici olduğunu düşünmeleri de asimetric maliyet davranışına yol açmaktadır (Anderson vd., 2003: 47-48). Chen vd. (2012) araştırmalarında, asimetric maliyet davranışının nedenini yöneticilerin tepkileriyle ilişkilendirmektedir. Teşviklerin, yöneticileri optimal seviyelerin ötesinde büyümeye teşvik ettiğini öne sürmektedirler. Satışlar arttıkça, yöneticiler satış ve genel yönetim giderlerini hızla artırırken, satışlar düştüğünde bu giderleri son derece yavaş bir şekilde azaltma eğilimindedirler ve böylece bu durum, asimetric maliyet davranışına yol açmaktadır.

Üçüncü grup ise kurumsal yönetim ve asimetric maliyet davranışı arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaları kapsamaktadır (Pichetkun, 2012; Banker vd., 2013; Xue ve Hong, 2016). Etkin bir kurumsal yönetim sisteminin, yönetim kararları üzerinde olumlu bir etki yaratacağı ve maliyet yapışkanlığı seviyelerini optimum maliyet seviyesine yaklaştıracak düşünülmemektedir (Banker vd., 2013). İbrahim (2018), 2008-2013 yılları arasında 80 Mısır şirketinde kurumsal yönetim faaliyetlerinin asimetric maliyet davranışı üzerindeki potansiyel etkisini araştırmıştır. Araştırmada, satış maliyetinin asimetric bir davranış sergilediğini ve satışlardaki %1'lik artışın satış maliyetini %1,05 oranında artırırken, satışlardaki %1'lik düşüşün ise satış maliyetini %0,87 oranında azalttığını tespit etmiştir.

Ulusal alanda maliyet yapışkanlığı üzerine yapılan çalışmaların ise genellikle BİST'te yer alan sektörler/endeksler/firmalar bazında maliyet yapışkanlığının varlığının panel veri yöntemiyle test edilmesi şeklinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araştırmaların sonucunda bazı çalışmalarda sektör/firma/endeks bazında

analizlerde ele alınan maliyetlerin maliyet yapışkanlığının geçerliliği tespit edilirken (Yükçü ve Özkaya, 2011; Çelik ve Kök, 2013; Öztürk ve Zeren, 2016; Hacıhasanoğlu ve Dalkılıç, 2018; Karabayır, 2019; Gürkan ve Kaya, 2020; Horasan, Ağ ve Yılmaz, 2020; Günay ve Koşan, 2020; Elden Ürgüp, 2022), bazı çalışmaların sonuçlarında ise analize tabi maliyetlerde maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Erdoğan, Demirgubuz, Erdoğan ve Ömürbek, 2019; Bengü ve Fidancan, 2020; Vargün vd., 2021; Kaçar ve Demirci, 2022). Bunların dışında, Karadeniz, Günay ve Koşan (2019) çalışmalarında ABD ve Avrupa borsalarında yer alan konaklama işletmelerinde, Atasel vd. (2021) ise çalışmalarında 2010 – 2019 yılları arasında BRICS+T ülkelerindeki borsaya kote şirketlerin maliyet yapışkanlığının varlığını test etmişlerdir. Bu çalışmaların sonuçlarında da maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde maliyet yapışkanlığının bir parçası olarak maliyetlerin sınıflandırılması ve yapılan ampirik testler konusunda bir fikir birliği bulunmamakla birlikte, maliyet yapışkanlığı konusundaki temel çalışma Anderson, Banker ve Janakiraman (2003) tarafından yapılan çalışma olarak kabul edilmektedir. Literatür taraması sonucunda, çalışmaların genellikle analiz kapsamındaki işletmelerde veya sektörlerde maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olup olmadığının test edilmesi şeklinde yoğunlaştığı görülmektedir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde ise çoğunlukla panel veri analiz yönteminin tercih edildiği gözlemlenmiştir.

4. Metodoloji

Bu bölümde, araştırmanın veri seti toplama yöntemine, örnekleme, araştırma yöntemine ve araştırmanın hipotezleri ve modeline yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Veri Seti Toplama Yöntemi ve Örnekleme

Taş ve Toprak Endeksi'nde maliyet yapışkanlığının test edilmesinin arkasında, sektörün yapısal özelliklerinden kaynaklanan bazı temel nedenler bulunmaktadır. Bu sektör, büyük altyapı yatırımları gerektirdiği için yüksek sabit maliyetlere sahiptir ve bu maliyetler kısa vadede kolayca azaltılamaz. Ayrıca, üretim kapasitelerinin esnek olmaması ve talep azaldığında bu kapasitenin hızla düşürülememesi de maliyet yapışkanlığına katkıda bulunmaktadır. Üretilen malzemelerin stoklama ve depolama maliyetlerinin yüksek olması, talep dalgalanmalarına karşı maliyetlerin hızla ayarlanamamasına da yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra, sektördeki yoğun rekabet ortamı, firmaların pazar paylarını korumak adına fiyatları düşürmek yerine sabit maliyetlerini sürdürmeye çalışmasına neden olabilir. Yasal ve çevresel düzenlemelere uyum sağlama maliyetleri de genellikle sabit niteliktedir ve talepteki değişimlere hızla tepki verilememesine sebep olmaktadır. Ayrıca, sektördeki işgücü maliyetlerinin yüksekliği ve işten çıkarmaların maliyetli ve yasal zorluklarla dolu olması, maliyetlerin yapışkan kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Taş ve Toprak Endeksi'nde maliyet yapışkanlığının incelenmesi, sektörün maliyet dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Araştırmada, BİST Taş ve Toprak (XTAST) Endeksinde yer alan işletmelerin 2012-2022 dönemlerini kapsayan 11 yıllık verileri kullanılarak maliyet yapışkanlığının geçerliliği test edilmiştir. BİST XTAST endeksinde toplam yirmi iki adet işletme bulunmakta olup analiz kapsamına sadece ilgili dönem boyunca kesintisiz şekilde verilerine ulaşılabilen on beş işletme dâhil edilmiştir. BIENY, BOBET, KLKIM, KLSER, MARBL ve QUAGR şirketleri son yıllarda yeni halka arz olduklarından ve finansal verilerine ulaşamadıklarından dolayı analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca, Mayıs 2020’de beş adet çimento firması OYAKC çatısı altında birleşmiş olup finansal verilerin bu tarihten itibaren konsolide edildiğinden ve verilerin firma bazında ayrıştırılmadığından dolayı OYAKC firması da analiz dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda, araştırmanın örneklemini aşağıda tabloda gösterilen 15 adet işletme oluşturmaktadır.

Tablo 1: Örnekleme Yer Alan İşletmeler ve BİST Kodları

BİST Kodu	Ticaret Ünvanı
“AFYON”	<i>“Afyon Çimento Sanayi T.A.Ş.”</i>
“AKCNS”	<i>“Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“BSOKE”	<i>“Batisöke Söke Çimento Sanayi T.A.Ş.”</i>
“BTCIM”	<i>“Batiçim Batı Anadolu Çimento Sanayi A.Ş.”</i>
“BUCIM”	<i>“Bursa Çimento Fabrikası A.Ş.”</i>
“CIMS A”	<i>“Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“CMBTN”	<i>“Çimbeton Hazır Beton ve Prefabrik Yapı Elemanları Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“DOGUB”	<i>“Doğusan Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“EGSER”	<i>“Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“GOLTS”	<i>“Göлтаş Göller Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“KONYA”	<i>“Konya Çimento Sanayii A.Ş.”</i>
“KUTPO”	<i>“Kütahya Porselen Sanayi A.Ş.”</i>
“NIBAS”	<i>“Niğbaş Niğde Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.”</i>
“NUHCM”	<i>“Nuh Çimento Sanayi A.Ş.”</i>
“USAK”	<i>“Uşak Seramik Sanayi A.Ş.”</i>

Veri seti, Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) web sitesinden elde edilen 2012-2022 dönemlerini kapsayan gelir tablosu verileri kullanılarak her yıl için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, panel veri analizi yöntemi kullanılarak taş ve toprak sektöründe maliyet yapışkanlığı davranışı çeşitli model kalıplarıyla incelenmiştir. Satışların maliyeti, genel yönetim giderleri, pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ve toplam faaliyet giderleri değişkenlerinin, BİST XTAST endeksinde yer alan işletmelere göre maliyet yapışkanlığı davranışı araştırılmaktadır.

Zaman serisi ve yatay kesit verilerinin birlikte ele alınması, panel veri analizinin diğer ekonometrik yöntemlere kıyasla daha fazla bilgi sağlayabilme özelliğine sahip olduğunu göstermektedir (Wooldridge, 2002, s. 57). Özellikle, panel veri analizi, gözlem sayısının fazla olması nedeniyle daha az çoklu doğrusal bağlantı sorunu oluşturmakta ve kısa zaman serilerinde ekonometrik analizlerin yapılmasına olanak tanımaktadır (Gujarati, 2004, ss. 637-638; Baltagi, 2005, ss. 4-7). Bu nedenlerle, bu çalışmada panel veri analiz yöntemi tercih edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

BİST XTAST Endeksi şirketlerinde maliyet yapışkanlığı varlığının tespit edilmesi amacıyla araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H_0 = BİST XTAST Endeksi şirketlerinde maliyet yapışkanlığı hipotezi geçerli değildir.

H_1 = BİST XTAST Endeksi şirketlerinde maliyet yapışkanlığı hipotezi geçerlidir.

Araştırmanın hipotezlerini test edebilmek amacıyla literatürde de genel kabul görmüş (Anderson vd., 2003; Balakrishnan ve Gruca, 2008; Yükçü, 2011; Karabayır, 2019; Kaçar ve Demirci, 2022) dört farklı model kullanılarak maliyet yapışkanlığı incelenmiştir.

$$\text{Model 1: } \log \left[\frac{SM_{i,t}}{SM_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 (D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{Model 2: } \log \left[\frac{GYG_{i,t}}{GYG_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 (D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{Model 3: } \log \left[\frac{PSDG_{i,t}}{PSDG_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 (D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{Model 4: } \log \left[\frac{FG_{i,t}}{FG_{i,t-1}} \right] = \alpha + \beta_1 \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \beta_2 (D \log \left[\frac{SG_{i,t}}{SG_{i,t-1}} \right] + \varepsilon_{i,t}$$

Modellerde yer alan değişkenler; Satışların Maliyetini (SM), Satış Gelirlerini (SG), Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderlerini (PSDG), Genel Yönetim Giderlerini (GYG), Faaliyet Giderlerini (FG), Satışlardaki Azalışı (D), i işletmesinin t dönemi maliyet tutarını ($SM_{i,t}$), i işletmesinin $t-1$ dönemi maliyet tutarını ($SM_{i,t-1}$), i işletmesinin t dönemi satış gelirlerini ($SG_{i,t}$), i işletmesinin $t-1$ dönemi satış gelirlerini ($SG_{i,t-1}$), satış gelirlerindeki %1'lik artışa karşı maliyetlerdeki %'lik artış düzeyini (β_1), satış gelirlerindeki %1'lik azalışa karşı maliyetlerdeki %'lik azalış düzeyini ($\beta_1 + \beta_2$) ve modelde yer alan hata katsayısını ($\varepsilon_{i,t}$) ifade etmektedir.

Panel veri analizinde, hata teriminin işleme şekline bağlı olarak sabit etkiler veya rassal etkiler modeli olmak üzere iki temel yapıda model oluşturulabilir. Teorik olarak, bireysel etkiler ile modeldeki bağımsız değişkenler arasında bir ilişkinin bulunmadığı durumlarda rassal etkiler modelinin uygun olabileceği, diğer durumlarda ise sabit etkiler modelinin tercih edilebileceği söylenebilir (Gujarati, 2004).

Panel veri modellerinde, değişkenlerin durağan olmaması, sahte regresyon problemlerine yol açabilir. Bu sorunun üstesinden gelmek için, değişkenler durağan hale getirilmelidir. Bu nedenle, değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için panel birim kök testleri uygulanmalıdır. Panel birim kök testleri, modeldeki durağanlık durumunu belirlemek için yatay kesit bağımlılığına bağlı olarak birinci ve ikinci jenerasyon testleri olarak çeşitlilik göstermektedir (Ahn ve Moon, 2014).

Panel veri analizinde, yeterince geniş bir birim sayısı ve zaman boyutuna sahip olduğumuzda, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen panel yatay kesit bağımlılığı testi kullanılabilir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda ise Pesaran'ın (2003) ikinci jenerasyon testi ile serilerin birim köke sahip olup olmadığı incelenir ve gerektiğinde seriler durağanlaştırılır. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumda ise Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen birim kök testi (IPS) serilere uygulanabilir. Hausman (1978) tarafından geliştirilen bir test ise sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli arasındaki parametre tahmincileri arasındaki farkı değerlendirir. Modelin tahmin edilmesinin ardından uygunluk testleri yapılır ve Driscoll-Kraay düzeltmesi gerektiğinde uygulanır.

5. Bulgular

Taş ve toprak sektöründe maliyet yapışkanlığının test edilmesine ilişkin kurulan panel veri modellerinde değişkenlerin durağanlık durumlarının test edilmesine yönelik uygun birim kök testinin seçilmesi amacıyla öncelikle Pesaran vd. (2008) yatay kesit bağımlılık testi uygulanmıştır.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	p-değeri
Model 1	3.25	0.00
Model 2	5.45	0.00
Model 3	1.09	0.28
Model 4	3.87	0.00

Tablo 2’de çalışmada kullanılan dört modele ilişkin yatay kesit bağımlılık testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre üçüncü model dışındaki modellerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı boş hipotezleri %99 güven aralığında reddedilerek bu modellerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı söylenebilirken, üçüncü modelde boş hipotez reddedilmeyerek yatay kesit bağımlılığının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan serilerden PSDG serisine birinci jenerasyon testlerinde Im vd. (2003) birim kök testi uygulanırken diğer serilere yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2003) testi uygulanmıştır.

Tablo 3: Panel Birim Kök Testleri Sonuçları

	Sabitli		Sabitli-Trendli	
	Test İstatistiği	p-değeri	Test İstatistiği	p-değeri
LOG_SM	-3.28	0.00	-3.29	0.01
LOG_SG	-3.26	0.00	-3.21	0.01
LOG_GYG	-3.56	0.00	-3.63	0.00
LOG_FG	-2.73	0.00	-2.91	0.05
LOG_PSDG	-2.46	0.01	-0.78	0.22

Tablo 3’te maliyet yapışkanlığının test edilmesine yönelik kurulan dört panel veri modelinde yer alan değişkenlere ilişkin panel birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Burada, yukarıda belirtildiği üzere LOG_PSDG değişkeni için IPS testi, diğer değişkenler için ise Pesaran (2003) birim kök testleri uygulanmıştır. Sonuç olarak %99 güven aralığında tüm serilerin düzeyde durağan olduğu söylenebilir.

Çalışmada kullanılan serilerin durağanlık durumlarının belirlenmesi sonrası kurulacak panel veri modellerinin sabit etkili veya rassal etkili olup olmayacaklarının belirlenmesi amacıyla Hausman (1978) testleri uygulanmıştır.

Tablo 4: Hausman Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	p-değeri
Model 1	1.35	0.51
Model 2	4.90	0.09
Model 3	0.12	0.94
Model 4	2.49	0.29

Hausman belirlenme testi sonuçlarına göre yukarıda belirtilen ikinci model için rassal etkili modelin geçerli olduğu boş hipotez %90 güven aralığında reddedilerek bu model için sabit etkili modelin uygun olduğu söylenebilir. Çalışmada kullanılan birinci, üçüncü ve dördüncü model için ise rassal etkili modelin geçerli olduğu boş hipotez reddedilmeyerek bu modeller için rassal etkili modellerin geçerli olduğu söylenebilir.

Hausman belirlenme testi sonuçlarına göre ikinci model için sabit etkili model, birinci, üçüncü ve dördüncü modeller için ise rassal etkili modeller kurularak ilk tahminler elde edilmiş ve tahmin edilen ilk modeller için değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık testleri yapılmıştır.

Tablo 5: Model Uygunluk Testleri Sonuçları

	Değişen Varyans Testi		Otokorelasyon Testi		Yatay Kesit Bağımlılık Testi	
	Test İstatistiği	p-değeri	Test İstatistiği	p-değeri	Test İstatistiği	p-değeri
Model 1	69.75	0.00	5.60	0.03	3.44	0.00
Model 2	93.75	0.00	0.09	0.77	5.45	0.00
Model 3	77.23	0.00	12.32	0.00	1.04	0.30
Model 4	56.92	0.00	0.01	0.95	4.38	0.00

Tablo 5'te çalışmada oluşturulan ve tahmin edilen dört panel veri modeline ilişkin değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık testleri sonuçları yer almaktadır. Burada tüm modellerde otokorelasyonun olup olmadığının test edilmesi amacıyla Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ve yatay kesit bağımlılığının olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Pesaran vd. (2008) yatay kesit bağımlılık testleri kullanılmıştır. Diğer taraftan değişen varyans durumlarının testleri için rassal etkili modellerin kullanıldığı birinci, üçüncü ve dördüncü modeller için olabilirlik oran

testleri kullanılırken, sabit etkili modelin kullanıldığı ikinci modelde Wald değişen varyans testi kullanılmıştır.

Test sonuçlarına göre öncelikle tüm modellerde değişen varyans sorununun olmadığı boş hipotezi %99 güven aralığında reddedilerek tüm modellerde değişen varyans sorununun olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, Wooldridge (2002) otokorelasyon testleri sonuçlarına göre ikinci ve dördüncü modellerde otokorelasyon sorunlarının olmadığı, birinci ve üçüncü modellerde ise %95 güven aralığında otokorelasyon sorunlarının olduğu söylenebilir. Son olarak tahmin edilen ilk modeller arasında yalnızca üçüncü modelde yatay kesit bağımlılığının olmadığı boş hipotezi reddedilmemiş, diğer modellerde ise bu boş hipotez reddedilerek birinci, ikinci ve dördüncü modellerde yatay kesit bağımlılık sorunlarının olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sorunların çözümüne yönelik Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen standart hatalar kullanılarak modeller yeniden tahmin edilmiştir.

Tablo 6: Düzeltilmiş Model Tahminleri

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
LOG_SG	0.93	0.00	0.45	0.00	0.46	0.00	0.44	0.00
DLOG_SG	-0.18	0.19	-0.72	0.04	-0.09	0.65	-0.43	0.01
Sabit	0.00	0.82	0.02	0.16	0.03	0.07	0.03	0.03
R ²	0.91		0.41		0.19		0.40	
Wald Test / F Test	420.40	0.00	7.84	0.01	43.65	0.00	96.52	0.00

Driscoll-Kraay standart hataları ile düzeltilmiş modellerin sonuçları Tablo 6’da belirtilmiştir. Buna göre öncelikle tüm modellerin bütünsel olarak anlamlı oldukları söylenebilir. Modeller ayrı ayrı incelendiğinde:

- Birinci modelde yer alan LOG_SG değişkeninin bağımlı değişkeni pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği, DLOG_SG değişkeninin ise negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir şekilde etkilediği,
- İkinci modelde yer alan LOG_SG değişkeninin bağımlı değişkeni pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği, DLOG_SG değişkeninin ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği,
- Üçüncü modelde yer alan LOG_SG değişkeninin bağımlı değişkeni pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği, DLOG_SG değişkeninin ise negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir şekilde etkilediği,

• Dördüncü modelde yer alan LOG_SG değişkeninin bağımlı değişkeni pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği, DLOG_SG değişkeninin ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği, söylenebilir.

Genel olarak maliyet yapışkanlığının β_2 yani DLOG_SG'nin katsayısının negatif olması durumunda bahsedilebilir, bu durumda asimetric bir maliyet davranışı söz konusu iken β_2 parametresinin negatif olmama durumunda simetric bir maliyet davranışının olduğu söylenebilir.

Birinci modelde LOG_SG'nin parametresi, β_1 , 0.93 olarak tahmin edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak da 0'dan farklı bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, satış gelirlerindeki bir birimlik artışın satış maliyetlerinde 0,93 birimlik artışa neden olacağı söylenebilir. Diğer taraftan DLOG_SG değişkeninin katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bir başka ifadeyle β_2 katsayısının 0 olduğu boş hipotezi reddedilmemiştir. Dolayısıyla satış maliyetleri ile satış gelirleri arasında simetric bir maliyet davranışının olduğu söylenebilir.

İkinci modelde LOG_SG'nin parametresi, β_1 , 0.45 olarak tahmin edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak da 0'dan farklı bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, satış gelirlerindeki bir birimlik artışın genel yönetim giderlerinde 0,45 birimlik artışa neden olacağı söylenebilir. Buna ek olarak DLOG_SG değişkeninin katsayısı ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, β_2 katsayısının 0 olduğu boş hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla genel yönetim giderleri ile satış gelirleri arasında asimetric bir maliyet davranışının olduğu ve maliyet yapışkanlığının geçerli olduğu söylenebilir.

Üçüncü modelde LOG_SG'nin parametresi, β_1 , 0.46 olarak tahmin edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak da 0'dan farklı bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, satış gelirlerindeki bir birimlik artışın pazarlama ve satış dağıtım giderlerinde 0,46 birimlik artışa neden olacağı söylenebilir. Diğer taraftan DLOG_SG değişkeninin katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla pazarlama ve satış dağıtım giderleri ile satış gelirleri arasında simetric bir maliyet davranışının olduğu söylenebilir.

Son olarak dördüncü modelde LOG_SG'nin parametresi, β_1 , 0.44 olarak tahmin edilmiştir ve bu katsayı istatistiksel olarak da 0'dan farklı bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, satış gelirlerindeki bir birimlik artışın faaliyet giderlerinde 0,44 birimlik artışa neden olacağı söylenebilir. Buna ek olarak DLOG_SG değişkeninin katsayısı ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla faaliyet giderleri ile satış gelirleri arasında asimetric bir maliyet davranışının olduğu ve maliyet yapışkanlığının geçerli olduğu söylenebilir.

Özet olarak, çalışmada ele alınan birinci ve üçüncü modelde maliyet yapışkanlığının olmadığı " $H_0 = BIST \text{ XTAST}$ Endeksi şirketlerinde maliyet yapışkanlığı hipotezi geçerli değildir." boş hipotezleri reddedilmemişken; ikinci ve

dördüncü modellerde bu hipotez reddedilerek maliyet yapışkanlığı hipotezlerinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

6. Sonuç

Maliyet davranış analizi, çok yönlü faydası nedeniyle işletmeler için zorunlu olup değişen faaliyet düzeylerine yanıt olarak maliyetlerin dinamik yapısını ortaya çıkararak bütçeleme ve planlamayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, maliyet etkenlerini ve bunların genel kârlılık ölçütleri üzerindeki etkilerini tanımlayarak kârlılık analizlerine olanak tanımakta ve operasyonel verimliliklerin ve maliyet optimizasyonu yollarının belirlenmesine yardımcı olarak performans değerlendirmesi için bir kıstas görevi görmektedir. Finansal raporlama perspektifinden bakıldığında ise, maliyetlerin davranışlarına göre doğru sınıflandırılması, muhasebe standartlarına uyum ve doğru bir finansal tablo sunmak için vazgeçilmez bir unsur niteliğindedir.

Asimetrik maliyet davranışı, işletmelerin gelirlerindeki değişimlere karşı maliyetlerinde eşit olmayan tepkiler sergilemesini ifade etmektedir. Bu durumda, gelirlerdeki artışlarla maliyetlerdeki artışlar arasında farklı oranlarda bir ilişki ortaya çıkabilir veya gelirlerdeki azalışlarla maliyetlerdeki azalışlar arasında da farklı oranlarda bir ilişki gözlenebilir. Asimetrik maliyet davranışı, işletmelerin gelir değişimlerine göre maliyetlerini yönetme eğilimlerini yansıtırken; genellikle belirsizlik, risk ve sektörel faktörlerle ilişkilendirilmektedir.

Bu çalışmada 2012-2022 döneminde Borsa İstanbul Taş ve Toprak Endeksinde yer alan 15 işletme verileri kullanılarak satış gelirleri ile satış maliyetleri, genel yönetim giderleri, pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ve faaliyet giderleri arasında maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda panel yapıda veriler kullanılarak panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir.

Panel veri analizlerinde olası sahte regresyon problemlerinin ortaya çıkmaması amacıyla öncelikle modellerdeki yatay kesit bağımlılık durumları incelenmiş ve uygun panel birim kök testleri kullanılarak çalışmada kullanılan serilerin durağanlık durumları incelenmiştir. Panel birim kök testleri sonuçlarına göre çalışmada kullanılan tüm serilerin durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Sonrasında, oluşturulacak panel veri modelinin sabit etkili veya rassal etkili olarak seçilmesinde kullanılacak Hausman belirlenme testleri yapılmıştır. Buna göre bağımlı değişkenin genel yönetim giderleri olarak alındığı ikinci modelde sabit etkili modelin diğer modellerde ise rassal etkili modellerin kullanılması gerektiğine karar verilmiştir. Uygun modelin seçilmesi sonrası modellere ilişkin ilk tahminler yapılmış ve ilk tahmin sonuçları üzerinden model uygunluk testleri yapılmıştır. Modellerdeki değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık sorunlarının çözümü için Driscoll-Kraay standart hatalı modeller kullanılarak nihai modellere ulaşılmıştır.

Nihai model sonuçlarına göre birinci ve üçüncü modellerde maliyet yapışkanlığının geçerli olmadığı boş hipotezleri reddedilmemiştir. Birinci modelde, satış gelirleri bir birimlik artışın satış maliyetlerini 0,93 birim artıracığı, yine satış gelirlerindeki bir birimlik bir azalışın ise satış maliyetlerini 0,93 birim azaltacağı sonucuna varılmıştır. Benzer olarak, üçüncü modelde satış gelirlerindeki bir birimlik artışın pazarlama, satış ve dağıtım giderlerini 0,46 birim artıracığı, yine satış gelirlerindeki bir birimlik bir azalışın pazarlama, satış ve dağıtım giderlerini 0,46 birim azaltacağı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla satış maliyetleri ile pazarlama, satış ve dağıtım giderlerinde geleneksel maliyet yapısının geçerli olduğu söylenebilmektedir. Satış maliyetleri, genellikle üretim hacmine bağlı olarak değişen değişken maliyetler ve üretim hacminden bağımsız sabit maliyetler içerir. Pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ise, sabit bütçelerle belirlenen reklam ve pazarlama harcamaları, sabit maaş ve değişken komisyonlardan oluşan satış ekibi giderleri ve sabit depolama maliyetleri ile değişken nakliye maliyetlerini içeren dağıtım giderlerini kapsar. Geleneksel maliyet yapısının geçerli olması, bu maliyetlerin belirli bir düzen ve tahmin edilebilirlik içinde hareket ettiğini ifade eder. Bu durum, şirketlerin gelecekteki maliyetlerini planlamalarını, maliyet kontrolü sağlamalarını ve finansal analiz ile raporlama süreçlerinde daha tutarlı ve karşılaştırılabilir veriler elde etmelerini kolaylaştırır.

Diğer taraftan, ikinci ve dördüncü modellerde satış gelirlerindeki bir birimlik artışın genel yönetim giderleri ve faaliyet giderlerinde sırasıyla 0,45 ve 0,44 birimlik artışa neden olacağı söylenebilir. Satış gelirlerindeki bir birimlik bir azalışın ise genel yönetim giderleri ve faaliyet giderlerini sırasıyla 0,27 artıracığı ve 0,004 birim azaltacağı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, genel yönetim giderleri ve faaliyet giderlerinde geleneksel maliyet yapısının geçerli olmadığı, asimetric bir yapının olduğu ve maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olduğu söylenebilmektedir. Taş ve Toprak endeksinde yer alan şirketlerde, genel yönetim giderleri ve faaliyet giderlerinde asimetric maliyet yapısının ve maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerli olması, bu işletmelerin maliyet yönetim stratejilerini gözden geçirmelerini gerektirebilir. Bu durum, talep düştüğünde maliyetlerin aynı oranda azalmasını zorlaştırdığı için şirketlerin maliyet kontrol mekanizmalarını güçlendirmeleri ve esnek bütçeleme ile planlama yapmaları önem arz etmektedir. Ayrıca, esnek işgücü ve dış kaynak kullanımı gibi stratejiler benimseyerek sabit maliyetleri azaltmaları faydalı olabilir. Sektörün doğası gereği, yüksek sabit maliyetler ve büyük altyapı yatırımları nedeniyle asimetric maliyet yapısı olağan bir durum olarak değerlendirilebilir. Pazar dinamikleri, rekabet koşulları ve sıkı yasal düzenlemeler de bu maliyet yapışkanlığına katkıda bulunur.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular, literatürde yer alan birçok çalışmanın sonuçlarını da destekler niteliktedir. Bu araştırmanın sonuçları, taş ve toprak sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin yönetimine, daha etkili bir maliyet planlaması yapma konusunda daha bilinçli kararlar alma imkânı sunarak şirketlerin değerini artırıcı bir katkıda bulunabilir. Araştırmanın kısıtları arasında ise analizin

sadece BİST XTAST endeksi şirketlerinde uygulanması ve seçilen veri dönemi sayılabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, daha fazla değişken kullanılarak farklı dönemler için farklı analiz yöntemleriyle değerlendirilmesi ve farklı sektörlerle uygulanması halinde literatürün daha da zenginleştirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abu-Serdaneh, J. (2014). The asymmetrical behavior of cost: evidence from Jordan. *International Business Research*, 7(8), 113-122. <http://dx.doi.org/10.5539/ibr.v7n8p113>
- Ahn, S.C. & Moon, H.R. (2014). *Large-n and large-t properties of panel data estimators and the Hausman test*. In Festschrift in Honor of Peter Schmidt, Springer: New York.
- Alexandridis, G., Mavrovitis, C.F. & Travlos, N.G. (2012). How have M&As changed? Evidence from the sixth merger wave. *The European Journal of Finance*, 18, 663–688. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2011.628401>
- Anderson, M.C., Banker, R.D. & Janakiraman, S.N. (2003). Are selling, general and administrative costs “sticky”? *Journal of Accounting Research*, 41(1), 47-63.
- Atasel, O.Y., Şeker, Y. & Yıldırım, F. (2021). Sticky cost behavior: evidence from BRICS+T countries. *Ege Academic Review*, 21(2), 125-137. <https://doi.org/10.21121/eab.907413>
- Balakrishnan, R. & Gruca, T. S. (2008). Cost stickiness and core competency: a note. *Contemporary Accounting Research*, 25(4), 993-1006.
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons Ltd.: England.
- Banker, R.D. & Byzalov, D. (2014). Asymmetric cost behavior. *Journal of Management Accounting Research*, 26(2), 43-79.
- Banker, R.D., Byzalov, D. & Threinen, L. (2013). *Determinants of international differences in asymmetric cost behavior* (SSRN Working Paper). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2312772>
- Bengü, H. & Fidancan, C. (2020). Bist kimya ve metal ana sanayi sektörlerindeki imalat işletmelerinde maliyet yapışkanlığının test edilmesine ilişkin bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 331–342.

- Betzer, A., Doumet, M. & Goergen, M. (2015). Disentangling the link between stock and accounting performance in acquisitions. *The European Journal of Finance*, 21(9), 755–771. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2014.890633>
- Calleja, K., Steliaros, M. & Thomas, D.C. (2006). A note on cost stickiness: some international comparisons. *Management Accounting Research*, 17, 127-140. <https://doi.org/10.1016/j.mar.2006.02.001>
- Cannon, J. (2014). Determinants of "sticky costs": An analysis of cost behavior using United States air transportation industry data. *The Accounting Review*, 89(5), 1645-1672.
- Chen, C.X., Lu, H. & Sougiannis, T. (2012). The agency problem, corporate governance, and the asymmetrical behavior of selling, general, and administrative costs. *Contemporary Accounting Research*, 29(1), 252-282. <https://doi.org/10.1111/j.1911-3846.2011.01094.x>
- Cook, D.O., Kieschnick, R. & Moussawi, R. (2019). Operating leases, operating leverage, operational inflexibility and sticky costs. *Finance Research Letters*, 31, 369-373. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.12.012>
- Çelik, M. & Kök, D. (2013). Türkiye’de maliyet yapışkanlığının geçerliliği: İstanbul menkul kıymetler borsası (İMKB) örneğinde panel veri analizi. *Business and Economics Research Journal*, 4(4), 37-48.
- Dalla Via, N. & Perego, P. (2014). Sticky cost behavior: evidence from small and medium-sized companies. *Accounting & Finance*, 54(3), 753-778. <https://doi.org/10.1111/acfi.12020>
- De Medeiros, O.R. & De Souza Costa, P. (2004). Cost stickiness in Brazilian firms. *SSRN*, 1-14. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.632365>
- Dierynck, B., Landsman, W.R. & Renders, A. (2012). Do managerial incentives drive cost behavior? evidence about the role of the zero earnings benchmark for labor cost behavior in private belgian firms. *The Accounting Review*, 87(4), 1219-1246. <https://doi.org/10.2308/accr-50153>
- Driscoll, J.C. & Kraay, A.C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.
- Elden Ürgüp, S. (2022). Maliyet yapışkanlığı teorisinin test edilmesi: bist kimya, ilaç, petrol, lastik ve plastik ürünler sektörü örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 442-456. <https://doi.org/10.30784/epfad.1098349>

- Erdoğan, M., Demirgubuz, M.Ö., Erdoğan, E.O. & Ömürbek, V. (2019). Bist'de sektörler itibariyle maliyet yapışkanlığının panel veri analizi ile incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(24), 264-274.
- Gu, O., Hackbarth, D. & Johnson, T.C. (2017). Inflexibility and stock returns. *SSRN Electronical Journal*. 1-61. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3032838>
- Gujarati, D.N. (2004). *Basic Econometrics*. The McGraw Hill Companies: USA.
- Günay, F. & Koşan, L. (2020). Maliyet yapışkanlığının pay getirisine etkisi: turizm alt sektörlerinde bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları*, 13(3), 667-707.
- Gürkan, S. & Kaya, Ö. (2020). Asimetrik maliyet davranışı teorisi açısından şirketlerin maliyet davranışlarının incelenmesi: Thy, turkcell ve tüpraş örneği. *Mali Çözüm*, 30(157), 31-47.
- Hacıhasanoğlu, T. & Dalkılıç, E. (2018). Maliyet yapışkanlığı hipotezinin bist imalat sektörü kapsamında test edilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1802-1808.
- Hausman, J.A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271.
- He, D.S., Teruya, J. & Shimizu, T. (2010). Sticky selling, general and administrative cost behavior and its changes in Japan. *Global Journal of Business Research*, 4(4), 1-10.
- Horasan, E., Ağ, A. & Yılmaz, T. (2020). Bist imalat sektöründe yer alan işletmelerde maliyet yapışkanlığının incelenmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (113), 185 – 206.
- Ibrahim, A.E.A. (2018). Board characteristics and asymmetric cost behavior: evidence from Egypt. *Accounting Research Journal*, 31(2), 301-322. <https://doi.org/10.1108/ARJ-11-2015-0148>.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jang, Y., Yehuda, N. & Radhakrishnan, S. (2017). Asymmetric cost behavior and value creation in M&A deals. *SSRN Electronic Journal*, 1-56. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2824132>

- Kaçar, H. & Demirci, Ş.D. (2022). BİST gayrimenkul yatırım ortaklığı sektörü itibarıyla maliyet yapışkanlığının panel veri analizi ile test edilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 76-98.
- Kama, I. & Weiss, D. (2013). Do earnings targets and managerial incentives affect sticky costs?. *Journal of Accounting Research*, 51(1), 201-224. <https://doi.org/10.1111/j.1475-679X.2012.00471.x>
- Karabayır, M.E. (2019). Maliyet yapışkanlığının yeniden gözden geçirilmesi: Borsa İstanbul imalat sanayi örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(2), 317-330.
- Karadeniz, E., Günay, F. & Koşan, L. (2019). Halka açık konaklama işletmelerinde maliyet yapışkanlığının analizi. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 171-181.
- Kokotakis, V., Mantalis, G., Garefalakis, A., Zanidakis, N. & Galifianakis, G. (2013). The sticky cost on Greek food, beverages and tobacco limited companies. *International Journal of Economics & Business Administration*, 1(2), 49-58.
- Koo, J.H., Song, S. & Paik, T.Y. (2015). Earnings management and cost stickiness. *Advanced Science and Technology Letter*, 84, 40-44.
- Noreen, E. (1991). Conditions under which activity-based cost systems provide relevant costs. *Journal of Management Accounting Research*, 3(4), 159-168.
- Noreen, E. & Soderstrom, N. (1994). Are overhead costs strictly proportional to activity?: Evidence from hospital departments. *Journal of Accounting and Economics*, 17(1-2), 255-278.
- Noreen, E. & Soderstrom, N. (1997). The accuracy of proportional cost models: Evidence from hospital service departments, *Review of Accounting Studies*, (2), 89-114.
- Novy-Marx, R. (2011). Operating leverage. *Review of Finance*, 15(1), 103-134. <https://doi.org/10.1093/rof/rfq019>
- Öztürk, E. & Zeren, F. (2016). Maliyet yapışkanlığının geçerliliğinin test edilmesi: borsa İstanbul örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31-42. <https://doi.org/10.20875/sb.05076>
- Pervan, M. & Pervan I. (2012). *Analysis of sticky costs: Croatian evidence*. Z. Panian (Ed.), *Recent Researches in Business and Economics*. 4th World Multiconference on Applied Economics, Business and Development (s. 152-157) içinde. Porto, Portekiz: ISEP Business and Economics Series 1.

<http://www.wseas.us/e-library/conferences/2012/Porto/AEBD/AEBD-23.pdf> (Erişim Tarihi, 20.02.2024).

Pesaran, M.H. (2003). Estimation and inference in large heterogenous panels with cross section dependence. *SSRN Working Paper*.

Pesaran, M.H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Pichetkun, N. (2012). *The determinants of sticky cost behavior on political costs, agency costs, and corporate governance perspectives*. Ph.D. Thesis, Faculty of Business Administration, Rajamangala University of Technology Thanyaburi, Thanyaburi.

Porporato, M. & Werbin, E. (2012). Evidence of sticky costs in banks of Argentina, Brazil and Canada. *International Journal of Financial Services Management*, 5(4), 303-320. <https://doi.org/10.1504/IJFSM.2012.048834>

Subramaniam, C. & Weidenmier, M. (2003). *Additional evidence on the sticky behavior of costs*. Working Paper, Texas: Christian University.

Uğurlu, M., Danışman, G.Ö., Bilyay Erdoğan, S. & Vural Yavaş, Ç. (2019). Asymmetric cost behavior and acquirer returns: evidence from U.S. Mergers. *Ege Academic Review*, 19(3), 323-339.

Vargün, H., Başçı, E.S. & Savsar, C. (2021). BİST kobi sanayi endeksinde yer alan işletmelerin maliyet yapışkanlığının test edilmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 394, 49-58.

Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. The MIT Press Cambridge, Massachusetts.

Xue, S. & Hong, Y. (2016). Earnings management, corporate governance and expense stickiness. *China Journal of Accounting Research*, 9(1), 41-58. <https://doi.org/10.1016/j.cjar.2015.02.001>

Yükçü, S. & Özkaya, H. (2011). Cost behavior in Turkish firms: are selling, general and administrative costs and total operating costs “sticky”? *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(3), 1-27.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Testing Cost Stickiness With Panel Data Analysis: The Case of BIST Stone and Soil Index

Extended Abstract

1. Purpose and Motivation

This study empirically tests the cost stickiness hypothesis among sales revenues, cost of sales, general administrative expenses, marketing, selling and distribution expenses, and operating expenses for companies in the BIST Stone and Soil Index (XTAST) over 2012-2022.

2. Methodology

In this study, the validity of cost stickiness is tested by using the 11-year data of the enterprises in the BIST Stone and Soil (XTAST) Index covering the period 2012-2022. There are a total of twenty-two enterprises in the BIST XTAST index and only fifteen enterprises whose data can be accessed uninterruptedly throughout the relevant period are included in the scope of the analysis.

In this study, cost stickiness behavior in the stone and soil sector is examined with various model patterns using panel data analysis method. The cost stickiness behavior of cost of sales, general administrative expenses, marketing, selling and distribution expenses and total operating expenses variables are investigated according to the enterprises in the BIST XTAST index.

In order to determine the existence of cost stickiness in the BIST XTAST Index companies, the hypotheses of the study were formed as follows.

H_0 = Cost stickiness hypothesis is not valid in BIST XTAST Index companies.

H_1 = Cost stickiness hypothesis is valid in BIST XTAST Index companies.

In order to test the hypotheses of the study, cost stickiness was examined using four different models that are generally accepted in the literature.

3. Findings

Model 1: A 1% increase in sales revenues leads to a 0.93% increase in sales costs. The coefficient of the DLOG_SG variable is not significant, indicating symmetric cost behavior between sales costs and sales revenues.

Model 2: A 1% increase in sales revenues results in a 0.45% increase in general administrative expenses. The DLOG_SG coefficient is significant and negative, showing asymmetric cost behavior and supporting cost stickiness.

Model 3: A 1% increase in sales revenues leads to a 0.46% rise in marketing and sales distribution expenses. The DLOG_SG coefficient is not significant, indicating symmetric cost behavior.

Model 4: A 1% increase in sales revenues results in a 0.44% increase in operating expenses. The DLOG_SG coefficient is significant and negative, indicating cost stickiness.

Overall, cost stickiness is valid for general administrative and operating expenses (Models 2 and 4), but not for sales costs and marketing expenses (Models 1 and 3).

4. Conclusion and Implication

This study investigates whether the cost stickiness hypothesis is valid between sales revenues and sales costs, general administrative expenses, marketing, selling and distribution expenses and operating expenses by using the data of 15 enterprises in the Borsa Istanbul Stone and Soil Index for the period 2012-2022. In this context, panel data analyses were conducted using panel data.

According to the final model results, the null hypotheses that cost stickiness is not valid in the first and third models are not rejected. In the first model, it is concluded that a one-unit increase in sales revenues will increase cost of sales by 0.93 units, while a one-unit decrease in sales revenues will decrease cost of sales by 0.93 units. Similarly, in the third model, it is concluded that a one-unit increase in sales revenues will increase marketing, selling and distribution expenses by 0.46 units and a one-unit decrease in sales revenues will decrease marketing, selling and distribution expenses by 0.46 units. Therefore, it can be said that the traditional cost structure is valid in sales costs and marketing, selling and distribution expenses.

An incremental increase of one unit in sales revenues results in corresponding rises of 0.45 and 0.44 units in general administrative and operating expenses, respectively, whereas a decrement of one unit in sales revenues leads to increases of 0.27 and 0.004 units in these expenses. This asymmetric cost behavior suggests a deviation from the traditional cost structure, thereby corroborating the cost stickiness hypothesis. These outcomes are consistent with extant literature and offer valuable insights for firms in the stone and soil sector to optimize cost management strategies and enhance decision-making processes. Nevertheless, the study's generalizability is constrained by its focus on BIST XTAST index companies and the specific period analyzed. Future research could be enriched by incorporating a wider array of variables, alternative analytical methodologies, and applications across different sectors.

Araştırma Makalesi

Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC'ler) ve Kripto Paralar Hakkında Kamuoyu Bilgi ve Algısı: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma

Güven DELİCE

Sorumlu Yazar, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF
guvendelice@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8034-8896

Barış AKSOY

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF
baksoy@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1090-5693

Necati Alp ERİLLİ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF
aerilli@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6948-0880

Öz

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin “CBDC’ler” ve “kripto paralar” konusundaki bilgi ve algılarının düzeyi ve beklentileri inceleme konusu yapılmıştır. Bu bağlamda Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören 362 öğrenciden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, dijital paralar sırasıyla, sağladıkları kolaylıklar, düşük işlem maliyetleri, anonimlik ve güvenilirlik boyutlarıyla ele alınmaktadır. Söz konusu paraların benimsenmesi ve kullanılmasında, teknolojik sorunların ve güven eksikliğinin engelleyici faktörler olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle kripto paralar bağlamında yeterince bilinmeyen teknolojinin, değerlerindeki aşırı değişkenliklerin ve siber hırsızlık konularının bu paralara mesafeli bir yaklaşıma sebebiyet verdiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Merkez bankası dijital parası, kripto para, dijital paralara ilişkin bilgi ve algı düzeyi

JEL Sınıflandırma Kodları: E42, E44, E51, E58

Public Knowledge And Perception about Central Bank Digital Currencies (CBDCs) and Crypto Currencies: A Research on University Students ¹

Abstract

In this research, the level of knowledge and perception and expectations of university students about “CBDCs” and “cryptocurrencies” were examined. In this context, data was collected by survey method from 362 students studying at Sivas Cumhuriyet University Faculty of Economics and Administrative Sciences. According to the findings of the study, digital currencies are evaluated in terms of the convenience they provide, low transaction costs, anonymity and reliability, respectively. It is understood that technological problems and lack of trust act as hindering factors in the adoption and use of these currencies. It is seen that the technology, which is not well known, especially in the context of crypto currencies, extreme fluctuations in their values and cyber theft issues cause people to be cautious about these currencies.

Keywords: Central bank digital currency, crypto money, level of knowledge and perception about digital money

JEL Classification Codes: E42, E44, E51, E58

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 16.05.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 22.07.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Delice, G., Aksoy, B. ve Erilli, N. A. (2024). Merkez Bankası dijital para birimleri (CBDC'ler) ve kripto paralar hakkında kamuoyu bilgi ve algısı: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 723-751. doi: 10.18074/ckuiibfd.1484234

1. Giriş

Teknolojik gelişmeler para ve finans sisteminde önemli değişimlere/dönüşümlere kaynaklık etmiştir. Dijital paralarla birlikte paranın evriminde yeni bir aşamaya geçilmiş ve blockchain teknolojisi üzerine yeni bir para biçimi inşa edilmeye başlanmıştır. Dijital para kavramı, kripto paralar, sabit coinler (stabil kripto paralar) ve Merkez Bankası Dijital Para Birimlerini (CBDC'ler) kapsayacak şekilde geniş bir içeriğe sahiptir. Konuyla ilgili çalışmalarda bir taraftan genel olarak dijital paraların, özel olarak da CBDC'lerin makroekonomik etkileri, parasal ve finansal istikrarı nasıl etkileyecekleri gibi konular ele alınmakta; diğer taraftan paranın bu dönüşümüne toplumun ne kadar hazırlıklı olduğu konusu analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, yakın bir gelecekte küresel ölçekte para alanında önemli bir dönüşüme kaynaklık etme potansiyeli olan dijital paralar konusundaki kamuoyu algısını analiz etmek olarak belirlenmiştir.

Bu araştırmanın temel sorusu şu şekilde oluşturulmuştur: Üniversite öğrencilerinin “CBDC’ler” ve “kripto paralar” konusundaki bilgi ve algıları hangi düzeydedir ve beklentileri nelerdir? Çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin dijital paralar hakkındaki farkındalıkları, bilgi düzeyleri ve beklentilerinin yanı sıra dijital paralara olan güven düzeyi, risk algısı gibi hususların da değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Dijital ödeme mekanizmalarının hızlı yükselişine eşlik eden kripto paraların ve ticari işlemlerde kullanılan küresel sabit coinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, merkez bankaları bu sürece dahil olarak kendi alternatif dijital para birimlerini çıkarma konusunda çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çerçevede fiat paranın (itibari para) dijital versiyonunu temsil eden Merkez Bankası Dijital Para Birimlerinin (CBDC’ler) yasal ödeme aracı olarak ihracı dünya çapında önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bazı merkez bankaları CBDC ihracının fayda ve maliyetlerini ve tasarımı konusunu araştırırken; bir kısmı pilot uygulamalar çerçevesinde prototipler geliştirmeye başlamış; bazı ülkelerde ise doğrudan uygulamaya geçilmiştir. Küresel gelişmelere paralel olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da (TCMB), Dijital TL çıkarılması yönünde çalışmalar yürütmektedir. TCMB tarafından çıkarılan TL’nin elektronik biçimi olan Dijital TL, nakit kullanmadan ödeme yapmayı mümkün kılacak bir para olup, kripto varlıklardan farklı bir yapıya sahip olacaktır. 2021 yılında başlayan süreçte önemli bir aşama katedilmiş; çıkarılması konusunda henüz net bir takvim olmamakla birlikte, konunun teknolojik, ekonomik, finansal ve hukuki boyutları çerçevesinde çalışmalar devam etmektedir.

Gerek CBDC’lerin, gerekse kripto varlıkların yaygınlaşmasının para politikalarının yürütülmesi ve etkinliği, finansal sistemlerin yapısı, istikrarı ve ödeme sistemleri üzerinde önemli değişimlere/dönüşümlere yol açması beklenmektedir. İlgili literatürde konunun daha çok bu tür etkileri üzerinde odaklanılmış olup, söz konusu parasal gelişmelerin kamuoyundaki algısına ve beklentilere yönelik çalışmalar

yeterli düzeyde değildir. Özellikle Dijital TL ile ilgili bu tür çalışmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Bu çerçevede araştırmanın, merkez bankalarının fiat para (itibari para) birimlerinin dijital versiyonlarını geliştirip piyasaya sürmelerinin olası etkilerinin yanı sıra kripto paralar ve CBDC'ler konusundaki algı ve benimsenme durumlarına odaklanarak literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Elektronik ortamda yürütülen anketin hedef kitlesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencileri olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda finansal okur-yazarlık oranının daha yüksek olduğu düşünülen İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri seçilmiş; çeşitliliği ve katılımı teşvik etmek için farklı bölümler ve sınıflar ankete dahil edilmiştir. Farklı kaynaklardan yararlanılarak, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan anket formunda, yaş, cinsiyet, bölüm, sınıf gibi sosyo-demografik özellikler ve dijital paralarla ilgili sorular yer almaktadır.

Çevrimiçi anket uygulaması yoluyla elde edilen verilerin değerlendirilmesi bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiş ve analizler SPSS.25 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde ilk önce tüm sorular için tanımlayıcı istatistikler, yüzde frekanslar ve çapraz tablolar oluşturulmuştur. Değerlendirmenin ikinci aşamasında ise bilgi sorularına verilen cevaplar bazı sorulara göre istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında önce dijital paralar hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, ardından konuyla ilgili literatür gözden geçirilmiştir. Son olarak, veri seti ve yöntem tanıtılmış ve anket çalışmasının bulguları değerlendirilmiştir.

2. Dijital Paralar

Yapay zekâ, büyük veri analizi, bulut bilişim, nesnelerin interneti veya blockchain teknolojisi gibi dijital teknolojilerdeki hızlı gelişmeler, sosyo-ekonomik yapılarda, organizasyon kalıplarında, iş modellerinde ve tüketim kalıplarında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiş, dijitalleşen ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak için paranın da dijital bir dönüşümden geçmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Pichler, Summer ve Weber, 2020, s.1). İnternet kullanımının ve çevrimiçi satın alma alışkanlıklarının hızla büyümesi, fiziksel para birimlerinin bütün özelliklerini taşıyan ve desteklenen cihazlar ve ağlar aracılığıyla sınırlar ötesi anlık işlemlere imkân tanıyan dijital para birimlerinin oluşmasına yol açmıştır (Wu, Yang ve Hu, 2022, ss.1-2). Dijital ağların ve bilgi teknolojilerinin gelişimi ve internet tabanlı ticaretin yaygınlaşması, dijital işlemlere yönelik talebi artırmış, bu da ödeme ve finansal aracılık sistemlerini kökten değiştirebilecek bir alan oluşturmuştur (Horváth, 2023, s.1).

Modern ekonomilerdeki ödemelerin çoğu, banka müşterilerinin hesapları arasındaki transferlerle yapılmaktadır. Teknolojik gelişmeler sayesinde ticari

bankalar nezdinde tutulan mevduatlar, günümüzde akıllı telefonlar ve banka kartları gibi cihazlar aracılığıyla hızlı ve kolay bir şekilde aktarılabilen ve bunlar etkin bir ödeme aracı olarak hizmet vermektedirler. Perakende ödemeler arasında, ticari bankalarda tutulan fonların elektronik transferleri, birçok ekonomide halihazırda banknot ve madeni para kullanımını geride bırakmıştır. Bugün kullanılan paranın çoğu dijitaldir ve nakitsiz ödemelere yönelik eğilim, nakit ödemelerde istikrarlı bir düşüşe yol açmaktadır (Pichler vd., 2020, s. 2).

Dijital varlık ekosisteminin üç farklı özelliği vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Menon, 2022, s. 14):

- Bir varlık üzerindeki mülkiyet haklarını saklanabilecek, satılabilecek veya teminat olarak kullanılabilir dijital bir token'a dönüştürmek için yazılım programlarının kullanılmasını ifade eden tokenizasyon,
- Bir tokenin mülkiyeti ve mülkiyet devrinin değiştirilemez bilgisayar kaydı olan dağıtılmış bir defter veya blockchain,
- Bu işlemlerin güvenli olmasını sağlamak için gelişmiş şifreleme tekniklerinin kullanıldığı kriptografi.

Blockchain teknolojisi, işlemlerin gerçekliğini kaydetmek ve doğrulamak için kriptolojik teknikleri ve eşler arası iletişimi kullanan, merkezi olmayan ve dağıtılmış bir dijital defterdir ve doğası gereği merkezi olmayan bir yapıya sahiptir. Bu teknolojinin en önemli avantajları arasında güvenli ve şeffaf işlem süreçlerini kolaylaştırması, süreçlerin araçlara ihtiyaç duymadan doğrulanmasına olanak tanınması; geçmişe dönük işlem yapılamaması; dolandırıcılık ve suistimal riskini azaltması gelmektedir (Ceylan, 2024, ss. 576-577).

Kripto paralar, sabit coinler ve merkez bankası dijital para birimlerinden (CBDC'ler) oluşan dijital paralar, fiziksel para biriminin aksine elektronik ortamda üretilmekte, bilgisayar sistemlerinde veya mobil cihazlarda saklanabilmekte ve kullanılmaktadır. Dijital paraların kullanımı ile daha gelişmiş güvenlik özelliklerine sahip ve tamamen kâğıtsız yapılabilen işlemlerin hızı ve verimliliği artmakta; işlemler bankaların kapalı olduğu hafta sonları bile istenildiği zaman tamamlanabilmektedir (Wu vd., 2022, s. 2). Dijital varlık ekosistemi daha verimli işlemleri kolaylaştırma ve kullanılmayan ekonomik değerleri açığa çıkarma potansiyeline sahiptir. Finansal hizmetlerde dijital varlıkların en umut verici kullanım alanları arasında, sınır ötesi ticaret ve takas, ticaret finansmanı ve sermaye piyasası faaliyetleri öne çıkmaktadır (Menon, 2022, s.14).

2.1. Kripto Paralar ve Sabit Coinler

Dijital para denilince son zamanlarda akla gelen ilk kavram kripto paralardır. Yatırım aracı olarak görülen kripto paralar küresel pazarda birçok marka tarafından

ödeme yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tüketicilerin kullanımını kolay olarak algıladıkları yeni teknolojileri daha hızlı benimsedikleri ifade edilmiştir. Bu nedenle, kripto paraların kullanımı ne kadar kolay olursa, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş için bu para birimlerini kullanma olasılığı da o kadar artmaktadır (Avcı, Özmen ve Özhan, 2023, ss. 311-322). İnternetin, iletişim kurma biçiminde devrim yaratması gibi, blockchain ve kripto para birimleri de işlem yapma şeklini önemli ölçüde değiştirme potansiyeline sahiptir (Arias-Oliva, Pelegrín-Borondo ve Matías-Clavero, 2019, s.1).

Kripto varlıklar küresel para ve finans sektöründe dönüştürücü bir değişimin habercisi olmuşlardır. Blockchain ve kriptografiyle desteklenen kripto paralar, yeni bir tür dijital veya sanal para birimi sınıfını temsil etmektedirler. Merkez bankaları tarafından çıkarılan geleneksel para birimlerinin aksine, kripto para birimleri yerleşik finansal sistemlerin dışında işlem görmektedirler, herhangi bir maddi varlığa bağlı değildir, merkezi finans kurumları tarafından yönetilmezler, madencilik adı verilen bir hesaplama süreci yoluyla oluşturulurlar (Shahzad, Xu, Lim, Hasnain ve Nusrat, 2024, s. 2).

Menon (2022, s.15) bu varlıkların bazı özelliklerini şu şekilde özetlemektedir: “Özel kripto para birimleri, değişim aracı, değer saklama aracı ve hesap birimi olarak halihazırda çok düşük performansa sahiptirler. Bugün yaygın olarak alınıp satılan kripto para birimlerinin çoğu, aslında blockchain projelerinde bir hisseyi temsil eden faydalı tokenlardır. Bunlar aktif olarak alınıp satılmaktadırlar. Yoğun spekülasyonlara konu olan ve fiyatlarında aşırı değişkenlikler bulunan bu varlıklar güvenilir bir para veya yatırım alternatifi olarak görülmemektedirler. Kullanıcıları e-cüzdan adresleri veya takma adlar aracılığıyla faaliyet gösterdiklerinden, kripto para birimleri kara para aklama da dahil olmak üzere yasa dışı işlemlerde de kullanılabilirler”.

Üçüncü taraf yetkilendirmesine ihtiyaç duymadan anonim, güvenli, hızlı ve düşük maliyetli finansal işlemlere imkan tanıyan kripto para birimleri dünya çapında yaygın kabul görmeye birlikte, kullanımları sınırlı kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni, vergi kaçakçılığı, kara para aklama, silah veya uyuşturucu satın alma gibi yasa dışı işlemler, yolsuzluk vb. gibi yasa dışı ve şeffaf olmayan işlemlerde kullanılmasına olanak tanıyan önemli yasal boşlukların varlığıdır. Kripto para birimlerine ilişkin düzenlemelerin olmayışı karaborsa ve yasa dışı faaliyetleri teşvik edebilmektedir (Arias-Oliva vd., 2019, s.4; Nadeem, Liu, Pitafi ve Younis, 2021, s.10; Almajali, Masa’Deh ve Dahalin, 2022, s.1).

Birçok ülkede kripto para birimlerinin finansal ekosisteme entegre edilmesi yönünde çalışmalar yürütülmektedir. Ancak merkezi olmayan yapıları, geniş kabul görmemeleri ve düzenleyici denetim mekanizmalarının yetersiz olması nedeniyle kripto varlıklar yatırım ve ödeme fonksiyonlarını etkin bir şekilde yerine getirememişlerdir. Bu gelişmeler, para otoritelerinin söz konusu para birimlerinin

finansal sistem ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için çeşitli önlemler almasını gerektirmiştir (Shahzad vd., 2024, s. 3; Ceylan, 2024, s. 571).

Kripto para birimlerinin volatilitesini azaltmaya dönük bir çözüm olarak ortaya çıkan sabit coinler ise, değeri başka bir varlığa (genellikle fiat para birimlerine veya altın gibi borsada işlem gören emtialara) bağlanan enstrümanlardır. Ağırlıklı olarak merkez bankası parasıyla desteklenecek şekilde çıkarıldıkları için daha istikrarlı bir görünüme sahiptirler. Bazı teknoloji firmaları popüler sabit coinleri ödeme hizmetlerine entegre etmişlerdir. Örneğin, Visa ve Mastercard, işlemlerin USD Coin kullanılarak yapılmasına imkân sunmaktadır. CBDC'lerle karşılaştırıldığında, sabit coinler doğrudan otomatik veri sağlama ve piyasa katılımcılarına maliyet düşürme açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak CBDC'ler bu işlevleri sabit coinlerden daha verimli bir şekilde yerine getirebilmektedirler (Ceylan, 2024, s. 571; Menon, 2022, s. 16).

Sabit coinlerin potansiyel risklerine karşı da önleyici mekanizmalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle TerraUSD'de yakın zamanda yaşanan sorunlardan sonra bu mekanizmaların önemi daha da artmış gözükmektedir.

2.2. Merkez Bankası Dijital Para Birimleri (CBDC'ler)

Dijital ödeme mekanizmalarının hızlı yükselişiyle paralel olarak kripto varlıkların ve ticari işlemlerde kullanılan küresel sabit kripto paraların ortaya çıkmasıyla birlikte, merkez bankaları bu sürece dahil olarak kendi alternatif dijital para birimlerini çıkarma konusunda çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Küreselleşme, dijital dönüşüm ve özellikle "Fintech" ve "BigTech" şirketlerinin yenilikçi ödeme mekanizmaları geliştirdikleri süreçte, merkez bankaları ödeme sistemlerini ve parayı bu sürece uyumlu hale getirmeye zorlanmışlardır (Horváth, 2023, s.1). Bitcoin'in 2008 yılında ilk kez piyasaya sürülmesinin ardından, özel şirketler tarafından binlerce kripto para birimi piyasaya sürülmüş; piyasadaki bu hızlı ve kontrolsüz gelişme düzenlemelerin yetersizliği ile birleşince parasal ve finansal sistem üzerinde yüksek düzeyde risk ve baskı oluşturmuştur. Özel dijital para birimlerinin yaygınlaşması ve Covid-19 küresel salgını CBDC'lerin uygulanmasına yönelik küresel bir ilgiyi harekete geçirmiştir. Merkez bankaları alternatif enstrümanlar üzerinde çalışmaya başlamış, kripto para birimleri ve özellikle sabit coinlerin geleneksel ödeme sistemleriyle rekabet etmelerinin neden olabileceği istikrarsızlık endişeleri nedeniyle CBDC'ler ön plana çıkmaya başlamıştır. (Ceylan, 2024, s. 571). Para ve ödeme sistemlerinin modernizasyonu, çok sayıda merkez bankasının üzerinde çalıştığı bir konudur. Küresel ölçekte birçok merkez bankası CBDC'lerin avantaj ve dezavantajlarını araştırmakta olup, bunlardan bir kısmında pilot projelere başlamıştır.

CBDC'nin genel kabul görmüş, evrensel bir tanımını yapmak zordur. Ülkeler arasındaki farklı ekonomik özellikler ve değişen ihtiyaçlar çerçevesinde, CBDC'ye yönelik çok sayıda tanım ve yaklaşım geliştirilmiştir (Horváth, 2023, s.2). Dar bir

çerçevede CBDC'ler ulusal para birimlerinin dijital karşılıklarını ifade etmektedir. Bu anlamda CBDC'ler, merkez bankalarının dijital yükümlülükleri haline gelmeye hazırlanıyorlar ve ulusal rezerv para sistemlerinin temel bileşeni olarak öngörülüyorlar (Genc ve Takagi, 2024, s. 201). CBDC'lerin her şeyden önce paranın temel işlevlerini (değişim aracı, değer deposu, hesap birimi ve ödeme aracı olması) yerine getirmesi gerekmektedir. Bu anlamda ulusal paranın dijitalleştirilmiş bir versiyonu olarak CBDC, merkez bankalarının bir yükümlülüğünü temsil etmektedir.

Merkez Bankası Dijital Parası, halkın erişebildiği “perakende CBDC” ve bankalar arası işlemler ve ödemeler için tasarlanmış “toptan CBDC” olarak iki farklı şekilde çıkarılabilirler. Perakende CBDC'ler bir merkez bankası tarafından halka ihraç edilen dijital nakit olarak görülebilirler. Bunların, nakit kullanımını azaltması, ödemelerde esnekliği artırması, ulusal ödeme sistemlerinin çeşitliliğini ve etkinliğini artırması ve para politikasını güçlendirmesi beklenmektedir. Perakende CBDC'ler, nakit paranın ortadan kalktığı dijital ekonomide kamu parasına doğrudan erişimi mümkün kılmakta; kişisel bilgiler ve işlemler üzerinde günümüzün elektronik ödeme sistemlerinin sağladığından daha fazla gizlilik ve kontrol imkânı sunmaktadır. Merkez bankası mevduatlarına benzeyen ve bankalar arası takas riskleri ile sınır ötesi ödemelerde hızı, esnekliği ve verimliliği artırmak için kullanılan toptan CBDC'ler yalnızca finansal kuruluşların kullanımına açıktır. Uluslararası Ödemeler Bankası İnovasyon Merkezi, birden fazla ülkede kullanımı mümkün kılmak için ortak bir çoklu CBDC platformu oluşturmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir (Horváth, 2023, s.2; Ceylan, 2024, s.573; Menon, 2022, s.17).

CBDC'lerin kullanıma sunulmasının politik, sosyal ve teknik açılardan önemli yararları olması beklenmektedir. Politik faydalar anlamında, birçok çalışmada CBDC'lerin nakit ve banka mevduatlarına göre potansiyel avantajlarına odaklanılmaktadır. Bu kapsamda vergi tabanının genişletilmesi, kamu sektörünün kara para aklamayı önleme süreçlerine daha etkin uyum sağlama yeteneği kazanması hususları öne çıkmaktadır. CBDC, bireyler, işletmeler ve hükümetler tarafından mal ve hizmet satın almanın yanı sıra finansal yükümlülükleri yerine getirmek için de kullanılabilir. Finansal hizmetlere erişimi olmayanların durumlarının iyileştirilmesini sağlayarak finansal katılımı ilgili sorunları çözüme kavuşturması ise önemli bir sosyal faydayı işaret etmektedir. Teknik açıdan, sınır ötesi ödemelerde önemli iyileşmelerin yanı sıra finansal sistemin daha dayanıklı hale gelmesi; ödeme sistemlerinin verimliliğinin artması; sınır ötesi işlemlerin maliyetlerinin azalması; büyük teknoloji şirketlerinin sektördeki artan hakimiyetine karşı bir savunma mekanizması oluşturulması gibi yararlı etkiler oluşturması beklenmektedir. (Genc ve Takagi, 2024, ss.205-207; Horváth, 2023, ss.2-4). Ayrıca kara para aklama ve finansal istikrarsızlık gibi özel kripto para birimleriyle ilişkili riskleri de azaltabilirler. En önemli etki alanlarından biri para politikasıdır. CBDC'ler, programlanabilmeleri ve yerleşik akıllı sözleşme işlevlerine sahip

olmaları nedeniyle merkez bankalarının para arzı üzerinde daha doğrudan kontrol kurabilmelerini mümkün kılabilir. Bu kontrol, merkez bankalarının enflasyonu yönetmek, ekonomiyi istikrara kavuşturmak ve finansal krizlere yanıt vermek için kullanabileceği araçlarda devrim yaratma potansiyeline sahiptir. CBDC'ler faizli bir şekilde ihraç edilerek banka mevduatlarına alternatif bir finansal enstrüman olarak işlev görebileceklerdir. Bu yönüyle merkez bankalarının para politikası araç setinde önemli bir araç olarak işlev görebilirler (Horváth, 2023, s.4). Ancak bu yeni keşfedilen güç aynı zamanda gizlilik ve şeffaflık arasında doğru dengenin kurulması, siber tehditlere karşı koruma sağlanmasına yönelik sorunları da beraberinde getirmektedir (Cunha, Melo ve Sebastião, 2021, s.15; Agama, 2021, s.105; Kulasekhar ve Reddy, 2023, s.363). CBDC uygulamalarının birtakım risklerinin olacağı öngörülmektedir. Bu riskler arasında CBDC'lerin tasarımı ve uygulanması sırasında hükümetlerin karşılaşabileceği siyasi sorunlar, teknik zayıflıklar, tasarım hataları, finansal mahremiyet kaybı gibi hususlar öne çıkmaktadır. Risklerin yanı sıra ağ kurulum ve bakım maliyetleri, yeni donanım ve güvenlik maliyetleri, dolandırıcılığın tespiti ve kimlik avı saldırılarının önlenmesi konusunda yapılacak yatırımların maliyetleri de dikkate alınmalıdır (Genc ve Takagi, 2024, ss.207-208).

Finansal teknolojilerin hızlı evrimi ve dijitalleşmenin giderek artan etkisinin damgasını vurduğu bir çağda, merkez bankacılığı kapsamlı bir değişimden geçmektedir. Bu süreçte CBDC'ler, para politikasını yeniden şekillendirme ve küresel ekonomik görünümde devrim yaratma vaadiyle öne çıkan bir tartışma konusu olarak ortaya çıktı. Merkezi para otoriteleri tarafından ihraç edilen ve desteklenen bu dijital para birimleri, para yaratma, ödeme sistemleri ve finansal aracılık dinamiklerini yeniden tanımlama potansiyeline sahiptir (Kulasekhar ve Reddy, 2023, s.362).

3. Literatür

Dijital paralar, ilgili literatürde giderek artan bir ilgiye konu olmakta; ağırlıklı olarak bu paraların optimal tasarımı; ulusal ekonomiler, parasal egemenlik, para politikaları, parasal/finansal istikrar ve temel makroekonomik göstergeler üzerindeki olası etkileri; avantaj, risk ve maliyetleri; özellikle geçiş sürecinde karşılaşılabilecek zorluklar inceleme konusu yapılmaktadır. Literatürde ayrıca banka aracılığının ortadan kaldırılması, banka hücumları, para ikamesi ve sınır ötesi veya bölgesel ekonomik karşılıklı bağımlılığın istikrarsızlaştırıcı etkileri, tüketici davranışları gibi konular da ele alınmaktadır (Genc ve Takagi, 2024, s.212).

Dünyanın dört bir yanındaki merkez bankaları, CBDC yürürlüğe koyma olasılığını araştırmaktadır. Ödeme ve tasarruf amacıyla CBDC kullanımına ilişkin halkın tercihleri, CBDC'nin başarısının önemli belirleyicileridir. Ancak tüketicilerin CBDC'ye yönelik tutumları hakkında henüz çok az şey bilinmektedir (Kulasekhar ve Reddy, 2023, s.363; Bijlsma, Cruisjen, Jonker ve Reijerink, 2024, s.1; Sun ve Li, 2024, s. 458). Kripto para birimleri ile ilgili çalışmalar da hala daha az sayıda

olup, ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler bağlamında veya belirli bakış açısıyla yürütülmüş; uygulanan teknoloji benimseme modelleri algılanan risk konuları yeterince dikkate alınmamıştır (Almajali vd., 2022, s.21). Kripto para araştırmalarının çoğunluğu, başta ABD ve Avrupa olmak üzere gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Kriptografik paraların onaylanması ve bu tür onayı etkileyen bileşenler, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında sınırlı düzeyde araştırmaya konu olmuştur (Farhana ve Muthaiyah, 2022, s.219). Diğer taraftan, son yıllarda kripto para birimlerine yatırım yapmak dünya çapında yaygınlaşmakla birlikte, bunların kullanım amacını araştıran çalışma sayısı da yeterli düzeyde değildir (Rahardja vd., 2023, s.13).

Dijital paraların sistem içerisinde etkin bir şekilde yer almaları, ekonomik aktörlerin bilgi ve farkındalık düzeyleriyle doğrudan ilişkilidir. Yenilik konusundaki tercihleri nedeniyle bireyler yenilikçi fikirlere, ürün ve hizmetlere farklı tepkiler verirler. Finansal bilgi, bireylerin çeşitli finansal kavramlar hakkında sahip oldukları bilgi derecesi olarak tanımlanabilir ve insanların bilinçli finansal kararlar almasına yardımcı olur. Bazı araştırmacılar finansal bilginin, finansal ürün ve hizmetleri kullanma davranışları üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymuştur (Wu vd., 2022, s.4). Farkındalık, yeni teknolojilerin benimsenmesinde ve kabul görmesinde çok önemli bir rol oynar. Genellikle farkındalık düzeyleri ile yeni teknolojilere yönelik tutumlar arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Dijital paralara yönelik farkındalık, bunların potansiyel avantajları, dezavantajları ve kullanımına yönelik pratik yöntemler hakkındaki anlayışı ihtiva etmektedir. Bireysel anlamda farkındalığın düzeyi, çoğu zaman algıları ve daha da önemlisi benimsemeye hazır olma durumlarını etkilemektedir (Shahzad vd., 2024, ss. 3-4).

Konuyla ilgili literatürde CBDC'ler ve kripto paralar genellikle ayrı ayrı çalışmalara konu oldukları görülmektedir. Az sayıdaki çalışmada bu ikisi birlikte değerlendirilmiştir. Wu vd.'nin (2022) anket yöntemini kullanarak, Çin'de insanların dijital para birimi kullanma niyetlerini etkileyebilecek faktörleri inceledikleri çalışmalarında, finansal bilginin, algılanan değer, yeniliğe açıklığın ve algılanan rahatlığın, insanların dijital paralar hakkındaki algısını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tronnier vd.'nin CBDC'nin kabulü üzerine yaptıkları çalışmada, merkez bankalarının kullanıcıların verilerinin korunmasına öncelik vermesi gerektiğine dikkat çekilmekte; bu alanda oluşacak olumsuz algıların, bireylerin bu tür para birimlerini kullanma istekliliğini olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir (Horváth, 2023, s.5).

Tronnier ve Kakkar (2021) Dijital Euro kullanımının amacını araştırdıkları söz konusu perakende CBDC'nin bir ödeme çözümü olarak performansının en önemli faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer bir çalışmada Abramova vd. (2023) Avusturya'daki tüketicilerin büyük ölçüde dijital eurodan habersiz olduğu; ilgi

düzeyinin zayıf olduğu ve dolandırıcılık ve hırsızlığa karşı güvenliğe yüksek önem verildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Liu vd.'nin (2022) İnovasyon Yayılım Teorisi'ne dayalı olarak Teknoloji Kabul Modeli üzerinden yaptıkları çalışmada Çin'deki 10 pilot bölgeden 344 CBDC kullanıcısıyla bir anket gerçekleştirilmiştir. Kullanışlılık, güvenlik ve kullanım kolaylığı konusundaki algıların yanı sıra farkındalığın da bireyleri CBDC kullanma konusunda olumlu ve doğrudan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ma vd. (2022) tüketicilerin CBDC'ye yönelik tutumlarını araştırmışlar ve mahremiyet, güvenlik ve sistem kalitesine yönelik algıların; Sun ve Li (2024) ise, çevrimdışı ticaret, sahtecilik yapmama, çifte harcama yapmama, geri alınamazlık ve kontrollü anonimlik gibi teknik özelliklerinin ve ekonomik özelliklerinin, bu anlamda öne çıktığını tespit etmişlerdir.

Koziuk (2021), CBDC ve özel kripto para birimlerine yönelik güven kalıplarını araştırdıkları çalışmalarında, enflasyon geçmişi ve para düzeninin kalitesi (merkez bankalarının bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü) ile ilişkili geleneksel faktörlerin CBDC güvenilirliği açısından önemli bir rol oynamazken, kripto para birimleri açısından önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Genel olarak dijital paralara yönelik güven açısından en önemli etkenin yaş olduğu; genç nesillerin dijital paraya güven konusunda daha esnek oldukları da çalışmanın diğer bulguları arasında yer almaktadır.

Kulasekhar ve Reddy (2023) CBDC'lerin küresel ölçekte para politikalarını etkileme ve yeniden şekillendirmedeki rolünü incelemişler; bu dijital para türünün geleneksel para politikası araçlarını önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahip olduğu ve merkez bankalarına faiz oranlarına ince ayar yapmak ve para dolaşımını yönetmek için ilave bir araç sağlayabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Gelişmiş ekonomilerde enflasyon, finansal istikrar ve ekonomik büyüme üzerindeki etkinin ılımlı olması beklenirken, gelişmekte olan ekonomilerde CBDC'lerin finansal katılım ve yetersiz banka hesabı olan nüfus sorunlarını ele alarak daha belirgin bir etkisi olabileceği belirtilmiştir.

Mohammed vd. (2023) ülkelerin CBDC'ui benimseme durumu ile ülkenin demokrasi düzeyi ve kamunun yönetişime olan güveni arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif; düzenleme kalitesi ile gelir eşitsizliği arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır.

Prodan vd. (2023), Twitter mesajları yaptıkları değerlendirmede, CBDC'lerin sivil özgürlükler ve finansal kontrol üzerindeki potansiyel sonuçlarıyla ilgili endişelerin yanı sıra finansal katılım, kara para aklama ve terörizmle mücadele gibi faydalarının öne çıkarıldığını tespit etmişlerdir.

Wannasawang ve Kraiwanit (2023) Tayland'da kamu sektörünün elektronik para hizmeti kullanımı ve dijital para tutma davranışlarını araştırmışlar; bulgular örneklerin %80,20'sinin Tayland Merkez Bankası tarafından çıkarılan bir dijital para birimini benimsediğini; %19,80'inin bunu kullanmayı reddettiğini göstermiştir.

Arias-Oliva vd. (2019) blockchain tabanlı kripto para birimlerinin kullanım amaçlarını inceledikleri çalışmalarında, bireysel yatırımcılar açısından, performans beklentisi ve kolaylaştırıcı koşulların bu anlamda önemli olduğunu bulmuşlardır. Gagarina vd. (2019) ise, kripto paraların suç sayılmasıyla ilgili endişeler ile kripto para birimine yönelik siber saldırılar sonucu paranın çalınması endişelerinin Bitcoin'e yönelik tutum konusunda önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Esmailzadeh vd. (2019) Bitcoin'in olumlu ve olumsuz yönlerini belirlemek için rastgele seçilmiş 165 öğrenciyle e-posta görüşmeleri gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların algıladıkları faydalar, hızlı işlem, yatırım, kullanım kolaylığı, takma ad, düşük işlem maliyeti ve evrensellikten oluşurken; algılanan riskler ise, istikrarsızlık, düzenleme eksikliği, dolandırıcılık riski, geri döndürülemezlik, izlenebilirlik zorluğu, fiziksellik eksikliği ve teknik kusurlarla ilgilidir. Nadeem vd. (2021) Çin'de en çok bilinen kripto para birimi olan Bitcoin'in benimsenmesini etkileyen faktörleri araştırmış kullanım kolaylığı ve kullanılabilirlik algısının öne çıkarken; güvenlik ve kontrol faktörlerinin algılanan kullanılabilirlik üzerinde önemsiz bir etki gösterdiğini bulmuşlardır.

Sobhanifard ve Sadatfarizani (2019), kripto para birimlerinin kullanımını teşvik eden faktörlerin önem sırasına göre, eğitim, düşük maliyetli uluslararası işlemler, blockchain teknolojisinden sağlanan faydalar, kullanıcıların borsalar üzerindeki kontrolü ve yüksek işlem hızı olduğunu; Arias-Oliva vd. (2021), hanelerde kripto paraların kullanımının yaygınlaşmasını etkileyen değişkenlerin beklentiler ve kolaylaştırma koşulları olduğunu tespit etmişlerdir.

Agama'nın (2021) Nijerya örneğinde yaptığı çalışmada kripto varlıkların benimsenmesinin nedeni olarak, hem alternatif bir ödeme sistemi, hem de algılanan kâr beklentisi anlamında bu varlıkların potansiyelinden yararlanılması hususu öne çıkarılmıştır.

Wu vd. (2022) çalışmasına göre, Asya ve Pasifik bölgesindeki e-perakendecilerin kripto para birimlerini benimsenmesini etkileyen faktörler arasında, bu paraların etkinliğinin belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kumari vd. (2023), teknoloji bilincine sahip bireylerin kripto para birimi kullanmanın getireceği kazanımları daha iyi algıladıklarını ve bu para birimlerini kullanma niyetlerini gösterme olasılıklarının daha yüksek olduğunu; Rahardja vd. (2023) teknoloji farkındalığının algılanan güveni ve algılanan riski önemli ölçüde etkilediğini belirtmektedirler. Arli vd. (2021) kripto para birimlerinin nasıl

çalıştığını anlayan ve bilen tüketicilerin para birimine güvenme ve yatırım yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu, tercihen merkezi bir ihraççı aracılığıyla gerçekleşmesi ve ilgili hükümetler tarafından düzenlenmesi durumunda güvenme olasılıklarının daha yüksek olacağını göstermişlerdir.

Albayati vd. (2020) müşterilerin kripto para birimi işlemlerini kabulünü etkileyen faktörler arasında güvenilirliğin, tüketicilerin davranış ve kararlarını ve sonuçta kabulünü etkileyen ana faktör olduğunu vurgulamaktadırlar.

Fettahoğlu ve Sayan (2021) Türkiye’de kripto para birimi kullanım davranışlarını Teknoloji Kabul Modeliyle inceledikleri çalışmalarında, kullanım kolaylığına yönelik algıların kullanım davranışı ile doğrudan olumlu bir ilişkisinin bulunmadığını; algılanan risk anlamında yasal, operasyonel ve benimseme risk faktörlerinin etkili olduğunu bulmuşlardır.

Almajali vd. (2022) Ürdün üzerinde yaptıkları çalışmada kripto para birimini kullanma amacını yönlendiren faktörler arasında, tabi olunan norm, risk, fayda, kullanım kolaylığı ve güven algısının olumlu etki gösterdiği; Al-Omouh vd. (2024) ise, Ürdün örneğinde finansal okuryazarlığın iyimserliği ve kripto para birimi değeri algısını artırdığı; bu paraların kullanımına devam etme niyetinin güvene bağlı olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Farhana ve Muthaiyah (2022) öğrencilerin bakış açısıyla kripto para birimini elektronik ödeme olarak kullanmaya yönelik davranışsal niyetini etkileyen faktörler incelenmiş; bulgular, performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, algılanan güven ve kolaylaştırıcı imkanların, bu anlamda önemli rol oynadığını bulmuşlardır.

Hasan vd. (2022) insanların kripto para birimleri hakkındaki düşünce ve duygularını araştırmışlar; fayda, risk ve değer algısı ile yapısal hükümlerin kripto paraların benimsenmesi üzerinde önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ji-Xi vd. (2021) performans beklentisi, çaba beklentisi ve kolaylaştırıcı koşulların kripto paraların işlem aracı olarak benimsemesinin önemli belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sagheer vd. (2022) teknoloji farkındalığının kripto kullanıcılarının davranışsal niyetleri üzerindeki etkisine yönelik çalışmalarında üç önemli bulguya ulaşılmıştır. Bunlar; teknolojik farkındalığın tüketicilerin benimseme davranışlarını olumlu yönde etkilediği; algılanan faktörlerin (yararlılık, risk, kullanım kolaylığı) teknoloji farkındalığı ile davranışsal niyetler arasındaki aracı rolünü açıklayabildiği; hükümet desteğinin, teknoloji farkındalığı ile davranışsal niyet arasındaki ilişkiyi doğrudan ve aynı zamanda algılanan faktörlerin dolaylı yoluyla önemli ölçüde etkilediği şeklindedir.

Avcı vd. (2023), algılanan kullanım kolaylığı ve güvenin kripto paraların algılanan faydaları üzerinde pozitif; algılanan riskin ise negatif etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Senkardes ve Akadur (2021) kripto para yatırımlarını etkileyen faktörleri cinsiyet bağlamında incelemişler; elde edilen bulgulara göre, yatırım aracı olarak altın ve gümüş, hem kadınların hem de erkeklerin en çok tercih ettiği yatırım ürünleri arasında ilk sıralarda yer alırken, erkekler arasında ilk beşte yer alan kripto para yatırımları, kadınların tercihlerinde ilk beşte yer almamıştır. Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise erkek ve kadın katılımcılar için kripto paraları tercih eden yaş grubunun orta yaş grubu olmasıdır.

Steinmetz vd. (2021) kripto para sahipliği ve kullanımının yaygınlığı, kullanıcıların sosyodemografik özellikleri, satın alma nedenleri ve kripto para birimlerinin popüleritesini araştırmışlar; katılımcıların önemli bir kısmının bu olgunun farkında olduğu, ancak kripto para birimleri ve temel blockchain teknolojisi hakkındaki kişisel bilgilerinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Kripto para kullanıcıları genellikle genç, erkek, iyi eğitilmiş ve varlıklı kişilerdir.

Alonso, vd. (2023) kadınların erkeklere göre çok daha düşük kabul ve kullanım oranlarına sahip olmasının nedenlerini analiz etmişler; erkekler bir borsanın nasıl çalıştığını, blockchain'in ne olduğunu, kripto paralarla nasıl işlem yapılacağını, işlem yaparken var olan garantileri ve yatırım fonlarını kadınlardan daha iyi bildikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bireylerin kripto para satın aldığına inanma nedenlerine gelince, erkekler bunu daha çok geleneksel paraya olan güven eksikliğine, sosyal ağların ve fenomenlerin uyguladığı baskıya, yanındaki kişiyle aynı şeyi yapamama korkusuna veya diğer nedenlere bağlarken; kadınlar daha çok yatırım yapmanın güvenli bir yolu olduğu veya pazarlama eylemlerinin onları bunu yapmaya teşvik ettiği gerçeğine vurgu yapmışlardır.

Shahzad vd. (2024) çalışmalarında elde edilen bulgular, farkındalığın, kabul sürecinde temel bir unsur olduğunu göstermektedir. Anlama düzeyinin artması, tüketicilerin kripto para birimlerinin kullanım kolaylığı ve kullanılabilirliğine ilişkin algılarını önemli ölçüde biçimlendirmektedir. Güvenilirlik de önemli bir düzenleyici değişken olarak işlev görmektedir.

Namahoot ve Rattanawiboonsom (2022), anket yöntemini kullanarak Tayland'da kripto paraların kullanımına yönelik tutum ve algılanan risk konusunu inceledikleri çalışmalarında, kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, yenilikçilik ve risk konusundaki algıların bu anlamda önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

4. Uygulama

Çalışmanın uygulama kısmında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin dijital paralar konusundaki bilgi ve algı düzeyleri analiz edilmiştir.

4.1. Araştırmanın Evreni

Çalışmanın hedef kitesini Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda finansal okur-yazarlık oranının daha yüksek olduğu düşünülen İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri seçilmiş; çeşitliliği ve katılımı teşvik etmek için farklı bölümler ve sınıflar ankete dahil edilmiştir. Söz konusu fakültede 2023-24 eğitim-öğretim yılında 3433 öğrenci öğrenim görmektedir. "Sample Size Calculator" programı kullanılarak, %5 hata payı ile anket yapılması gereken minimum örneklem sayısı 346 olarak hesaplanmış; anket çalışması 362 öğrenci ile tamamlanmıştır. Bu öğrencilerin bölümlere göre dağılımı ise tabakalı örnekleme yöntemlerinden orantılı yaklaşım yöntemi ile belirlenmiştir.

4.2. Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler durum değerlendirme anketi ile internet ortamında toplanmıştır. Anket formunda 4 bölümde toplam 52 soru yer almaktadır. Birinci bölüm 5 sorudan oluşan demografik bilgiler, ikinci bölüm 13 sorudan oluşan dijital paralar, üçüncü bölüm 19 sorudan oluşan Kripto Paralar ve dördüncü bölüm 15 sorudan oluşan Merkez Bankaları Dijital Paraları alt bölümlerini içermektedir. Anket soruları katılımcıları yönlendirmekten kaçınacak ve tarafsızlığı koruyacak şekilde yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Anketin girişinde katılımcılara çalışmanın içeriği ve verilerin nasıl değerlendirileceği konularında bilgi verilmiş; ayrıca konuyla ilgili kısa bir "Bilgi Notu" paylaşılmıştır. Anket sorularının hazırlanmasında Barontini vd. (2019), Chen vd. (2022), Boztosun ve Keskin (2022), Muharrem ve Kesbiç (2022), Pişkin (2021), Shree vd. (2021)'nin çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket sorularının değerlendirilmesinde ilk önce tüm sorular için tanımlayıcı istatistikler, yüzde frekanslar ve çapraz tablolar oluşturulmuştur. Değerlendirmenin ikinci aşamasında ise bilgi sorularına verilen cevaplar bazı sorulara göre istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır. Bilgi sorularına verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak fark olup olmadığı Ki-kare testi ile belirlenmiştir. Likert tipi anket soruları, "dijital paralar", "kripto paralar" ve "Merkez Bankası dijital paraları (CBDC)" olmak üzere 3 başlık altında sorulmuştur. Her gruptaki sorulara verilen cevaplardan elde edilen toplam puanlar öğrencilerin dijital paralar hakkındaki bilgi ve algılarını değerlendirmek için kullanılmış ve bazı değişkenlere göre istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadıkları Kolmogorov-Smirnov normal dağılım testi ile araştırılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir ($p>0,05$). Karşılaştırma amacıyla iki grupta sorularda bağımsız değişkenler için t-testi, ikiden fazla grupta sorular için varyans analizi (ANOVA) testleri kullanılmıştır. Fark

çıkan grupların hangileri olduklarını belirlemek için grupların farklı örneklem hacimlerine sahip olması nedeniyle Scheffe Post-Hoc testi kullanılmıştır. Alt bölüm toplam skorları arasında Spearman sıra korelasyon analizi uygulanmıştır. Anketin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach-Alfa katsayısı 0,838 olarak hesaplanmıştır. Analizlerde SPSS.25 (Statistical Package for Social Sciences) istatistik paket programı kullanılmış ve tüm testlerde istatistiksel önem seviyesi 0,05 olarak alınmıştır.

4.3. Demografik Bilgiler

Ankete, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 9 bölümden 362 öğrenci katılmıştır. Katılan öğrencilerin %41,2'si erkek, %58,8'i ise kız öğrencilerden oluşmuştur. En yüksek katılım 2. sınıf öğrencilerinden sağlanmıştır. Dijital para kavramını daha önce hiç duymayan öğrencilerin oranı sadece %9,7 iken öğrencilerin büyük çoğunluğu bu kavramı son 3 yıl içinde duyduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin sadece %17,1'i daha önce kripto para ile işlem yapmışlardır. Katılımcılar dijital para bilgilerinin kaynağı olarak %21,9 ile gazete veya internet haberlerine ve %20,1 ile arkadaş-aile ortamına atıf yapmışlardır.

4.4. Kripto Paralar ve CBDC'ler Hakkındaki Görüşler

Öğrencilerin kripto paralarla ilgili görüşleri Tablo 1'de verilmiştir. Bu grupta öğrencilere birden fazla seçenek işaretleme imkânı sunulmuştur.

Tablo 1: Öğrencilerin Kripto Paralarla İlgili Görüşleri

	n	%
Kripto para piyasalarında işlem yapmak diğer finansal piyasalara göre daha zordur.	176	33,8
Kripto para işlemlerinde aracı olmaması, maliyet açısından avantaj sağlar.	140	26,9
Kripto paralar karmaşık bir şifreleme sistemine sahip oldukları için sahteciliğe ve çoğaltmaya imkân vermez.	133	25,5
Kripto paraların hiçbir ülkenin denetiminde olmaması onları daha güvenilir hale getirir.	72	13,8
Toplam	521	100,0

Tablo 1'deki sonuçlara bakıldığında, öğrencilerin %33,8'i kripto para piyasalarında işlem yapmanın diğer finansal piyasalara göre daha zor olduğunu; %26,9'unun kripto para işlemlerinde aracı olmamasının maliyet açısından avantaj sağladığını belirtmişlerdir. Öğrencilere gelecek 5 yıl içerisinde kripto paraların kullanım amaçları neler olabilir sorusu sorulmuş ve cevaplar Tablo 2'de derlenmiştir.

Tablo 2: Öğrencilere Göre Gelecek 5 Yıl İçinde Kripto Paraların Kullanım Amaçları

	n	%
Yatırım	290	30,8
Tasarruf	95	10,1
Alışveriş	141	15,0
Fatura Ödeme	83	8,8
Mal/Hizmet Satışı	114	12,1
Yurt İçi Para Transferi	102	10,8
Yurt Dışı Para Transferi	116	12,3
Toplam	941	100,0

Öğrencilere göre önümüzdeki 5 yıllık süreçte kripto paralar en çok yatırım amaçlı (%30,8) kullanılacaktır. Alışverişte (%15), yurt dışı para transferinde (%12,3) ve mal/hizmet satışında (%12,1) da kripto paraların önemli bir yer tutacağı düşünülmektedir. Tablo 3'te ise öğrencilerin anketteki CBDC ile ilgili sorulara verdikleri cevapların yüzdeleri verilmiştir (1: Kesinlikle Katılmıyorum, ..., 5: Kesinlikle Katılıyorum).

Tablo 3: Merkez Bankası Dijital Para Birimleri Sorularına Verilen Cevapların Yüzdeleri

Sorular	Cevaplar (%)				
	1	2	3	4	5
Nakit paraların tamamen ortadan kalkmasını ve bunların yerine Dijital TL çıkarılmasının yararlı olacağını düşünüyorum.	16,6	16,6	45,9	14,4	6,6
Dijital TL ile yapılan bütün harcamaların kayıt altında olması beni rahatsız eder.	11,6	22,4	40,3	13,3	12,4
Dijital TL'ye geçiş gerekli ve/veya zorunludur.	14,6	26	41,7	14,6	3
TCMB'nin çıkarmayı planladığı Dijital TL ile özel kripto paralar arasındaki fark genel olarak bilinmektedir.	10,5	19,6	47,8	19,3	2,8
Dijital TL TCMB'nin para politikası uygulamalarını iyileştirecektir	6,4	11,3	56,9	20,4	5
Dijital TL sayesinde para transfer maliyetleri (EFT, SWIFT vb.) azalacaktır.	6,6	9,1	42,8	32,9	8,6
Dijital TL sayesinde işlem hızı artacaktır	5	5,2	34	43,9	11,9

Tablo 3'ün devamı: Merkez Bankası Dijital Para Birimleri Sorularına Verilen Cevapların Yüzdeleri

Dijital TL sayesinde finansal hizmet ve ürünlere erişim kolaylaşacaktır.	3,6	5,8	41,4	40,1	9,1
Dijital TL ile işlemler kayıt altına alınacağı için kara para aklama mümkün olmayacak ve finansal terörün önüne geçilecektir.	5,5	11,9	43,1	26,5	13
Dijital TL ihracıyla birlikte vergi tahsilatları daha etkin hale gelecektir.	3,9	11,3	45,6	30,4	8,8
Dijital TL ile hesap yönetimi, akıllı sözleşmeler gibi yeni kavramlar hayatımıza girecek, böylece ülkemizin ortalama finansal okuryazarlığı artacaktır.	5	9,4	43,1	32,9	9,7
Paranın dijital alana taşınmasıyla birlikte, TCMB'nin sistemleri siber saldırıların hedefi olabilecek ve bu da Dijital TL'yi riskli hale getirecektir.	5,2	9,9	43,6	29,8	11,3
Dijital TL ihracı ile kullanıcıların satın alma davranışları merkezi otoriteler tarafından yönlendirilecektir.	4,1	9,4	51,7	28,5	6,4
Dijital TL kabul edilmeye başlandıkça bankacılık sisteminin fonksiyonları giderek zayıflayacaktır.	4,4	15,5	41,4	26,5	12,2

Tablo 3'teki sonuçlara bakıldığında tüm sorularda öğrencilerin ağırlıklı olarak CBDC hakkında kararsız oldukları ("Dijital TL sayesinde işlem hızı artacaktır" sorusu hariç diğer tüm sorularda "kararsızım" seçeneği öne çıkmıştır) söylenebilir. Konunun nispeten yeni olması, birçok üniversite müfredatında yer almaması ve medyada (özellikle sosyal medyada) yeterince ilgi gösterilmemesi gibi sebeplerden dolayı öğrencilerin CBDC'ler hakkında istenen düzeyde bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Konu hakkında bilgi sahibi olan öğrencilerin cevaplarına bakıldığında ise, dijital paranın nakit para yerine geçmesi, bu paraların -nispeten- kayıt altında olmaması, dijital paraya geçmenin zorunluluk olduğu ve CBDC ile kripto para arasında fark olmadığı konularında "olumsuz" görüş bildiren cevapların daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Benzer şekilde para politikalarında iyileşmeler, temel bankacılık işlemlerinde oluşabilecek hız, online alışverişlerdeki kolaylıklar, finansal okur-yazarlık konusunda sağlanabilecek artış, kara para aklama konusunda daha etkin mücadele edilebilmesi, vergi tahsilatları konusunda daha etkin olabilme konularında da "olumlu" görüş bildiren cevapların daha fazla olduğu görülmektedir. Genel olarak öğrencilerin dijital paraya geçiş süreci konusunda bilgi düzeylerinin düşük olduğu; buna karşılık dijital paraya geçildiği takdirdeki sürece ilişkin beklentilerinin daha olumlu olduğu ve bu yeni süreçte karşılaşması muhtemel yeni riskler konusunda da daha bilgili oldukları söylenebilir.

4.5. İstatistiksel Karşılaştırmalar

Günümüzde kullanımı olan dijital para türleri dikkate alınarak, anket soruları, dijital paralar, kripto paralar ve Merkez Bankası dijital paraları (CBDC) olmak üzere 3 ana bölüme ayrılmıştır: Sorulan, sıralama ve likert tipi sorulardan elde edilen puanlar toplanarak her bölüm için ayrı ayrı toplam puanlar elde edilmiş ve bu puanların bazı değişkenlere göre istatistiksel karşılaştırması yapılmıştır. Dijital para bölümü ayrıca ikiye ayrılmış ve “dijital para bilgisi” ile “dijital paranın benimsenmesindeki engeller” olarak ayrı ayrı analiz edilmiştir. Benzer şekilde kripto paralar bölümü de “kripto para alma sebepleri” ve “kripto para almama sebepleri” olarak 2 alt bölümde incelenmiştir.

Dijital para konusunda ankete katılan öğrencilerin %50,3’ü dijital paranın kolaylık sağladığını (kız öğrenciler %47,4; erkek öğrenciler %54,3); %49,2’si daha az maliyetli olduğunu (kız öğrenciler %46,9; erkek öğrenciler %52,3); %49,2’si dijital para kullanmanın anonimlik sağladığını (kız öğrenciler %46,5; erkek öğrenciler %53) ve %45,9’u ise güvenilir işlem yapma imkânı sağladığını (kız öğrenciler %45,1; erkek öğrenciler %46,9) düşünmektedirler. Cinsiyet, öğrencilerin okudukları bölüm, öğrencilerin okudukları sınıflar ve yaş değişkenlerinin “dijital para bilgisi” hakkındaki sorulara verdikleri cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Dijital paraların benimsenmesi ve kullanılmasında karşılaşılan temel engeller nelerdir sorularına verilen cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin %50,6’sı teknolojik sorunlar (kız öğrenciler %50,7; erkek öğrenciler %50,3); %43,9’u yüksek işlem maliyetleri (kız öğrenciler %47,4; erkek öğrenciler %38,9); %48,6’sı güven eksikliği (kız öğrenciler %50,7; erkek öğrenciler %45,6) ve %51,7’si her yerde kabul görmemesi (kız öğrenciler %53,6; erkek öğrenciler %48,9) olarak belirtmişlerdir. Cinsiyet, öğrencilerin okudukları bölüm ve yaş değişkenlerinin “dijital paranın benimsenmesindeki engeller” hakkındaki sorulara verdikleri cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Öğrencilerin okudukları sınıflar arasında “yüksek işlem maliyetleri” sorusuna verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmuş ($p=0,015$), diğer üç soruya göre ise fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Kripto para ile işlem yapan öğrencilere bu varlıkları alma sebepleri sorulduğunda, öğrencilerin %66,1’i yeni teknolojiler ile ilgilendiğini; %74,2’si bir yatırım sebebi olarak gördüğünü; %32,3’ü bankalara güvenmediğini; %32,3’ü kripto para alan arkadaşlarından etkilendiğini; %41,9’u kripto parayı ödemeler için kullandığını; %35,5’i internet alışverişlerinde kullandığını belirtmişlerdir. Kripto para ile işlem yapan öğrencilerin cinsiyet, okudukları bölüm ve yaş değişkenlerinin bu varlıkları alma sebepleri sorularına verdikleri cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Öğrencilerin okudukları sınıflar arasında “bir yatırım

olarak görüyorum” sorusuna verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmuş ($p=0,018$), diğer 5 soruya göre ise fark bulunmamıştır ($p>0,05$).

Kripto para ile işlem yapmayan öğrencilere bu varlıkları almama sebepleri sorulduğunda öğrencilerin %61,7’si bu teknolojileri yeterince bilmediklerini; %54’ü değerinin çok fazla değiştiğini; %49,7’si alım-satım işlemlerinin kolay olmadığını; %51,3’ü yaygın bir ödeme aracı olmadığını; %46,3’ü gelecekte kripto paraların varlıklarının sona ereceğini; %54’ü siber hırsızlık konusunda endişeli olduklarını; %53,3’ü hükümetler tarafından desteklenmemelerinin endişe verici olduğunu ve %55’i mevcut ödeme yöntemlerinin yeterli olduklarını belirtmişlerdir.

Kripto para ile işlem yapmayan öğrencilerin yaş değişkenlerinin bu varlıkları almama sebeplerine ilişkin verdikleri cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmamıştır ($p>0,05$). Cinsiyet bakımından “kripto paraların gelecekte varlıklarını devam ettireceklerini düşünmüyorum” sorusuna verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmuştur ($p=0,013$). Öğrencilerin okudukları bölüm bakımından “bu teknolojiyi yeterince bilmiyorum” sorusuna verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmuştur ($p=0,014$). Yine, öğrencilerin okudukları sınıf bakımından “bu teknolojiyi yeterince bilmiyorum” sorusuna ($p=0,001$) ve “siber hırsızlık konusunda endişeliyim” sorusuna ($p=0,038$) verilen cevaplar bakımından istatistiksel olarak fark bulunmuştur.

Anketi oluşturan 3 alt bölüm, demografik bilgilere göre bir karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları ve okudukları sınıf değişkenleri bakımından “dijital para”, “kripto para” ve “Merkez Bankası Dijital Parası” alt bölümleri bakımından istatistiksel fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Öğrencilerin okudukları bölüm bakımından “kripto para” alt bölümü bakımından istatistiksel fark bulunamamış ($p>0,05$), “dijital para” alt bölümü bakımında %10 seviyesinde “Merkez Bankası Dijital Parası” alt bölümü bakımından ise %5 seviyesinde fark bulunmuştur. Tablo 4’te bölümlere göre ANOVA tablosu ve Post-hoc analiz sonuçları verilmiştir. Tablodaki sonuçlara bakıldığında, CBDC’ler için Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünün, Ekonometri, Finans ve Bankacılık, İktisat, Maliye, Uluslararası Ticaret ve Lojistik ve Yönetim Bilişim Sistemleri (YBS) bölümlerine göre düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. İktisat bölümünün Maliye’ye göre, YBS’nin Maliye, Finans ve Bankacılık ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümlerine göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Dijital paralar için ise Ekonometri bölümünün Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ve Maliye bölümlerinden, benzer şekilde Bankacılık ve Finans bölümlerinin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ile Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümlerinden daha yüksek ortalamalara sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Anket Alt Bölümleri İçin Anova Sonuçları

Bölümler	Anket Alt Bölümleri (Ort.-ss.)		
	Dijital Para	Kripto Para	CBDC
(1) Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	26,21 (5,64)	47,51 (12,62)	39,48 (8,45)
(2) Ekonometri	29,3 (6,4)	44,56 (10,86)	45,64 (6,91)
(3) Finans ve Bankacılık	28,49 (6,78)	45,51 (11,69)	44,67 (6,5)
(4) İktisat	26,8 (6,52)	44,28 (11,65)	47,48 (7,76)
(5) İşletme	26,14 (7,24)	52,71 (14,37)	44 (14,62)
(6) Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	23,44 (6,26)	48,77 (14,9)	42,11 (12,64)
(7) Maliye	27 (8,05)	46,15 (12,53)	42,71 (5,83)
(8) Uluslararası Ticaret ve Lojistik	26,41 (7,44)	45,44 (13,07)	45,75 (4,67)
(9) Yönetim Bilişim Sistemleri	25,9 (6,47)	39,93 (9,75)	47,66 (6,54)
F (ANOVA)	1,781	1,495	5,215
<i>p</i>	0,080*	0,158	0,000**
Scheffe	(3)>(1),(6)		(2)>(1)
	(2)>(1),(6),(9)		(3)>(1)
			(4)>(1),(7)
			(7)>(1)
			(8)>(1)
			(9)>(1),(3),(6),(7)

* $p < 0,10$; ** $p < 0,05$

Öğrencilerin dijital para, kripto para ve merkez bankaları dijital para bölümlerinden elde ettikleri ortalama puanları (ilgi yüzdeleri) bölümlere göre Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 5: Anket Alt Bölümlerinin Öğrencilerin Bölümlerine Göre İlgili Yüzdeleri

Bölümler	İlgili Yüzdeleri (%)		
	Dijital Para	Kripto Para	CBDC
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	65,5	67,9	56,4
Ekonometri	73,3	63,7	65,2
Finans ve Bankacılık	71,2	65	63,8
İktisat	67	63,2	67,8
İşletme	63,4	75,3	62,8
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	33,5	69,7	60,1
Maliye	38,6	65,9	61
Uluslararası Ticaret ve Lojistik	66	64,9	65,3
Yönetim Bilişim Sistemleri	64,8	57	68

Tablo 5'teki sonuçlara göre dijital para konusunda en ilgili bölüm Ekonometri olurken en az ilgili bölümün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi olduğu görülmektedir. Kripto Para konusunda en ilgili bölüm İşletme iken en az ilgili bölüm YBS olmuştur. Merkez Bankaları Dijital Paraları konusunda ise en ilgili bölüm Yönetim Bilişim Sistemleri olurken en az ilgili bölüm ise Çalışma Ekonomisi bölümüdür. Lisans müfredatlarında programcılık derslerinin daha fazla olduğu bölümlerin CBDC konusunda, bankacılık ve para politikası derslerinin daha fazla olduğu bölümlerde kripto para konusunda daha fazla ilgili olduğu söylenebilir.

Son olarak öğrencilerin dijital para, kripto para ve CBDC konularında verdikleri cevaplar arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Buna göre kripto paralar ile dijital paralar arasındaki korelasyon katsayısı aynı yönlü zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı ($r=0,283$; $p=0,000$), kripto paralar ile CBDC'ler arasındaki korelasyon katsayısı ters yönlü zayıf ve istatistiksel olarak anlamlı ($r=-0,18$; $p=0,000$), dijital paralar ile CBDC arasındaki korelasyon katsayısı aynı yönlü zayıf ve istatistiksel olarak anlamsız ($r=0,06$; $p=0,272$) bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin genel olarak dijital paralar hakkındaki algı ve bilgileri, kripto paralar hakkındakilerle paralellik gösterirken; kripto paralar ve dijital paralar hakkındaki algı ve bilgilerinin CBDC ile ilgili algı ve bilgilerini etkilemediği söylenebilir.

5. Sonuç

Dijital paralarla ilgili hızlı gelişmeler para ve finans sisteminde büyük dönüşümlere kapı aralayacak niteliktedir. Diğer taraftan bu paraların toplumun tamamı tarafından kabul görüp, etkin bir şekilde kullanılması için alınması gereken önemli bir mesafe olduğu söylenebilir. Dijital paraların geleceği hakkında kesin yargılara varmak mümkün değildir. Merkez bankaları ve düzenleyici otoriteler gelişmeleri sürekli izlemekte; politikalarını ve stratejilerini buna göre uyarlamaktadırlar.

Günümüz dijital dünyasında kripto para birimlerinin, sabit coinlerin ve CBDC'lerin ulusal ve uluslararası düzeyde kabulünü ve kullanımını etkileyecek faktörlerin (kültür, demografik özellikler, işlevsellik, para kullanımına yönelik tutumlar gibi) doğru bir şekilde anlaşılması, sürecin tarafları açısından ve para ve finans sisteminin geleceğinin biçimlendirilmesi açısından son derece büyük öneme sahiptir. Yeni ve farklı türlerdeki bu dijital paraların toplumun geneli tarafından benimsenmesinin önündeki zorlukların aşılmasında bilgi, algı ve farkındalık düzeyi önemli bir işlev görmektedir. Özellikle konuya ilişkin farkındalık düzeyinin artması geçiş sürecinin etkin bir şekilde yönetilmesini mümkün kılacaktır.

Bu çalışmada, kripto varlıklar ve merkez bankası dijital para birimlerinin (CBDC) faydaları, riskleri ve konuya ilişkin algı düzeyleri araştırma konusu yapılmıştır. Çalışmanın ayırt edici bir özelliği olarak, yalnızca sosyo-ekonomik faktörleri kontrol etmekle kalmayıp, aynı zamanda mevcut ödeme araçları kullanımına, teknoloji konusundaki bilgi düzeylerine ve dijital para sahipliklerine göre tüketici tipolojisinin de tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel bulgularına göre,

dijital paralar sırasıyla, sağladıkları kolaylıklar, düşük işlem maliyetleri, anonimlik ve güvenilirlik boyutlarıyla ele alınmaktadır. Sözkonusu paraların benimsenmesi ve kullanılmasında, teknolojik sorunların, algılanan yüksek işlem maliyetlerinin ve güven eksikliğinin engelleyici faktörler olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle kripto paralar bağlamında yeterince bilinmeyen teknolojinin, değerlerindeki aşırı değişkenliklerin ve siber hırsızlık konularının bu paralara mesafeli bir yaklaşıma sebebiyet verdiği görülmektedir. Öğrencilerin önemli bir kısmı kripto paraları gelecek açısından yatırım ve alışveriş aracı olarak görmektedirler. Elde edilen bulgular, özellikle dijital paraların benimsenmesini kolaylaştırmak açısından, finansal okuryazarlık eğitimlerinin yaygınlaştırılmasının, güvenlik önlemlerinin artırılmasının ve sisteme yönelik etkin düzenlemelerin önemli olduğunu göstermektedir. Ekonomik aktörler dijital para birimlerine dayalı nakitsiz bir ekonominin yanı sıra daha hızlı ve daha rahat bir ödeme mekanizması arzulamaktadırlar. Söz konusu bulguların, politika yapıcılar, finansal kurumlar ve teknoloji geliştiriciler için önemli anlamlar ihtiva ettiği düşünülmektedir.

Konuyla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalarda hanehalkı kesimlerine ve diğer ekonomik aktörlere (işletmeler, ulusötesi şirketler, kurumsal yatırımcılar vb.) odaklanılması, anketin coğrafi kapsamının ve içeriğinin genişletilmesi politika yapıcılar için daha anlamlı sonuçlar çıkarılmasına katkı sağlayabilecektir. Diğer taraftan, çalışmanın kesitsel olması ve tüm verilerin tek bir zaman noktasından alınmış olması nedeniyle dijital paraların kullanımına yönelik tutum ve niyetlerde zaman içinde meydana gelebilecek potansiyel değişikliklerin tespiti mümkün olamamıştır. Gelecekteki çalışmaların, dijital paraların kullanımına yönelik tutum ve niyetlerdeki potansiyel değişikliklerin tespit edilebilmesi için boylamsal bir yaklaşım benimsemesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Abramova, S., Böhme, R., Elsinger, H., Stix, H., & Summer, M. (2023). What can central bank digital currency designers learn from asking potential users? Nineteenth Symposium on Usable Privacy and Security. Anaheim, CA, USA: USENIX Association.
- Agama, E. J. (2021). Investigating the adoption and usage of cryptocurrencies in Nigeria. *Arts and Social Science Research*, 11, 91-111.
- Albayati, H., Kim, S. K., & Rho, J. J. (2020). Accepting financial transactions using blockchain technology and cryptocurrency: A customer perspective approach. *Technology in Society*, 62, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101320>.
- Almajali, D. A., Masa'Deh, R., & Dahalin, Z. M. (2022). Factors influencing the adoption of Cryptocurrency in Jordan: An application of the extended TRA

- model. *Cogent Social Sciences*, 8(1), 1-26.
doi:10.1080/23311886.2022.2103901.
- Al-Omoush, K. S., Gomez-Olmedo, A. M., & Funes, A. G. (2024). Why do people choose to continue using cryptocurrencies? *Technological Forecasting & Social Change*, 200, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123151>.
- Alonso, S. L., Jorge-Vázquez, J., Rodríguez, P. A., & Hernández, B. M. (2023). Gender gap in the ownership and use of cryptocurrencies: Empirical evidence from Spain. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 1-16.
- Arias-Oliva, M., Pelegrín-Borondo, J., & Matías-Clavero, G. (2019). Variables influencing cryptocurrency use: a technology acceptance model in Spain. *Front. Psychol.*, 10(475), 1-13. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00475.
- Arias-Oliva, M., Andrés-Sánchez, J. d., & Pelegrín-Borondo, J. (2021). Fuzzy set qualitative comparative analysis of factors influencing the use of cryptocurrencies in Spanish households. *Mathematics*, 9 (324), 1-19. <https://doi.org/10.3390/math9040>.
- Arlı, D., Esch, P. v., Bakpayev, M., & Laurence, A. (2021). Do consumers really trust cryptocurrencies? *Marketing Intelligence & Planning*, 39(1), 74-90. doi: 10.1108/MIP-01-2020-0036.
- Avcı, İ., Özmen, E., & Özhan, M. (2023). Research on consumer opinions on the use of cryptocurrency in online shopping. *International Journal of Management Economics and Business*, 19(2), 311-327. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.1184387>.
- Barontini, C. ve Holden H., (2019). *Proceeding with Caution –A Survey on Central Bank Digital Currency*, BIS Papers No 101, Bank for International Settlements.
- Bijlsma, M., Cruijssen, C. v., Jonker, N., & Reijerink, J. (2024). What triggers consumer adoption of Central Bank Digital Currency? *Journal of Financial Services Research*, 65, 1-40. <https://doi.org/10.1007/s10693-023-00420-8>.
- Boztosun, D. ve Keskin O., (2022). Türkiye’de kripto para birimlerinin bilinirliği, kullanımı ve gelecek beklentileri üzerine bir araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (3), 2354-2367. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1506>.
- Ceylan, F. (2024). A review of central bank digital currency: current status and changing trends, *İktisat Dergisi*. 39(2). 568-589. doi: 10.24988/ije.1422562.

- Chen, S., Goel, T., Qiu, H., & Shim, I. (2022). *CBDCs in emerging market economies*. BIS Papers, No 123, Bank for International Settlements.
- Cunha, P. R., Melo, P., & Sebastião, H. (2021). From Bitcoin to Central Bank Digital Currencies: Making sense of the digital money revolution. *Future Internet*, 13, 1-19.
- Esmailzadeh, P., Subramanian, H., & Cousins, K. (2019). Individuals' cryptocurrency adoption: a proposed moderated mediation model. Twenty-fifth Americas Conference on Information Systems. Cancun.
- Farhana, K., & Muthaiyah, S. (2022). Behavioral intention to use cryptocurrency as an electronic payment in Malaysia. *Journal of System and Management Sciences*, 12(4), 219-231.
- Fettahoğlu, S., & Sayan, Ö. (2021). Attitudes of individuals about using cryptocurrencies: evidence from Turkey. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1122-1146. doi: <https://doi.org/10.46928/iticusbe.793380>
- Gagarina, M., Nestik, T., & Drobysheva, T. (2019). Social and psychological predictors of youths' attitudes to cryptocurrency. *Behavioral Sciences*, 9 (118), 1-10. doi:10.3390/bs9120118.
- Genc, H. O. and Takagi S. (2024). A literature review on the design and implementation of Central Bank Digital Currencies, *International Journal of Economic Policy Studies*, 18:197–225.
- Hasan, S. Z., Ayub, H., Ellahi, A., & Saleem, M. (2022). A moderated mediation model of factors influencing intention to adopt cryptocurrency among university students. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2022, 1-14. <https://doi.org/10.1155/2022/9718920>.
- Horváth, D. (2023). Money in the digital age: Exploring the potential of central bank digital currency with a focus on social adaptation and education, *Sustainable Futures*, 6, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.sftr.2023.100136>
- Ji-Xi, J. T., Salamzadeh, Y., & Teoh, A. P. (2021). Behavioral intention to use cryptocurrency in Malaysia: an empirical study. *The Bottom Line*, 170-197. doi: 10.1108/BL-08-2020-0053.
- Koziuk, V. (2021). Confidence in digital money: Are central banks more trusted than age is matter? *Investment Management and Financial Innovations*, 18(1), 12-32. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(1\).2021.02](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(1).2021.02)

- Kulasekhar, M., & Reddy, K. S. (2023). The role of central bank digital currencies (cbdcs) in reshaping monetary policy: a global analysis of economic implications and implementation. *European Economic Letters*, 13(5), 362-371. <https://doi.org/10.52783/eel.v13i5.763>.
- Kumari, V., Bala, P. K., & Chakraborty, S. (2023). An empirical study of user adoption of cryptocurrency using blockchain technology: analysing role of success factors like technology awareness and financial literacy. *J. Theor. Appl. Electron. Commer. Res*, 18, 1580-1600. <https://doi.org/10.3390/jtaer18030080>.
- Liu, X., Wang, Q., Wu, G., & Zhang, C. (2022). Determinants of individuals' intentions to use central bank digital currency: evidence from China. *Technology Analysis & Strategic Management*, 1-15, doi: 10.1080/09537325.2022.2131517.
- Ma, C., Jin, Z., Mei, Z., Zhou, F., She, X., Huang, J., & Liu, D. (2022). Internet of things background: an empirical study on the payment intention of Central Bank Digital Currency design. *Hindawi Mobile Information Systems*, 1-12, <https://doi.org/10.1155/2022/4846372>.
- Menon, R., (2022), Making Sense of Crypto, Finance & Development, International Monetary Fund, September, 14-17.
- Mohammed, M. A., De-Pablos-Heredero, C., & Botella, J. L. (2023). Exploring the factors affecting countries' adoption of blockchain-enabled central bank digital currencies. *Future Internet*, 15 (321), 1-14, <https://doi.org/10.3390/fi15100321>.
- Muharrem, Ş. ve Kesbiç C. Y. (2022), Kripto para kullanımı üzerine bir araştırma: Manisa örneği, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4):632-651. doi: 10.29106/fesa.1136679
- Nadeem, M. A., Liu, Z., Pitafi, A. H., Younis, A., & Xu, Y. (2021). Investigating the adoption factors of cryptocurrencies—a case of Bitcoin: empirical evidence from China. *SAGE Open*, 1-15. <https://doi.org/10.1177/2158244021998704>.
- Namahoot, K. S., & Rattanawiboonsom, V. (2022). Integration of TAM model of consumers' intention to adopt cryptocurrency platform in Thailand: the mediating role of attitude and perceived risk. *Human Behavior and Emerging Technologies*, <https://doi.org/10.1155/2022/9642998>

- Pichler, P., Summer, M., & Weber, B. (2020). Does digitalization require Central Bank Digital Currencies for the general public? *Monetary Policy & The Economy*, 40-56.
- Pişkin, F., (2021), *Analysis of Public Perception of Central Banks Digital Currencies: A Survey Analysis*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- Prodan, S., Dabija, D.-C., & Marincean, L. (2023). Exploring consumer sentiment on Central Bank Digital Currencies: A twitter analysis from 2021 to 2023. *Sciendo*, 1085-1102, doi: 10.2478/picbe-2023-098.
- Rahardja, U., Chen, S.-C., Lin, Y.-C., Tsai, T.-C., Aini, Q., Khan, A. Hsu, C.-H. (2023). Evaluating the mediating mechanism of perceived trust and risk toward cryptocurrency: an empirical research. *SAGE Open*, 1-17. doi: 10.1177/21582440231217854.
- Sagheer, N., Khan, K. I., Fahd, S., Mahmood, S., Rashid, T., & Jamil, H. (2022). Factors affecting adaptability of cryptocurrency: an application of technology acceptance model. *Front. Psychol*, 13, 1-12. doi: 10.3389/fpsyg.2022.903473.
- Şenkardes, C. G., & Akadur, O. (2021). A research on the factors affecting cryptocurrency investments within the gender context. *Journal of Business, Economics and Finance*. *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*, 10(4), 178-189. <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2021.1463>.
- Shahzad, M.F., Xu, S., Lim, W.M., Hasnain, M., Shahneela, N. (2024). Cryptocurrency awareness, acceptance, and adoption: the role of trust as a cornerstone. *Humanit Soc Sci Commun* 11, 4 (2024). <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02528-7>.
- Shree, S., Pratap, B., Saroy, R., Sarat, D. (2021). Digital payments and consumer experience in India: a survey based empirical study. *J Bank Financ Technol* 5, 1–20 <https://doi.org/10.1007/s42786-020-00024-z>
- Sobhanifard, Y., & Sadatfarizani, S. (2019). Consumer-based modeling and ranking of the consumption factors of cryptocurrencies. *Physica*, 528, 1-9, <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.121263>.
- Steinmetz, F., Meduna, M. v., Ante, L., & Fiedler, I. (2021). Ownership, uses and perceptions of cryptocurrency: Results from a population survey. *Technological Forecasting & Social Change*, 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121073>.

- Sun, M., & Li, Z. (2024). User perception and acceptance of Central Bank Digital Currency in developed and developing countries: an empirical study using technology acceptance model. *Business and Society Review*, 456-511. doi: 10.3232/UBR.2024.V21.N1.11.
- Tronnier, F., & Kakkar, S. K. (2021). Would you pay with a digital euro? Investigating usage intention in central bank digital currency. SSRN, 1-11, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4194>.
- Wannasawang, W., & Kraiwanit, T. (2023). An adoption of Digital Currency of Central Bank of Thailand. *Lawarath Social E-Journal*, 5(1), 1-14.
- Wu, Guo, Yang, Jiangqin, Hu, Qiaoxi, (2022), Research on factors affecting people's intention to use digital currency: empirical evidence from China, *Frontiers in Psychology*, 13, 1-23. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.928735>.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu tarafından 18.01.2024 tarihli toplantısında onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Public Knowledge And Perception about Central Bank Digital Currencies (CBDCs) and Crypto Currencies: A Research on University Students

Extended Abstract

1. Introduction

The spread of Central Bank Digital Currencies (CBDC) and crypto assets is expected to lead to significant changes/transformations in the conduct and effectiveness of monetary policies, the structure and stability of financial systems and payment systems. In the relevant literature, the focus is mostly on such effects of the issue, and studies on the public perception and expectations of these monetary developments are not sufficient. Especially such studies regarding Digital TL are still in their early stages. In this context, this research aims to contribute to the literature by focusing on the perception and adoption of cryptocurrencies and CBDCs. The main question of this research was formulated as follows: What is the level of knowledge and perception of university students about "CBDCs" and "cryptocurrencies" and what are their expectations? Within the scope of the study, it was aimed at evaluating university students' awareness, knowledge level and expectations about digital currencies, as well as issues such as their level of trust in digital currencies and risk perception.

2. Method

A survey method was used in the research. The target group of the study is the students of Sivas Cumhuriyet University Faculty of Economics and Administrative Sciences. Chi-square test was used to determine whether there was a statistical difference between the answers given to the knowledge questions. Likert-type survey questions were asked under 3 headings: "digital currencies", "cryptocurrencies" and "Central Bank Digital Currencies (CBDC)". Whether the data were normally distributed or not was investigated with the Kolmogorov-Smirnov normal distribution test and it was determined that the data showed normal distribution ($p>0.05$). For comparison purposes, t-test was used for independent variables in questions with two groups, and analysis of variance (ANOVA) tests were used for questions with more than two groups. Scheffe Post-Hoc test was used to determine which groups showed differences, since the groups had different sample volumes. Spearman rank correlation analysis was applied between subsection total scores. The Cronbach-Alpha coefficient calculated for the reliability of the survey was 0.838. SPSS.25 (Statistical Package for Social Sciences) statistical package program was used in the analysis and the statistical significance level was taken as 0.05 in all tests.

3. Results and Discussions

362 students from nine departments at the Faculty of Economics and Administrative Sciences participated in the survey. 41.2% of the participating students were male and 58.8% were female. While the rate of students who have never heard of the concept of digital money before is only 9.7%, the majority of students stated that they have heard of this concept in the last 3 years. Only 17.1% of students have made transactions with cryptocurrency before. 50.3% of the students think that digital money provides convenience, 49.2% think that it is less costly, 49.2% think that using digital money provides anonymity, and 45.9% think that it provides the opportunity to make reliable transactions. Lack of acceptance everywhere (51.7%), technological problems (50.6%), lack of trust (48.6%) and high transaction costs (43.9%) stand out as the main obstacles encountered in the adoption and use of digital currencies.

The reasons why students who transact with cryptocurrencies buy these assets are as follows: seeing them as an investment tool (74.2%), being interested in new technologies (66.1%), using them in payments (41.9%), using them in online shopping (35.5%), being influenced by friends who own cryptocurrencies (32.3%). According to the students, cryptocurrencies will be used mostly for investment purposes (30.8%) in the next 5 years. It is thought that cryptocurrencies will have an important place in shopping (15%), international money transfers (12.3%) and sales of goods/services (12.1%). The reasons why students who do not trade with crypto money do not buy these assets are listed as follows: 61.7% of the students stated that they did not know these technologies well enough; 55% say current payment methods are sufficient, 54% say their values have changed too much, 54% are worried about cyber theft, 53.3% say it is worrying that they are not supported by governments, 51.3% stated that it is not a common payment instrument, 49.7% stated that buying and selling transactions are not easy, and 46.3% stated that cryptocurrencies will cease to exist in the future.

It can be said that in all questions, students are predominantly undecided about CBDC. As a matter of fact, except for the question “transaction speed will increase thanks to Digital TL”, the “undecided” option is the most frequently selected option in all other questions. When we look at the answers of the students who are knowledgeable about the subject, it is seen that there are more answers expressing “negative” opinions about the issues of digital money replacing cash, these currencies being -relatively- unregistered, that switching to digital money is a necessity, and that there is no difference between CBDC and crypto money. In general, students’ knowledge and perception levels regarding the process of transition to digital money seem to be low. On the other hand, it is understood that students’ expectations for the transition to digital money are high. It can also be said that students are, to a certain extent, knowledgeable about the new risks and opportunities that may arise in this new process.

Finally, the correlation coefficients between the answers given by the students on digital money, cryptocurrency and CBDC were examined. Accordingly, while students’ perceptions and knowledge about digital currencies in general are parallel to those about crypto currencies, it can be said that their perception and knowledge about cryptocurrencies and digital currencies do not affect their perception and knowledge about CBDC.

4. Conclusion

In this study, the benefits, risks and perception levels of crypto assets and central bank digital currencies (CBDC) were investigated. According to the main findings of the study, digital currencies are evaluated in terms of the convenience they provide, low transaction costs, anonymity and reliability, respectively. It is understood that technological problems and lack of trust act as hindering factors in the adoption and use of these currencies. In the context of cryptocurrencies, it seems that lack of knowledge about the technology they are based on, extreme volatility in their values and cyber theft issues lead to a more cautious approach towards these currencies. A significant portion of students see cryptocurrencies as investment and shopping tools for the future. The findings show that disseminating financial literacy training, increasing security measures and effective regulations for the system are important in facilitating the adoption of digital currencies. These findings are thought to have important implications for policymakers, financial institutions and technology developers.

Araştırma Makalesi

Ekolojik Modernleşmeye İklim Değişikliği ve “Çevresel Ayak İzleri” Üzerinden Bakmak

Gökhan BULUT

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
gokhanbulut@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2942-5593

Mehmet Akif ÖZER

Sorumlu Yazar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF
mehmet.oz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2220-2271

Öz

Günümüzde iklim değişikliği ve küresel ısınma, kamuoyu gündeminde ilk sıralarda yer almaktadır. Son bilimsel veriler, insan faaliyetlerinin iklim üzerinde ciddi olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın odak noktasında yer alan Ekolojik Modernleşme Kuramı, bu süreçte çevresel koruma ve ekonomik büyümenin birbirine karşı değil, aksine birbirini destekleyen süreçler olduğu görüşünü savunarak, adeta yaşanan ikilemlere yapıcı çözüm önerileri getirmektedir. Bu çalışmada söz konusu kapsamda Ekolojik Modernleşme Kuramı ana hatları ile ele alınmış, kuramın temel özellikleri ve ilkeleri, öncülleri, temel öngörülleri ve uygulamaları incelenmiştir. Ardından küresel aktörlerin ekolojik modernleşme sürecinde faaliyetleri kısaca değerlendirilmiş, bu sürecin Türkiye’ye etkisi tartışılmıştır. Çalışmanın son kısmında ise küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili kısa bilgiler verildikten sonra ekolojik modernleşme kapsamında çevresel ayak izleri, ekolojik ve karbon ayak izleri özelinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Ekolojik modernleşme, küresel ısınma, iklim değişikliği, ekolojik ayak izi, karbon ayak izi

JEL Sınıflandırma Kodları: Q54, Q57, Q58

Looking at Ecological Modernization Through Climate Change and “Environmental Footprints”¹

Abstract

Climate change and global warming are currently at the forefront of public discourse. Recent scientific data indicate that human activities have significant negative impacts on the climate. The focus of this study, the Theory of Ecological Modernization, argues that environmental protection and economic growth are not opposing processes but rather mutually supportive ones, offering constructive solutions to the dilemmas faced. This study outlines the main features and principles of the Theory of Ecological Modernization, its antecedents, fundamental predictions, and applications. In the final part of the study, after providing brief information about global warming and climate change, environmental footprints are examined within the scope of ecological modernization, focusing specifically on ecological and carbon footprints.

Keywords: Ecological modernization, global warming, climate change, ecological footprint, carbon footprint

JEL Classification Codes: Q54, Q57, Q58

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 23.06.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 18.07.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Bulut, G. ve Özer, M. A. (2024). Ekolojik modernleşmeye iklim değişikliği ve “çevresel ayak izleri” üzerinden bakmak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 752-778. doi: 10.18074/ckuiibfd.1503754

1. Giriş

Bugün adeta insanoğlunun kendi yarattığı bir canavara dönüşebilen iklim değişikliği, hayatta kalma mücadelesinde en büyük sınavı haline gelmiştir. Bu sınavdan başarıyla çıkılması için küresel bir dayanışma içinde olunması ve acil önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemlerden önce durumun ciddiyetinin anlaşılması ve toplumdaki tüm aktörlerin ekolojik krizlere doğru gidildiğinin farkına varmaları elzem olmuştur.

İklim, varlıklarının başlangıcından beri özellikle insanları etkileyen en etkili faktörlerden biri olmuştur. İnsanlık tarihinde büyük ve küçük göç hareketleri yaşanmış, birçok savaş da iklim koşullarından dolayı çıkmıştır. İnsanlık, iklim değişikliğine uyum sağlamak için teknolojiler icat etmiş ve keşifler yapmıştır. Esasında bu süreçte yaşanan iklim değişiklikleri, doğal iklim varyasyonlarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Buzullar, mercanlar, ağaç halkaları, okyanus ve göl tortuları gibi doğal kaynaklardan elde edilen iklim verileri sayesinde antik çağlara kadar gidilerek geçmişteki iklim ve hidrolojik değişiklikler (Ekici, 2019, s.14) anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde günümüzde görülen iklim değişiklikleri kaynaklı olumsuzlukların nedenleri, kaynaklarına gidilerek anlaşılmaya çalışılmakta böylelikle ekolojik krizlere şimdiden hazırlık yapılmaktadır.

Bugün yaşanan küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, ekolojik sorunların temelini oluşturmaktadır. İklim sistemindeki değişimlerden tarımsal üretimin doğrudan etkilenmesi, deniz kıyısı olan bölgelerde gerçekleşen su baskınları, bitki örtüsündeki değişimler, deniz ve okyanuslardaki asidifikasyon ile besin zincirinin etkilenmesi, son yıllarda yaygınlaşan ekolojik sorunların sadece bir kısmıdır. Bu problemlerin bağlı olduğu yer ve durumlarda sosyoekonomik sistemi de etkilediği ve çevre şartlarını da değiştirdiği bir gerçektir. Bunun yanında sera gazı salımları ile küresel ısınmanın etkileri ve sosyoekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiler de dikkat çekicidir. Ulaştırma, tarım ve endüstri sektörlerindeki faaliyetlerin neredeyse tümü sera gazı salınımına neden olurken ekonomik ve sosyal yaşam da iklim değişikliğinden doğrudan etkilenmektedir (Şengün & Kalağan, 2022, s. 131).

Son yıllarda yaşanan iklim değişikliği, hızla artan karbon emisyonları ve sera gazı etkisiyle doğrudan bağlantılıdır. Bilimsel araştırmalar, bu değişikliklerin ana nedeninin insan kaynaklı sera gazları olduğunu açıkça göstermektedir. Bu, az ya da çok, tamamen insan faaliyetlerinin sonucudur ve dünya için büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Belki bir bireyin tek başına iklim değişikliğiyle mücadele etmesi önemsiz görünebilir. Ancak, dünya nüfusunun 7,5 milyar olduğunu göz önünde bulundurulduğunda, kirlenen insan olduğu gibi, kurtaracak olanın da yine insan olduğu (Ekici, 2019, s. 114) gerçeği hatırlanmalıdır.

Dünya tarihi boyunca, doğa insan sömürsüne maruz kalmıştır. Bunun nedeni doğanın insanlığa hizmet etmek için var olduğuna dair inançtır. Bununla birlikte, özellikle Sanayi Devrimi'nin başlangıcı ve sonrasındaki küreselleşme ile bu algı

hızla değişmiştir. Sanayileşme ve küreselleşme, önemli çevresel sorunlara yol açmıştır. Doğal dengenin insan sömürsü yoluyla bozulması, doğanın karşı saldırısına yol açmış ve insanlara zarar vermiştir. Küresel ısınma, buzulların erimesine neden olan asit yağmuru, çevreye toksik atıkların salınımı, su kaynaklarının tükenmesi ve kirlenmesi, erozyona ve çölleşmeye neden olan ormanların tahribatı gibi küresel olaylar (Foster, 2000, s. 11), ekolojik krizlerin ayak sesleri olarak görülmektedir.

Doğaya verilen zararın olumsuz dönüşümleri uzan vadede ortaya çıkan sonuçlar olmuştur. Bu nedenle dünya genelinde, küresel hareketlenmenin başlaması da 1970'leri bulmuştur. Ekolojik problemlerin çözümü için 1970'lerde ortaya birçok görüş atılmış, 1980 ve 90'larda bu görüşler tezler ve anti tezlerle desteklenmiştir. Bu süreçte en çok ses getiren görüşlerin sahibi Neo Marksistler, çevre sorunlarını kapitalizme bağlamış ve kapitalist devletin bu sorunları çözemeyeceğini iddia etmişlerdir (Bakır & Bahtiyar, 2013, s. 1361). Neo Marksistlere göre, kapitalist devlet endüstriyel çıkar gruplarının himayesindedir. Bu nedenle kapitalizm var oldukça çevre ve emek sömürsü devam edecektir.

1980'lere gelindiğinde ise Neo Marksistlere karşı daha uzlaştırıcı bir görüş olan ekolojik modernleşme daha ciddi bir biçimde savunulmaya başlanmıştır. Zira gerçekçi bir yaklaşımla bakıldığında dünya genelinde kapitalizmden vazgeçilmediği görülmüştür. Hiçbir ekonomik sistem içerisinde kalkınma ve büyümeden vazgeçmenin olası olmadığı gözlemlenmiştir (Kurucu, 2016, s. 6). Bu nedenle modernleşme ile gelen ekonomik büyümenin yarattığı ekolojik sorunların yine modern teknoloji ile çözülebileceği, ekonomik büyümenin devamlılığı ve çevrenin korunmasının aynı anda ve birbirini destekleyebileceği iddiası (Ayr. için. bkz. Buttel, 2000, s. 57-65) yaygın kabul görmeye başlamıştır.

Bu çalışma ile günümüzde hala popülerliğini koruyan ekolojik modernleşme kuramının ortaya çıkış süreci, temel unsurları, özellikleri, öncülleri ve öngörülerini incelenerek, ardından küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili bilgiler verilerek, ekolojik sorunlara çevresel ayak izleri üzerinden bir bakış ortaya konmuştur. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada, kapsamlı bir literatür taramasıyla toplanan kuramsal veriler betimleyici nitelikte bir tartışma yöntemiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Ekolojik Modernleşme

Ekolojik modernleşme teorisi, ekonomik olarak ileri seviyedeki ülkelerde çevre politikalarının şekillenmesindeki değişen zihinsel ve yapısal bağlamı anlamak ve ekonomik kalkınma ile çevresel sorumluluk arasındaki çatışmaları çözmek amacıyla çevrebilimciler tarafından oluşturulmuştur.

Ekolojik modernleşme, endüstriyel ekoloji, çevreye duyarlı üretim ve ekolojik tasarım gibi yeni teknoloji odaklı çevre reformu ilkelerinin gelişimine kuramsal bir çerçeve sunar. Bu nedenle uzun süredir dünya genelinde çevre politikalarına yön veren temel bir paradigma olmuştur. Bu yeni anlayış, kazan-kazan perspektifine dayanır; yani, çevrenin ve ekolojik dengeyi korumanın yalnızca ekonomik gelişmişlikle paralel olmadığını, aynı zamanda orta ve uzun vadede büyümeyi destekleyebileceğini öngörür (Şahin, 2022, s. 237-238).

Ekolojik modernizm, devletin temel fonksiyonlarına meydan okuyan hareketlerin başarılı olamayacağına, ancak ekolojik hareketlerin devletle uyumlu bir işbirliği içinde olabileceğine inanır. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte büyüyen ekonomi, devletin gelirlerinin artmasına yol açmış ve böylece ekonomik gelişimin korunması devletin temel fonksiyonlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, ekolojik modernizm, devletin bu temel fonksiyonları ile ekolojik ihtiyaçların uyumlu olabileceğini savunur (Gülcan, 2018, s. 55-56). Bu nedenle ekolojik modernleşme, devlet karşısında ekolojik hareketleri muhalif safta değil, aynı çıkarlar için mücadele edenler arasında görür.

2.1. Kuramın Temel Özellikleri ve İlkeleri

Ekoloji, canlı organizmalar ve onların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen, ekosistemlerin enerji akışı, kimyasal madde döngüsü ve popülasyon denetimi işlevlerine temel oluşturan bir disiplindir. Doğal nüfus artışı ve göç gibi demografik değişimler; moda, reklam, pazarlama, saygınlık, bireysel düşünce ve davranışlarda değişimlere yol açar. Ayrıca, teknolojiye bağlı yenilikler ve değişen yaşam standartları, tüketici davranışlarını sürekli olarak etkiler ve dönüştürür. Bu bağlamda, yeni yaşamsal ve çevresel ihtiyaçlar ortaya çıkar (Yıldız, 2017, s. 3-4). Bu durum günümüzde ekolojinin ilgi alanını oldukça genişletmektedir.

Ekoloji, organizmaların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır ve amacı, dünyadaki tüm canlıların buldukları ortamdaki karşılıklı etkileşimlerini anlamaktır. Sanayileşmenin getirdiği sorunların çözümünde çevreci düşüncelerin yetersiz kalmasıyla birlikte ekolojik düşünceye ve ekolojik topluma yönelik ilgi artmıştır. Bugün dünya genelinde, geçmiş üretim modellerinin de katkısıyla, küresel bir ekolojik kriz yaşanmaktadır. Nükleer afetler, petrol sızıntıları, yağmur ormanlarının yok olması, ozon deliği, tarım ilaçlarının yiyeceklerde artışı ve sudaki zehirlenmeler gibi ciddi ekolojik sorunlar bu krizi derinleştirmektedir (Çelik, 2021, s. 226).

Ekoloji bilimi, bu sorunları kapsamlı bir şekilde inceleyen bir disiplin olarak biyolojinin bir kolu olarak gelişmiştir. Terim, yerleşme bilimi veya yurt anlamlarını içermekte olup dünya nüfusu artışındaki ivme, uzun süreli gıda yokluğu ve son olarak çevre sorunları nedeniyle 1900'lerin sonuna doğru önemi daha da artan bir bilim dalı haline gelmiştir (Yıldız, 2017, s. 3-4). Bu süreçte gündeme gelen ekolojik modernleşme kuramı, 1980'lerin başında Alman sosyolog Joseph Huber

öncülüğünde geliştirilmiştir. Amerikan çevre sosyolojisinin aksine, bu kuram sosyal araştırmalar, çevre hareketleri ve pratik çevresel iyileştirme çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır ve çevresel bozulmanın nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır (Konak, 2010, s. 279-280).

Son yıllarda çevre politikası üç ana söylem etrafında yoğunlaşmaktadır: İdari rasyonalizm, neo-liberalizm (ekonomik rasyonalizm) ve ekolojik modernleşme. İdari rasyonalizm, 1960'lı ve 1970'li yıllarda kamu yönetimlerini çevre sorunlarına yönelik yasa ve düzenlemelerin oluşturulması için teşvik etmiştir. Bu teşviklerin en önde geleni ise devlet içindeki bürokratların çevre konusunda kapsamlı bir eğitim sürecinden geçirilmeleridir. 1970'li yılların sonlarına doğru devlet müdahalesinin arttığını savunan neo-liberalizm, idari rasyonalizme karşı çıkmış ve kamu varlıklarının özelleştirilmesi ile piyasa mekanizmalarına geçiş sürecini hızlandırmıştır. Ekolojik modernleşme ise bu iki yaklaşımın bir sentezi olarak ortaya çıkmış, piyasa mekanizmalarına güçlü bir vurgu yaparak (Şahin, 2022, s. 237) üçüncü bir söylem olmuştur. Ekolojik modernleşme, yeni teknolojik imkanların çevresel sürdürülebilirliğin ön planda olduğu yeşil üretim ve tüketim yöntemlerini teşvik etmektedir. Doğal kaynakların devlet kontrolünden çıkarılarak serbest piyasaya açılmasını ve kaynakların kullanımına dair sorumlulukların yerel aktörlere devredilmesi ilkelerini savunmaktadır. Bu ilkeler, devletin piyasaya karşı rolü ve yönetim üzerindeki kurumsal düzenlemeleri üzerinde etkili olmuştur (Kurucu, 2015, s. 28).

Ekolojik modernleşme kuramı, bilim, teknoloji ve özel aktörlerin ekolojik kaygılarının yanı sıra ekonomik sistemin dönüşümüne de odaklanır. Bu kuram, batılı ülkelerin ekolojik dönüşüm tecrübelerine dayalı bir anlayış ile geliştirilmiş olup, çevrenin korunması ve ekonomik büyümenin sürdürülmesi arasındaki iki taraflı kazanç ilişkisini vurgular. Ayrıca çevrenin korunmasının ekonomik gelişmeye katkı sağlayacağını da savunur. Kuram, ekolojik politikanın oluşumunu ve uygulanmasını yönlendirir. Bu yönlendirme politikaları sırasında ise teknolojik araçlara odaklanır.

Literatürde ekolojik modernleşme kuramının "zayıf" ve "güçlü" yönleri arasında ayırım yapılmaktadır. Zayıf yönleri, teknik ilerlemeye dayalı teknokratik araçlardır. Güçlü yönü ise demokratik uzlaşma aracılığıyla etkili ekolojik koruma amacıyla olmalıdır. Güçlü bir ekolojik modernleşme kuramı, taban eylemleri ve aktivistlerin yeşil vizyonlarını teşvik etmeyi amaçlar. Bu yaklaşımı destekleyenler, nükleer enerjiden uzak durarak ihtiyatlılık ilkesini benimser ve yenilenebilir enerji teknolojilerini kullanarak ekonomik karlılığı ve başarıyı artırmayı amaçlarlar (Şahin, 2022, s. 242). Kuramda devletin çevre politikalarının ve çevreciliğinin toplumları yeşil üretime yönlendireceği öngörülür. Çevre hareketleri ve sivil toplum örgütleri de ekolojik sorunların çözümünde ve toplumların ekolojik kriterlere göre yeniden yapılandırılmasında büyük rol oynar (Konak, 2010, s. 279-280).

Tüm bu hususlar değerlendirildiğinde ekolojik modernleşme kuramının ilkeleri şu hedeflerin gerçekleşmesine katkı sunmaktadır: Sanayi ötesi süreçler çerçevesinde teknolojinin tasarım sorunlarını çözmek, kalkınma ve çevresel yıkımlar ikilemine karşı çözümler üretmek. Bu süreçte sıkı yasal düzenlemelerin hazırlanmasını ve uygulanmasını desteklemek. Kirlilik yönetimi stratejilerinin geliştirilmesini sağlamak. Özel sektörü daha sorumlu ve önlem alıcı hale getirmek. Çevresel sorumluluğun içselleştirilmesi sağlamak ve örgütlenmeyi güçlendirmek. Hükümet, sivil toplum, özel sektör ve halk arasında karar alma süreçlerini ve ilişkilerini güçlendirecek bir yönetim ağı kurmak (Kayır, 2005, s. 171).

Bu hedefler gerçekleştiğinde; kuramı uygulayan ülkelerdeki ekonomik verimlilik amaçları ile çevresel bozulmanın sebepleri arasındaki denge bozulmaktadır. Bilim ve teknoloji çevre sorunlarına çözüm önerileri getirerek ekolojik modernleşmenin önünü açmakta, radikal olmayan çevreci hareketlerin görüşleri karar mekanizmalarında daha çok dikkate alınmaya başlanmaktadır (Kurucu, 2016, s. 10). Toplumsal ve ekonomik bilim çevrelerinde ekonomik büyüme dinamikleri ve çevre koruma anlayışı arasında bir uyumsuzluk olmadığı fikri yerleşmektedir. Ekolojik modernleşen ülkelerde yeşil endüstri, ekonomik ve çevresel hedeflerin uyumlaştırılmasında önemli rol oynamaya başlamaktadır. Endüstriyi yeşil bir perspektifle yönetmek klasik yönetimsel uygulamaların yerine geçmektedir (Kurucu, 2016, s. 10). Böylelikle ekoloji yönetiminde rol alan tüm aktörler arasında işbirlikçi bir örgüt kültürü oluşmaktadır.

2.2. Kuramın Öncülleri, Temel Öngörülleri ve Uygulamaları

1970'lerden bu yana ekolojik problemlerin çözümüne yönelik birçok radikal görüş ortaya atılmıştır. Ancak bu görüşler pratikte başarılı olamamış ve çözüme katkı sağlayamamıştır. Zira çevre yanlısı yeşil partiler tek başına iktidara gelememiş yalnızca koalisyon ortaklıkları ile iktidara gelebilmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde eko-sosyalist bir kültür tam manasıyla oluşturulamamıştır. Eko-ütopyaların da gerçekçi bir çözüm sunamaması, günümüzde ekolojik modernleşme kuramının önem kazanmasına yol açmıştır.

Günümüz ve gelecekteki çevresel problemler modernleşme ve sanayileşme nedeniyle ortaya çıktığına göre, bu problemlerin çözümleri de bu iki olgunun daha fazla aşılması ile mümkün hale gelecektir. Bu bağlamda, ekolojik iyileşme ve ekonomik büyümenin eş zamanlı olarak gerçekleştirilebileceği fikri bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. Huber, ileri teknolojiler kullanarak üretim araç ve uygulamalarının dönüştürülebileceğini ve bu dönüşüm neticesinde çevresel problemlerinde de ortadan kaldırılabilirliğini iddia etmektedir (Murphy, 2000, s. 2). "Kirli ve çirkin endüstri tırtılı, ekolojik bir kelebeğe dönüşecek" diyerek, teknolojinin neden olduğu endüstriyel kirlenmenin bir kısır döngüden ibaret olduğunu öngörmüştür (Kurucu, 2016, s. 8).

Ekolojik modernleşme kavramı ilk kez 1970 yılında Almanya’da Berlin belediye meclisi toplantısında Martin Jänicke tarafından gündeme getirilmiştir. 1980’lerde özellikle Almanya, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde küçük gruplar arasında tartışılan bu kavram, son yıllarda Finlandiya, Kanada, Danimarka, Litvanya, Kenya ve Macaristan gibi ülkelerin de katılımıyla hem bilimsel hem de coğrafi açıdan daha yaygın ve çeşitli bir şekillerde ele alınmaya başlanmıştır.

Kuram, 1980’lerde alan uzmanı Huber’in çalışmalarıyla bilimsel alanda yerini bulmuş (Ayr. için bkz. Huber, 2024) ve ilgili literatüre Huber bu kuramın babası olarak girmiştir (Murphy, 2001, s. 1). Kuram özellikle 1980’lerde ciddi bir önem kazanarak gelişmiştir. Bu durumun ilk sebebi 1970’ler itibariyle artış gösteren çevre sorunlarına yönelik farkındalığın artışı, ikinci sebebi ise Almanya ve Hollanda gibi ülkelerdeki çevre politikaları çalışmalarıdır (Şahin, 2022, s. 245).

Kuram temel olarak Neo Marksist Teori’nin çevre sorunlarının çözülmesi için öngördüğü modernleşmenin terk edilmesine dair söylemlere karşı çıkmıştır. Çevre sorunlarının modernleşmeyle birlikte eş anlı bir şekilde azaltılabileceğini savunmuştur (Bakır & Bahtiyar, 2013, s. 1362). 1990’larda Avrupa Birliği’ndeki sosyal bilimcilerin başlattığı tartışmalar sayesinde kuram, özellikle siyaset ve sosyoloji alanlarında da gelişim göstermiştir. Martin Jänicke, Udo Simonis gibi araştırmacılar bu süreçte, ekolojik modernleşme için temel sorun alanının makro-ekonomik yeniden yapılanma olduğunu belirtmişlerdir. Ekolojik modernleşmenin gerçekleşmesini sağlayacak bu yapısal değişimin ise endüstri sektörü ve hizmetlerde (Kayır, 2005, s. 70) olması gerekmektedir.

Ekolojik Modernleşme Kuramı’nın en önemli temsilcisi Huber’e göre ekolojide temel sorun modernleşmeyle değil üretim ve tüketim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasıyla ilgilidir. Bu süreçte devletin rolü azaltılmalı, liderlik ekonomik aktörlere ve girişimcilere verilmelidir. Devlet müdahalesi uzun vadede dönüşüm sürecini sektöre uğratabilir. Bu nedenle teknolojinin gelişimi ile uzun vadede ortaya çıkan çevre sorunları, yine modernleşmenin ve modern teknolojinin kullanılmasıyla (Bakır & Bahtiyar, 2013, s. 1362) çözümlenmelidir. Ancak Huber, bu süreçte devletin rolünü minimize etmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Eleştiriler, kapitalizmin varlığı ve ondan vazgeçilmeyeceği düşünceleri üzerine yoğunlaşmış, çevre sorunlarının çözümünün yalnızca kâr amaçlı ekonomik aktörlere ve girişimcilere bırakılması garipsenmiştir. Bu kapsamda bir başka alan uzmanı Mol da devletin müdahalesinin zorunlu olduğu iddiası ile Huber’i eleştirmiştir. Bu nedenle daha kapsamlı bir dönüşüm öngörmüş ve devleti bu dönüşümde önemli bir aktör olarak kabul etmiştir. Buna göre, dönüşüm hem devlette hem de devlet müdahalesi ile endüstri de olmalıdır (Mol, 1999, s.167-168). Radikal çevreciliği savunan Peter List ise dönüşümün sağlanması için insan davranış ve yaşam stillerinin değişmesi gerektiğini, hukukun ve devlet politikaların dönüştürülmesi ile desteklenmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bu dönüşüm bir bütün olarak politik, sosyal ve ekonomik dönüşümü de sağlayacaktır (Ayr. için bkz. List, 1993). Burada devletin

piyasalara müdahalesinden anlaşılması gereken “devletin endüstriden talep ettiği çevresel standartları yükseltmesi, bu yolla endüstriyi ekolojik yenilikçiliğe doğru yönlendirmesidir (Kurucu, 2016, s. 20). Devlet müdahalesi ile gerçekleşecek dönüşümde, kâr amaçlı hareket eden aktörler daha az kaynak kullanımına yönelecek ve çevreye daha az zarar veren teknolojiler geliştireceklerdir.

Huber'den sonra gelen birçok araştırmacı, onun öngördüğü dönüşümün gerçekleşmesi için ekonomilerin de dönüşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu sürecin, enerji ve kaynak yoğun üretim faaliyetlerinden bilgi ve hizmet sektörüne geçişle mümkün olacağını belirtmişlerdir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş yapan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, ekolojik sorunların ortadan kaldırılması konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak, herhangi bir doğa koruma önlemi olmayan üretim altyapısının taşındığı ve dünyanın ucuz üretim merkezleri haline gelen Doğu Asya ülkelerinde ekolojik sorunlar hızla artmıştır. Bu durumun en güncel örneği, 1952’de Londra’da yaşanmış ölümcül sonuçlar doğuran hava kirliliğinin 2013 yılında Çin’in Pekin (Kurucu, 2016, s. 8) kentinde görülmesidir.

Ekolojik modernleşme kapsamında son olarak Maarten Hajer’a değinmek yerinde olacaktır. Hajer ekolojik sorunların radikal dönüşümlere gerek olmaksızın sosyal inşacılık anlayışı ile çözülebileceğini iddia etmektedir. Hajer ayrıca sosyal ve politik dinamiklerin ekolojik modernleşmede ne kadar etkin olduğunu da analiz etmiştir. Ona göre devamlılığını koruyan ve korumaya devam edecek olan kapitalist düzen, çevrenin korunmasını oluşturduğu düzenin bir parçası haline getirebilir (Hajer, 1995, s. 3-6). Sosyal inşacılık doğrultusunda ve dolayısıyla birçok farklı dinamikle kendini şekillendiren endüstri toplumu da kendi dönüşümünü sağlayarak üretim ve tüketim sürecini çevre dostu olarak tamamlayabilir.

Ekolojik Modernleşme Kuramı, modern toplumların çevre sorunlarının farkında olmalarına rağmen, devlet ve endüstrinin ekolojik sürdürülebilirliği önemseyerek daha fazla modernleşme ve gelişme ile çevre sorunlarını çözebileceğini savunur. Bu kuram, kapitalizm ve çevre arasında temel bir çatışma olmadığını iddia eder. Mevcut ekonomik kurumlar ve mekanizmalar ekolojik kriterlere göre düzeltilbilir ve dönüştürülebilir. Teknoloji ve bilimin çevre sorunlarını çözmeye ve önlemeye bir araç olarak yardımcı olabileceği düşünülür (Konak, 2010, s. 279). Bu yönüyle ekolojik modernizm, merkezi kurumların ekolojik krizleri nasıl çözebileceğine odaklanan bir teorik bakış açısını yansıtır. Bu bağlamda, çevresel sorunlar genellikle piyasa temelli araçlar, uygun yasal düzenlemeler ve gelişen teknoloji doğrultusunda incelenir. Örneğin, Avrupa Birliği’nde bu yaklaşım çeşitli sektörler arasında devlet girişimleriyle desteklenmiş olup, arazi kullanımı değişiklikleri, çevresel kaynakların kullanımı, vergi reformları ve yeşil teknoloji geliştirilmesi gibi alanlarda somut politikalarla ilişkilendirilmiştir (Şahin, 2022, s. 237-238). Burada kuramın önerdiği temel amaç, ekonomik büyümeyi sürdürürken çevresel bozulmanın artmasını önlemektir. Bu, ekonominin 'çevresel verimliliğini' artırarak

gerçekleştirilir. Bu yaklaşım, kirletici materyallerin temiz alternatiflerle değiştirilmesi (örneğin, fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kullanımı), malzemelerin daha verimli kullanımı (atık miktarını azaltma ve geri dönüşüm oranlarını artırma) ve daha az çevresel etkiye sahip üretim yöntemlerine geçiş gibi stratejileri içerir. Bu nedenle, ekolojik modernizm, üretim faaliyetlerinin enerji ve hammadde yoğunluğundan, hizmet ve bilgi yoğun faaliyetlere doğru makro düzeyde bir dönüşümü gerektirir (Kurucu, 2016, s. 11-12).

Ekolojik Modernleşme Kuramı ile pratik anlamda hedeflenen amaçlardan birisi de endüstriyel olarak gelişen dünyanın enerji ihtiyacının doğaya zarar vermeden karşılayabilmektir. Kuram çevreye verilen zararların durdurulmasının da yine teknolojik gelişmelerle mümkün olabileceği iddiasındadır. Başka bir ifade ile süreklilik arz eden üretim ve tüketim sürecindeki dengenin, doğa aleyhine bozulmadan pozitif paralellikle yürütülebileceği savunulmaktadır. Günümüzde dünyadaki nüfus artışı hem tüketim hem de üretim sürecine akıl almaz bir hız katmıştır. Teknoloji ve üretim süreci bu hızı takip edebilecek boyutta gelişse de üretim için gerekli olan fosil enerji kaynakları hem hızla tükenmekte hem de doğaya geri dönüşü olmayan zararlar vermektedir. Uzun yıllar boyunca oluşan fosil enerji kaynakları (kömür, petrol, doğal gaz) hızlı bir şekilde enerjiye dönüşmesi nedeniyle aşırı kullanılmış, ancak doğaya verdikleri zarar nedeniyle ekolojik modernleşmenin de 'dönüşüm hedefi' haline gelmişlerdir.

Hızlı bir şekilde enerjiye dönüşen fosil kaynakların kullanımı uzun vadede asit yağmurları, küresel ısınma, hava kirliliği vb. olumsuzluklara sebep olmaya başlamıştır. Bu nedenle ekolojik modernleşme ile çevre dostu alternatif enerji üretim yöntemlerine yönelim başlamıştır. Bu kapsamda yenilenebilir enerji uygulamaları, ekolojik modernleşmenin pratik uygulamalarının önemli bir parçası olmuştur. Yenilenebilir enerji kaynakları olan; rüzgâr, akarsu, güneş, jeotermal, biyolojik kaynaklar, dalga ve deniz akıntıları ile çevreye zarar vermeyen ve süreklilik arz eden enerji üretimine hız verilmiştir. Bu kaynaklardan enerji üretimi elbette yeni bir olgu değildir. Örneğin su değirmenlerinde enerji üretimi 11. yüzyıla kadar gitmektedir (Kurucu, 2015, s. 3). Yine eski tarihlerden itibaren rüzgâr pervaneleri ile de enerji üretimi yapılmıştır.

Günümüzün teknolojik gelişmeleri sayesinde bu enerji kaynaklarından daha fazla enerji üretimi yapılabilmektedir. Ancak bunlardan elde edilen enerji miktarı, fosil yakıttan elde edilen enerji miktarının oldukça altında kalmaktadır. Bu nedenle henüz gelişmekte olan ya da olan gelişmemiş ülkelerde ekolojik modernleşme kuramının içselleştirilmesi henüz gerçekleşmemiştir. Zira Batı Avrupa ve Kuzey Amerika devletleri, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi çok öncesinden tamamlamış ve ekolojik modernleşme konusunda oldukça ilerleme kaydetmişlerdir. Ancak bu sürecin gerisinde kalan diğer ülkeler yaşadıkları ekonomik krizler ve çıkmazlar nedeniyle çevre sorunları ile ilgilenme lüksüne henüz sahip olamamışlardır. Öyle ki 1950'lerde Avrupa'da görülen hava kirliliği,

günümüzde Uzakdoğu ülkelerinde görülmektedir. Modernizme geçişi sağlayanlar ne yazık ki kirli üretimlerini bu ülkelere yönlendirmişlerdir (Kurucu, 2015, s. 3).

Bu dönemdeki ekolojik dönüşüm sürecinde, 1970'ler ve 1980'lerdeki toplumsal hareketlerin konumu, rolü ve ideolojisi önemli ölçüde değişmiştir. Ekolojik Modernleşme Kuramı bu değişimi yansıtan bir çerçeve sunar. Kuram, sanayinin çevreyle daha uyumlu hale gelmesi için aşamalı iyileştirme ve radikal yenilik adımları önermektedir. Aşamalı iyileştirme; malzeme, enerji, taşıma, yüzey yoğunluğu gibi farklı boyutları iyileştirmeyi öngörür. Radikal yenilik ise temiz teknolojilere doğru bir dönüşümü ifade eder (Şahin, 2022, s. 244).

Söz konusu ekolojik dönüşüm süreçlerinin 1970'ler ve 1980'lerde güçlü bir etki bırakmasının ardından toplumsal hareketlerin ideolojik arka planı, konuları ve rollerinin büyük oranda değişmeye başladığı görülmektedir. Bu kapsamda Ekolojik Modernleşme Kuramı; aşamalı iyileştirme (daha temiz teknoloji) veya radikal yenilik (temiz teknoloji) adımlarını önermektedir. Burada iyileştirme süreci; malzeme kullanım sıklığı (verimli malzeme kullanımı), enerji kullanım sıklığı (kullanılan enerjinin verimliliği), taşıma faaliyetlerinin sıklığı (lojistik araçların verimliliği), kullanılan alanın genişliği (verimli alan kullanımı) veya riskli unsurların sıklığı (kimyasal ürün ve maddeler) gibi farklı boyutları etkilemektedir. Kuramın öncülleri, etkili yasal düzenlemelerin gerekliliğine dikkat çekmeye çalışmışlardır. Ayrıca çok katmanlı bir yapı olan çevre yönetişimi bağlamında kirleticiler için artan iş risklerini temel itici güçler olarak görmüş, çevresel hedeflere; piyasa araçları, yasal düzenlemeler, teşvikler ve anlaşmalar sayesinde ulaşılabileceğini iddia etmişlerdir (Şahin, 2022, s. 244). Bu şekilde ekolojik dönüşüm sürecinin rasyonel beklentiler doğrultusunda gerçekleşeceğini öngörmüşlerdir.

2.3. Ekolojik Modernleşme, Küresel Aktörler ve Türkiye

Daha önce de belirtildiği gibi, Ekolojik Modernleşme Kuramı temel olarak Batı Avrupa ülkelerinde doğmuş ve gelişmiştir. Bu nedenle toplumsal dönüşüm de bu ülkeler arasında yaygınlaşmış ve devlet politikası haline gelmiştir. Zira kuram, ekolojik modernleşmenin gelir düzeyi yüksek olan ülkelerdeki potansiyel faydaları üzerinde durmuştur. Ancak modernleşme kuramı gelişmiş olan Avrupa ülkelerinde yarattığı etkiyi, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere oluşturamamıştır.

Kuramın gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere aynı hızla kabul görmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Öyle ki düşük ve orta gelirli ülkeler ağır sanayileşme nedeniyle kirliliğin yeni merkezi haline gelmişlerdir (Milanez & Bührs, 2008, s. 785). Bu nedenle özellikle refah düzeyi düşük toplumlarda, üretim sürecinde odak noktası ürünün maliyeti olacaktır. Başka bir ifade ile ekoloji ve gelişen teknolojiyi üreticinin odak noktası yapmak oldukça güçtür. Bu nedenle temiz teknoloji uygulamaları bu tür toplumlarda öncelikli endişe kaynağı olamayacaktır. Ancak çevre sorunlarının sorumlusu kim olursa olsun, olumsuz sonuçları küresel etki yaratacaktır.

Ekolojik modernleşme sürecindeki ülkelerin karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri, modern ekolojinin önemini ortaya koymaktadır. Bu süreçte teknoloji ve bilimin rolünü yeniden değerlendirme, ekonomik aktörlerin önceliğini azaltma, ulus-devletin rolünde değişiklik yapma, sosyal hareketlerin güçlenmesi ve yeni ideolojiler geliştirme gibi eylemler öne çıkmaktadır. Ayrıca, biçimsiz kentsel yapıdan özgül ekosistemlere duyarlı eko-cemaatlerin geliştirilmesi, yenilenebilir enerji ve geri dönüşüm gibi insan odaklı eko teknolojilere yönelme gerekliliği vurgulanmaktadır. Tüketim odaklı ekonomik yapıların sürdürülemez olduğu ve çevre tahribatına yol açtığı belirtilerek, bu yönde önlemler alınmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir (Kayır, 2005, s. 172-173).

Çevrenin korunması bakımından önce kirlet-sonra önlem al uygulamaları birçok riski bünyesinde barındırmaktadır. Zira başta ABD ve Japonya olmak üzere gelişmiş ülkelerin ekolojik modernleşme sürecindeki tutumları da bu yöndeki uygulamaların sonuçsuz kalabileceğini göstermektedir (Kılıç, 2006, s. 118). Ekolojik modernleşmenin bu olumsuzluğun tersi yönde içselleştirilebilmesi için ekonomik gelişmişlik düzeyinin de yüksek olması gerektiği açıktır. Günümüzde birçok Avrupa devleti ve küresel aktör olarak Avrupa Birliği, bu uygulamaları Birlik ve devlet politikası haline getirmişlerdir. Bu durum ekolojik modernleşme uygulamalarının devlet politikalarına entegre edilmeden başarıya ulaşamayacağı tezini doğrulamaktadır. Avrupa Birliği bu anlamda bazı standartlar ve ortak politikalar oluşturma çabasıdadır.

Avrupa Birliği'nin çevre konusundaki duyarlılığı da dünya ile paralel şekilde başlamıştır. Zira çevresel sorunların Avrupa Birliği politikalarının bir parçası haline gelmesi de 1970'lerin başıdır. Birliğin faaliyet raporları arasına, Çevre Eylem Faaliyet Programları da eklenmiştir (Ayr. için bkz. Aydın & Çamur, 2017, s. 21-44). Bu programlar uzun vadede Birliğin çevre politikalarını geliştirmiş ve AB kurucu antlaşmalarında yerini almalarını sağlamışlardır (Ökmen, 2006, s. 325).

3-14 Haziran 1992 tarihlerinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (Rio Dünya Zirvesi), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) imzalanmıştır. Bu sözleşmenin temel amacı, atmosferdeki sera gazı birikimlerini insan kaynaklı iklim değişikliği etkilerini minimize edecek düzeyde azaltmaktır. Ancak, bu amaca ulaşılırken doğal ekosistemlerin iklim değişikliğine uyumlu hale getirilmesi, gıda üretim sürecinin zarar görmemesi ve ekonomik gelişmenin devamlılığının sağlanması da amaçlanmaktadır (Şahin & Avcıoğlu, 2016, s. 158).

Bu süreçte ekolojik modernleşmeyle paralel şekilde çevre sorunları ile ilgili olarak büyük önem arz eden Kyoto Protokolü de BM yanında diğer bir küresel aktör olan Avrupa Birliği tarafından 1997 yılında imzalanmıştır. 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe giren protokolle ilgili ön plana çıkan husus sera gazı emisyonlarını minimuma indirmek olmuştur (Ayr. için bkz. Viguier vd., 2003, s. 459-481).

Kyoto Protokolü, 1990 yılındaki sera gazı emisyon seviyelerine geri dönülmesini hedeflemiştir. Ancak protokol, 1997 yılında imzalanmasına rağmen, uygulamaya geçişi ve yürürlüğe girmesi zaman almıştır. Protokol tarafından belirlenen taahhütler çerçevesinde, katılımcı ülkelerin 1990 seviyelerine dönmesi ve bu seviyelerde emisyonları kontrol altına almaları için bir hazırlık süreci öngörülmüştür. Bu süreç, imzalayan ülkelerin protokole tam olarak uyum sağlaması için gerekli zamanı tanımıştır (Şahin & Avcıoğlu, 2016, s. 158).

Kyoto Protokolü, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu protokol, sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında karbondioksit ve diğer sera gazlarının azaltılmasını hedeflemiştir. Protokol, sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını belirli bir hedefe indirmelerini öngörmüş ve bunun gerçekleşmemesi durumunda karbon ticareti gibi mekanizmalarla emisyon haklarını takas etmelerini kabul ettirmiştir. Ayrıca karbon kaynaklarının ve yutaklarının korunmasını yasal bağlayıcı hale getirerek, uluslararası düzeyde önemli bir adım atmıştır (Üreden & Özden, 2018, s. 99).

Ekolojik modernleşme sürecinde, 2015'te kabul edilen Paris Anlaşması ile 2020'den sonra devletlere getirilen yükümlülüklerin kapsamı belirlenmiştir. Bu anlaşma, önceki uluslararası çabalar olan BMİDÇS ve Kyoto Protokolü'nden farklı bir yaklaşım benimsemektedir. Paris Anlaşması, küresel iklim değişikliği ile mücadelede daha kapsayıcı ve esnek bir çerçeve sunar. Anlaşmanın en önemli özelliği, küresel sera gazı emisyonlarını azaltarak küresel sıcaklık artışını endüstriyelleşme öncesi dönemden önceki seviyelere kıyasla 2 °C ile sınırlamak için çaba gösterilmesidir. Hatta daha iyi bir senaryoda, bu artışın 1,5 °C ile sınırlı tutulması hedeflenmektedir. Bu hedeflere ulaşabilmek için her bir ülke kendi ulusal belirlediği katkıları sunmakta ve düzenli olarak revize etmektedir. Anlaşma, 5 Ekim 2016 itibarıyla küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 ülkenin anlaşmayı onaylaması koşuluyla, 4 Kasım 2016 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu, anlaşmanın küresel olarak bağlayıcı hale gelmesi önemli bir eşik olarak kabul edilmektedir (Alagöz vd., 2022, s. 162). Ancak anlaşmanın sadece yükümlülüklerin yerine getirilmesi sürecinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımına yer verip ve bu ayrımın neye göre belirleneceğini açıklamaması (Haksevenler vd., 2020, s. 320) ciddi belirsizliklere yol açmıştır.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler kapsamında ekolojik sorunların çözümüne yönelik en somut adımların Avrupa Birliği bünyesinde olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği, ekolojik modernleşme politikaları doğrultusunda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını arttırmayı başarmıştır. Çevre dostu yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin olan Türkiye'de ise durum tam ters şekilde ivme göstermiştir. Türkiye'deki enerji ihtiyacı, hızlı nüfus artışı ve büyüme nedeniyle yetersiz kalmıştır. Bu nedenle Türkiye'de, yenilenebilir enerji kaynakları yerine, fosil enerji kaynaklarının kullanımı artmıştır (Kurucu, 2015, s. 111). Bunun da ötesinde, Türkiye'nin sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarının da işlevsel

kullanıldığı söylenemez. Türkiye’yi enerji bakımından dışa bağımlı kabul edilecek boyutta enerjiyi dışarıdan ithal etmektedir (Yanar & Kerimoğlu, 2011, s. 173).

Türkiye, Paris Anlaşması’nı 22 Nisan 2016’da New York’ta düzenlenen yüksek düzeyli imza töreninde 175 ülkenin temsilcisiyle birlikte imzaladı. Anlaşma, Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olarak imzaladığına vurgu yaparak, 7 Ekim 2021’de Cumhurbaşkanlığı Kararı ile onaylandı ve iç hukuk onay süreci tamamlandı. Türkiye, 2021-2030 dönemi için sera gazı salımlarını ilk olarak %21 azaltma taahhüdünde bulundu. Ancak 2022 Bakanlar Oturumu’nda bu hedef %41’e yükseltildi (Alagöz vd., 2022, s. 162).

Ayrıca Türkiye’nin 2053 yılı için net sıfır emisyon hedefi de Cumhurbaşkanlığınca ilan edilmiştir (MFA, 2024). Bu hedef enerji, sanayi, ulaşım, binalar ve kentsel dönüşüm, tarım, atık yönetimi ve ormancılık gibi alanlarda planlar ve politikalar geliştirerek gerçekleştirilecektir. Paris Anlaşması, bu süreçte devletlerin yanı sıra yerel yönetimlerin de sürece dahil edilmesini öngörmektedir (Haksevenler vd., 2020, s. 320). Türkiye’nin de bu stratejiyle uyumlu bir şekilde hedeflere ulaşabilmek için yönetim temelli bir model oluşturması gerekmektedir.

Türkiye, Paris Anlaşması’na imza atarak çevresel tahribatı azaltacak bir ekonomik model oluşturma fırsatı yakalamıştır. Bu bağlamda, fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, enerji ithalatına bağımlı olan Türkiye’nin dış ticaret açığını azaltacaktır. Bu şekilde, yenilenebilir enerji, atık yönetimi ve akıllı şehirler gibi alanlarda geniş kapsamlı devlet politikalarının uygulanması da mümkün olacaktır (Şentürk vd., 2023, s. 17).

Ancak bu iyimser tabloya rağmen Türkiye’nin ekolojik modernleşme sürecinde uyguladığı politikalar çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Ülkede enerji açığını önlemek için nükleer santral yapmak, kömür santrallerinin sayısını ve kapasitelerini artırmak ve de hidroelektrik santralleri ile enerji üretimini artırmak gibi yöntemler uygulanmaktadır. Bu üç yöntemin de ekolojik modernleşme kuramı ile veya AB politikaları ile uyumlu olduğunu söylemek güçtür (Kurucu, 2015, s. 113). Her ne kadar nükleer santraller enerji üretiminde fosil yakıtlara alternatif olarak görülse de Fukushima Daiinchi nükleer patlaması nedeniyle, nükleer santrallere şüphe ile yaklaşmaya başlanmıştır (İşeri & Özen, 2012, s. 162). Türkiye’de kömürün fuel-oil ve doğalgaza kıyasla daha fazla ve ucuz olması nedeniyle enerji üretiminde yoğun olarak kömür termik santralleri kullanılmaktadır (Alioğlu, 2010, s. 9). Ancak ifade etmek gerekir ki, bu santrallerden çıkan gaz ve küller hem bulunduğu çevreye ciddi zarar vermekte hem de asit yağmurlarına sebep olmaktadır (Kurucu, 2015, s. 113). Bunun yanında akarsular bakımından zengin olan Türkiye’de barajlarda toplanan suya yükseklik kazandırılmak suretiyle hidroelektrik santralleri (HES), elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaktadır. Ancak Türkiye’de çok büyük ölçekli kurulan HES’ler de çevrede ciddi tahribatlara yol açmaktadır.

Bu süreçte Türkiye’de uluslararası taahhütler kapsamında yasal düzenlemeler de yapılmaktadır. 2005 tarihli, 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kanununa ekoloji ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik önemli düzenlemeler içermektedir. Ancak kanunun hidroelektrik santralinin yenilenebilir enerji kaynağı kabul edilebilmesi için kurulu güç kapasitesi bakımından herhangi bir sınırlama getirmemesi, AB mevzuatı ile ters düşülmesine yol açmaktadır. Ülkede daha fazla enerji üretimi için büyük ölçekli santraller yapılarak çok fazla tarımsal su tutulmakta, bu nedenle de tarım yapanlar mağdur olmaktadır. AB uygulamaları da büyük ölçekli hidroelektrik santralleri yenilenebilir enerji kaynağı kabul etmemektedir (Kurucu, 2015, s. 45).

Türkiye’de, ekolojik modernleşme çerçevesinde yasal düzenlemeler doğrultusunda planlar oluşturulmakta ve tavsiye kararları alınmaktadır. Son İklim Şurası’nda, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından 2053 yılında net sıfır karbon hedefine ulaşılması için 217 yeni tavsiye kararı kabul edilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda, karbon yoğun enerji sektörüne önemli sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumluluklar çerçevesinde, tüm kurumların insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zararın birim karbondioksit veya karbon cinsinden ölçülen miktarı olan karbon ayak izini hesaplaması ve azaltması istenmektedir (Alagöz vd., 2022, s. 162). Bu konuyla ilgili daha detaylı açıklamalar çalışmanın dördüncü kısmında yapılacaktır.

3. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Gelişmiş ülkelerin ekolojik sorunları, çoğu zaman zararlarıyla birlikte az gelişmiş ülkelere devredilse de dünyada artık ekolojik sorunlar gelişmişlik ve az gelişmişlik ayrımıyla tam olarak açıklanamayacak düzeydedir. Bu sorunların temel kaynağı, doğal dengeyi ciddi şekilde bozan ve hatta ihmal eden gelişmiş ülke politikalarıdır. Küresel ölçekte en belirgin olanı ise iklim değişikliğidir (Çobanoğlu, 2014, s. 112). Günümüzde atmosferdeki sıcaklık artışı hızla devam etmektedir. Özellikle karbonmonoksit gibi sera gazları, atmosferin doğal ısınısını düzenleme işlevini etkileyerek artan bir sorun haline gelmiştir. İnsan faaliyetlerinin artmasıyla birlikte, karbondioksit, metan ve diazot oksit gibi sera gazlarının salınımı da küresel sıcaklıkların yükselmesine sebep olmaktadır (Ören & Kocabaş, 2023, s. 363). Ayrıca, fosil yakıtların yaygın kullanımı atmosferdeki karbonmonoksit seviyelerini artırarak küresel ısınmaya neden olmaktadır (Çobanoğlu, 2014, s. 112).

Küresel ısınma, Sanayi Devrimi’nden bu yana dünya yüzeyindeki sıcaklıkların giderek arttığını göstermektedir. Fosil yakıtların yanması sonucu ortaya çıkan sera gazları, dünya çapında bir ısınma etkisi yaratmıştır. Bu artışın büyük bir kısmı insan etkinliklerinden kaynaklanmaktadır. Karbondioksit, metan, azot oksit gibi sera gazlarının atmosferde birikmesi, atmosferin kimyasal bileşimini değiştirmiştir (Kaypak, 2013, s. 155).

Yunanca’da klima, Latince’de ise klimatis olarak bilinen iklim kavramı, belirli bir zaman diliminde ve istatistiksel verilere dayanarak ortaya konan ortalama hava

durumunu ifade eder. İklim değişikliği ise yerel ve küresel düzeyde, uzun süreli ve yavaş gelişen değişikliklerle karakterize edilen bir fenomendir, sebepleri ne olursa olsun. Bu değişiklikler, tarih öncesinden bu yana doğal süreçlerin bir parçası olmasına rağmen, insan faaliyetlerinin etkisiyle artan bir öneme sahiptir. İklim değişikliği terimi, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde, insan etkilerini de içerecek şekilde tanımlanmıştır; bu, doğal iklim değişikliklerine ek olarak, insan kaynaklı atmosferik bileşim değişiklikleri sonucunda meydana gelen iklim değişikliklerini içerir. Küresel ısınma eğilimine rağmen, iklim değişikliği ayrıca enerji dengesizliklerinin bir sonucu olarak yeryüzünde artan ısının yanı sıra yağış rejimlerinde ve miktarlarında değişiklikler, deniz seviyesinde yükselmeler, buzulların erimesi, sel veya kuraklık gibi olayları da içerir (Şengün & Kalağan, 2022, s. 130).

İklim değişikliğinin en önemli nedeni olan sera etkisi, dünyanın yüzeyinden yayılan uzun dalga radyasyonunun bir kısmının atmosferde bulunan sera gazları tarafından emilip tekrar yeryüzüne doğru yansmasıdır. Normalde bu radyasyonun bir kısmı uzaya gitmesi gerekirken sera gazları bu süreci engelleyerek daha fazla radyasyonun atmosferde kalmasına yol açar. Bu durum, küresel ısınmanın başlıca nedenlerinden biridir. Su buharı, karbondioksit, metan, diazot monoksit ve ozon gibi doğal ve insan kaynaklı sera gazları, bu etkide önemli rol oynar. İnsan faaliyetleri, fosil yakıtların kullanımıyla atmosfere ek sera gazı salımını artırarak küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin olmasına yol açar (Ekici, 2019, s. 116).

İnsanoğlu teknolojinin doğaya olan etkilerini geç fark etmiştir. Örneğin, endüstriyel devrimin başlangıcında buharlı makinelerin kullanımıyla atmosfere salınan kirleticilerin uzun vadeli etkileri düşünülmemiştir. Ancak zamanla, bu kirleticilerin sera etkisi yaratarak dünyanın iklim dengesini bozduğu anlaşılmıştır. 1959'da Hawaii'de başlayan emisyon ölçümleriyle atmosferdeki karbondioksit seviyelerinin arttığı ve bunun iklim üzerindeki etkilerinin giderek arttığı fark edilmiştir. Ayrıca, metan ve azot türevi gazların da atmosfer için ciddi zararlar doğurabileceği sonradan anlaşılmıştır (Kılıç, 2006, s. 119).

Aslında dünyada hacim olarak en fazla yer kaplayan gazlar; nitrojen (%78,09), oksijen (%20,95) ve argon'dur (%0,93). Ancak atmosferde karbondioksit, metan gazı, karbon monoksit, nitrojen oksit, kloroflorokarbonlar ve ozon gazları %0,5-4 gibi küçük miktarlarda bulunmalarına rağmen sera gazları olarak iklimi olumsuz etkilemektedir. Canlı hayatı için çok gerekli olan sera gazları, dünya yüzeyinde su buharı halinde bulunur ve ekosistemin doğal yapısına dahil olarak biyosfer sıcaklığını dengeler. Dünya genelinde sıcak dönemlerde yüksek sera gazı oranları, soğuk dönemlerde ise düşük sera gazı oranları gözlemlenmektedir. Sera gazı etkisindeki en büyük etken atmosferdeki su buharıdır. Günümüzde sera gazlarındaki artışa bağlı olarak dünya sıcaklığındaki artışlar, atmosferin daha fazla su buharı tutmasına neden olmaktadır. Zira sıcak hava soğuk havadan daha fazla su buharı depolayabilmektedir. Artan su buharının önümüzdeki yıllarda hava

sıcaklığını yükseltmesi kaçınılmaz bir sonudur (Özsoy & Dinç, 2016, s. 37). Bu durum da küresel ısınma ve iklim değişikliğinde başat rol oynamaktadır.

4. Çevresel Ayak İzleri

Günümüzde bazı ülkeler sahip oldukları doğal kaynakların miktarından daha fazlasını kullandıklarından dolayı bu kaynaklar bakımından çevresel ayak izlerine yol açan ekolojik açık oluşmaktadır. Tüketimle biyolojik kapasiteyi dengelemek için bu ayak izleri üzerinden ekolojik açığın ölçülmesi ve derecelendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi doğanın dengesini bozan nedenlerin herhangi bir ekolojik sorunu ortaya çıkarması uzun bir sürede gerçekleşmektedir. Ayrıca doğal kaynakların maden, dağ ve orman gibi uzak mesafelerde bulunan alanlardan getirilmesi de ayak izlerinin daha da büyümesine yol açmaktadır. Burada doğal kaynakların oldukça sınırlı olduğu ve sınırların kapsadığı alanın da giderek daralmakta (Kaypak, 2013, s. 157) olduğu unutulmamalıdır.

Dünya üzerinde yaşayan insan sayısının her geçen gün artması ve bu artışa bağlı tüketim miktarının artması doğal kaynak kullanımını bir sorun haline getirmektedir. Dünyanın sahip olduğu biyolojik kapasite (arz) ile ekolojik ayak izinin (talep) ölçülmesiyle belirlenen “Yaşayan Gezegen Endeksi”ne göre; son 40 yılda insanoğlunun doğal kaynak ihtiyacının iki katına çıktığı, biyolojik çeşitliliğin ise küresel bazda %30 azaldığı; bu durumun sonucunda da insan hayatının devam edebilmesi için 2030 yılında 2 gezegene, 2050 yılında 2,8 gezegene ihtiyaç duyulacağı rapor edilmiştir. Dolayısıyla gündeme daha sık gelmeye başlayan ayak izi kavramı toplumların ve bireylerin artan tüketim alışkanlıklarına dayalı günlük hayat rutinlerinin neden olduğu ekolojik etkileri anlayabilmeleri açısından dikkat çekmektedir (Mercan, 2022, s. 149). Kavram, son yıllarda çevresel kalitenin belirlenmesinde önemli bir araç olarak (Kapçak, 2023, s. 38) dikkat çekmekte ve önem kazanmaktadır. Literatürde ayak izi ailesi, çeşitli boyutlarda değerlendirilen ve sürdürülebilirliği ölçmeye yarayan bir kavramdır. Bu kavram altında beşli bir sınıflandırma bulunmaktadır (Tosunoğlu, 2014, s. 140):

-Çevresel Ayak İzleri: Doğal kaynak kullanımı ve çevresel etkileri değerlendiren ayak izleridir. Örnek olarak karbon ayak izi, su ayak izi, enerji ayak izi, emisyon ayak izi, nitrojen ayak izi, biyo çeşitlilik ayak izi gibi.

-Sosyal Ayak İzleri: İnsanların yaşam kalitesini ve sosyal şartlarını değerlendiren ayak izleridir. İnsan hakları ayak izi, yolsuzluk ayak izi, yoksulluk ayak izi, iş ayak izi, çalışma ortamı ayak izi, sağlık ayak izi gibi ölçümler bu gruba dahildir.

-Ekonomik Ayak İzleri: Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği üzerindeki etkileri ölçen ayak izleridir. Finansal ayak izi ve ekonomik adaletsizlik ayak izi gibi örnekler verilebilir.

-Kombine Çevre, Sosyal ve/veya Ekonomik Ayak İzleri: Bu grup, birden fazla boyutun kombinasyonunu içerir ve sürdürülebilirliği bütüncül değerlendirir.

-Kompozit Ayak İzleri: Çevresel/ekonomik boyutların bir arada değerlendirilmesi gibi farklı ayak izlerinin bir araya getirilerek oluşturulan karma ölçümlerdir.

Çalışmanın bu kısmında çevresel ayak izleri arasında en yaygın olan ekolojik ayak izi ve karbon ayak izi kavramları ayrıntılı incelenecektir.

4.1. Ekolojik Ayak İzi

1990'lı yılların başında British Columbia Üniversitesi'nden Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından ortaya atılan ekolojik ayak izi (Ekici, 2019, s. 118) ekolojik sürdürülebilirliği ölçen bir doğal kaynak muhasebe aracıdır. İnsanların doğaya olan talebini ölçer. Bu talebi ekolojik bir hesaplama sistemi aracılığıyla izler. İnsanların tüketimleri için kullandıkları biyolojik olarak üretken alanı, mevcut olan biyolojik olarak üretken alanla karşılaştırır (Meana & Yadav, 2019, s. 25). Kavram, literatürde mevcut teknoloji ve kaynak yönetimini kullanarak bir kişinin, topluluğun ya da etkinliğin tükettiği kaynakları üretmek ve ürettiği atıkları yok etmek için gereken biyolojik olarak verimli toprak ve su miktarı şeklinde tanımlanmaktadır (Özsoy, 2015, s. 201). Esasında bu kavram, birçok yayımcı ekonomi modeline göre biyofizik bilimi argümanlarına dayalı daha gerçekçi bir yaklaşım ile ekolojik ekonominin geliştirilebileceğine yönelik bir girişimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ekolojik ayak izi nihayetinde insanoğlunun doğal kaynaklara olan bağımlılığını ölçmektedir. Dolayısıyla ilk olarak küresel boyuttaki doğal kaynak arz ve talebinin ardından bölgesel, yerel ve bireysel bağımlılığının ölçülmesi için etkin bir sistem yaklaşımı sunmaktadır (Mızık & Avdan, 2020, s. 457). Doğal kaynakları sürekli bir biçimde kullanan ve kullandıkları kaynaklara dair atıkları da geri bırakan insanların daha ne kadar süre yaşamlarını idare edebileceğini ortaya koyar. Bu süre zarfında insanoğlunun artan kaynak taleplerine dünyanın ne kadar dayanabileceğini de ölçmeye çalışan ekolojik ayak izi; mevcut doğal kaynakların miktarını ve doğanın sürekli tahrip edilmesini önleyebilecek sürdürülebilir önlemleri de öngörmektedir (Kaypak, 2013, s. 155).

Ekolojik ayak izi insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır bu nedenle biyolojik kapasiteden farklıdır. Biyolojik kapasitesi herhangi bir coğrafi bölgenin sahip olduğu yenilebilir doğal kaynakları üretmedeki güç ve yeteneklerinin ölçülmesi ile hesaplanmaktadır. Bir bölgenin biyolojik kapasitesini belirleyen unsurlar; sahip olduğu tarım ve endüstriyel arazinin büyüklüğü, otlak ve hayvansal alan genişliği, orman bölgesinin yüzölçümü, balık ve balık ürünlerinin üretim sahaları olarak sıralanır. Ek olarak bu alanın ya da suyun ne kadar üretken olduğu da biyolojik kapasite için oldukça önemli bir husustur. Literatürde biyolojik kapasite ile ekolojik ayak izi kavramları için ortak bir ölçü birimi olan küresel hektar (kha) kullanılmaktadır. Bu kavram dünya genelindeki geniş çaplı çevresel analizlerde ekosistemlerin sahip oldukları doğal veya tarım

alanlarının belirlenmesi için kullanılır. Küresel hektar ölçü birimi ile yapılan kaynak kullanımı (ekolojik ayak izi) ve kullanılabilir kaynak (biyolojik kapasite) miktarlarının değerlendirilmesi ile toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik bilinci oluşturulabilmektedir (Özsoy, 2015, s. 201). Bir ülkede ekolojik ayak izi biyo kapasiteden fazla ise, o ülke ekolojik rezerve sahip olarak “çevresel kreditor” konumuna gelmektedir. Ekolojik ayak izi biyo kapasiteden az ise ekolojik rezerv açığı ortaya çıkmakta ve bu sefer söz konusu ülke “ekolojik borçlu” olmaktadır (Mazlum, 2023, s. 124).

Ekolojik ayak izinin hesaplanmasında kullanılan iki temel anlayış bulunmaktadır. İlki tüketilen doğal kaynaklar ile ortaya çıkan atıkların ölçülebilmesine dayanırken, ikincisi ihtiyaçlara yönelik doğal üretim ve atıkların imha edilmesi için gereken biyolojik üretken alanın belirlenmesine dayanmaktadır (Kaypak, 2013, s. 156). Her iki anlayışın da kullanıldığı ekolojik ayak izi hesaplamalarında, toplumların ya da bireylerin üretim ve tüketim süreçlerinde ne kadar biyolojik üretken alana ihtiyaç duydukları belirlenmektedir (Özsoy & Dinç, 2016, s. 41). Ekolojik ayak izi hesaplanırken, gıda, ulaşım, barınma, tüketim malları ve hizmetleri olarak beş kategori dikkate alınmaktadır (Başoğlu, 2018, s. 464). Bu doğrultuda, ekolojik ayak izi ulusal ölçek hesaplama formülü şu şekilde ifade edilmektedir: Ekolojik Ayak İzi (kha)= Tüketim x Üretim Alanı x Nüfus (Kaypak, 2013, s. 155). Bu şekilde yapılan ekolojik ayak izi hesaplamalarıyla; bireylerin çevre üzerindeki etkileri, dünya üzerindeki tüketilen üretken biyolojik alanın hesaplanması, doğal kaynak tüketim atıklarının imhası için gerekli alanların genişliği, büyük miktarda biyolojik üretken alan kullanan ülkelerin, şehirlerin ve bireylerin belirlenmesi mümkün olmaktadır (Özsoy & Dinç, 2016, s. 41).

İnsanoğlu küresel ölçekte yapılan ve son 40 yılı kapsayan bir ölçüme göre ekolojik ayak izinin bir önceki yüzyıla göre iki katına çıktığı bir dünya ekosisteminde yaşamaktadır. 2024 yılı itibarıyla 8.1 milyar olan dünya nüfusu Birleşmiş Milletler’in tahminlerine göre 2050 yılında 9 milyarı aşacaktır. Böyle bir nüfusa ulaşan dünyanın ekolojik ayak izleri ise dünyanın 2050 yılında sahip olacağı biyolojik kapasitenin %80-%120 oranında aşılması anlamına gelmektedir. Türkiye’nin de içinde bulunduğu ve ekosistem ile biyolojik çeşitlilik açısından oldukça önemli bir coğrafi bölge olan Akdeniz Havzası’ndaki ekolojik limit aşımı 50 yıllık periyotta sekiz kat artmıştır. Bu nedenle ülkede ekolojik ayak izlerinin nasıl küçüleceği ile ilgili temel politikalar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Öncelikle, kaynakların daha özenli kullanılması ve yüksek ile düşük gelirli ülkeler arasındaki tüketim dengesizliğinin giderilmesi gerekmektedir. Sonrasında, mal ve hizmet üretimi için gerekli kaynakların yeterliliğinin artırılması, nüfusun kontrol altına alınması ve ekosistemlerle biyoçeşitliliğin korunması hayati öneme sahiptir. İnsanoğlunun ekolojik ayak izini azaltmak, biyolojik çeşitliliği artırmak ve doğal yaşam alanlarını korumak için karbon bazlı enerji kaynaklarını güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilebilir enerji kaynaklarına çevirerek enerji tüketimini azaltması gerekmektedir (Kaypak, 2013, s. 157).

Türkiye’de kişi başına düşen ekolojik ayak izi 2,7 (kha)’dır. Yaklaşık yarısını karbon ayak izinin oluşturduğu bu rakam dünya ortalamasının üzerindedir. Ayrıca ülkenin sahip olduğu yenilenebilir doğal kaynakların da iki katıdır (Kaypak, 2013, s. 157). Ülkede sera gazları oluşumunda tarımın etkisi yoğun olarak Nitroz Oksit ve metan gazlarında görülmektedir. Tarımsal faaliyetler atıkla birlikte Nitroz Oksit gazı salımında %79,4 ve metan salımında ise %46,5 etkili olmaktadır (Şahin & Avcıoğlu, 2016, s. 158). Türkiye’nin toplam ekolojik ayak izinde en büyük payı ise %46 gibi yüksek bir oranla karbon ayak izi almaktadır (Şentürk vd., 2023, s. 16-17). Türkiye’nin bugünkü büyüme biçiminin aynen devam ettiği gelecek senaryosuna göre ekolojik ayak izi sürekli büyüyecek ve biyolojik kapasite hızla azalacaktır. 2050’li yıllarda tüketimin ekolojik ayak izi’nin %63, üretimin ayak izinin ise %51 artacağı öngörülmektedir. Türkiye ekonomisi için büyük bir risk taşıyan bu durumun kontrolsüz bir şekilde devam etmesi halinde ekolojik açığa rağmen elde edilen ekonomik büyümenin neden olacağı ekolojik krizlerin aşılması zorlaşacak (Tosunoğlu, 2014, s. 147), sahip olunan ekosistem sürdürülemeyecek ve ülke olarak sık sık ekolojik krizlerle karşı karşıya kalınacaktır.

4.2. Karbon Ayak İzi

Son yıllarda kullanımı oldukça yaygınlaşan karbon ayak izi kavramı, iklim performansının bir göstergesi olarak büyük sera gazı emisyon kaynaklarını belirlemeye yardımcı olma ve bir kurum için gerekli emisyon azaltımını ölçmek için bir araç olma özellikleriyle (Chopra vd., 2020, s. 162) ekolojik modernleşme sürecinde hayli önem kazanmıştır.

Karbon ayak izi, çevresel etkilerden biri olarak, genellikle bir işlem veya ürünün tüm yaşam döngüsü boyunca saldıgı karbondioksit ve diğer sera gazlarının miktarını ifade eden bir ölçüttür. Sera gazlarının karbondioksit benzeri olarak değerlendirilmesi ve karbondioksitin sera gazları arasında yaklaşık %82 gibi yüksek bir orana sahip olması nedeniyle (Şengün & Kalağan, 2022, s. 131), bu oran literatürde karbon ayak izi olarak adlandırılmaktadır. Bu oran küresel ısınma ve iklim değişikliğine sebep olan sera gazlarının etkisini temsil eden Küresel Isınma Potansiyeli gibi indikatörler kullanılarak belirlenmektedir. İnsan nüfusunun artmasıyla birlikte tüketim miktarı da artmıştır. Tüketim miktarının artmasına bağlı olarak üretim miktarı artmış ve bu sürecin doğrudan veya dolaylı sonucu olarak ortaya çıkan sera gazı emisyonları bu şekilde ölçülmüştür (Mızık & Avdan, 2020, s. 462). Bu kapsama, okyanuslar tarafından tutulan karbondioksit emisyonlarının yanında, fosil yakıt tüketiminden, arazi kullanımı değişikliklerinden ve kimyasal süreçlerden kaynaklanan emisyonların tutulması için gerekli olan orman alanları da (Tosunoğlu, 2014, s. 140) dahil edilmiştir.

Günümüzde artan endüstrileşme sebebi ile karbondioksit gazı düzeyi oldukça yükselmiştir. Oldukça eski tarihler itibariyle insanoğlu kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosilleşmiş kaynakları enerji üretiminde kullanmışlardır. Fosil yakıtların yanması sonucu açığa çıkan gazlar, oksijenle birleşerek karbondioksit gazını

oluşturur ve atmosfere karışır. Günümüzde, insan faaliyetlerinden kaynaklanan karbondioksit salınımının %80'i ulaşım ve sanayi sektörlerinden gelmektedir. Geriye kalan %20'lik bölüm ise ağırlıklı olarak ormanlık alanların yok edilmesi ve bitkisel veya hayvansal atıklardan elde edilen yakıtların kullanılmasıyla oluşmaktadır (Özsoy & Dinç, 2016, s. 37). Başta karbondioksit olmak üzere metan, azot dioksit, karbonmonoksit ve diğer gazlar yeryüzüne nüfus eden güneş ışınlarının tekrar yerküreden atmosfere yansımalarını engellemektedir. Bu durum dünyanın tahmin edilenden çok daha fazla ısınmasına sebebiyet vermektedir. Sera etkisi olarak adlandırılan bu doğal süreç küresel ısınma ve iklim değişimine neden olmaktadır (Ören & Kocabaş, 2023, s. 363-364).

Karbon ayak izi, uygulamada kurumsal ve kişisel olarak iki ana kategoride incelenmektedir. Kurumların faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonları gösteren kurumsal karbon ayak izi üç ana bileşene ayrılır (Turan & Karaer, 2019, s. 18):

-Doğrudan karbon ayak izi (Kapsam 1): Kurumların faaliyetleri için kullandıkları fosil yakıtlar ve kurumun sahip olduğu araçların fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan emisyonları içerir.

-Dolaylı karbon ayak izi (Kapsam 2): Kurumların tükettiği elektrik enerjisinin ve başka bir kurumdan satın aldıkları buhar, soğutma veya sıcak suyun neden olduğu emisyonları kapsar.

-Diğer dolaylı karbon ayak izi (Kapsam 3): Kurumların kullandığı ürünlerin (örneğin hammaddelerden reklam broşürlerine kadar), taşıma faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonların, kiralık araçlarının yakıt tüketiminin ve çalışanlarının iş amaçlı kara, deniz ve hava ulaşımının neden olduğu tüm emisyonları içerir.

Kişisel karbon ayak izinde ise birincil ve ikincil sınıflandırılması yapılmaktadır. Birincil ayak izi, evsel enerji tüketimi ve ulaşım (örneğin, araba ve uçak) gibi fosil yakıtların yanmasından kaynaklanan doğrudan karbondioksit emisyonlarının ölçüsüdür. İkincil ayak izi ise kullandığımız ürünlerin tüm yaşam döngüsünü, bu ürünlerin üretiminden nihai olarak bozulmalarına kadar olan süreçte ortaya çıkan dolaylı karbondioksit emisyonlarının ölçüsüdür.

Karbon ayak izi hesaplamasında uluslararası alanda da çeşitli metodoloji ve standartlar kullanılmaktadır. Kyoto Protokolü kapsamında değerlendirilen altı ana sera gazının (CO₂, CH₄, N₂O, PFC, HFC, SF₆) standartlarının yanında uluslararası otoritelerin yayınladıkları metodolojiler, GHG Protokolü, ISO 14064, CDP, PAS 2050 gibi standartlar bulunmaktadır. Sera Gazı Protokolü (GHG), şirketler için dünyanın en yaygın kullanılan sera gazı muhasebe standartlarını sunmaktadır. Önerilen standartlar ve sunulan rehberlik, şirketlerin sera gazı emisyonlarını faaliyetlerinden ve değer zincirlerinden ölçmelerini, yönetmelerini ve rapor etmelerini sağlamaktadır (Ekici, 2019, s. 119).

Kyoto Protokolü ile uluslararası yükümlülük altında giren devletler başta olmak üzere, dünyanın yaşanabilir bir yer olarak kalması hususunda sorumlu olan tüm devletler, uluslararası örgütler, tüm özel ve kamu kurumları ve gerçek kişiler sera gazı salımını minimuma indirmek için karbon ayak izlerini hesaplamalı ve gerekli tüm önlemleri almalıdır. Kurumların karbon ayak izini hesaplaması, yalnızca yasal bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda müşteri veya vatandaş talepleri, yatırımcı beklentileri, pazarlama stratejileri, kurumsal imaj ve sosyal sorumluluk gibi gönüllülük esaslarına göre de gerçekleştirilmelidir. Bu şekilde sera gazı emisyonlarının azaltılması sağlanabilir (Üreden & Özden, 2018, s. 99). Aksi halde insanlık için ciddi ekolojik kriz yaklaşmaktadır.

5. Sonuç

Çalışmada genel olarak ele alındığı gibi Ekolojik Modernleşme Kuramı, başlangıçta Batı Avrupa ülkelerinin ekolojik krizleri nasıl ele aldıklarını sosyolojik açıdan inceleyen bir yaklaşımdır. Bu kuram, başlangıçta teknolojik yeniliklerin özellikle endüstriyel üretimdeki rolüne odaklanarak geliştirilmiştir. Ayrıca ulus-devlet düzeyinde bürokratik yapıları eleştiren bir tutum benimsenmiştir. Ancak zamanla, teorinin gelişimiyle birlikte teknolojik yeniliklere verilen önem azalmış ve ekolojik dönüşüm süreçlerinde devlet ve piyasa dinamiklerine daha dengeli bir perspektif kazandırılmıştır. Ekolojik modernizasyon ve endüstriyel üretim çalışmaları, tüketim süreçlerinin önemini vurgulayan bir şekilde tamamlanmıştır. Bu süreçler, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve çevresel etkilerin azaltılması gibi hedeflerle birlikte ilerlemiştir (Şahin, 2022, s. 254). Bugün bu entegre bakış açısının dünya geneline yaygınlaştırılması çabalarına tanık olunmaktadır.

İnsanlığın ihtiyaçları sürekli artarken, tüketim sınırları aşılmakta ve dünya ekosisteminin üretebileceğinden daha fazlası tüketilmektedir. Bu durumun yol açtığı ekolojik açık, son yıllarda hızla çoğalmaktadır. Aslında gelişen teknoloji, toplum olarak ihtiyaç duyulan enerjiyi çeşitli şekillerde sağlayabilmektedir. Yenilenebilir enerji uygulamaları bu bağlamda güzel örnekler sunar. Güneş enerjisinden ve rüzgârdan yararlanmayı sağlayan yeni teknolojik gelişmeler, ekolojik modernleşme kuramının öngörülleri doğrultusunda ekolojik açıkların kapatılmasına büyük katkı sağlayacaktır (Kurucu, 2016, s. 17).

Çalışmada söz konusu kapsamda ekolojik modernleşme kuramı üzerinde durularak öncelikle kuramın öncülleri ve argümanları tartışılmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği değerlendirilmiş ardından ekolojik modernleşme kuramının öngörülleri doğrultusunda, teknolojik gelişmeler eşliğinde ekolojik sorunlarla mücadelede başta ekoloji ve karbon olmak üzere çevresel ayak izleri incelenmiştir. Sonuç olarak dünya genelinde çevresel ayak izlerinin yoğun olarak tartışılmasının ve bu alanda tedbirler alınmaya başlanmasının, ekolojik modernleşme kurumlarının öngörülleri doğrultusunda anlaşılmıştır. Eğer bu denge kurulmazsa şu durum ile karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır (Kılıç, 2006, s. 118):

İnsanlık, doğal kaynakları tüketerek kendi varlığını tehlikeye atıyor çünkü bu kaynaklar benzersizdir ve yerine konulamazlar. Tüketim odaklı ekonomilerde, eksiklikleri gidermek için sürekli yeni kaynak arayışına girilir ve bu süreç doğal dengenin daha fazla zarar görmesine neden olur. Doğal kaynakların aşırı kullanımı ise doğal dengeyi koruyacak bir mekanizma oluşturulamamasına yol açar. Dünyada doğal kaynakların tüketilmesi ile birlikte, bu kaynaklara doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı olan canlı türleri de yok olmaya başlayacaktır.

Kaynakça

- Alagöz, İ., Coşkun, E., Babaoğlu, S., Kaykaç, R. ve Cidacı, A., (2022). EÜAŞ Merkez Kampüs 2021 Yılı Karbon Ayak İzinin Hesaplanması. *Çevre, İklim ve Sürdürülebilirlik*, 23(2), 161–166.
- Alioğlu, O. (2010). *Türkiye Ekonomisinde Termik Santrallerin Yeri: Marmara Bölgesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Aydın, A. H., & Çamur, Ö. (2017). Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 21-44.
- Bakır, H., & Bahtiyar, G. (2013). *Ekolojik Modernleşmeye Karşı Risk Toplumu*, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı. 6- 08 Mayıs 2013 Bursa ss.1355-1366. <https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/6752fb60-693-3822ce3bdfd5/ekolojik-modernlesmeye-karsi-risk-toplumu> (20.05.2024).
- Başoğlu, Y. (2018). Akademisyen ve İdari Personelin Ekolojik ve Karbon Ayak İzinin Belirlenmesi: Adıyaman Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Örneği. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6(3), 464 – 470.
- Buttel, F.H. (2000). Ecological modernization as social theory. *Geoforum*, 31(1), 57–65.
- Chopra, H. & Pooja, G. & Tuisem, S. & Pinkey, B.G. & Veena, G. & Pooja, B. (2020). Carbon footprint as climate change disclosure: Opportunities for performance improvement. *Vantage: Journal of Thematic Analysis*, 1(1), 161-166.
- Çelik, F. (2021). Organik Toplumdan Ekolojik Topluma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 221-235.
- Çobanoğlu, Y. (2014). Türkiye’de Ekolojik Hareketler: Yerelden Evrensel (Bergama, Muğla ve Tunceli Örnekleri). *Tunceli Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 105-127.

- Ekici, M. (2019). İklim Değişikliğine Direnç: Yerküre için Karbon Detoksu (Karbon Arınımı). *Dirençlilik Dergisi*, 3(2), 113-125.
- Foster, J. B. (2000). Capitalism's environmental crisis – Is technology the answer? *Monthly Review*, 52(7), 1–13.
- Gülcan, D.T. (2018). Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma. *Uluslararası İlişkiler*, 13(59), 49-63.
- Hajer, M. A. (1995). *The Politics of environmental discourse: Ecological modernization and the policy process*, New York: Oxford University Press.
- Huber, J. (2024). *Ecological modernization*. https://archive.org/details/joseph_huber_ecological-modernization/huber2000/ (25.06.2024).
- Haksevenler, H. G. & Onat, G.Ç., & Akpınar, B. & Bedel, T. (2020). Yerel Yönetimler İçin Karbon Ayak İzinin Belirlenmesi: Ümraniye Belediyesi Örneği. Artvin Çoruh Ün. Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6(2), 319-333.
- İşeri, E., & Özen, C. (2012). Türkiye’de Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(2), 161-180.
- Kapçak, S. (2023). Gelişmekte Olan Ülkelerde Mutluluk ve Ekonomik Büyümenin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 10 (2), 136-146.
- Kayır, G.Ö. (2005). Sosyoloji’den Ekososyoloji’ye Doğru Değişen Kuramsal Temeller. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5(9), 154-176.
- Kaypak, Ş. (2013). Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6 (1), 154-159.
- Kılıç, S. (2006). Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 108-127.
- Konak, N. (2010). Çevre Sosyolojisi: Kavramsal ve Teorik Gelişmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 271-283.
- Kurucu, A. (2015). *Yeşil Enerji: Türkiye'nin Potansiyelinin ve Uygulamalarının Avrupa'dan Örneklerle Karşılaştırılması*, Doktora Tezi. Ankara Ün. SBE.
- Kurucu, A. (2016). Yenilebilir Enerji Örneği Üzerinden Ekolojik Modernleşme Kuramı Tartışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 2-20.

- List, P. C. (1993). *Radical environmentalism: Philosophy and tactics*. Wadsworth, US.
- Mazlum, E.C. (2023). Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: E7 Ülkeleri Örneği. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 123-135.
- Mercan, S. (2022). Ekolojik Kimlik ve Ekolojik Ayak İzi: Çevre Sorunlarında Bir İnkilem Mi? *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 47, 148-161.
- MFA (2024). *Paris Anlaşması*. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (20.06.2024).
- Mızık, E. T. & Avdan, Z. Y. (2020). Sürdürülebilirliğin Temel Taşı: Ekolojik Ayak İzi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6(2), 451-467.
- Milanez, B. & Bührs, T. (2008). Ecological modernisation beyond western Europe: The case of Brazil. *Environmental Politics*, 17(5), 784-803.
- Meena, A. K. & Yadav, T. K. (2019). What is ecological footprint and why is it important? *Agrobios, Vol. No. XVIII, Issue No. 01*, https://www.researchgate.net/publication/333675353_What_is_Ecological_Footprint_and_Why_is_it_Important (23.06.2024).
- Mol, A. P. (1999). Ecological modernization and the environmental transition of Europe: Between national variations and common denominators. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 1(2), 167-181.
- Murphy, J. (2000). Ecological modernisation. *Geoforum*, 31(1), 1-8.
- Murphy, J. (2001). Ecological modernisation: The environment and the transformation of society, *OCEES Research Paper No 20*.
- Ökmen, M. (2006). Uyum Sürecinin Ekoloji-Politiği: Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları, M. Dikkaya (Ed.) *AB Yolunda Türkiye: Müzakere Sürecinin Ekonomi Politiği içinde* (325-380). İstanbul: Alfa Yayını.
- Ören, S. & Kocabaş, S. (2023). İklim Değişikliği ile Mücadelede Kurumsal Karbon Emisyon Farkındalığını Arttırma: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devrek Meslek Yüksekokulu Örneği. *Black Sea Journal of Engineering and Science*, 6 (4), 363-368.
- Özsoy, C.E. & Dinç, A. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekolojik Ayak İzi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53 ,35-55.

- Özsoy, C.E. (2015). Düşük Karbon Ekonomisi ve Türkiye'nin Karbon Ayak İzi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (9), 198-215.
- Şahin, G. (2022). Ekolojik Modernleşme Teorisi ve Çevre Politikası Çıkarımları. *Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities*, 7(21), 236-257.
- Şahin, G.& Avcıoğlu, A.O. (2016). Tarımsal Üretimde Sera Gazları ve Karbon Ayak İzi. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 12(3), 157-162.
- Şengün, E. & Kalağan, G. (2022). Yerel Yönetimlerin İklim Değişikliği Mücadele Sürecinde Karbon Ayak İzinin Düşürülmesi: Denizli Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 129-149.
- Şentürk, G.Ö.& Gök, G. & Koçyiğit, H. (2023). Tarımda Karbon Ayak İzi ve İklim Değişikliğine Etkisi. *Artvin Çoruh Ün. Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi* 1(1), 12-24.
- Tosunoğlu, B.T. (2014). Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 132-149.
- Turan, R.B. & Karaer, F. (2019). Bursa Osmangazi Belediyesi Kurumsal Karbon Ayak İzi Hesabı ve İklim Değişikliği Uyum Çalışmaları. *Su Vakfı İklim Değişikliği ve Çevre Dergisi*, 4(1) 17-24.
- Üreden, A., Özden, S., (2018). Kurumsal Karbon Ayak İzi Nasıl Hesaplanır: Teorik Bir Çalışma. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 98-108.
- Viguiet, L. L., Babiker, M. H., & Reilly, J. M. (2003). The costs of the Kyoto Protocol in the European Union. *Energy Policy*, 31(5), 459-481.
- Yanar, R., & Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.
- Yıldız, G.M.S. (2017). Ekolojik Ütopyalar. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-15.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Looking at Ecological Modernization Through Climate Change and “Environmental Footprints”

Extended Abstract

1. Introduction

Climate change, which today has the potential to transform into a monster created by humankind itself, has become the greatest test in the struggle for survival. To successfully overcome this test, global solidarity and urgent measures are required. However, before these measures can be taken, it is essential to understand the seriousness of the situation and for all actors in society to recognize that we are heading towards ecological crises. Since the beginning of their existence, the climate has been one of the most influential factors affecting humans. In human history, large and small migration movements have occurred, and many wars have erupted due to climatic conditions. Humanity has invented technologies and made discoveries to adapt to climate change. Efforts are being made to understand past climatic and hydrological changes through climate data obtained from natural sources such as glaciers, corals, tree rings, ocean and lake sediments.

2. Methodology

The negative transformations caused by damage to nature have resulted in long-term consequences. Therefore, the global movement to address these issues only began in the 1970s. Many views were proposed in the 1970s to solve ecological problems, and in the 1980s and 1990s, these views were supported with theses and antitheses. During this process, the Neo-Marxists, who held the most impactful views, linked environmental problems to capitalism and argued that the capitalist state could not solve these problems. According to the Neo-Marxists, the capitalist state is under the patronage of industrial interest groups. Therefore, as long as capitalism exists, the exploitation of the environment and labor will continue. By the 1980s, a more conciliatory view known as ecological modernization began to be seriously advocated as a counter to the Neo-Marxists. A realistic approach showed that globally, capitalism had not been abandoned. It was observed that it would be impossible to convince people to give up development and growth within any system. This study examines the emergence, fundamental elements, characteristics, antecedents, and predictions of the ecological modernization theory, which still retains its popularity today.

3. Discussion and Evaluation

Ecology is a branch of science that studies the relationships of organisms with their environments, aiming to understand the mutual interactions of all living beings in their habitats. As environmental thoughts have proven inadequate in solving the problems brought about by industrialization, interest in ecological thinking and ecological society has increased. Today, due to the contribution of past production models, a global ecological crisis is being experienced. The term encompasses meanings related to settlement science or homeland, and by the late 20th century, it became an important field of study influenced by issues like rapid population growth, food scarcity, and environmental pollution. During this process, the theory of ecological modernization emerged, developed in the early 1980s under the leadership of German sociologist Joseph Huber. Unlike American environmental sociology, this theory arose from social research, environmental movements, and practical environmental improvement efforts, aiming to explain the causes of environmental degradation. The concept of ecological modernization was first brought to the agenda in 1970 at a Berlin city council meeting by Martin Jänicke. In the 1980s, this concept was discussed among small groups, especially in countries like Germany, England, and the Netherlands. In recent years, it has been addressed more widely and diversely, both scientifically and geographically, with the participation of countries such as Finland, Canada, Denmark, Lithuania, Kenya, and Hungary. In the

ecological modernization process, the obligations of states after 2020 were determined by the Paris Agreement adopted in 2015. This agreement adopts a different approach from previous international efforts such as the UNFCCC and the Kyoto Protocol.

4. Conclusion

As broadly addressed in the study, Ecological Modernization Theory initially emerged as a sociological approach examining how Western European countries dealt with ecological crises. This theory was developed with a focus on the role of technological innovations, particularly in industrial production. Additionally, it adopted a critical stance towards bureaucratic structures at the nation-state level. However, over time, as the theory evolved, there has been less emphasis on technological innovations and a more balanced perspective has been introduced towards state and market dynamics in ecological transformation processes. Studies on ecological modernization and industrial production have been completed in a manner that highlights the importance of consumption processes. These processes have progressed with goals such as sustainable use of natural resources and reduction of environmental impacts. Today, efforts are witnessed to globalize this integrated perspective worldwide.

Derleme Makalesi

Girişimcilik Başarısızlığının Gizli Dersleri

Zuhal ŞENYUVA

Sorumlu Yazar, Başkent Üniversitesi, İİBF
zuhal@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7987-0863

Alperen ÖZTÜRK

Başkent Üniversitesi, İİBF
alperen@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5597-1299

Mehmet ÇAKAR

Başkent Üniversitesi, İİBF
mcakar@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0131-1180

Özlem ÖĞÜTVEREN GÖNÜL

Drexel University
oo49@drexel.edu, ORCID: 0000-0001-7651-9843

Öz

Girişimcilik ile ilgili süreçlerin ve girişimcilerin kendilerinin genel olarak yenilik ve başarı yaratma potansiyelleri ile övülmesine yönelik başarı hikayelerinin anlatılması çok yaygın olsa da girişimciliğe dair sürecin ayrılmaz bir parçası olan zorluklar ve bu zorlukların kaçınılmaz bir parçası olan başarısızlık konusu çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Oysa başarısızlığa yol açan faktörlerin anlaşılması girişimcilerin bunlardan öğrenerek başarılı olma olasılıklarını artıracaktır. Bu çalışmada yazında başarısızlık kavramına odaklanan çalışmaların derlemesi yapılarak başarısızlığa neden olan faktörlerle ilgili sınıflandırma yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın son kısmında, başarısızlıkla başa çıkma süreçlerinde yapıcı öğrenmenin gerçekleşmesinin ortaya çıkaracağı olumlu sonuçlar ile ilgili önermeler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Girişimcilik, işletme başarısızlığı, başarısızlık faktörleri, yapıcı öğrenme
JEL Sınıflandırma Kodları: L26, M13, O30

The Hidden Lessons of Entrepreneurial Failure¹

Abstract

While it is common to narrate success stories that praise the entrepreneurial processes and entrepreneurs themselves for their potential to foster innovation and achieve success, challenges intrinsic to entrepreneurial processes, and the inevitable failures accompanying these challenges, are often overlooked. Nonetheless, comprehending the factors contributing to failure may enhance chances of entrepreneurial success through valuable lessons learned. This study compiles existing research that delves into the concept of entrepreneurial failure and classifying the factors that lead to it. In addition, propositions have been developed regarding the positive outcomes of constructive learning in the processes of coping with failure.

Keywords: Entrepreneurship, business failure, factors of failure, constructive learning
JEL Classification Codes: L26, M13, O30

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 03.11.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 25.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Şenyuva, Z., Öztürk, A., Çakar, M. ve Öğütveren Gönül, Ö. (2024). Girişimcilik başarısızlığının gizli dersleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 779-805. doi: 10.18074/ckuiibfd.1385530

1. Giriş

Girişimcilik tutkuyla başlayan (Cardon, Wincent, Singh ve Drnovsek, 2005) ve duygusal iniş çıkışları bol olan (Foo, Uy ve Baron, 2009) yeni iş kurup yönetmeye yönelik bir süreçtir. Bu süreç girişimcilere başarı kadar başarısızlık da getirebilir. Girişimcilikle ilgili çalışmalarda başarıyı getiren faktörler ilgi çekici olup daha fazla araştırma yapılmasını sağlasa da sürecin çok doğal bir parçası olan başarısızlık ikinci planda kalmış ve yakın zamanlı çalışmalarda daha sık rastlanır hale gelmiştir. Bu çalışmada girişimcilerin başarısızlığına yol açabilecek faktörler geçmiş çalışmalardan sistematik derleme² yöntemi ile bir araya getirilerek sınıflandırma yapılmakta ve başarısızlığın öğrenme üzerindeki etkisinin girişimcilik süreçlerindeki yeri anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Girişimciler istihdam yaratırlar, piyasalara inovasyon ve yenilik getirirler (Erikson, 2001; Gartner, 2001; Shane ve Venkataraman, 2000). Bu sayede koşulları yeniden şekillendirerek aynı zamanda katalizör görevi üstlenmektedirler. Ireland, Reutzell ve Webb (2005) girişimciliğin en önemli bileşeninin, yeni iş kurma olduğunu vurgulamaktadır. Lambing ve Kuehl (2007), girişimcilerin piyasaya, ürünlere, örgütsel formlara ilişkin yeni kombinasyonları denediklerini, aynı zamanda bunun bir süreç olduğunu ve fırsatları, bireyleri, diğer örgütleri, riskleri ve kaynakları da içerdiğini ifade etmektedirler. Dolayısıyla girişimcilik süreçleri bir taraftan içinde fırsatlar ve başarı olasılıkları barındırırken, diğer taraftan riskler ve başarısızlık olasılıklarını beraberinde getirebilmektedir.

Giderek artan biçimde araştırmalarda iş başarısızlığı ve başarısızlıktan öğrenmenin süreçleri ele alınmaktadır (Brüderl, Preisendörfer ve Ziegler, 1992). İş başarısızlığının tanımlanması, başarısızlıktan sonra girişimciliğin sürdürülmesi benzeri konular da araştırmalara konu olmaktadır. İşletmeler, başarısızlık oranını hızlandıran ‘yaratıcı yıkım’ güçleri (Schumpeter, 1942) olarak adlandırılan duruma giderek daha fazla maruz kalsa da nispeten az sayıda çalışmada karmaşık süreçler, karar noktaları ve iş başarısızlıklarını hızlandıran aşamalar araştırılmıştır. Başarısızlığın öğrenme üzerindeki etkileri dikkate alındığında, başarısızlığı ortaya çıkaran faktörlerin tespiti ve başarısızlığın profilinin anlaşılmasının önemi görülebilmektedir.

Doğası gereği başarısızlık girişimcilik sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır (Ucbasaran, Shepherd, Lockett ve Lyon, 2013) ve girişimciliğin yaygın olduğu toplumlarda, girişimci faaliyetlerin çeşitli nedenlere bağlı olarak başarısızlıkla sonuçlanması olumsuz algılanmamaktadır (Guerrero ve Espinoza-Benavides, 2021; Kuckertz, Berger ve Prochotta, 2020; Shepherd, 2003). Oysa işletme başarısızlıklarının az olması veya hiç olmaması, yeni iş kurulma düzeyinin düşük olmasından da kaynaklanabilir (Kuckertz vd., 2020). Dolayısıyla, başarısızlığın olumsuz

² Sistematik derleme, belirli bir olguya ilişkin yazındaki mevcut durumun ne olduğunu özetleyerek ileriye yönelik araştırmalara dair fikir sunma amacı taşır (Yılmaz, 2021).

algılanması, işletme kurmaktan kaçınmaya da yol açabilir. Yeni işletmelerin kurulması, ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerine dinamizm getirmektedir. Bu nedenle işletme başarısızlığının nedenleri ve sonuçlarının anlaşılması oldukça önemlidir. Bu derleme çalışma ile yazında başarısızlığa yol açabilecek faktörlere ilişkin farklı yaklaşımlar bir araya getirilmiştir. Çalışmanın amacına uygun biçimde başarısızlığın nedenlerini farklı unsurlara dayandıran bu yaklaşımlar bir sınıflandırmayla bütüncül olarak ele alınmıştır. Bazen söz konusu faktörlerden birinin varlığında bile başarısızlık ortaya çıkabilirken bazı durumlarda birkaç faktörün etkileşimi bu sonucu doğurmaktadır. Bu nedenle sadece bir faktöre bağlamadan, başarısızlığın öncüllerinin çok boyutlu niteliğinin gösterilmesi bu çalışmanın en önemli katkısı olarak belirtilebilir. Başarısızlığın korkulması gereken bir sonuç olmadığı ve onun içinde barındırdığı öğrenmeye yönelik olumlu etkilerin fırsat olarak görülmesi gerektiği, bu çalışmanın ilerideki araştırmalara yönelik çıkarımıdır.

2. İşletme Başarısızlığı

Yazında başarısızlığa yol açan faktörler ve başarısızlığın sonuçlarına ilişkin olarak Web of Science veri tabanında 1988-2023 tarihleri arasında failure (başarısızlık) ve entrepreneurship (girişimcilik) anahtar sözcükleri ile tarama yapıldığında, başlığında bu iki kelimenin yer aldığı 270 çalışma çıkmaktadır. Bunların 171'i makaledir ve makalelerin en fazla yer aldığı dergiler ise aşağıda Tablo.1'de sıralanmaktadır:

Tablo 1: İşletme Başarısızlığının Yazındaki Yeri

Dergi	Makale Sayısı
Journal of Business Venturing	16
International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research	10
Entrepreneurship Theory and Practice	9
Small Business Economics	8
Frontiers in Psychology	7
International Entrepreneurship and Management Journal	7
Journal of Small Business and Enterprise Development	6
International Journal of Entrepreneurial Venturing	5
Journal of Small Business Management	5
Canadian Journal of Administrative Sciences- Revue Canadienne Des Sciences De L Administration	4

Yazındaki ilgili makalelerin özetleri ve anahtar kelimeleri içinde girişimin başarısızlığı ile ilgili unsurların hangi kapsamda ve sıklıkta yer aldığı incelendiğinde ise özellikle başarı, başarısızlık, performans, girişim, girişimci, işletme, yönetim, yenilik, öğrenme, korku gibi kavramların ön plana çıktığı Tablo.2 ve Tablo.3'te görülebilir:

Tablo 2: Makalelerin Özetlerinde Yer Alan Kavramların Sıklığı

Özette yer alan kavram	Sıklık
failure	826
entrepreneurial	546
entrepreneurs	416
study	261
entrepreneurship	255
business	201
research	165
learning	149
fear	144
paper	119

Tablo 3: Makalelerin Anahtar Kelimelerinde Yer Alan Kavramların Sıklığı

Anahtar kelime	Sıklık
performance	53
business failure	49
consequences	27
innovation	22
management	21
success	21
firms	19
impact	18
model	18
venture failure	18

2.1. Tanımı

Girişimci açısından başarısızlık sadece bir olasılık değil, aynı zamanda girişimci faaliyetin doğal ve ayrılmaz bir unsurudur (Kuckertz vd., 2020; Lattacher ve Wdowiak, 2020). Yazında başarısızlık kavramını, kurulan işletmelerin hayatta kalabilmesi meselesi olarak ele alan bir bakış açısı hakimdir (Headd, 2003). Yaygın olan bu yaklaşıma rağmen üzerinde uzlaşılmış bir tanımı bulunmaması, araştırmacıların farklı niteliklere odaklanarak başarı kavramını operasyonel hale getirmesinden kaynaklanabilir. İlk bakışta, başarısızlık kavramı yeni girişimin iflas etmesi, yani finansal yönetimin başarısızlığı ile özdeşleştirilmiş ve tanımlar bu bakış açısını yansıtır şekilde biçimlenmiştir (Atsan, 2016; İçerli ve Akkaya, 2006; Karacan ve Savcı, 2011; Singh, Corner ve Pavlovich, 2007; Zachoris, Meyer ve DeCastro, 1999). Söz konusu yaklaşım başarısızlık kavramını operasyonelleştirebilmeyi ve araştırmalar açısından örneklem bulmayı kolaylaştırır da (Zachoris vd., 1999) kavramı detaylı bir biçimde anlatabilmek açısından sınırlı kalmıştır. Benzer biçimde, ‘ortaklığın bitmesi ve sahipliğin devredilmesi’ (Watson

ve Everett, 1996) yaklaşımı da kavramı yeterince açıklamamaktadır. Örneğin, sadece finansal kriterlere bakarak başarı değerlendirmesi yapan araştırmacıların (Dunn ve Liang, 2011; Hay ve Kamshad, 1994) aksine, Jennings ve Beaver (1997) paydaşların beklentilerinin karşılanmasında süreklilik sağlamak olarak tanımladığında, başarı işletme sahiplerinin soyut/manevi amaçlarını da kapsar hale gelmektedir. Finansal kriterlere odaklanıldığında verimlilik, nakit akışları, satışlar, karlılık gibi göstergeler ön plana çıkarken, soyut unsurlar dikkate alındığında bir işletmenin başlıca paydaşlarının beklentilerinin tatmin edilmesi başarı için ölçüt haline gelebilmektedir.

Yazında yaygın biçimde Ucbasaran ve diğerlerinin (2013) “ekonomik sürdürülebilirlik için girişimcinin kendisinin belirlediği asgari eşğin karşılanamamış olması nedeniyle girişimle bağının sona ermesi” tanımı yer almaktadır. Ancak bu tanım da ekonomik bakış açısını sürdürmektedir. McGrath (1999) girişimcilikte başarısızlık konusunu daha geniş bir bakış açısı ile ele alarak, başarısızlığı ‘hedeflerine ulaşamaması nedeniyle girişimin hayatının sonlandırılması’ olarak tanımlamıştır. Zaman içinde genel kabul gören bu tanım, başarısızlığa yol açan birçok içsel ve dışsal nedeni kapsamaktadır. Konuya stratejik yönetim açısından (Walsh ve Cunningham, 2016) yaklaşan yazarlar başarısızlığı ‘işletmenin çevrenin gerçekleri ile uyumlanamaması’ (Sheppard ve Chowdhury (2005) şeklinde açıklamaktadırlar. ‘Beklenen ve istenilen sonuçlardan sapma’ (Cannon ve Edmondson, 2001; Cardon vd., 2005) tanımı ve Bruno, McQuarrie ve Torgrimson’un (1992) ‘çeşitli nedenlerle işin sürdürülememesi’ tanımı da aynı genel yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır. Bu çalışma, başarısızlığın tüm nedenlerini kapsayabilmesi açısından en geniş kavramsallaştırmayı yapan McGrath’ın (1999) tanımını temel almaktadır.

2.2. İşletme Başarısızlığının Nedenleri

Girişimciler ve girişimci başarısızlığı üzerine yapılan çalışmaların çoğu, herhangi bir işletmenin başarısız olmasının nedenleri arasında içsel ve dışsal çeşitli unsurlara dikkat çekmektedir. Başarısızlığın en yaygın içsel nedenleri olarak yönetim ve çalışanlarla ilgili sorunlara işaret edilmektedir. Çoğu zaman işe alım gibi uygulamalarda eksiklik ve yetersiz iş gücü ile çalışma benzeri yönetsel konular, verimli iş planlaması ve büyümede sorunlara neden olabilir. Yazında bir diğer önemli ve en yaygın başarısızlık nedeni olarak girişimcinin kendisinin rolü dikkat çekmektedir. Olumsuz kişilik özelliklerinin (örneğin narsizm: Liu, Li, Hao ve Zhang, 2019) başarısızlığa yol açabileceğini ya da deneyimler üzerinden öğrenmeyi engelleyebileceğini vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır. Diğer içsel nedenler olarak, girişimcinin kendisine aşırı güvenmesi (Hayward, Shepherd ve Griffin, 2006), gücün kötüye kullanılması benzeri nedenler sıralanabilir. Örneğin, girişimcinin belirli bir alanda ihtiyaç duyulan doğru becerilere sahip olmaması veya yeterli düzeyde insanları yönetme ve idare etme deneyimine sahip olmaması mümkün olabilir. Deneyim yetersizliğinin de başarısızlık nedenleri arasında

bulunabileceği belirtilmektedir (Guerro ve Espinoza-Benavides, 2021; Shepherd, 2003). İşletmenin başarılı olmasının önündeki en büyük engel olarak finansal sorunlardan bahseden çalışmalar, başlangıç sermayesi eksikliği, finansman, krediler ve borçlar, likidite ve/veya muhasebe ile ilgili sorunlar, risk sermayedarları, belirli bir finansal hedefin eksikliği ile bu alandaki diğer unsurların kötü yönetimini işaret etmektedir (İçerli ve Akkaya, 2006; Karacan ve Savcı, 2011).

Başarısızlığa yol açan nedenler arasında, girişimcinin kontrolü dışında olan çevresel ya da bağlamsal faktörler de olabilir. Yasal düzenlemeler, politik ve ekonomik koşullar, rekabet koşulları, uluslararası etkiler, sosyal ve kültürel bağlam, kamu destekleri benzeri unsurlar dışsal olarak girişimci başarısızlığını tetikleyebilir.

Yazındaki tüm nedenler değerlendirildiğinde bu faktörler Tablo.4'te görüldüğü üzere dört ana başlıkta gruplandırılabilir:

Tablo 4: İşletme Başarısızlığının Nedenleri

Girişimcinin kişisel özellikleri	Demografik özellikler	Guerro ve Espinoza-Benavides (2021), Headd (2003) Khelil (2016), Mellahi ve Wilkinson (2004)
	Geçmiş deneyim etkisi (bilgi/beceri)	Frota Vasconcellos Dias ve Martens (2019), Guerro ve Espinoza-Benavides (2021), Headd (2003), Minniti ve Bygrave, (2001), Politis (2005; 2008), Shepherd (2003)
	Başarısızlık korkusu, riskten kaçınma,	Cacciotti, Hayton, Mitchell ve Allen (2020), Guerro ve Espinoza-Benavides (2021), Kuckertz vd. (2020)
	Kişilik özellikleri	Miller (2015), Yamakawa, Peng ve Deeds (2015)
Örgütsel özellikler	Finansal yönetim	DeTienne, (2010), Dunn ve Liang, (2011) Fielden (2000), Fraser, Bhaumik ve Wright (2015), Gaskil, Van Auken ve Manning (1993), Guerro ve Espinoza-Benavides (2021), Hay ve Kamshad (1994), Hmieleski ve Baron (2009), Klimas vd. (2020)

Tablo 4'ün devamı: İşletme Başarısızlığının Nedenleri

Örgütsel özellikler	Sosyal sermaye	Guerro ve Espinoza-Benavides (2021), Adler ve Kwon (2002), Podolny (2001), Burt (1992)
	Ortaklarla ilişkiler	DeTienne ve Wennberg (2016), Rezazadeh ve Nobari, (2017), Welter ve Smallbone (2006), Welter, (2012)
	Kuruluş yeri özellikleri	Beaver ve Jennings (2005), Amankwah-Amoah (2016), Fotopoulos ve Louri (2000), Pena (2002), Delgado, Porter ve Stern (2010), De Silva ve McComb (2012)
	Yaşam döngüsü evresi	Hager, Galaskiewicz, Bielefeld ve Pins (1996), Stinchcombe (1965), Taylor (1999), Headd, (2003), Singh, House ve Tucker (1986), Singh, Tucker ve House (1986), Henderson (1999), Fichman ve Levinthal (1991), Barron, West ve Hannan (1994)
Çevresel özellikler	Örgütler arası ilişkiler	Fortwengel ve Sydow (2018), Van de Ven (1976), Peng ve Shenkar (2002)
	Dışsal şoklar (uluslararası/ulusal)	Bradley (2015), Venketaraman (1998)
Bağlamsal özellikler	Riske yönelik tutumlar	Hayton, George ve Zahra (2002), Kuckertz vd. (2020)
	Ülkenin sosyal, ekonomik, politik, doğal, kültürel koşulları	Begley ve Tan (2001), Guerro ve Espinoza-Benavides (2021), Hayton vd. (2002), Kuckertz vd. (2020)

2.2.1. Girişimcinin Kişisel Özellikleri

2.2.1.1. Kişilik Özellikleri

Girişimcilik sürecinin kişilik ile bütünleştirilmesinin temelinde Schumpeter'in aktör tanımlaması yer almaktadır. Öte yandan son dönemlerde ilgili yazın sadece başarılı ve olumlu kişilik özellikleri ilişkisinin yeterli olamayacağına vurgu yapmaktadır. Girişimcilik sürecinde başarısızlık, girişimcilerin öğrenmesi için bir fırsat olarak görülmekte (Headd, 2003; Mueller ve Shepherd, 2014) ve başarısızlık sonrası süreçlerin ve yeni girişimlerin etkili yönetilmesine geribildirim sağlaması bağlamında tartışılmaktadır (örn. Shepherd, 2003; Cope, 2011). Girişimciliğin doğasının belirsizlik içermesi, pek çok başarılı girişimcinin geçmişteki başarısızlıklarını öğrenme fırsatına dönüştürmesini sağlamıştır (Minniti ve Bygrave, 2001; Shepherd, 2003; Shepherd, Patzelt ve Wolfe 2011). Girişimcilerin kişilik özelliklerinin olası başarısızlıklarda rol oynayabileceğini belirten Miller (2015) çalışmasında pek çok girişimcinin karşılaştığı zorlukların doğası ve buna bağlı olarak ortaya çıkan unsurlar göz önüne alındığında, enerji, kendine güven, başarı ihtiyacı ve bağımsızlık gibi olumlu belirli kişilik özelliklerinin bazen doğal olarak saldırganlığa, narsisizme, acımasızlığa ve tepkisizliğe dönüşebileceğini belirtmiştir. Olumsuz kişilik özellikleri bireylerin bilgiyi işleme becerilerine etki ettiğinden; başarısızlığı görece olarak dış faktörlerle nedenselleştirmekte (Yamakawa vd., 2015) veya başarısızlığı zarar veya kayıp olarak değerlendirmektedirler (Jenkins, Wiklund ve Brundin, 2014).

2.2.1.2. Demografik Özellikler

Bir işletmenin yaşamını sürdürebilmesi için girişimcinin sorunlarla başa çıkabilmesi ve engellerin üstesinden gelebilmesi gereklidir. Yaş, eğitim düzeyi gibi demografik faktörlerin bu açıdan işletme başarısı ya da başarısızlığı ile ilişkili olabileceğini gösteren çalışmalar (Guerrero ve Espinoza-Benavides, 2021; Headd, 2003; Khelil, 2016) bulunmaktadır. İlgili yazında daha genç yaşlardaki ve daha az eğitilmiş olan girişimcilerin daha başarısız deneyimler yaşadıkları vurgulanmaktadır. İşletme sahiplerinin, yaşının artmasıyla birlikte deneyimleri de artacağı için bu deneyimler yoluyla edindiği bilgileri karar verme süreçlerinde kullanabilme imkanına kavuşacağı düşünülmektedir (Headd, 2003). İster daha önce kendisi işletme kurma deneyimi yaşamış olsun isterse de başka bir işletmede çalışma deneyimi olsun yaş ilerledikçe bireyler, deneyimleri üzerinden bilgi biriktirebilirler.

Girişimciler kurdukları işletmenin faaliyetleri ile ilgili kararları veren başlıca aktörlerdir (Khelil, 2016; Mellahi ve Wilkinson, 2004). Eğitim seviyesi yüksek ve yaşça büyük olan girişimcilerin yönetsel ve/veya girişimcilikle ilgili edinmiş olduğu bilgiler kararlarını daha yetkin biçimde verebilmelerini sağlayabilir (Guerrero ve Espinoza-Benavides, 2021; Headd, 2003). Bu bakış açısıyla, girişimcinin yaşının küçük ve eğitim düzeyinin düşük olması bilgi yetersizliği

anlamına gelmektedir. Bu şekilde yaşa ve eğitim düzeyine bağlı olarak ifade edilen bilgi yetersizliğinin başarısızlığa yol açma nedeni, fırsatların ve olası alternatiflerin farkında olmayı sağlayacak sağduyudan yoksun olma sonucunu doğurmasıdır (Hayward, Forster, Sarasvathy ve Fredrickson,2010).

2.2.1.3. Başarısızlık Korkusu ve Deneyim Etkisi

Girişimciliği sürekli öğrenme süreci olarak değerlendiren bir yaklaşımın yaygınlaştığı görülmektedir (Frota Vasconcellos Dias ve Martens, 2019). Girişimcinin kurduğu işletmede başarılı ya da başarısız olmasından bağımsız biçimde, deneyimin kendisinin başlıca öğrenme kaynağı olduğu vurgulanmaktadır (Headd, 2003; Minniti ve Bygrave, 2001; Politis, 2005; 2008). Risk altında iken bile fırsatları fark edebilme ve bu fırsatları sonuna kadar kullanabilme becerisi ile ilgili olan girişimciliğin doğası (Kuckertz vd., 2020) belirsizlik koşullarında karar verebilen, eyleme geçebilen aktörleri gerektirmektedir. Belirsizliğin olduğu yerde başarısızlığın olması da kaçınılmazdır (Ucbasaran vd., 2013). Ancak ‘başarısızlık korkusu’ (Cacciotti vd., 2020; Guerro ve Espinoza-Benavides, 2021; Kuckertz vd., 2020) eyleme geçmeyi zorlaştırabilir ve hatta engelleyebilir. Girişimcinin geçmişte işletme kurma/yönetme deneyimleri varsa, bu deneyimler aracılığıyla yapılması gerekenler, yapılacak işlerin gerektirdiği yetkinlikler ve bunların olası sonuçları (Cacciotti vd., 2020) hakkında edindiği bilgiler, karar verme süreçlerinde kullanılacak bir ustalık kazanmasını sağlayabilir (Headd, 2003; Shepherd, 2003). Öğrenilenler üzerinden gelen ustalık, başarısızlığın olası sonuçlarını da kavrayabilmeyi sağlayacağından (Cacciotti vd., 2020) girişimciye ilerideki deneyimleri için belirsizliği sınırlayan bir çerçeve sunabilir (Townsend vd., 2018). Geçmiş deneyimleri olmaksızın işletme kurma eğiliminde olan girişimcilerin belirsizliği risk olarak algılaması nedeniyle yaşayacağı başarısızlık korkusu, deneyim sahibi girişimcilerin öğrenilenler yoluyla sahip olduğu ve yorumlama gücü sunan bu çerçeve sayesinde azalabilir. Belirsizliğin karar verme süreçlerindeki etkisinin girişimcinin belirsizliği nasıl yorumladığına bağlı olduğu söylenebilir (Townsend vd., 2018). Bu nedenle geçmiş deneyimlerin, girişimcilerin belirsizliği içindeki fırsatlarla birlikte görmesini sağlaması mümkündür.

McGrath (1999) girişimcilerin başarısız olmaktan kaçınarak davranmasının, içinde bulunduğu süreçleri anlamlandırmalarını engelleyeceğini ve bu nedenle başarısızlığı daha olası hale getirirken diğer taraftan da başarısızlığın maliyetlerinin beklenenden fazla olmasına yol açacağını ifade etmektedir. Üstelik katlanılacak maliyetler sadece bireysel düzeyde girişimcinin kendisiyle sınırlı kalmayacaktır. Başarısızlığı bir deneyim olarak bilgi kaynağına dönüştüremeyen aktörlerin yeniden işletme kurma eğilimi azabileceğinden o ülkedeki girişimcilik ekosistemi de olumsuz etkilenebilir. Geçmişteki deneyimler girişimcinin kararlarını, düşüncelerini, eylemlerini ya da eylemsizliklerinin sonuçlarını gözden geçirmesini sağlarsa uygulamaya dönük, yapıcı bir öğrenme ile sonuçlanabilir (Shepherd, 2003). Bu sayede yeni kurulan işletmelerde daha az alternatif maliyete katlanmak

mümkün olacağından başarı olasılıkları artabilir (Guerro ve Espinoza-Benavides, 2021).

2.2.2. Örgütsel Özellikler

2.2.2.1. Finansal Yönetim

Bir girişimin kapanması sadece kurucu şahsı değil, aynı zamanda faaliyette bulunan endüstriyi ve bağlı olunan ülke ekonomisini de etkilemektedir (DeTienne, 2010). Dunn ve Liang'a göre (2011) finansal kaynakların yönetilememesi girişimci başarısızlığına neden olan en önemli unsurlardan biridir. Finansal yönetim başarısızlığının, içerisinde çok sayıda alt unsur içeren bir olgu olduğu düşünülebilir. Örneğin, girişimci başarısızlığında makro ekonomik faktörler etkili olabildiği gibi girişimcilerin yönetsel, ilişkisel, zihinsel, deneyimsel, psikolojik ve duygusal eksikliklerinin de etkili olduğu ileri sürülebilir (Guerro ve Espinoza-Benavides, 2021; Klimas vd., 2020; McGrath, 1999; Ronstadt, 1986; Singh, Corner ve Pavlovich, 2007). Bu yaklaşım daha çok mikro düzeydeki nedenler üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, genel olarak işletmelerin yetersiz sermaye ile kuruldukları için ya da finansman kontrolünü ve denetimini gerçekleştirmedikleri için başarısız olduklarını öne sürmektedir (İçerli ve Akkaya, 2006; Lussier, 1996; Sauser, 1987; Thornhill ve Amit, 2003). Girişimci başarısızlığını yakın bir merceğe altında inceleyen çalışmalar ise girişimci başarısızlığı ile kaynak ve sözleşme yönetimi sorunlarını (Michael ve Combs, 2008); nakit akışı yetersizliğini (Holtz-Ekanin, Joulfaian ve Rosen, 1993); borçlanma finansmanının ve yeni yatırımcıların bulunamamasını (Hay ve Kamshad, 1994); aşırı iyimser bir tavır takınılmasını (Hmieleski ve Baron, 2009); banka harici yatırımcılarla ilişkiler kuramamayı (Fraser, Bhaumik ve Wright, 2015); nakit akış dengesinin ve kamu teşviklerinin yönetilememesini (Fielden, 2000); resmi kaynak planlamasının olmamasını (Perry, 2001); ve finansal yetersizlikler nedeniyle tedarikçilerle güçlü ilişkiler kurulamaması (Gaskil, Van Auken ve Manning, 1993) durumlarını ilişkilendirmişlerdir.

2.2.2.2. Sosyal Sermaye

Sosyal sermayenin iki önemli mekanizması, bağlantı ve ağdüzenekleridir (Sargut, 2006). Adler ve Kwon (2002) aktörlerin sahip oldukları ilişki sayısı ve sağladıkları imkanlar sosyal sermaye olarak tanımlamaktadır. Sosyal sermayesi fazla olan işletmelerin ağdüzeneklerinin yüksek sayıda ilişki içermesi, bu işletmelere çeşitli kaynak, fayda ve olanaklar sağlamaktadır. İşletmelerin bağlantı sayısı ve çeşitliliği arttıkça, ağdüzeneklerinden elde edecekleri kaynakların potansiyel çeşitliliği de artacaktır. Dolayısıyla sosyal sermayenin yetersizliği kendilerine fayda sağlayabilecekleri ilişkilerden yoksun olmalarına ve işletme başarısızlığına yol açacaktır (Guerro ve Espinoza-Benavides, 2021).

2.2.2.3. Ortaklarla İlişkiler

İşletmelerin başarısını etkileyen önemli unsurlardan bir diğeri ortaklık ilişkileridir. Ortaklık ilişkilerinin olumlu yönde geliştiği işletmelerde işletme içi işbirliğinin yüksek olduğu gözlenir (Rezazadeh ve Nobari, 2017). İşbirliğinin güçlü olduğu işletmelerde ortakların karşılıklı tutumları olumlu bir ortam yaratır ve güvenin (Welter ve Smallbone, 2006; Welter, 2012) tesis edilmesini sağlar. Dolayısıyla bu işletmelerde uyumlu çalışma koşulları, verimli karar verme ve iletişim süreçleri, etkin bilgi paylaşımı (Rocha ve Miles, 2009; Rezazadeh ve Nobari, 2017) örgüt iklimine olumlu olarak yansımaktadır. İşletme sahipleri, güven duygusu temelinde, ortaklarının karşılıklı çıkar ve beklentilere uygun davranmasını ve kendilerini hayal kırıklığına uğratmamasını beklerler (Welter, 2012). Söz konusu beklentiler karşılanmadığında güven duygusu ve dolayısıyla şirketteki olumlu ortam zarar görür.

Yapılan çalışmalar, kurucu takım olarak adlandırılan ortakların arasındaki sorun ve uyumsuzlukların, finansman sorunlarının ardından, girişimci başarısızlığının ikinci önemli nedeni olduğunu ortaya koymaktadır (Triebel, Schikora, Graske ve Sopper, 2018). Kurucu takım içinde, ortaklar arasındaki ilişkilerden kaynaklanan sorunlara dayalı başarısızlık nedenlerinin arasında şirketle ilgili farklı beklentilere sahip olma, ortakların kişisel hayatlarından kaynaklanan problemler, yabancılaşma, stratejik kararlarda anlaşmazlıklar, ortaklar arası rekabet (Triebel vd., 2018) gibi nedenler ön plana çıkmaktadır. Türkiye özelinde yapılan bir araştırmada, başarısızlık nedenlerinden biri olarak ortaklar arası anlaşmazlık temasında, konulan kurallar ve yapılan işlemlerin resmiyete dökülmemesi, genel olarak güven sorunu, akraba kayırmacılığı, kişisel ilişkilerin profesyonel ilişkilerle karıştırılması (Kahya, 2020) gibi sorunların ön plana çıktığı gözlenmiştir.

2.2.2.4. İşletme Kuruluş Yeri

İşletmelerin başarısızlığına neden olan etmenlerden bir diğeri işletmenin kuruluş yeri seçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Beaver ve Jennings, 2005). Kuruluş yeri seçimi özellikle ulaştırma, altyapı, bölgesel çevre kanunları, vergi muafiyetleri ve girişimcinin sosyal ilişkiler ağına yakınlığı açısından işletmelere avantaj ve dezavantajlar getirmektedir (Vlachou ve Iakovidou, 2015). Kötü kuruluş yeri seçimi işletmeyi başarısızlığa götürürken, işletmenin kurulduğu yerin müşteriye yakınlığı hayati bir öneme sahiptir. Nitekim özellikle müşteriler için çekim alanı oluşturan şehirleşmenin yüksek olduğu yerlerde işletmelerin kurulmasının, hayatta kalmayı olumlu yönde etkilediği ifade edilmiştir (Pena, 2002; Fotopoulos ve Louri, 2000). Özellikle tek bir faaliyet yerine sahip olan küçük işletmeler için kuruluş yeri işletme başarısızlığında daha da önemli hale gelmektedir (Adams ve Sykes, 2003). Genel olarak işletmelerin belirli bir bölgeye yoğunlaşarak kümeleşmelerinin girişimcilik ve hayatta kalma açısından olumlu etkileri olduğu bilinmektedir (Delgado, Porter ve Stern, 2010; Renski, 2011; Sorenson ve Audia, 2000; Wennberg ve Lindqvist, 2010). Ancak, belli bir bölgede kümeleşmenin artması ile

birlikte gelen yoğun rekabet artışından dolayı negatif etkiler de oluşabilmektedir. Kümeleşmenin artışıyla oluşan yoğunlaşma işletme kapanma oranlarını artırabilmektedir (De Silva ve McComb, 2012; Folta, Cooper ve Baik, 2006; Honjo, 2000; Staber, 2001). Örneğin aynı sektörde 1 millik (1,6 km) bir alan içinde oluşan kuruluş yeri yoğunlaşmasının kapanma oranlarını artırdığı ifade edilmektedir (De Silva ve McComb, 2012).

2.2.2.5. İşletme Yaşam Döngüsü

İşletmelerin yaşamlarının hangi evresinde oldukları da başarısızlığı etkileyen önemli bir faktördür. Yapılan araştırmalar genç işletmelerin yaşlı işletmelere oranla başarısızlık ihtimalinin daha yüksek olduğunu bulgulamışlardır (Hager vd., 1996; Stinchcombe, 1965). Yeni kurulan işletmelerin %40'ının kuruluşlarından itibaren 5 yıl içinde başarısız oldukları (Taylor, 1999), üçte ikisinin 2 yıl ve sadece yarısının 4 yıldan fazla hayatta kalabildikleri ifade edilmiştir (Headd, 2003). Yeni ve küçük işletmeler kaynak ve meşruiyet kısıtlılıklarından dolayı problemler yaşamakta; bu problemleri yönetmede işletme içi düzenlemeleri ve işletme dışı kurumsallaşmayı sağlayamamakta ve büyük işletmelere karşı rekabette dezavantajlı duruma düşmektedir (Singh vd., 1986a; Singh vd., 1986b). Deneyim eksikliği kaynakların verimli kullanılmasını engellemekte ve dış paydaşlar ve özellikle de müşterilerin gözünde meşruiyet sağlanamamaktadır. Bu tür işletmeler başarısızlığa neden olan riskli tasarım ve teknolojiler kullanabilmektedir (Henderson, 1999). Yapılan araştırmaların temel yaklaşımı, işletmelerin yaşlandıkça yönetim bilgisi ve finansal yönetim konusunda deneyimlendikleri için başarısızlık ihtimallerinin azaldığı yönündedir. Bunların dışında, başarısızlığa yeni olmanın değil, genç olmanın daha çok etkisi olduğunu bulgulayan araştırmalar da mevcuttur (Fichman ve Levinthal, 1991). Yeni kurulan işletmelerin başlangıçta kaynaklarını daha rahat kullanabildikleri için belirli bir süre dış şoklara karşı ayakta kalabildikleri ve bu durumun geçici bir rahatlamaya yol açması nedeniyle sonraki dönemlerde başarısızlık oranlarının arttığı ifade edilmektedir (Fichman ve Levinthal, 1991; Henderson, 1999). Bunların dışında başarısızlığın yaşlılıkla daha kolaylaştığını bulgulayan araştırmalar da mevcuttur (Barron vd., 1994). Bu yaklaşımın temel iddiası yaşlı ve büyük firmaların fazlaca bürokratikleşmesinden dolayı yapısal atalet yaşamalarıdır. Hantallaşma nedeniyle çevredeki değişimlere uyumlanmalarını sağlayacak iç düzenlemeleri yapamayan yaşlı ve büyük işletmeler başarısız olabilmektedir (Barron vd., 1994).

2.2.2.6. Örgütler Arası İlişkiler

İki ya da daha fazla işletme herhangi bir kaynağın paylaşımı, bütünleşmesi ve/veya değişimi için bir araya gelerek işbirliğinde bulduklarında örgütler arasında ilişki gerçekleşmektedir (Van de Ven, 1976). Söz konusu işbirlikleri kaynaklar açısından fayda sağlamanın yanı sıra (Gulati ve Gargiulo, 1999) belirsizliği azaltma ve muhtemel işbirliklerini gerçekleştirme benzeri konularda da etkilidir (Stuart, 2000). Bununla birlikte, Fortwengel ve Sydow (2018) özellikle büyük ve küçük işletmeler

arasındaki işbirliklerinin genellikle büyük ortağın stratejik bir merkez veya merkez işletme olarak hareket etmesini içerdiğini, bu durumun ise kaynakların eşitsiz dağılmasına neden olarak, başarısızlığı tetikleyebileceğini vurgulamaktadır. Peng ve Shenkar (2002) ortak girişim (joint venture) başarısızlıklarına dair araştırmalarda uygun olmayan ortak seçimi, sahiplik ve kontrol konularında hatalı karar verme, güç ve ortaklardan birinin diğerini performans olarak geride bırakmasını işaret etmektedir. Örgütler arası ilişkiler ve başarısızlık ilişkisini farklı bir bakış açısı ile ele alan Kim ve Miner (2000), örgütler arası ilişkilerde sık olarak başarısızlık deneyimleri yaşanmasına rağmen yeterince araştırma bulunmadığını vurgulamaktadır.

2.2.2.7. Dışsal Şoklar

Dışsal şoklar aniden ortaya çıkmaları ve öngörülemeyen olmaları açısından çevresel değişimlerden ayrılmaktadır (Bradley, 2015). Doğal afetler, beklenmedik vergi artışları, ani ekonomik bozulmalar, krizler benzeri dışsal şokların neredeyse hemen tüm işletmeleri olumsuz etkilediği bilinmektedir (Bradley, 2015; Karacan ve Savcı, 2011). Dışsal şokların girişimci işletmeler açısından farklı sonuçlara yol açabileceği söylenebilir. Örneğin, yeni kurulmuş sosyal ilişkiler ve kısıtlı kaynaklarla daha çok ilişkilendirilebilir. Dışsal krizler döneminde girişimci işletmelerin ortaklarını kaybetmelerine daha sık olarak rastlanmaktadır (Venkataraman, 1998). Benzer şekilde kısıtlı kaynaklar yeni çevresel koşullarla uyumlu olmazsa, performans düşecek ve başarısızlık ortaya çıkabilecektir (Bradley, 2015).

2.2.3. Bağlamsal Özellikler

Girişimcilik faaliyetleri zamansal, mekansal ve sosyal boyutlara sahip olduğundan, ülkelerin ekonomik, kültürel ve toplumsal bağlamından etkilenir (Diez-Martin vd., 2016; Guerra ve Espinoza-Benavides, 2021; Kuckertz vd., 2020). Bir toplumun girişimciliğe yönelik davranışlar üretebilme ve yeni işletmelerin kurulabilme kapasitesini “girişimcilik sermayesi” olarak tanımlayan Audretsch ve Keilbach’ın (2007) makro-kurumsal yaklaşımı çerçevesinde, ülkedeki kurumlar, değerler, normlar setinin girişimcilikle ilgili faaliyetlerin meşruiyetini etkileme gücü olduğu söylenebilir. Bu faaliyetlerin ne kadar makbul, uygun ve hatta arzu edilir olduğu o ülkede girişimciliğin meşruiyetini inşa eder (Diez-Martin vd., 2016). Girişimcilik meşruiyet kazandıkça girişimci faaliyetler, toplumda “yüksek düzeyde sosyal kabul, onaylama ve destekle” karakterize edilen girişimcilik kültürüne (Guerra ve Espinoza-Benavides, 2021; Kuckertz vd., 2020) sahip bir ekosistemde gerçekleşme imkanına kavuşur.

Fırsatları fark edebilmeye ve kullanabilmeye çabalayan girişimcilerin risk üstlenerek karar verebilmesi, belirsizlikle baş etme becerisine bağlıdır (Kuckertz vd., 2020, Ucbasaran vd., 2013). Belirsizliğin varlığında başarısızlık doğal bir sonuç (Ucbasaran vd., 2013) olmasına rağmen, girişimcilik kültürünün egemen olmadığı toplumlarda başarısızlığa olumsuz bir anlam yüklenir. Bu toplumlarda

başarısızlığa yönelik olumsuz algı ve inanışlar, başarısızlığı girişimci için bir “damga” haline getirir ve o ülkedeki girişimcilik ekosistemi başarısızlığın maliyetlerini artırır (Guerro ve Espinoza-Benavides, 2021). Bu tarz bir toplumsal bağlamın örneği olarak, Almanya’da uzun yıllardır güçlü ve istikrarlı ekonomik koşulların varlığında işletmelerin kapanma oranlarının yüksek, yeni kurulma oranlarının ise çok düşük olduğuna işaret eden Kuckertz vd. (2020), başarısız olmuş girişimcilerin ikinci şans için destek bulamadığını ve yeniden işletme kurmanın pek mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

Almanya örneği, girişimcilik için elverişli makroekonomik koşulların var olmasının girişimci faaliyetleri teşvik etmek için yeterli olmadığını göstermektedir. Bağımsız ve yenilikçi düşünebilmek, risk üstlenebilmek gibi davranışlar, sadece girişimcinin kuracağı işletmeyi finansal olarak istikrarlı bir ortamda yönetebilme olanağı ile kuvvetlenmemektedir. Bu tarz girişimciliğe özgü risk içeren davranışların, girişimcinin içinde bulunduğu bağlam tarafından da desteklenmesi gereklidir (Begley ve Tan, 2001; Hayton vd., 2002). Bir toplumun sosyal ve kültürel değerleri, girişimciliğe yönelik tutumları şekillendirmekte önemli bir role sahiptir (Begley ve Tan, 2001). Almanya’da toplumsal olarak başarısızlığa yönelik algı ve tutumların olumsuz olması, riskten kaçınmanın yüksek olması gibi nedenlerle başarısız olan bir girişimcinin yeniden ayağa kalkabilmek için destek bulamadığını belirten Kuckertz vd. (2020), başarısızlık sonrasında girişimcilerin ülke içinde karşı karşıya kaldıkları tutumların ve kurumsal düzenlemelerin önemini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Girişimcinin faaliyetlerine yeniden başlamasını sağlayacak süreçlerde, toplumun resmî kurumları olarak yasalar, ekonomik düzenlemeler ve gayriresmi kurumları olarak da sosyal normlar, değerler, inanışlar o toplumda yerleşik olan ‘oyunun kurallarını’ oluşturmaktadır (Guerrero ve Espinoza-Benavides, 2021).

Yenilik odaklı bir ekonomi olarak tanımlanan ABD’de girişimcilerin en az %51’inin geçmiş deneyimleri olmasının öğrenmeye yol açması sayesinde, bu toplumda kendi işini kurma ve başarısız olsa bile yeniden deneme motivasyonunun yüksek olduğu görülmektedir (Shepherd, 2003). Eğer girişimcilik toplumda yüksek sosyal statüye sahipse (Begley ve Tan, 2001), başarısızlığa yönelik olumsuz sosyal normlar, önyargılar az ise (Guerrero ve Espinoza-Benavides, 2021) bireylerin işletme kurma isteği artarken; girişimciliği riskli bulan (Hayton vd., 2002) ve yüklenen olumsuz anlam nedeniyle başarısızlıktan korkan (Kuckertz vd., 2020) toplumlarda bireylerin işletme kurma isteği azalabilir.

Tablo 4’te yer alan (1) kişisel, (2) örgütsel, (3) çevresel ve (4) bağlamsal özellikler olmak üzere dört boyutta sınıflandırdığımız faktörler başarısızlığın olası nedenleri olarak değerlendirilmektedir. Bu faktörlerden biri ya da birkaçının etkisi ile başarısızlık bir sonuç olarak karşısına çıktığında, girişimcinin duygularını nasıl yönettiği, yeniden bir girişimde bulunup bulunmadığı ve kayıplarını nasıl

karşılıdığı başarısızlığın öğrenme üzerindeki etkisini belirleyebilecek temel unsurlardır.

3. Başarısızlıkla Başa Çıkma

McGrath (1999) işletmelerin başarısızlığının, beraberinde getireceği faydalar önemli olmasına rağmen, ihmal edilen bir konu olduğunu vurgulamıştır. Başarısızlığın, girişimcinin üzerinde duygusal ve travmatik etkileri (Shepherd, 2003) ortaya çıkabilse de genel olarak ekonomi ve toplum üzerinde olumlu etkileri olabileceği çeşitli araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır (Hoetker ve Agarwal, 2007; McGrath, 1999; Ucbasaran vd., 2013). Girişimcilik ekosistemi bir bütün olarak düşünüldüğünde, başarısızlıktan öğrenilen bilgi, sistemin içinde fayda yaratmaktadır. Anlık olarak zamanın bir noktasında bir girişimcinin başarısızlığının, ürettiği geribildirimle sistemin bütününün yaşamasına katkı yaptığını ifade etmek mümkündür.

Başarısızlıktan gelen geribildirimlerin, içinde bir öğrenme fırsatı barındıracağını belirten Shepherd (2003), öğrenmeyi “bir işin neden başarısız olduğunun anlaşılması ve benzer hataları tekrarlamaktan kaçınmak için harcanan çabanın artması” olarak tanımlamaktadır. Öğrenme süreçleri açısından başarısızlığın başarıdan daha önemli olabileceği (Shepherd vd., 2011; Sitkin, 1992) vurgulanmış olmasına rağmen, bu süreçteki öğrenme otomatik ya da anlık değildir (Shepherd, 2003). Girişimcinin tecrübe ettiği başarısızlıklar, bu başarısızlığın nedenleri ve sonuçlarına dair bir öğrenme fırsatı sunduğu gibi aynı zamanda girişimcinin üstesinden gelmek zorunda olduğu bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir (Lattacher ve Wdowiak, 2020). Örneğin, Shepherd (2003) başarısızlığın girişimci açısından kişisel bir kaybı temsil ettiğini ve bu nedenle başarısız deneyimin sonrasında ortaya çıkabilecek olumsuz duygusal tepkilerin öğrenebilme becerisini azaltacağını vurgulamaktadır.

Deneyimler üzerinden oluşan öznel bilgi birikiminin (Minniti ve Bygrave, 2001) öğrenmeyle sonuçlandığını söyleyebilmek için bu süreçten edinilen bilgilerin yeni girişim faaliyetlerinde uygulanması gereklidir (Lattacher ve Wdowiak, 2020; McGrath, 1999; Shepherd, 2003). Dolayısıyla başarısızlığın uygulamaya dönük, yapıcı çıktılar üretebilmesi için başarısız olan girişimcilerin yeniden işletme kurmuş ya da kurmaya istekli olması gerekli ancak yeterli değildir. Öğrenmenin gerçekleşmesi için girişimcinin, neden başarısız olduğuna ve işini nasıl daha etkili biçimde yönetebileceğine dair var olan bilgisini gözden geçirmesi, değiştirmesi, düzeltmesi de gereklidir (Shepherd, 2003).

Başarısızlığın öğrenme üzerindeki etkisini anlayabilmek için özellikle küçük işletmelerdeki serbest meslek sahibi girişimciye odaklanmak gerektiğini vurgulayan Shepherd (2003) bu durumda sahiplik ve yöneticiliğin iç içe olmasının önemine işaret etmektedir. İşletmelerde girişimci, sahip ve/veya sahip-yönetici olmak üzere üç ayrı rol bulunabilse de küçük işletmelerde genellikle bu üç rol aynı

kişide toplanmaktadır (Jennings ve Beaver, 1997). Bu nedenle küçük işletmelerin yaşamını sürdürebilmesi hem işletmenin hem de işletme sahibinin özelliklerinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilebilir (Headd, 2003). Bu süreçlerdeki başarısızlık da benzer biçimde sadece işletmenin karşılaştığı bir sonuç olarak değil, aynı zamanda girişimcinin kişisel kaybı olarak görülebilir (Shepherd, 2003). Özellikle aile işletmelerinde işletme bir taraftan ailenin gelir kaynağı olurken diğer taraftan ailenin kimliği ve hatta gururudur (Meyer ve Zucker, 1989). Bu nedenle işletmenin faaliyetinin sona ermesi büyük üzüntü yaratabilir. Shepherd (2003) bu üzüntüyü bir insanın sevdiği birinin kaybından sonra yaşadığı yasa benzetmektedir. Kişisel kayıp algısı nedeniyle kaygı, stres, çaresizlik, üzüntü benzeri duygular ortaya çıkabilir (Meyer ve Zucker, 1989; Shepherd, 2003). İşletmenin sahibi kendini suçlayabilir, ekonomiye, rakiplere, borçlulara veya alacaklılara kızgın hissedebilir, sosyal statüsünü ve benlik algısını bu olumsuz duygulara göre yeniden şekillendirebilir (Shepherd, 2003).

Kayıp sonrası yaşanan üzüntü bireyin dikkatini dağıtan, bilgi işleme sürecini aksatan ve bu nedenle öğrenilme yeteneğini olumsuz etkileyen bir durum olduğu için Shepherd (2003) daha çok üzüntü yaşayanların başarısızlık sonrası daha az öğrenebileceğine dikkat çekmektedir. Olumsuz duyguların araştırma, öğrenme ve uyumlanmayı teşvik edebileceğini vurgulayan çeşitli çalışmalara (örn.; Lant, Milliken ve Batra, 1992) rastlansa da örgütsel gerilemenin ve işletme faaliyetlerinin sona ermesinin kişilerin bilişsel süreçlerini kısıtladığını, değişim için seçenekler üretmelerini engellediğini ve yetersiz seçenekler yüzünden karar verme süreçlerinin kötüleştiğini ifade eden çalışmalar da (Bower, 1992) vardır.

Kayıp sonrası süreçle girişimcinin başa çıkabilmesi olumsuz duyguları azaltabilir ve yapıcı öğrenme gerçekleşebilir (Shepherd vd., 2011). İş kaybının ardından girişimcinin, kaybına mı yoksa onarmaya mı odaklandığı başa çıkma ve yeniden ayağa kalkabilme, işletme kurabilme olasılığını etkileyecektir. Atlama sürecinin hızlı olması üzüntünün öğrenme üzerindeki olumsuz etkisini azaltabilir (Huy, 1999; Shepherd, 2003; Stroebe ve Schut, 2010). Belirli bir düzeye kadar üzüntü öğrenme üzerinde fayda sağlayabilir ama fazlası girişimcinin kaybına odaklanmasına yol açacağından öğrenme olumsuz yönde etkilenebilir (Shepherd, 2003). Girişimci kayıptan kendini sorumlu tutar ve suçlu hissederse ‘yetersizlik algısı’ nedeniyle yeniden kendi işinin sahibi olmak, işletme kurmak konusunda isteksiz olabilir (Chen, Greene ve Crick, 1998). Yaşanan yas benzeri üzüntünün atlatılması için işletme sahibinin zamana ihtiyacı olması normaldir ama bu sürenin uzaması iyileşmeyi ve farkındalığı engelleyebilir (Huy, 1999). Onarma odaklı olmak (Shepherd, 2003) ise üzüntünün olumsuz etkisini azaltarak öğrenmeyi olumlu yönde etkileyebilir.

Önerme 1: Başarısızlık faktörlerinin netleşmesi, girişimcilikte sürekli öğrenmeyi, gelecekteki başarıyı körükler.

Önerme 2: Başarısızlık faktörlerini analiz etmek, daha iyi bir risk yönetimini destekler ve öğrenme yoluyla girişimcilik sonuçlarının iyileşmesini sağlar.

4. Sonuç

Girişimcilik, içinde kuvvetli iniş-çıkışları olan duygusal deneyimler barındırdığı (Foo vd., 2009) için bu sürecin girişimci üzerinde psikolojik etkileri olması kaçınılmazdır. Bu nedenle kurduğu işletmenin kaybının ardından yaşanan psikolojik süreci doğal karşılamak gerekir. Girişimcilerin başarısızlığın ardından duygusal iyileşmeye ihtiyaçları vardır (Cope, 2011). Bu süreçte başarısızlığın girişimciyi psikolojik olarak ne kadar derinden etkileyeceği kişiden kişiye değişebilir (Cope, 2011; Lattacher ve Wdowiak, 2020). Ancak Shepherd'ın (2003) vurguladığı gibi onarmaya, atlatmaya odaklanan girişimciler çok önemli bir deneyim olan 'başarısızlıktan' öğrenebilirler. Bu sayede, öğrenilenlerin sonraki işlere uygulanması mümkün olabilir. Başarısızlık deneyiminden edindiği bilgileri, yeniden kuracağı işletmedeki deneyimlerine aktarabilen girişimciler, yeniliğin zafiyeti ile başa çıkabilme kapasitelerini artırmış olurlar (Politis, 2005). Hatta yeni işletmede başarısızlığa karşı tutumları bile olumlu yönde değişmiş olabilir (Politis ve Gabrielsson, 2009).

Başarısızlığı korkulması ya da kaçınılması gereken olumsuz bir durum olarak algılamak yerine, hem girişimcinin kendisinin hem de dolaylı olarak tüm ekosistemin öğrenmesi ve evrilmesi için doğal bir süreç, bir deneyim olarak görebilmek önemlidir. İlgili yazın dikkate alındığında girişimlerin başarısızlığı ile yapıcı öğrenme arasındaki ilişki görülebilmektedir. Bir işletmenin başarılı yönetimi kadar başarısızlıklarla başa çıkabilmek, hızla yeniden eyleme geçebilmek, geçmiş deneyimlerden gelen bilgiyi kullanarak ve başarısızlıktan ders çıkararak daha etkili yönetsel performans sergilemek de önemlidir. Ancak bu şekilde yöneticiler açısından yapıcı öğrenmenin gerçekleştiğinden bahsedilebilir. Dolayısıyla hem girişimciler hem de yöneticiler başarısızlığa yol açan faktörleri ve bunlar arasındaki ilişkileri anlayabilirlerse sonraki faaliyetlerinde bunları gösterge gibi kullanarak hazırlıklı olabilir ve olası yeni bir başarısızlığı önleyebilirler.

Bu çalışmada bir girişimin neden başarısız olabileceğinin tek bir faktörle açıklanamayacağı, başarısızlığın öncüllerinin çok boyutlu niteliği olduğu gösterilmiştir. Kişisel, örgütsel, çevresel ve bağlamsal boyutlar altında sınıflandırdığımız bu başarısızlık nedenlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğinin önemine işaret edilmiştir. İleriye dönük çalışmalarda, başarısızlığa neden olan faktörlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, yazında sıkça karşılaşıldığı biçimde, birbirinden bağımsız ve soyut olarak incelenmesine ek olarak içsel ilişkileri ve iç bağımlılıkları da göz önünde bulundurularak ve çok katmanlı yöntemlerle ele alınmasında fayda olacaktır. Örneğin yaş ve deneyim gibi demografik nedenler aynı zamanda örgütün yaşam evresi ile ilgili faktörlerle (yaşam evresinin başlangıç döneminde başarısızlığı arttıran nedenler) ilişkili olabilmektedir. Benzer şekilde girişimcinin risk alma, kararlılık ve takım

çalışmasına yatkınlık gibi kişilik özelliklerinin düzeyi, dış şoklara nasıl tepki verebildiğini, ani makro ekonomik değişikliklerle nasıl başa çıkabildiğini veya çıkamadığını dolayısıyla başarı veya başarısızlığını etkileyecektir. Kişilik özellikleri, kurucu ortaklar arasındaki problemlerin çözümlenerek örgütün başarıya ulaşması ya da çözümlenemediği durumlarda örgütün hayatının sona ermesi sonuçlarında etkin rol oynayabilecektir. Dolayısıyla başarısızlık faktörlerinin bağımsız değişkenler olarak incelenmesine ek olarak, biçimlendirme (moderating) ve araya girme (mediation) etkilerinin de göz önünde bulundurulduğu çalışmalar daha fazla ışık tutabilecektir.

Kaynakça

- Amankwah-Amoah, J. (2016). An integrative process model of organisational failure. *Journal of Business Research*, Elsevier, 69(9), 3388-3397.
- Atsan, N. (2016). Failure experiences of entrepreneurs: Causes and learning outcomes. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 435-442.
- Barron, D. N., West, E. ve Hannan, M. T. (1994). A time to grow and a time to die: Growth and mortality of credit unions in New York City, 1914-1990. *American Journal of Sociology*, 100(2), 381-421.
- Beaver, G. ve Jennings, P. (2005). Competitive advantage and entrepreneurial power: The dark side of entrepreneurship. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 12(1), 9-23.
- Begley, T. M. ve Tan W. L. (2001). The socio-cultural environment for entrepreneurship: A comparison between East Asian and Anglo-Saxon countries. *Journal of International Business Studies*, 32(3), 537-553.
- Bradley, S. W. (2015). Environmental Jolts, Wiley Encyclopedia of Management, 1-3. Britain. *Economic Journal*, 109, C140-C155
- Bruno, A. V., McQuarrie, E. F. ve Torgrimson, C. G. (1992). The evolution of new technology ventures over 20 years: Patterns of failure, merger, and survival. *Journal of Business Venturing*, 7(4), 291-302.
- Brüderl, J., Preisendörfer, P. ve Ziegler, R. (1992). Survival chances of newly founded business organizations. *American Sociological Review*, 57(2), 227-242.
- Bower, G H. (1992). How might emotions affect learning. S. Christianson (Ed.), *The handbook of emotion and memory: Research and theory içinde* (s. 3-31), NY & London: Psychology Press.

- Burt, R. S. (1992). *Structural holes: The social structure of competition*. UK: Harvard University Press.
- Cacciotti, G., Hayton, J. C., Mitchell, J. R. ve Allen, D. G. (2020). Entrepreneurial fear of failure: Scale development and validation. *Journal of Business Venturing*, 35(5), 106041.
- Cannon, M.D. ve Edmondson, A.C. (2001). Confronting failure: antecedents and consequences of shared beliefs about failure in organizational work groups. *Journal of Organizational Behaviour*, 22, 161-177.
- Cardon, M. S., Wincent, J., Singh, J. ve Drnovsek, M. (2009). The nature and experience of entrepreneurial passion. *Academy of Management Review*, 34(3), 511-532.
- Cardon, M. S., Zietsma, C., Saporito, P., Matherne, B. P. ve Davis, C. (2005). A tale of passion: New insights into entrepreneurship from a parenthood metaphor. *Journal of Business Venturing*, 20(1), 23-45.
- Chen, C.C., Greene, P.G. ve Crick, A. (1998). Does entrepreneurial self-efficacy distinguish entrepreneurs from managers?. *Journal of Business Venturing*, 13(4), 295-316.
- Cope, J. (2011). Entrepreneurial learning from failure: An interpretative phenomenological analysis. *Journal of Business Venturing*, 26, 604-623.
- De Silva, D.G. ve McComb. R.P. (2012). Geographic concentration and high tech firm survival. *Regional Science and Urban Economics*, 42(4), 691-701.
- DeTienne, D. R. (2010). Entrepreneurial exit as a critical component of the entrepreneurial process: Theoretical development. *Journal of Business Venturing*, 25(2), 203-215.
- DeTienne, D. ve Wennberg, K. (2016). Studying exit from entrepreneurship: New directions and insights. *International Small Business Journal*, 34(2), 151-156.
- Dunn, P. ve Liang, K. (2011). A comparison of entrepreneurship/small business and finance professors' reaction to selected entrepreneurial and small business financial planning and management issues. *Journal of Entrepreneurship Education*, 14, 93-104.
- Erikson, T. (2001). A promise of entrepreneurship as a field of research: A few comments and some suggested extensions. *Academy of Management Review*, 26(1), 12-13.

- Fichman, M. ve Levinthal, D. A. (1991). Honeymoons and the liability of adolescence: A new perspective on duration dependence in social and organizational relationships. *Academy of Management Review*, 16(2), 442-468.
- Folta, T.B., Cooper, A.C. ve Baik, Y.S. (2006). Geographic cluster size and firm performance. *Journal of Business Venturing*, 21(2), 217-242.
- Foo, M., Uy, M. A. ve Baron, R. A. (2009). How do feelings influence effort? An empirical study of entrepreneurs' affect and venture effort. *Journal of Applied Psychology*, 94(4), 1086-1094.
- Fortwengel, J. ve Sydow, J. (2018). When many Davids collaborate with one Goliath: How inter-organizational networks (fail to) manage size differentials. *British Journal of Management*, 31, 403-420.
- Fotopoulos, G. ve Louri, H. (2000). Location and survival of new entry. *Small Business Economics*, 14(4), 311-321.
- Frota Vasconcellos Dias, T. R. ve Martens, C. D. P. (2019). Business failure and the dimension of entrepreneurial learning: Study with entrepreneurs of micro and small-sized enterprises. *Brazilian Journal of Management, UFSM*, 12(1), 107-124.
- Gartner, W.B. (2001). Is there an elephant in the entrepreneurship? Blind assumptions in theory development. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 25(2), 27-39.
- Guerrero, M. ve Espinoza-Benavides, J. (2021). Does entrepreneurship ecosystem influence business re-entries after failure?. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 17(1), 211-227.
- Gulati, R. ve Gargiulo, M. (1999). Where do interorganizational networks come from?. *American Journal of Sociology*, 104(5), 1439-1493.
- Hager, M., Galaskiewicz, J., Bielefeld, W. ve Pins, J. (1996). Tales from the grave organizations' accounts of their own demise. *American Behavioral Scientist*, 39(8), 975-994.
- Hay, M. ve Kamshad, K. (1994). Small firm growth: intentions, implementation and impediments. *Business Strategy Review*, 5(3), 49-68.
- Hayton, J.C., George, G. ve Zahra, S.A. (2002). National culture and entrepreneurship: A review of behavioral research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Summer, 33-51.

- Hayward, M.L., Forster, W.R., Sarasvathy, S.D. ve Fredrickson, B.L. (2010). Beyond hubris: How highly confident entrepreneurs rebound to venture again. *Journal of Business Venturing*, 25(6), 569-578.
- Hayward, M. L., Shepherd, D. A. ve Griffin, D. (2006). A hubris theory of entrepreneurship. *Management Science*, 52(2), 160-172.
- Headd, B. (2003). Redefining business success: Distinguishing between closure and failure. *Small Business Economics*, 21, 51–61.
- Henderson, A. D. (1999). Firm strategy and age dependence: A contingent view of the liabilities of newness, adolescence, and obsolescence. *Administrative Science Quarterly*, 44, 281–314
- Hmieleski, K. M. ve Baron, R. A. (2009). Entrepreneurs' optimism and new venture performance: A social cognitive perspective. *Academy of Management Journal*, 52(3), 473-488.
- Honjo, Y. (2000). Business failure of new software firms. *Applied Economics Letters*, 7(9), 575–579.
- Ireland, D.R., Reutzell, C.R. ve Webb, J.W. (2005). Entrepreneurship Research in AMJ: What has been published, and what might the future hold? *Academy of Management Journal*, 48(4), 556-564.
- İçerli, M. Y. ve Akkaya, G. C. (2006). Finansal açıdan başarılı olan işletmelerle başarısız olan işletmeler arasında finansal oranlar yardımıyla farklılıkların tespiti. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 413-421.
- Jenkins, A. S., Wiklund, J. ve Brundin, E. (2014). Individual responses to firm failure: Appraisals, grief, and the influence of prior failure experience. *Journal of Business Venturing*, 29(1), 17-33.
- Jennings, P. ve Beaver, G. (1997). The performance and competitive advantage of small firms: a management perspective. *International Small Business Journal*, 15(2), 63-75.
- Kahya, V. (2020). Girişimciliğin öteki yüzü: Başarısız girişimci deneyimlerinden dersler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2447-2458.
- Karacan, S. ve Savcı, M. (2011). Kriz dönemlerinde işletmelerin mali başarısızlık nedenleri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 39-54.
- Khelil, N. (2016). The many faces of entrepreneurial failure: Insights from an empirical taxonomy. *Journal of Business Venturing*, 31(1), 72-94.

- Kim, J. Y. ve Miner, A. S. (2000). Crash test without dummies: A longitudinal study of interorganizational learning from failure experience in the US commercial banking industry, 1984-1998. içinde *Academy of Management Proceedings* 2000(1), G1-G6. Briarcliff Manor, NY 10510.
- Kuckertz, A., Berger, E.S.C. ve Prochotta, A. (2020). Misperception of entrepreneurship and its consequences for the perception of entrepreneurial failure – the German case. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, 26(8), 1865-1885.
- Lambing, P. ve Khuel, E.R. (2000). *Entrepreneurship*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Lattacher, W. ve Wdowiak, M. A. (2020). Entrepreneurial learning from failure. A systematic review. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(5), 1093-1131.
- Liu, Y., Li, Y., Hao, X. ve Zhang, Y. (2019). Narcissism and learning from entrepreneurial failure. *Journal of Business Venturing*, 34(3), 496-512.
- McGrath, R. G. (1999). Falling forward: Real options reasoning and entrepreneurial failure. *Academy of Management Review*, 24(1), 13-30.
- Mellahi, K. ve Wilkinson, A. (2004). Organizational failure: A critique of recent research and a proposed integrative framework. *International Journal of Management Reviews*, 5(1), 21-41.
- Miller, D. A. (2015). Downside to the entrepreneurial personality?. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(1), 1-8.
- Minniti, M., ve Bygrave, W. (2001). A dynamic model of entrepreneurial learning. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 25(3), 5-16.
- Mueller, B. A. ve Shepherd, D. A. (2014). Making the most of failure experiences: Exploring the relationship between business failure and the identification of business opportunities. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 38, 1-31.
- Pena, I. (2002). Intellectual capital and business start-up success. *Journal of Intellectual Capital*, 3(2), 180-98.
- Peng, M. W. ve Shenkar, O. (2002). Joint venture dissolution as corporate divorce. *Academy of Management Perspectives*, 16(2), 92-105.
- Podolny, J. M. (2001). Networks as the pipes and prisms of the market. *The American Journal of Sociology*, 107(1), 33-60.

- Politis, D. (2005). The process of entrepreneurial learning: A conceptual framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4), 399-424.
- Politis, D. (2008). Does prior start-up experience matter for entrepreneurs' learning? A comparison between novice and habitual entrepreneurs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(3), 472-489.
- Politis, D. ve Gabrielsson, J. (2009). Entrepreneurs' attitudes towards failure: An experiential learning approach. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 15(4), 364-383.
- Renski, H.C. (2011). External economies of localization, urbanization and industrial diversity and new firm survival. *Papers in Regional Science*, 90(3), 473-502
- Rezazadeh, A. ve Nobari, N. (2018). Antecedents and consequences of cooperative entrepreneurship: A conceptual model and empirical investigation. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 14(2), 479-507.
- Rocha, H. ve Miles, R. (2009). A model of collaborative entrepreneurship for a more humanistic management. *Journal of Business Ethics*, 88(3), 445-462.
- Sargut, A. S. (2006). Sosyal sermaye: Yapının sunduğu bir olanak mı, yoksa bireyin amaçlı eylemi mi?. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12, 1-13.
- Schumpeter, J.A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. NY: George Allen and Unwin.
- Shane, S. ve Venkataraman, S. (2000). Note: The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.
- Shepherd, D. A. (2003). Learning from business failure: propositions of grief recovery for the self-employed. *Academy of Management Review*, 28, 318-328.
- Shepherd, D.A., Patzelt, H. ve Wolfe, M. (2011). Moving forward from project failure: negative emotions, affective commitment, and learning from the experience. *Academy of Management Review*, 54, 1229-1259.
- Sheppard, J.P. ve Chowdhury, S.D. (2005). Riding the wrong wave: Organizational failure as a failed turnaround. *Long Range Planning*, 38, 239-260.
- Singh, J. V., House, R. J. ve Tucker, D. J. (1986a). Organizational change and organizational mortality. *Administrative Science Quarterly*, 31(4), 587-611.

- Singh, J. V., Tucker, D. J. ve House, R. J. (1986b). Organizational legitimacy and the liability of newness. *Administrative Science Quarterly*, 31(2), 171-193.
- Singh, S., Corner, P. ve Pavlovich, K. (2007). Coping with entrepreneurial failure. *Journal of Management and Organization*, 13(4), 331-344.
- Sorenson, O. ve Audia, P.G. (2000). The social structure of entrepreneurial activity: Geographic concentration of footwear production in the United States, 1940 to 1989. *The American Journal of Sociology*, 106(2), 424-462.
- Staber, U. (2001). Spatial proximity and firm survival in a declining industrial district: The case of knitwear firms in Baden-Württemberg. *Regional Studies*, 35(4), 329-341.
- Stuart, T. E. (2000). Interorganizational alliances and the performance of firms: A study of growth and innovation rates in a high-technology industry. *Strategic Management Journal*, 21(8), 791-811.
- Stinchcombe, A. L. (1965). Social structures and organizations. J. G. March (Ed.), *Handbook of organizations içinde* (s. 142-193). Chicago: Rand McNally.
- Stroebe, M. ve Schut, H. (2010). The dual process model of coping with bereavement: A decade on. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 61(4), 273-289.
- Taylor, M. P. (1999). Survival of the fittest? An analysis of self-employment duration in Britain. *The Economic Journal*, 109(454), 140-155.
- Triebel, C., Schikora, C., Graske, R. ve Sopper, S. (2018). Failure in startup companies: Why failure is a part of founding. S. Kunert (Ed.), *Strategies in failure management içinde* (s. 121-140). Springer, Cham.
- Townsend, D. M., Hunt, R. A., McMullen, J. S. ve Sarasvathy, S. D. (2018). Uncertainty, knowledge problems, and entrepreneurial action. *Academy of Management Annals*, 12(2), 659-687.
- Ucbasaran, D., Shepherd, D. A., Lockett, A. ve Lyon, S. J. (2013). Life after business failure: The process and consequences of business failure for entrepreneurs. *Journal of Management*, 39(1), 163-202.
- Van de Ven, A.H. (1976). On the nature, formation, and maintenance of relations among organizations. *Academy of Management Review*, 1(4), 24-36.
- Venkataraman, S. (1998). Hostile environmental jolts, transaction set, and new business. *Journal of Business Venturing*, 13(3), 231-255.

- Walsh, G. S. ve Cunningham, J. (2016). Business failure and entrepreneurship. *Emergence, Evolution and Future Research*, 12(3), 163-285.
- Watson, J. ve Everett, J. E. (1996). Do small businesses have high failure rates?. *Journal of Small Business Management*, 34(4), 45-62.
- Welter, F. (2012). All you need is trust? A critical review of the trust and entrepreneurship literature. *International Small Business Journal*, 30(3), 193-212.
- Welter, F. ve Smallbone, D. (2006). Exploring the role of trust in entrepreneurial activity. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(4), 465-475.
- Wennberg, K. ve Lindqvist, G. (2010). The effect of clusters on the survival and performance of new firms. *Small Business Economics*, 34(3), 221–241
- Yamakawa, Y., Peng, M. W. ve Deeds, D. L. (2015). Rising from the ashes: Cognitive determinants of venture growth after entrepreneurial failure. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(2), 209-236.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Hidden Lessons of Entrepreneurial Failure

Extended Abstract

1. Introduction

In the studies of entrepreneurship, the factors that lead to success have been the subject of more research because they are of interest. Failure, which is a very natural part of the entrepreneurial process, has been ignored. In recent studies, the issue of failure has become more prevalent. Entrepreneurial processes can bring opportunities and potential for success, as well as risks and potential for failure. This review summarizes the different approaches to the factors that can lead to failure in the literature. In line with the purpose of the study, we have considered these approaches, which attribute the causes of failure to different factors, holistically with a classification. Sometimes failure can occur in the presence of only one of these factors, while in other cases the interaction of several factors leads to this result. Therefore, the most important contribution of this study is to show the multidimensional nature of the antecedents of failure without attributing it to only one factor. The implication of this study for future research is that failure is not an outcome to be feared but should be seen as an opportunity for its positive effects on learning.

The literature is dominated by a perspective that treats the concept of failure as a matter of survival of established firms (Headd, 2003). Despite this widespread approach, there is no agreed definition. Initially the concept of failure was identified with the bankruptcy of the new venture, that is, the failure of financial management (Atsan, 2016; İçerli & Akkaya, 2006; Karacan & Savcı, 2011; Singh, Corner, & Pavlovich, 2007; Zachoris, Meyer, & DeCastro, 1999). This approach is not sufficient to explain the concept in detail. Similarly, the "dissolution of partnership and transfer of ownership" approach (Watson and Everett, 1996) does not adequately explain the concept. Focusing on financial criteria, indicators such as productivity, cash flow, sales and profitability come to the fore, while when considering intangible elements, meeting the expectations of a company's key stakeholders (Jennings ve Beaver, 1997) can become the criterion for success. In the literature, the definition of Ucbasaran et al. (2013) as "the termination of the entrepreneur's involvement in the venture due to the failure to meet the minimum threshold set by the entrepreneur for economic viability" is widely used. However, this definition also maintains an economic perspective. However, there can be a variety of internal and external reasons for the failure. In this study, we rely on McGrath's (1999) definition, which is the broadest conceptualization in terms of encompassing all causes of failure. McGrath (1999) defines failure as terminating the life of an enterprise because it fails to achieve its goals.

2. Method

First, a bibliometric analysis was conducted by searching the Web of Science database using the keywords failure and entrepreneurship between 1988 and 2023. Then, given the variety of factors that can lead to entrepreneurial failure, previous studies have been synthesized conducting a systematic literature review method and organized into a classification. A systematic review aims to summarize the current literature on a particular phenomenon and provide ideas for future research (Yılmaz, 2021).

3. Results and Discussion

The factors that can lead to failure are grouped into four categories: personal dimension, organizational dimension, environmental dimension, and contextual dimension.

- (1) Personal dimension: Demographic characteristics, personality traits, the influence of past experiences, fear of failure, and risk aversion.
- (2) Organizational dimension: Financial management, social capital, partner relationships, location and lifecycle characteristics.
- (3) Environmental dimension: Interorganizational relationships and external shocks.
- (4) Contextual dimension: Attitude toward risk and social, economic, political, natural and cultural conditions of the country.

Instead of considering failure as a negative situation to be feared or avoided, it is important to see it as a natural process and experience for both the entrepreneur and, indirectly the entire ecosystem to learn and evolve. Reviewing the relevant literature, it was found that there is a relationship between startup failure and constructive learning, which led to two propositions.

Proposition 1: Clarifying failure factors promotes continuous entrepreneurial learning and future success.

Proposition 2: Analyzing failure factors supports better risk management and improves entrepreneurial outcomes through learning.

4. Conclusion

This study has shown that the reasons why a venture fails cannot be explained by a single factor and that the antecedents of failure are multidimensional in nature. The importance of a holistic approach to these causes of failure has been highlighted. In future studies, the interdependencies between these factors can be evaluated using multi-layer analysis methods.

Derleme Makalesi

A Comparison Essay in the Context of the Management Phenomenon: Ancient Sumerian, Egyptian and Greek Civilizations¹

Orkhan SHİRİNZADE

*Sorumlu Yazar, Azerbaijan State University of Economics
sirinzadeorxan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0597-8887*

Metin ÖZKARAL

*Karabük Üniversitesi, İİBF
metinozkartal@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3209-7260*

Abstract

This study utilized secondary data and employed a compilation strategy. The objective of the study is to conduct a comparative analysis of the comprehension of management and society in the Sumerian, Egyptian, and Greek civilizations, which hold significant importance in ancient history. An attempt has been made to ascertain how the concept of management was developed in these three civilizations, the reasons that influenced management, and to identify and compare the key characteristics of management in each culture. The study aims to elucidate the disparities in governance and social structure among the three civilizations. The collected data reveals that the geography where a civilization settled and the cultural and religious values of the society it lived play a crucial role in shaping the management system.

Keywords: Administration, antiquity, Sumer, Egyptian, Greek

JEL Classification Codes: L20, M10, O10

Yönetim Olgusu Bağlamında Bir Karşılaştırma Denemesi: Eski Sümer, Mısır ve Yunan Medeniyetleri

Öz

Bu çalışmada ikincil verilerden yararlanılmış ve derleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı antik çağın önemli medeniyetlerinden olan Sümer, Mısır ve Yunan medeniyetlerinde karşılaştırılmalı olarak yönetim ve toplum anlayışı üzerine inceleme yapmaktır. Bu üç medeniyette yönetim anlayışının oluşma şekli, yönetimi etkileyen faktörler tespit edilmeye, her medeniyette yönetim anlayışının öne çıkan özellikleri belirlenmeye ve karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın önemi, üç medeniyet arasında yönetim ve toplum yapısındaki farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Ulaşılmış olan bulgular sayesinde ise her medeniyette, yönetim şeklinin belirlenmesinde o medeniyetin yerleştiği coğrafya, toplumun kültürel ve dini değerlerinin son derece önem arz ettiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yönetim, antik çağ, Sümer, Mısır, Yunan

JEL Sınıflandırma Kodları: L20, M10, O10

¹ This study was produced from the first author's master's thesis titled "Management Structure and Understanding in Ancient Civilizations: Sumerians, Egyptians and Greeks". The authors would like to thank Selçuk University English Preparatory Unit Lecturer Deniz Yürük Ulusoy for her support in translating their article into English.

Geliş Tarihi (Received): 27.01.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 10.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Shirinzade, O. and Özkartal, M. (2024). A comparison essay in the context of the management phenomenon: ancient Sumerian, Egyptian and Greek civilizations. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 806-832. doi: 10.18074/ckuiibfd.1426673

1. Introduction

The birth of administration and the subsequent establishment of the state in human history signify the move from primitive civilization to advanced society. The state is a hierarchical system where the concept of governance is prominently shown, serving as an organizational framework that classifies individuals into two distinct categories: the governed and the governing, so the process of management and statehood entails the erosion of egalitarian qualities in human beings, giving rise to social, economic, and political differentiations such as the division of labor and hierarchical structures among individuals.

Disregarding the motives or rationales behind individuals gathering and establishing a management framework, an examination of the present perception of the management phenomenon reveals the existence of numerous distinct management styles. These styles pertain to the dimensions of the ruler-ruled relationship and have evolved through many channels over time.

In old agricultural cultures, a hierarchical connection existed where the ruler held absolute authority. However, in urban communities, which were more prevalent, there were more egalitarian interactions where the ruled had greater rights. Regarding this matter, it can be asserted that the three distinct civilizations examined in this study essentially align with three distinct relationships between rulers and the ruled. In the Sumerian society (e.g.), which was primarily focused on agriculture and trade, the relationship between the ruler and the ruled was characterized by authoritarianism, with religion playing a significant role. On the other hand, in the Egyptian civilization, which had similar production relations, there was a more absolute ruler-ruled relationship, influenced by the divine status of the rulers.

In contrast to both civilizations, the Greek society, characterized by urbanization and a reliance on handicrafts and trade rather than agriculture, demonstrates a more progressive comprehension of governance, despite the prevalence of deities. Indeed, all three societies acknowledge the existence of multiple deities. While religion holds significance in each society, the dynamics between the ruler and their subjects appear to vary, particularly in terms of production relations and interactions with neighbouring societies.

2. Management in Sumerians

Sumerology professor Landsberger saw the Sumerians in a privileged place among Mesopotamian societies because looking at the effects they have left on other civilizations for 4000 years and their reflections that have reached the present day, it is seen that the Sumerians have had the highest culture and civilization of the period they lived. Also, emphasizing that the disappearance of Sumerian civilization is not the end of Sumerian history, Landsberger stated that Sumerian

history continued, especially to the extent of its impact on Babylon and other cultures (Landsberger, 1943, p. 695-702).

The Sumerians, the civilization that started Cuneiform writing, also represent the beginning of written history (Durmus, 2018, p. 180-181). With the writing they originated, the Sumerians shed light on their own history as well as on the world history, and therefore on their civilizations, and it is possible to follow how their social, political, military, and administrative understandings are through written documents.

Naturally, the first written texts in every field are found in the Sumerians. The emerge of writing opened the door to many innovations in the Sumerians, especially accelerated the professional structuring. The existence of many occupational groups, especially agricultural activities, draws attention, and it has been seen that there were professions based on art and knowledge such as gold and silver work, clerk, archiving and sculpture. It has been obvious that the history of firsts, which started with writing, brought the Sumerians to the first place in many fields. The Sumerians, who were understood to have achieved a very high level of culture and civilization, deeply affected world history and civilizations (Durmus, 2018, p. 177-200). The Sumerians, the oldest civilization ever, are considered the teachers of other civilizations in this sense. Commercial and agricultural activities, the first bills used for money, organized professional groups and manufacturing, the idea of horse pulling carts, the emergence of social institutions such as schools and libraries, the manufacture and use of various tools and furniture, and most importantly, the discovery of cuneiform writing have made the Sumerians as the first teacher of the civilization issue. The development they have made in soil and stone working and the works of art they have created reveal the development of their intellectual communication skills as well as their development in aesthetic pleasures. As a result, it has been understood that intellectual communication creates concepts, theories, and rules in the society in the ongoing process, and the doors of sciences based on proof such as medicine, astronomy and mathematics were also opened with this process. It is seen that the thought system in Sumerian society is generally built on universal systems and the organization of the human community (Bilhan, 1984, p. 303-339).

It is thought that the "Theory of Strength and Struggle", one of the theories developed for the emergence of the concept of the state, can explain the formation processes of the states that first emerged in Mesopotamia. Shepherds and farmers constitute the majority of Mesopotamian society. Based on some sources, it is thought that the shepherds used force to gain superiority over the farmers that the process based on this idea found its main form when it was understood that life could not continue without the farmers, and that the first seeds of the state idea were planted in this way. In the following process, the theory that the preservation of the existing system and the desire to keep the community together and in control

requires the use of pressure, that is, the use of force, and that the successful state of this struggle is the first state formations, is also used to explain the stratification process of the Sumerians. Because the hosting of the first state models that emerged in Mesopotamia seems to belong to the Sumerians (Düvenci, 2018, p. 106-107).

It has been seen that the Sumerians, who were estimated to have come to this region from the north, not only mediated between Eastern and Western cultures, but also formed a multifaceted, rich, and more original culture with their hybrid cultures arising from this interaction and constitute one of the examples of political administration and administrative organizations. Landsberger attributed the main reasons for this superiority to the Sumerians' understanding of the civil servant state and their well-organized organization in this area. With the start of writing and the subsequent emergence of the alphabet, all physical, mental and social activities of humanity could be recorded. This situation allowed the management and public areas to systematize the organizations, and brought the ideas of counting, archiving and control to come into action (Ates & Unal, 2004, p. 24).

In this context, the Sumerians constituted the first example in the world of the organizational structure that could be described as the state. The Sumerian city-states have been the first examples of the state institution in history (Ates & Unal, 2004, p. 25-26).

Landsberger, who examined the history of the Sumerians by dividing them into 10 periods in terms of development, determined the first period as the construction and settlement of the country, and the 10th and the last period as the birth of Jesus. The fifth period was classical and was the period of city principalities in which the organization was fully established. In this period, it has been seen that the organization was at its peak, the operation of the land was organized and controlled by the state itself, and the production was first collected in the warehouses of the state and then shared with the public. A large number of officers and printers were needed to operate this system. The cities ruled by the city lords called "Ensi" were dependent on the central authority, which was elevated to the level of God, namely the king. Each city has a different God to which it was connected, and according to the myths to which the clergy belong, each city had its own peculiarity (Landsberger, 1943, p. 697).

Considering the army structure of the Sumerians, it is seen that they gained wealth over time thanks to the civilization they established, and they formed an army to protect this wealth from the attacks of neighbouring civilizations. We see that they can protect themselves for a long time thanks to their armies equipped with bronze weapons. The Sumerian armies included temple workers, shepherds, and farmers. In short, the Sumerians could accept anyone who could use a gun as a soldier. The Sumerians divided their armies into infantry and charioteers. The cars they used were four-wheeled and pulled by donkeys. However, despite all this, the Sumerians

could not have a regular army due to their fragmented structure (Historical Science, 2017, p. 4).

In ancient Mesopotamian societies, there were Sumerian written sources showing that the taxes collected for the construction or maintenance of temples increased over time and became compulsory. A tax amnesty and reform are mentioned in the Sumerian tablet written in the 2400s BC, thus giving information about the tax practices of the central governments of the period. According to other sources, some expenditure of the administrations in Sumer were financed through taxes, and even taxes were a very serious source of income for the administrations. On the other hand, it is stated that the tax revenues provide aid to the poor and the wages of the people working in the construction of the temples are covered by taxes (Sirkeci & Abdullah, 2015, p. 1242-1243).

In Mesopotamia, which did not have any natural borders, it has been known that the interaction was quite intense due to the intense migrations from the environment and being at the centre of trade. In the region where settled life started with the developments in agriculture and trade, it is seen that the places that were previously called only hamlets or small villages turned into towns and cities in a short time. It can also be said that a classification reminiscent of the caste system began in the society, which started to become organized with the proliferation of roads, temples, water channels, workshops and similar structures. For example, it is noteworthy that temple priests, palace officials or officials, who could read and write cuneiform, and the teachers who taught them lived in different neighbourhoods or regions from those in other occupational groups, and a classification occurred according to profession (Çiğ, 1993, p. 14).

It is seen that the first economic model that emerged was the temple economy while the surplus production and the craft that started to develop were the beginning of commercial activities. An important part of everything produced was collected and stored in large temples, and distributed to the public in case of need, so all commercial activities in the cities could be controlled by kings and priests. Especially during the Uruk period, it is thought that the temples were the centre of social life and the activity in the cities along with religious ceremonies, this contributed to the revival of the economy and the emperors had the "priest-king" status in this period (Khurt, 2009, p. 30-31).

The priests in charge of the Sumerian temples had an obligation to keep an account of all the property and donations controlled by the temple, and to be accountable when the time came. Money, debts, receivables, and also taxes are recorded on clay tablets or metal plates in temples that have a function as a trade centre. With the written registration period from 3000 BC, it is seen that this responsibility of the temples also became registered and regular. In addition, the Sumerians, who established temple schools to train administrators, administrators, clerks, archivists and priests who would ensure the smooth running of the registration process, were

also called the Tablet House. It is seen that the registered system, which was mentioned with writing, was used effectively not only in temples but also in border determination, buying and selling of real estate, instructions sent to bureaucrats, and operating management, control mechanisms. The detailed information about the caravan trade and the merchants in some documents obtained from the excavations confirms this determination. Through the caravan trade, writing spread from the Sumerians to other Mesopotamian civilizations. During the excavations, documents used by the people of the region and containing information about the product and the price were found (Kaplan, 2018, p. 35).

It is seen that the phenomenon of religion in the Sumerians was intertwined with current life and nature, and this created diversity in the forms of worship and religious rituals. The development of cities also affected this situation, when a city developed or stood out, it was reflected in these worships, and the continuity of this situation increased diversity (Altuncu, 2011, p. 81).

According to the documents obtained from the written sources and the researches of the Sumerologists, it is understood that the temples were located in the social life of the Sumerians and in the centre. Each city had its own god, temple, and religious officials who ran the temple. It is thought that religious officials, who accepted donations or a share of the product in the name of God, made prophecies that connected the disaster or negativity experienced to the scarcity of donations. Over time, the authority of both temple officials and temples increased, donations turned into tribute. One of the main points on which Sumerologists agree is that the lands of Sumer were controlled in the name of the gods from the very beginning, and that the theocratic order, based on the belief in the reign of god, gave birth to temple cities and the powerful clergy. This situation explains the direct impact of temples and clergy on the administration and economy. As a matter of fact, a temple economy model is mentioned regarding the Sumerians and it is stated that the temples, beyond the appearance of religious places, paid the people in cash or over products and silver, and in this way, they established a partial slavery system. It is thought that the temples were powerful enough to conflict with the administration at times and played a role in the disintegration of the empire by weakening the state authority (Akrep, 2017, p. 463-467).

Autonomous deities of cities were accepted and respected by all Sumerians. In this context, the system of city gods fulfilled an integrative function rather than a divisive one. Priest kings in the administration of cities represented both divine and earthly power and were believed to serve in the name of god. As understood from the cuneiform tablets, the names of these rulers, who were accepted as demigods, were recorded with a star symbol and the celestial bonds of the rulers or God-kings were expressed in this way (Bilhan, 1984, p. 304-305).

As in many societies, it was possible to see the effect of religion on the administration in Sumerians. In the polytheistic system of the Sumerians, although

the gods had superior qualities and immortality, they also had human-like qualities such as eating, drinking, getting sick, getting angry, getting married and having children, so the number of gods who got married and multiplied increased over time. In parallel with the economic or political strengthening of the city he represents, the god also got stronger and his position in the pantheon strengthened. Just as the authority of the stronger cities over other cities increased, the authority of the god also increased, he gained respect and was worshiped in other cities. This situation was used by local rulers or kings and turned into political advantage. Therefore, it can be said that the power and prestige of a god in Sumer could turn into a strategy in administration (Altuncu, 2011, p. 33).

The Sumerians were highly influential on the surrounding states and cultures with the social and political innovations they pioneered during the period they took their place on the stage of history, tried to live life more meaningfully through the myths they created and shaped their belief systems based on these myths. The Sumerians, which were at the peak of civilization between 3300-2358 BC, rose as the largest and most developed empire in the Western Asian geography around 2897 BC, under the rule of Lugal-Zagizi. Compared with its contemporaries, the reason why Sumerian culture and civilization stood out clearly is that, in city-states with their own organizational structure, it is thought that everyone from the highest level to the lowest level had to have their place and function determined in this organizational structure. It is noteworthy that even many gods equipped with human qualities were positioned within the organizational structure as a part of social life with mythological elements, rituals, and ceremonies (Bilhan, 1984, p. 306-307).

When we think about the elements of the administration in the Sumerians, the existence of a political administration is clearly seen. In other words, rather than an image of a state governed by military, feudal or oppressive elements, a management approach that is compatible with the ideological and general cultural structure of the society draws attention. Considering the general profile and level of civilization of the people of that period, it can be considered as the first reflection of the democratic management approach, which took thousands of years to appear on the scene in real terms. However, it should be noted that this situation is noticed not only in the Sumerians but also in the management approach of most ancient Middle Eastern societies. Even in the earliest Mesopotamian civilizations, it is claimed that violence was not used unless it was necessary, and that political and cultural ideologies were more respected than violence (Ateş & Unal, 2004, p. 27).

In some of the documents unearthed through archaeological excavations, it is concluded that the kings used the phenomenon of religion to strengthen their authority and justify the sanctions. It is seen in Sumerian written sources that the Sumerian kings legitimized political expectations through religion, while writing instructions for the society or some legal texts, and that the great influence of religion on society was used to manage and direct the society. It is noteworthy that

the tendency of the rulers to use religion as political power increased in Babylonian, Akkadian or Assyrian civilizations that followed the Sumerian civilization (Eser, 2014, p. 5-6).

Source: http://www.medeniyetufku.com/wp-content/uploads/2015/07/sumer_harita.jpg

Figure 1: Ancient Sumerian Map

3. Management in Ancient Egypt

Excavations in the geography where the Egyptian civilization is located show that the culture of the society gradually started to mature in the Neolithic Age and before, and the concept of division of labour emerged. In 5000 BC, city-states, also called "Nome", which contain different cultures and languages, began to emerge. It is noteworthy that at the end of the Neolithic Age and in the ongoing process, class differentiation and slavery occurred due to wars. Finally, when it comes to 4000 BC, the magnificent, great Egyptian State, consisting of the combination of city states, appears on the stage of history. It is thought that the favourable conditions provided by the Nile Basin were effective in establishing such an effective state model dependent on the central authority (Huseynova, 2019, p. 123).

In the historical process of the Egyptian civilization that progressed and developed gradually, the beginning of the pharaonic period coincides with the period when the cultural unity developed between Lower and Upper Egypt. At that time, the Nagada community dominated the Upper Egypt region. The Lower Egypt society also has a unique cultural structure and a developed economy in the field of production. It is seen that this economic system was reflected in Upper Egypt society in time and cultural unity was ensured. This process continued with the formation of the hierarchical structure and gained speed. The formation of the elite class paved the

way for wealth and glory, and it is thought that this elite class was very effective in the establishment of the pharaonic states (Donmez, 2019, p. 6).

The increase in production, trade and wealth, the deepening of the hierarchical structure and the problems experienced in achieving political unity drew attention during the dynasties. This period, also called the Hyksos period and in which foreign rulers were involved, emerged as a result of political wear and gradual collapse. When it comes to the period of the empires, Egypt, which lived its most glorious times, overcame all economic, social and political problems, and revealed the flexible structure of its administration and institutions that were resistant to all conditions. The Hyksos were removed from the administration and political stability was achieved. However, the widening of the area under the control of Egypt brought them against both the Hittites and the Mittanni State (Khurt, 2009, p. 265-275).

Trade is known as the most prominent element that legitimizes the state in the Ancient Egyptian civilization. The Egyptian civilization, which was effective not only in its own borders but also in the stateization of the civilizations around it, was also effective in the stateization processes of the societies settled in the south. In this process, it is claimed that Egypt followed a strategic path, kept its close neighbours as a dependent transit point by somehow preventing them from becoming a state, and developed commercial relations by especially supporting some of the more distant societies. The control and security of the commercial networks, which have been moved and multiplied over longer distances due to the development of trade, is extremely important for the Egyptians, and it is thought that the army was focused on the protection of these roads rather than the borders. Although the nomadic lifestyle of the border neighbours did not pose much of a threat to border security at that time, trade and trade routes were the most important issue for the Egyptians. On the other hand, although the effectiveness of the trade and trade networks that developed around the Nile River brought Egypt to its golden age, it was also the forerunner of the political crisis that emerged in 2200 BC. Because the elite was no longer limited to the dynasty, and with the increase in political staffing, the number of those who received a share of the income was also increasing. With the dynastic authority losing power over time, a period of interregnum began (Çivgin, 2015, p. 371).

While researching the history of Egypt, it is seen that the army lags far behind the gods and magnificent architecture. When the army was first established in Egypt, it was not formed from indigenous peoples, but from other peoples, primarily Nubians. In later periods, it was seen that the local people became a warrior tribe over time. When we look at the wars and raids, it is seen that the Egyptians were not very successful against the civilizations that left their mark on history. The Egyptian state also benefited from mercenaries. In general, the armies of the Egyptians had a structure based on defence. Rather, Egypt was naturally protected

by natural defence, but despite all this, it is seen that they could not resist against very large and powerful attacks such as Romans and Macedonians, except for weak peoples. The Egyptians also established a naval fleet for the first time during the twenty-sixth dynasty. As a result of the research, swords used in war were found from the graves, it is also seen that the Egyptian army used bronze, bronze weapons, and arrows with metal caps, and was equipped with horse-drawn chariots. During the Hyksos period, weapons made of iron began to be used in the army along with horses and carriages. In general, although Egyptian society is commercially open, it trails in a military point of view (History of Philosophy, 2020, p. 7).

As in the Sumerians, taxes were seen as a serious source of income in Egypt and compulsory taxes were collected from the people. In fact, some archaeological excavations reveal that there was a heavy tax system in Egypt about 4000 years ago. Some extant documents show that Ptolemy, who once ruled Egypt and was originally of Greek royalty, set a standard for taxation. It reveals that it imposed high taxes especially on imported products, grazing on public lands was subject to tax, the farmer paid half of the product he produced to the state as tax, and even taxes were collected from sales and rental activities (Sirkeci & Abdullah, 2015, p. 1245-1247).

Although the history of Egypt is generally considered as 3 main periods, it is seen that civilization has continuously improved itself in science, politics, art, education, administration, and architecture throughout all these periods. In addition, the information obtained from written sources is illuminating about the ancient lifestyle, traditions, religious and worldly rituals of Egypt. Another prominent point in the history of Egypt is that the visual sources, including the ancient Egyptian period, are extremely abundant, and the Egyptians' habit of illustrating their lives is extremely common. It is noteworthy that the Egyptians, who were observed to be fond of music, were accompanied by music in all kinds of rituals, celebrations and even wars, and music and dance took place intensely in religious worship and rituals. It is thought that this fondness for music and dance stems from primitive beliefs. On the other hand, visual sources draw attention to the fact that these dances and music were performed during the harvest or planting period, and it is seen that they were used to increase production (Huseynova, 2009, p. 123-124).

It is known that with the increase in wealth, especially in the period of kingdoms in Ancient Egypt, the classification in society increased and the hierarchical structure deepened. It is known that the lower strata of the society were generally illiterate, were employed as seasonal workers in the fields or in construction works, and were assigned to the work of local governments, religious institutions, or people from the upper strata. Since the records of people in the lower classes in Egyptian society began to be included only in the middle empire period, the least information about social life belonged to this class (Valbelle, 1992, p. 15-35).

Human resources are a concept directly related to people that has existed since the emergence of management thought, and it is thought that human resources management also exists in all areas where management thought is concerned. The organization carried out during the construction of the Egyptian pyramids and the management style of this organization are among the first examples in history in this sense. The organization seen in the construction of the Egyptian pyramids is considered as the first obvious step of human resources management (Demirkaya, 2006, p. 2).

The Egyptians, who have a strong economy and a colourful culture, are thought to have a colourful and active social life. Living well, enjoying life, being interested in the arts, sports, and leading an active life were issues that Egyptians care about. It has been seen that entertainment, games and social life were given a wide place, sports competitions were organized, elites, women and even children participate in these organizations. Looking at written and visual sources, it seems possible to say that sports and entertainment were an important part of their culture. During the excavations, areas thought to be sports halls are encountered, racetracks, large halls and courtyards attract attention. Among the figures depicted on the walls of large buildings, there are visuals showing sports such as fishing, athletics, long jumping, swimming, weightlifting, wrestling, and rowing (İmamoğlu & Koca, 2018, p. 554).

Wilkinson points out that, the influence of the Nile River in the emergence and rise of the Egyptian civilization was really important. In addition to being a fertile region, the Nile River is seen in the strengthening of kingdoms, the organization of military activities, the transportation of obelisks and even its use in parades held in the name of the gods. When the technical skills, cultural richness and organizational success of the Egyptian people are added to the table, it becomes more understandable why the Egyptian civilization has risen so much (Wilkinson, 2013, p. 45-55).

The Egyptian civilization, one of the oldest and greatest civilizations in history, rises not only thanks to the fertile lands of the Nile River, but also thanks to the ability of the Egyptian society to adapt to the conditions and its management with rational structures. The Egyptians, who were able to systematically farm by controlling the floods in the Nile River, had a surplus of production, traded with it, managed to control these networks by turning the trade into nets, processed the mineral deposits and established a regular and disciplined army. All these events are managed with a good organization, and in the centre, there is a management team consisting of the pharaoh and the elite. It is noteworthy that the polytheistic religious structure of the Egyptians continued in harmony with the sovereignty of the pharaoh, who was called the god-king. In Egyptian society, which was very involved with religion, the Sun was the most meaningful sacred figure, and it is seen that it was depicted very often. Even if huge pyramids were built for the pharaohs, who were considered immortal, and they were viewed as God-kings

during their reign, they could remain on the throne as long as they maintained abundance, wealth and stability (Basar & Yıldız, 2019, p. 816).

The Egyptian political system was more stable and longer lasting than the political systems of Sumer and other civilizations in Mesopotamia although wealth in Egypt led to the strengthening of bureaucrats. The most important reason for this is that the Nile Basin and delta, where the Egyptian civilization was born and developed, were free from external threats and were surrounded by natural borders such as desert and sea. The fact that Egypt was in a sheltered area with such natural borders ensured that it had a longer life than all other civilizations, despite its problems. This stability eventually allowed for the existence of powerful kingdoms, and kings were often able to rule alone as God-kings (Gunay, 2015, p. 50).

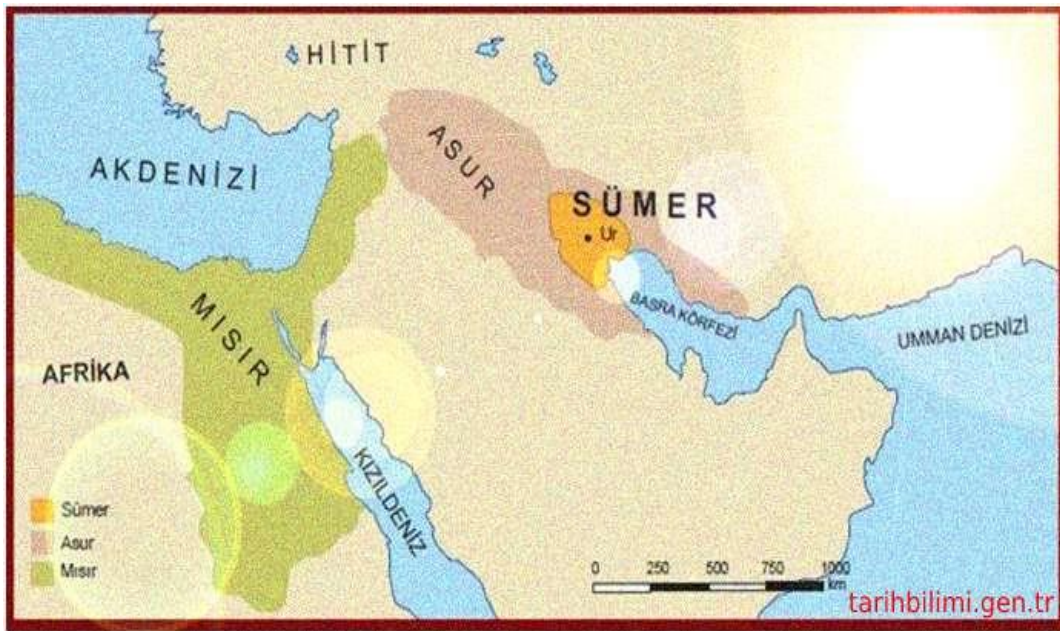
The Egyptians' former imperial period, from 2778-2413 BC, was also a brilliant period of long-term stability. For the Egyptians, this part of their history is the golden age of their civilization. It is known that the pyramids were first built in this period. In addition, it is seen that tax collection started in this period, the tax collected from the public on agricultural products was collected and stored in a single centre, and the system called warehouse institution emerged (Desplancques, 2006, p. 48-55).

Established in the fertile basin of the Nile River, Egypt has made great progress in the agriculture of aquatic plants and the "papyrus", which is referred to with Egypt today, is also grown in abundance. By using the paper, they obtained by using the fibers of papyrus in writing, the Egyptians could record religious letters and correspondence, calculations, geographical information, literary texts, judicial and medical transactions. In this sense, papyri are among the most important sources that shed light on the history of Egypt. In the Egyptian society, where writing is so important, education is also an area that is emphasized, and it draws attention that different types of writing are used. It is noteworthy that the hieroglyph, known as an expression with the method of illustration, is often used in the writing of sacred texts. Quite a large part of the total written documents obtained about Egypt are related to the administration and the texts related to the law are also frequently encountered. It is seen that the abbreviated form of hieroglyphs is mostly used in these documents (Memis, 2008, p. 74-76, 98-100).

Considering the birth and rise of the political authority, which can be defined as the state in general, in Egypt, it is seen that the relations and accumulation on the economic basis are important. Egypt, on the one hand, is built on the rich Nile River and its delta, on the other hand, it has entered economic and political relations with the surrounding communities in its favour and thus became stronger. Egypt rose under these conditions as one of the oldest regional kingdoms in the world, with trade, crafts, and complex bureaucracy. However, the deepening of political institutionalization in Egypt has been one of the main factors that brought the end of this magnificent rise over time. Because, as the accumulated wealth enriched the

bureaucratic elites outside the dynasty, the authority of the dynasty weakened and the period of successive dynasties in which the bureaucracy was effective began. In time, this played an important role in the loss of the long-lived prosperity of the Egyptian civilization.

Religious belief and politics are the most serious and effective institutional structures of societies. Ancient Egypt is among the first civilizations where these two institutional structures were intertwined. When we look at the administrative structure of Ancient Egypt, it is clearly seen that religion was used by the rulers as a very effective management tool. The concern for legitimacy connects religion and politics in almost all monarchical governments. This situation is also striking in Ancient Egypt; especially the Ptolemaic Dynasty (305-30 BC) is thought to have used religion as a very strategic management tool and adopted it into the society. In this administrative system seen in Egypt, legitimacy was the basis of religion, and power was the most important basis of politics. The monarch was the symbol of the sacred truth on earth for the society, and this situation offered the dynasty unlimited legitimacy. To put it more clearly, this link and relationship of religion with politics legitimized the power of the rulers (Guzel, 2017, p. 33-34).

Source: <https://www.tarihbilimi.gen.tr/sumerler/>

Figure 2: Map of Ancient Egypt.

4. Management in Ancient Greek

Greek civilization, one of the first civilizations that comes to mind when it comes to ancient civilizations, emerged at a time when many civilizations developed in different geographies. Periodically, with the effect of this closeness to each other

and the legacy of Egypt and similar civilizations before it, the Greek civilization is not a completely original civilization like the Sumerian or Egyptian civilization, but a civilization that has been influenced by many civilizations and cultures. When we consider the history of the Greek state, it is seen that it was in a great struggle with the Persians, who rose in the same period (Sevinç, 2014, p. 232-233).

It is possible to say that the Greek civilization, which also interacted with the civilizations around it, differed from the previous civilizations in this respect. The accumulation of the ancient period, which is defined as Hellenic culture today, is not only a culture created by the Greeks, but a collection that can be considered as the legacy of the relations established with various civilizations in the surrounding area, especially the Egyptian and Anatolian civilizations.

When we think about the economic and social life in Ancient Greece, historical sources show that in the economy built on the slavery system, slaves did all the work based on human power, women took on the administrative responsibilities of the house, while men spent more time for themselves and their own pleasure. Spending time wandering in the agora and the shops in the agora, chatting or shopping were among the main occupations of men. It is known that the Greek society attaches great importance to art, artists, craft branches and education for them, that the master-apprentice relationship continues by handing down from father to son, and this tradition was valid both in art and craft. In these large public spaces called Agora, in addition to commerce, a significant level of socialization was experienced, the people could participate in the courts, political conversations and were interested in politics. However, women were completely excluded from social, political and administrative life, they had no right to speak in any field other than housekeeping, and it was considered the sole duty of women to manage the house and raise children (Candur, 2019, p. 39-40).

Considering the administrative and economic structure of the Hellenic cities of Ancient Greece, it is seen that the income sources were not high in many settlements outside the main centres. Here, the economy was mostly tried to be revived through donations. When it comes to the Classical Age, it is seen that the main income sources that feed the economy in Athens and big cities like it were the payments received at the city entrances, port usage fees and especially customs taxes. Another source of income was the income from the rental of public lands. In addition to these incomes in the historical process in Athens, it is seen that income was obtained by collecting taxes from mines, marketplaces, private workplaces and slaves. Moreover, court fees, court fines and the confiscated assets of those who were found guilty were also among the income of the cities (Aristotle, 2016, p. 544-556).

In the following process, with the use of the Phoenician alphabet, the establishment of colonies in the near seas, the revival of commercial activities and the use of money, the framework of trade expanded, new craft branches were formed, and some changes occurred in the social structure in parallel with the increase in the

need for division of labour in the society. A significant diversification was observed in agricultural production. The emergence of new markets with the increase in colonies also changed the nature and form of production in response to the increasing demand. In this respect, it is seen that the economic structure began to change. However, due to the increasing need for labour, the slavery system was institutionalized. Money changed many things in the economy. The concept of taking money with interest or borrowing emerged, and the money used in trade became the guarantee of wealth by being hidden at the same time. As a result of all these developments, a different social class emerged in the society. This new group of nobles and peasants was urban and wealthy at the same time. Over time, it is seen that this class struggled against the nobility by taking the peasant class behind the partial political power it gained (Okte, 2008, p. 39-40).

Ökte states that around 1000-700 BC, the ancient Greek society split into nobles and farmers. Farmers with little or no land of their own made up the majority of Greek society at the time, as opposed to the nobility, who held both large amounts of land and political power. The nobility of the period, beyond being landowners, could highly restrict the powers of the king and intervene in the administration. It is seen that the commercial activities of the Greeks, who were seen to have made progress in agricultural activities and animal husbandry, were not sufficiently developed at that time. The need for labour is provided by slaves, and it is understood that the people settled in the estates carry out their economic activities in small markets within the estates (Okte, 2008, p. 39).

In the ancient Greek army structure, we see Hoplite (heavy infantry) soldiers, consisting of citizens of the ancient Greek city-states, armed with heavy shields and spears. Hoplite Greek soldiers used the "phalanx" formation, which can be called a new fighting discipline, in order to be more effective with fewer soldiers against the enemy. This formation prevented the soldiers from acting alone, and the soldiers acting alone would endanger the entire formation and reduce their strength. The hoplites consisted of armoured, armed, and capable adult males, accounting for one-third of the population. It was represented by landlords, farmers, and artisans, who were free citizens. Besides all this, the Hoplites were not professional soldiers, and at times it was seen that they did not have sufficient military training (Mimir Turkish Encyclopedia, 2020, p. 3).

The effectiveness of the "agora" and the agora economy in Greek civilization is remarkable although examples can be found in other civilizations. Agora, which was functional like today's large-scale business centres or marketplaces, is considered as the first example of free trade in the history of humanity. The agoras, which were out of state control around the 6th century BC and were a kind of private public space, represent the centres of free trade in Greek cities (Akture, 2018, p. 31-32).

It is seen that the first social structures that started to appear in the early period in Ancient Greece were based on religion or ancestry or based on small cooperation. These unions, which started to be established on a small scale in this period, were not yet political, but rather individual in nature. While ancestry or tribal unions form the basis of social relations, socialization in these unions was mostly carried out with family members, relatives or neighbours and remains within these limits. Units based on lineage continued to exist in Greek society until the political organization periods that would emerge in the future. These ancestral Greek communities in ancient times were called by different names such as oikos, genos, phyle and phratri. Among them, genos refers to the smallest form of social structuring and consists of individuals from a common ancestor. Phratri, on the other hand, is a broader social structure that is formed by the participation of more than one lineage and, unlike genos, goes beyond primary ties. The phyle, which was wider than these and also a form of military partnership, is also referred to as a tribe (Gözlü, 2018, p. 226-227).

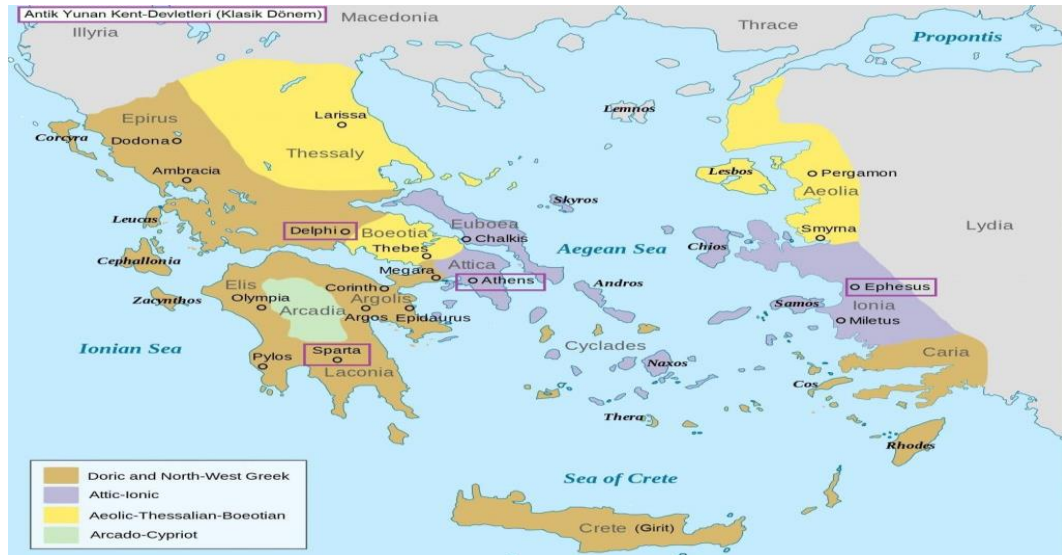
When it comes to the political structure of Greek civilization in the ancient period, it is seen that it had a structure that was quite different from today's nation-states and even opposite. "Police" states could meet everything they needed from within their own structure and represented the first example of the political organization of Western societies. The word politics is derived from the word "police" and meets the meanings of city life, system of powers, constitution. It is seen that the Greek economy was built mainly on the slavery system. It is noteworthy that the problems related to the administration were discussed in the agoras, and the people of the city also participated in these discussions (Sanemoglu, 2016, p. 42-43).

It is accepted that the Greeks took the city-state (polis) system from the Ions, who had previously established a strong dominance in many of the Western Anatolia and Aegean Islands. Until the period when the Ionians established their political organization in Anatolia, the administration was generally shaped under the rule of a powerful ruler. It is possible to see this very clearly in the cultures and civilizations of Anatolia, especially the Hittites. However, it is accepted that the Ionians were organized in the form of city-states and this organization later passed to the Greeks, leading to very important political consequences. City-states differed from all the administrative systems up to that period as self-sufficient administrative, political, and economic management units, which sometimes included the surrounding villages and towns. In this respect, the polis was a self-sufficient unit and at the same time a free administration unit. Later, it is seen that the same system was continued in the Greeks (Metin & Lamba, 2016, p. 161-163).

In Greek society, the majority of the population resided in city-states such as Athens and Sparta. These settlements were also called "sites", and the population of these sites was around 350,000-400,000 on average. On the other hand, the number of Greek citizens in this population was only around 25,000, and the main population consisted of slaves and foreigners residing in the estates. At this point, a very sharp

distinction in social classification and life was striking. While the most important occupation and interest of Greek citizens was state administration and political activities related to administration, all the production activities were carried out by non-citizens and slaves. The connection of the nobility with production activities and economic issues was at the point of managing these activities (Savas, 2000, p. 28-30).

Greek civilization had an important place in terms of its influence during its reign. Since providing security against external threats was a priority as of the period, it was seen that the most intense organization in the Greeks was in the military field, and the bureaucratic organization started in the military field in the same way. The source of the power of the Roman State was based on this well-organized army and bureaucracy. It was seen that the Greeks, who also had an extremely advanced legal organization, started to study law in order to train the staff who would fulfill this task, as the need to regulate and interpret the laws increased over time (Çevikbas, 2014, p. 83).

Source: <http://www.antiktarih.com/2019/04/27/antik-yunanlar/>

Figure 3: Map of Ancient Greek City States

5. Research Methodology

This study was prepared in accordance with the systematic screening method by comprehensively scanning, analyzing, synthesizing, and evaluating the validity of books, articles and conference proceedings published in the literature in this field, and then combining the information obtained.

6. Evaluation: A Comparison Essay

It is not yet possible to mention the existence of a distinct administrative structure in Mesopotamian civilizations, which are chronologically older although the first emergence of concepts such as administration or public administration as it is used today is mainly in Mesopotamia, Because, although there is a management idea and a partial structuring, there is no clear institutionalization depending on a central sovereign. However, in the later times of history, quite well-organized administrations and centralized administration systems were encountered in Egyptian civilization and China. The concept of bureaucracy first emerged in Egypt, and it is accepted as the first bureaucratic form of administration in which administration was provided with certain principles. It is thought that the main reasons for the significant rise of Egypt in the field of stateization and administration were that the kings ruled as representatives of the god and the economy was managed in a planned way (Çevikbas, 2014, p. 81-82).

Mesopotamia, the birthplace of the first civilizations, is also the geography of the first and longest lasting administrative experience. The reflection of the radical change experienced with the agricultural revolution is seen in every field, especially in the economic and social field. For example, the formation of a hierarchical structure is considered as the gathering of people in certain centres to form cities and this hierarchical organization forming the first model of state organization in the process leading to stateization. The city-state model of Mesopotamia is the forerunner of the polis seen in Greek civilization in the later period. However, there are differences in terms of management styles. Because, in Mesopotamia's river, irrigation and canal-oriented structuring, the construction and maintenance of these structures requires a regular and continuous manpower, and organizational regularity and authority are inevitable to ensure this. Therefore, a monarchical authority, loyalty and a well-functioning bureaucracy form the basis of the administration. There is no such a rigid monarchical management organization in the city administrations of European civilizations. Another important difference is seen in the ideological foundations of the administrations. It is seen that a theocratic management approach is dominant in Mesopotamia and almost the entire Middle East. The great temples built in the city-states are the centre of everything and the settlement is concentrated around them. At the same time, in these monarchical governments, a sanctity is given to the state through the kings, and the earthly administration is accepted as a part of the divine administration. It is seen that there is a different approach in terms of ideological foundations in Greek civilization (Ates & Unal, 2004, p. 39-40).

Like the Eastern civilizations that used writing and numbers, the Greeks also benefited from accounting in their management activities. It is seen that the amounts of the products and animals were recorded in the accounting records of the Sumerians, which were processed on stone or clay plates, dating back to 4000 BC.

It is stated that in large cities where there are huge temples, administrative activities were more prominent and receipts consisting of several copies were used. Accounting activities, which were limited to temples at first, continued their existence as large-scale organizations later on. It is known that in ancient Egypt, accounting was held in a much more comprehensive manner in the field of management, there were trained clerks for this job, and these clerks were reputable people in the society. Clerks, who kept books and knew special accounting methods, kept records of the state treasury and temple inputs and outputs, and even do budget studies. When we look at Ancient Greece, it is seen that they had an advanced accounting knowledge and organization as of the period they lived. Just as in Sumer and Egypt, the need for accounting began with the temples in the Greeks. It is remarkable that income and expense accounts were made before the attempts to be made and detailed chronological information was given in the records. As a matter of fact, it is thought that banking activities, money swapping and lending processes developed much earlier in Greek civilization compared to other civilizations (Kızıl & Kocur, 2017, p. 330-334).

While both urban structuring and social structure displayed a more democratic appearance in the classical period in Greek society, it is seen that this balance changed in favour of the wealthy in the Hellenistic period. The idea of luxury came to the fore and became visible in urban structuring. It is noteworthy that the Greek cities were surrounded by walls and adopted a structuring towards the centre, unlike the outward structuring in the east. It is thought that the most important factor that made the management phenomenon inevitable in Greek cities was ensuring the harmony and control of the society, which was diverse in both ethnic and hierarchical terms. In the early days, a more natural management structure based on family, tribe or clans was seen, but in time, a management authority that went beyond the borders of the city was formed. The management of the polis in Greek civilization is also the first model of political organization (Mazı, 2008, p. 42-43).

It is seen that the economic and political character of the Greek civilization was significantly different from the Mesopotamian and Egyptian civilizations. The main factor behind this was the difference in geographical conditions and this difference led to differentiation in livelihoods. Sumerian and Egyptian civilizations were civilizations that were established on wet and fertile lands and realized their social and political organization based on agricultural economy. However, because the land of Greece was not as wet and arable as the regions where these two communities lived, it is seen that the Greek society tended to different economic activities, especially maritime trade, and they were not as dependent on the soil as the societies of these two civilizations. As a result of this, it is seen that a trader and freer society structure that was different from the traditional society structure based on land emerged. In addition, as a result of the fact that the land-based economy was not as strong as the others, it is seen that the population was concentrated in the

cities and a city/site (polis)-based management approach developed in the political structuring (Gunay, 2015, p. 50-51).

Although civilizations such as Sumer and Egypt, which were established in the Mesopotamian geography in ancient times, made serious developments in economic areas, they could not show the same development in many other areas. The fertile lands of the Nile Basin first enabled the development of agriculture and then trade, and as a result, these civilizations also prospered. They led other civilizations in agriculture and production, but they trail compared with Western civilizations, which had less economic potential than themselves in areas such as economic thought, science, philosophy, politics and law. Because the more dominant religion in Mesopotamia, the activity of tradition surrounding all fields, together with religion, prevented the development of economic thought and other fields and narrowed its borders. In ancient Western civilizations, conquests along with trade expanded the economy as a separate source of income. Compared to the East, the absence of a dominant influence of religion in these civilizations and their secular structure paved the way for a more independent and mind-oriented development. It is seen that the effect of religion was less in scientific, economic, legal, philosophical and other fields, and the effect of tradition and independent thought was more (Gunay, 2015, p. 62-63).

Today, it is accepted that this liberal environment of Greek thought has an important effect on the source of development and progress in Europe. In fact, the defenders of the idea of Europeanism do not hesitate to see themselves as the continuation of Greek and Roman, even proud. It is seen that there are strong references to the values and images of the Ancient Greek civilization, especially in the formation of the secular European identity after the Renaissance and reforms (Aksoy, 2020, p. 26).

Table 1: Comparison of Ancient Sumerian, Egyptian and Greek Civilizations

	<i>Sumerians</i>	<i>Ancient Egypt</i>	<i>Ancient Greek</i>
<i>State and Social Structure</i>	A very well-organized social structure with a fragmented city-state model and a civil servant state understanding.	The state model, which began to emerge as city-states, followed by the state model, the concept of division of labour, class differentiation, and the social structure in which slavery began to form.	The city-state model, called the polis, is a social structure influenced by the cultures of many civilizations.

**Table 1: Comparison of Ancient Sumerian, Egyptian and Greek Civilizations
 (Continued)**

<i>Economic Structure</i>	After the surplus produced by agriculture and developing craft (temple economy model).	An economy that thrives on surplus production, trade networks and keeping these networks under control, and mutual trade with distant societies.	The economic structure based on the slavery system, craft, port fees, city entrance fees, donations in poor places, interest and trade is the agora.
<i>Tax Applications</i>	Charity based on voluntary basis at first, tax system that later became compulsory.	Taxes are seen as a serious source of income, and some archaeological excavations reveal that there was a heavy tax system in Egypt 4000 years ago.	Taxes are mandatory, taxes were collected from private businesses, mines, slaves.
<i>Social and Religious Structure</i>	The social structure where the temples are in the centre and the fondness for art is high. A religious structure in which the theological foundation is based on myths. Worships and offerings are all for this world, there is no belief in the afterlife (For them, the other world is just the land of the dead).	A colourful and lively social structure where music is given importance to religious rites, art and sports, including working in the field and harvesting. A religious structure with many deities converted into a strong culture rather than a belief.	In the early period, social life was limited to relations with family members, relatives and neighbors. During the period of the polis, society was divided into 3 classes, aristocrats, folk and foreigners, polytheistic and goddess religious structure based on myths.
<i>Army Structure</i>	It is seen that the Sumerians had an army structure. soldiers; they were made up of temple workers, farmers, and shepherds, and were armed with bronze weapons. The army is divided into infantry and chariot.	Even if the Egyptians had an army structure, they lagged behind their magnificent architecture and pharaohs. First they formed an army from other peoples and then from their own people, and they used bronze and iron weapons. The first war fleet belonged to the Egyptians.	The Greeks also have an army structure. Military system of Hoplites (heavy infantry), made up of citizens of the Greek city-state armed with heavy shields and spears.

**Table 1: Comparison of Ancient Sumerian, Egyptian and Greek Civilizations
(Continued)**

<i>State and Administrative Structure</i>	The city-state model in the fragmented structure, which is thought to have emerged according to the theory of force and struggle, is a management approach that is compatible with the ideological and general cultural structure of the society.	According to the theory of force and struggle, the state structure, which is thought to be crowned by the relations on the economic basis, and the central monarchical administration in which religion is used as a tool.	The polis state model, which can meet everything needed in itself (the first example of the political organizations of Western societies), is a participatory management structure in which the problems are discussed in the agoras and the people of the city participate.
---	---	--	--

Source: Created by the authors.

When it comes to the ancient civilizations, it is seen that the economic structure was based on tradition and belief. Although the phenomenon of religion was extremely dominant, it is accepted that tradition was more decisive on the economy. The polytheism of religions in all ancient societies limited the development of faith-based economic activities. It is seen that this situation developed differently only in Egypt and India. There was a social structure, a system based on religion in Egyptian society. Likewise, a very strict caste system was seen in India, and social classes were determined directly through belief. Therefore, this theocratic social order prevents religion from existing as an oppressive authority in the economic field, and a different character was observed when compared to Mesopotamian civilizations (Tas & Gunay, 2015, p. 143-144).

According to Ahmet Koçak, according to Sezai Karakoç's study of his thoughts on Eastern and Western civilizations, how long a civilization will remain on the stage of history is directly proportional to its ability to meet the needs of its society. Although all civilizations are influenced by each other in one way or another, each one has its own dominant emotion. This feeling was distinctly "fear" for Egyptian civilization. While this feeling lied behind the construction of huge structures and temples, the feeling of fear dominated the management of the society. In Mesopotamian societies, this feeling was mostly "admiration". Especially the admiration for the order and aesthetics in the sky was reflected in their architectural structures and lives. It is seen that the dominant emotion in Greek civilization, society and administration was focused on art and aesthetics. In the following period, this feeling became more entrenched in the subconscious of the society, and the phenomena of to influence and/or to be influenced occupied an important place

in the basis of today's Western thought. In both Mesopotamian cities and Egyptian cities, it is seen that the temple economy was at the centre. With the expansion of trade routes and networks in time, economic activities increased in marketplaces established in city centres (Koçak, 2016, p. 54).

This situation, which was related to art and aesthetics in Greek civilization, was called "agora" with a direct culture-specific formation. Cities called polis in ancient Greece were structured to be self-sufficient economically. Each polis had its own organization and laws that maintained its own order. Although these differed from polis to polis, in order for a settlement to be called a polis, it had to be institutionalized. These structures, which were called Agora and acted as a kind of city square, were the most inevitable part of this institutionalization. Agora, which was the centre of all social and economic activities, was the heart of Greek polis cities. Temples were also the centre of socialization in Eastern civilizations, but unlike these in Greek society, this socialization took place independently of religion (Candur, 2019, p. 91-93).

It is possible to say that these three emotions accompanying the life of these three civilization circles corresponded to three different characteristics in administration. It was a worship culture and understanding in Mesopotamia, and it was a phenomenon that would lead to the formation of the obedient structure of the society. Today, it is possible to see the obvious influence of the same mythical understandings in the mentality of Middle Eastern societies. And this is shaped by the authority that has sanctified the ruler/managed relationship. The equivalent of fear in Egypt was clearly tyranny. In addition, the status of the rulers in Egypt, which was considered equal to the Gods (more precisely, the pharaohs' declaring themselves as Gods) was closely related to the intellectual infrastructure of the absolutist understanding of government. It can be said that together with art and aesthetics in Ancient Greece, Greek democracy matured over time and have inspired today's egalitarian ideas.

Considering about how these civilizations reflect on today's modern systems based on what has been written above, we can see that a new monotheistic religion emerged with the birth of Christianity, and this religion began to become more and more widespread in the West after it was accepted by the Roman State in time. When it comes to the Middle Ages, which started with the Migration of Tribes, we see that there was a feudalist organizational structure in the West and the central authority was weak here. The feudal lords governed by this feudalist system were self-sufficient in many areas. This reminds us of the periods in Ancient Greece when there was no central authority or when it was very weak.

At the same time, in the West of the Middle Ages, we can see that religious ideology began to gain weight in many areas. This is a situation that we encountered in Mesopotamian civilizations rather than in Ancient Greece, in which religious ideology spread well in the future, the church and priests evolved into landowners

like feudal principalities, the church had the authority to excommunicate even the kings, the Roman Germanic kings were crowned by kneeling before the priests. We see ceremonies being held. With these features, we see that religion was also a tool to legitimize the political administration. In all these periods, we see that the West of the Middle Ages remained away from the concepts such as liberal economic thought, science, art, philosophy, democratic participatory management, which were the greatest legacy of Ancient Greece, and experienced regression in many areas and they called this period as the Dark Age.

It is known that there is bureaucracy wherever there is a state and administrative management. It is known that this situation is also true for the modern state. When the concept of bureaucracy is investigated, it is seen that this understanding has primitive forms in Ancient Mesopotamian civilizations. In the ancient Egyptian state, where a central authority and management system began to form, the initial state of the state bureaucracy is seen. After Egypt, a strong bureaucracy system was encountered in both the political and military fields in the Roman State. Of course, the concept of bureaucracy also differed according to the years and conditions in which the states were established. However, when we look in general, the bureaucracy in the Ancient Egypt period is still alive even though it has undergone some changes by passing from state to state until today.

Considering the general evaluation of Greek civilization, it is possible to say that it was more egalitarian and participatory than the management approach in Sumerian and Egyptian civilizations. In addition, due to the rivalry of the Greek civilization with its rivals in the period, it is seen that the bureaucratic structure gained weight in the military field, unlike Sumer and Egypt. In addition, Greek civilization has left an important legacy in the field of art, aesthetics and law.

References

- Akrep, M. (2017). Temple economy in Sumerian economy. *Blue Atlas*, 458-473.
- Aksoy, E. G. (2020). The formation and evolution of European identity. *Mustafa Kemal University, Journal of Social Sciences Institute*, 26-39.
- Aktüre, S. (2018). Anatolian cities in the period of great empires. *Istanbul: 1 Edition History Foundation Yurt Publications*.
- Altuncu, A. (2011). Religion and history of Sumerians: *Institute of Social Sciences, Unpublished Master's Thesis*. Elazığ.
- Aristotle. (2016). Oikonomika general evaluation on the concept of ancient economy in the particular of Aristotle, translated by tamer, b. *Istanbul: Kabalcı Publishing*.

- Ateş, H., & Ünal, S. (2004). The birthplace of the state: administrative life in the ancient middle east. *Bilgi Social Sciences Journal*, 21-42.
- Avalanche, M. (1993). Journey to Sumer with a time tunnel. *Ankara: Directorate of Culture Publications*.
- Başar, G., & Yıldız, E. (2019). The modern world and contemporary painting from prehistory to the present. *Ulakbilge Social Sciences Journal*, 811-824.
- Bilhan, S. (1984). A historical approach to Asian philosophy of education. *Ankara University Faculty of Education Journal*, 303-339.
- Candur, H. (2019). Agora in ancient times. *Institute of Social Sciences, Master's Thesis*, 39-40.
- Çevikbaş, R. (2014). Bureaucracy theory and administrative function. *Journal of Economics and Management Research*, 75-102.
- Çivgin, İ. (2015). The effects of trade networks in the period of the old kingdom of Egypt (2700-2200 BC) on the Egyptian civilization and the nationalization of Nibye/Sudan. *TAD*, 371-424.
- Demirkaya, H. (2006). Human resources department organization. *Kocaeli University Social Sciences Institute Journal*, 1-21.
- Desplancques, S. (2006). Ancient Egypt. *Ankara: Dost Bookstore*.
- Dönmez, O. O. (2019). Medical practices in Egyptian civilization. *Institute of Social Sciences Master's Thesis, Denizli*, 6.
- Durmuş, I. (2018). Origin and culture of the Sumerians. *Academic Journal of History and Thought*, 177-200.
- Düvenci, S. (2018). The emergence of the state in Mesopotamia according to the theory of force and struggle. *International Academy of Management Journal*, 106-107.
- Eser, E. (2014). Religion-politics relationship in the ancient near east: *Institute of Social Sciences, Master's Thesis, Denizli*. 5-6.
- History of Philosophy. (2020, March 22). [mustafaeker.com](https://xn--mustafaeker-xgc.com.tr/antik-misir'da-ordu-yapisi.html): Retrieved from <https://xn--mustafaeker-xgc.com.tr/antik-misir'da-ordu-yapisi.html>
- Gözlü, A. (2018). Social groups and political structure in the ancient Greek dark ages (XI-VII Centuries BC). *Manisa Gelal Bayar University, Journal of Social Sciences*, 226-244.

- Günay, E. (2015). Ancient economies and the characteristics of economic thoughts in ancient times under the influence of tradition and polytheistic states. *International Journal of Academic Value Studies*, 46-64.
- Guzel, E. (2017). Reflections of the religious administration strategy in the ptolemaic dynasty in ancient Egyptian history. *International Journal of Social Science from Asia to Europe*, 27-36.
- Huseynova, G. (2019). A brief study on art and music culture in the period of ancient Egyptian kings. *The Journal of Social Science*, 122-135.
- İmamoğlu, G., & Koca, F. (2018). Comments on figures related to boxing, wrestling and skirting in ancient Egypt. *International Journal of Social Research*, 554-559.
- Kaplan, Y. (2018). Date 1. Republic of turkey ministry of national education. Directorate of Lifelong Learning. *Ankara: Open Education Department*.
- Kızıllı, C., & Kocur, K. (2017). Accounting in ancient times and religions' perspective on accounting. *Kesit Akademi Journal*, 327-339.
- Koçak, A. (2016). The imagination of eastern and western civilization in Sezai Karakoç's intellectual writings. *Rumelia Journal of Language and Literature Research*, 51-63.
- Kuhrt, A. (2009). Near east in ancient times. *Istanbul: İş Bankası Cultural Publications*.
- Landsberger, B. (1943). Sumerians translated by: Tosun, M.O. *Ankara University Faculty of Languages and History and Geography Journal*, 1(5), 695-702.
- Mazi, F. (2008). Reflection of thought on urban space in ancient times. *Mustafa Kemal University, Journal of Social Sciences Institute*, 33-48.
- Memiş, E. (2008). History of ancient civilizations. *Bursa: Ekim Press Release*.
- Metin, H., & Lamba, M. (2016). Administrative structure in Anatolian civilizations from the Hittites to the roman empire. *International Journal of Management, Economics and Business*, 161-163.
- Mimir Turkish Encyclopedia. (2020, October 22). [mimirboobk.com](https://mimirbook.com/tr/7f44117f1a4): Retrieved from <https://mimirbook.com/tr/7f44117f1a4>
- Ökte, M. (2008). Economic thought in ancient times. *Electronic Journal of Social Sciences*, 39-40.

Sanemoğlu, O. (2016). The concept of man and society in ancient greek political thought. Plato and Aristotle. *Human & Human*, 42-63.

Savaş, V. (2000). History of economics. Ankara: Siyasal Kitap Evi.

Sevinç, H. (2014). Social developments, political and religious transformation in Greek contemporary civilizations. *International Journal of Social Research*, 232-251.

Sirkeci, O., & Abdulla, M. (2015). Tax practices in middle eastern civilizations. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1239-1252.

Historical Science. (2017, November 4). Tarihbilim.gen.tr: Retrieved from <https://www.tarihbilimi.gen.tr/sumerler/#Sumerlerde-Ordu-Teskilati>

Taş, S., & Günay, E. (2015). Characteristics of societies in ancient times, traditional statuses and institutions determining the economic structure. *Journal of Social Sciences, Sütçü İmam University*, 141-166.

Valbelle, D. (1992). Life in ancient Egypt. Istanbul: *İletişim Publications*.

Wilkinson, T. (2013). Ancient Egypt: the history of a civilization from 3000 BC to cleopatra. *Istanbul: Say Publications*.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Derleme Makalesi

Pazarlama Perspektifinden Dijital Bağımlılık Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme

Ayşe Gülgün TÜRKEN

Sorumlu Yazar, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla MYO
aysegulgunturken@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8657-7622

Aytekin FIRAT

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF
aytekinfirat@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5599-5063

Öz

Dijitalleşen dünyada bireyler olarak artan bir ivmeyle hayatlarımızda varlığını hissettiren teknolojik cihazlara ve uygulamalara bakarak, dokunarak ve onlarla konuşarak günlerimizi sürdürmekteyiz. Zamanımızı, dikkatimizi ve paramızı giderek daha fazla tüketen dijital cihazlarımızın mümkün kıldığı dijital deneyimlere bağımlı olduğumuz söylenebilir. Bu bağımlılık hem akomatik hem de mühendislik ürünü (bilerek tasarlanmış) sonucu ortaya çıkmaktadır. Teknoloji firmaları ve pazarlamacılar dijital ağlar ve büyük veri aracılığıyla bilgi edinmekte, elde edilen bilgileri kullanarak giderek daha fazla bağımlılık yaratan dijital deneyimler yaratmaktadırlar. Bu çalışmada dijitalleşen pazarlama stratejilerinin deneyimleri dijital bağımlılığa nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Dijital pazarlama karmaşı elemanları; ürün tasarımından reklam ve büyük veriye, her yerde bulunan dağıtım dinamiklerine ve “ücretsiz” fiyatlandırmaya kadar deneyimleri şekillendiren dijital stratejilerin rolü ele alınmıştır. Dijital bağımlılık gibi davranışsal bağımlılıkların “gerçek” bağımlılıklar olup olmadığının tartışıldığı günümüzde bireyler/tüketiciler için farkındalık yaratılmasının önemli olduğu ve bu kavramsal ilişkilendirilme çalışması ile literatüre derinlemesine bir bakış açısı sunulacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Dijital bağımlılık, dijital deneyim, pazarlama karmaşı

JEL Sınıflandırma Kodları: M31, O33, I12

A Conceptual Evaluation on Digital Addiction From A Marketing Perspective¹

Abstract

As individuals in a digitalizing world, we go through our days looking at, touching and talking to the technological devices and applications that are increasingly making their presence felt in our lives. We are addicted to our digital devices that consume more and more of our time, attention and money. This dependency is both accidental and engineered (deliberately designed). Technology firms and marketers are increasingly creating addictive digital experiences using insights gained through digital networks and big data. This study aims to reveal how digitalized marketing strategies transform experiences into digital addiction. From product design, advertising and big data, to ubiquitous distribution dynamics and “free” pricing, are discussed. In today's world where it is debated whether behavioral addictions such as digital addiction are “real” addictions, it is thought that it is important to raise awareness for individuals/consumers and this conceptual association study will provide an in-depth perspective to the literature.

Keywords: Digital addiction, digital experience, marketing mix

JEL Classification Codes: M31, O33, I12

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 10.05.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 12.06.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Türken, A. G. ve Fırat, A. (2024). Pazarlama perspektifinden dijital bağımlılık üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 833-855. doi: 10.18074/ckuiibfd.1481626

1. Giriş

Dijital dünyanın merkezinde internetin yer aldığını söylemek mümkündür. İnternet kullanım sebepleri temelde; bilgiye ulaşmak, iletişim kurmak, eğlence ve ticaret yapabilme imkânı sağlaması olarak ifade edilmektedir (Taşlıyan, 2006'dan aktaran Marangoz, 2018, s. 25). Bir pazarlama aracı olarak internet ise işletmeler için geleneksel pazarlama araçlarına göre daha pratik, düşük maliyetli ve daha etkili gerçekleştiği için tercih edilmektedir. Artık pazarlamacılar tüketicilere neredeyse her yerde; mutfakta, ofiste, arabada, metroda ve yatakta, yani tüketicilerin internette çalışan bir dijital cihaza sahip olduğu her yerde ulaşabilmektedir. Tüketicilere ulaşmakla kalmayıp büyük veri ve tahmine dayalı modeller sayesinde tüketicilerin davranışları ve tercihleri hakkında giderek daha fazla bilgi sahibi olmaktadır. Bu sayede, daha da bağımlılık yaratan dijital deneyimler oluşturabilmek için bilgisayarlar ya da akıllı telefonlar gibi teknoloji cihazlar ile kullanılabilen Instagram ya da YouTube gibi platformlarda kişiselleştirilmiş içerikler kullanılabilir.

Dijital deneyimler giderek daha fazla zaman daha fazla dikkat ve daha fazla para harcanmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü bu alışkanlık ile birlikte insanlar teknolojik cihazlardan birkaç saniye bile ayrı kalmaya dayanamaya başlamışlardır. Akıllı telefonun kapalı olması bile insanların yapacakları işlere odaklanmalarına engel olabilmektedir (Ward, Duke, Gneezy ve Bos, 2017, s. 146). Bu durum pek çok tüketici için dijital deneyimlerin birer alışkanlık haline geldiğini göstermektedir. Alışkanlık yaratan bu dijital deneyimlerin birden fazla ismi bulunmaktadır. Kim, Milne ve Bahl'e (2018) göre "akıllı telefon bağımlılığı", Young'a (1998) göre "internet bağımlılığı", Shaffer, Hall ve Bilt (2000)'e göre "bilgisayar bağımlılığı", Montag ve Wall'a (2016) göre "dijital bağımlılık", Chappell, Eatough, Davis, Griffiths'e (2006) göre ise "internet oyun bağımlılığı" şeklinde adlandırılmaktadır. Ortak nokta ise dijital deneyimlerin aşırı kullanımından kaynaklanan zararlı alışkanlıklar oldukları gerçeğidir.

Çalışmada ilk olarak bağımlılığın anlaşılması ve hangi koşullarla temelli mekanizmalar aracılığıyla işlediğinin açıklanması gerekmektedir. Çünkü pazarlamacıların bilerek ya da bilmeyerek dijital bağımlılığa katkıda bulunma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Bu potansiyelleri, pazarlamacıların kararlarının- özellikle pazarlama karması elemanlarının yani 4P (ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım) açısından- dijital deneyimlere bağımlılığı nasıl yarattığını ve sürdürdüğünü inceleyerek açıklanmaya çalışılacaktır. Ardından dijital deneyimlere bağımlılığın olumsuz yanlarına değinilecek ve sektördeki öncü markaların çözüm çabalarından örnekler sunulacaktır. Ayrıca pazarlama karması elemanları için üç çözümsel; tüketicileri bilgilendirme, yönlendirme ve kısıtlama konularına değinilecek, dijital minimalizmin bu üç öneriye katkısı tartışılacaktır.

2. Literatür Araştırması

2.1. Bağımlılık ve Bağımlılığın Gelişim Süreci

Bağımlılık, bir davranışın zararlı sonuçları olduğu bilinmesine rağmen tekrarlanması olarak ifade edilmektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2018). İlk başlarda yapmaktan hoşlanılan bu davranışın getirdiği zararın farkında olunmasına rağmen, mantıksız ve arzulan bir ihtiyaca dönüşmesiyle bağımlılık gerçekleşmektedir. Bağımlılıklar, herhangi bir faaliyet için gerçekleşebilir. Buna ilaç, yasadışı uyuşturucu ve sigara gibi madde veya kimyasal bağımlılıklar ile kumar, yemek yeme, egzersiz veya çalma gibi davranışsal bağımlılıklar da dahil edilmektedir (Orford, 2001, s. 18).

Davranışsal bağımlılıklar genellikle kimyasal bağımlılıklardan ayrı olarak ele alınsa da araştırmalar artık bunları aynı şemsiye altında değerlendirmeye başlamıştır (Rogers ve Smit, 2000, s. 7). Aslında, kimyasal bağımlılıkların mevcut bağımlılık tanımlarına girdiği ve benzer psikolojik, davranışsal ve fizyolojik etkiler gösterdiği göz önüne alınarak DSM-5 (Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı)'in son güncellemelerinde internet veya çevrimiçi oyun bağımlılığı gibi davranışsal bağımlılıkları dahil etme söylemlerinde bulunulmuştur (Van Rooij, Schoenmakers, Vermulst, Eijnden ve Mheen, 2011, s. 207). "İnternet oyun bozukluğu", daha fazla araştırma gerektiren bozukluklar olarak ele alınmaktadır. Davranışsal bağımlılıkların beynin kimyasal temelli bağımlılıklarla aynı bölgelerinin çoğunu harekete geçirdiği nörogörüntüleme araştırmaları ile ortaya koyulmuştur (Kuss ve Griffiths, 2012, s. 352). Bu da davranışsal veya kimyasal olmayan bağımlılıkların ortak noktaları olduğunu ve daha bilinmeyen pek çok benzer yanlarının olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır.

Genetik, bazı bireylerin bağımlılığa diğerlerinden daha yatkın olmasına neden olsa da ikiz çalışmaları genetiğin bağımlılığın tek nedeni olmadığını, fizyolojik değişikliklerin de bağımlılığın oluşumunda rol oynadığı ortaya koyulmuştur (Kovac, 2013, s. 24). İnsanlar eylemlerinin tüm sonuçlarının farkında olmadıklarında veya olumsuz etkilerin ortaya çıkmayacağına inanarak risk almaya daha yatkın olduklarında bağımlılık davranışı daha olasıdır (Orphanides ve Zervos, 1995, s. 745). Buna bağlı olarak, bağımlı tüketiciler bir eylemin uzun vadeli olumsuz sonuçları olabileceği gerçeğini önemsemiyor ya da büyük ölçüde görmezden geliyor olabilirler (Bickel ve Yi, 2008, s. 293). Medya, pazarlama ve popüler kültür, davranışları ve maddeleri daha da normalleştirmekte ve bağımlı olanlar için hatırlatıcı veya ipucu görevi görmektedir (Blake, 2007, s. 108). Bağımlılığın nedenleri tipik olarak ayrı ayrı incelenmiş olsa da daha yakın tarihli çalışmalar bu süreçlerin daha bütüncül bir şekilde ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştur. Yani, bireyin psikolojik ve bilişsel anlayışının yanı sıra sosyal faktörlerin de dikkat edilmesi gereken bir unsur olduğu görülmüştür (Kovac, 2013, s. 26). Pazarlamacıların tüketici davranışlarını ele alırken psikolojik, sosyal ve kişisel faktörleri birlikte değerlendirdikleri bilinmektedir. Bu noktada

pazarlamacıların bağımlılığı kasıtlı veya kasıtsız olarak etkileyebileceği çeşitli yolları olduğunu söylemek mümkündür. Dijital deneyimler sunmak da bunlardan bir tanesidir.

2.2. Dijital Deneyimlere Bağımlılık

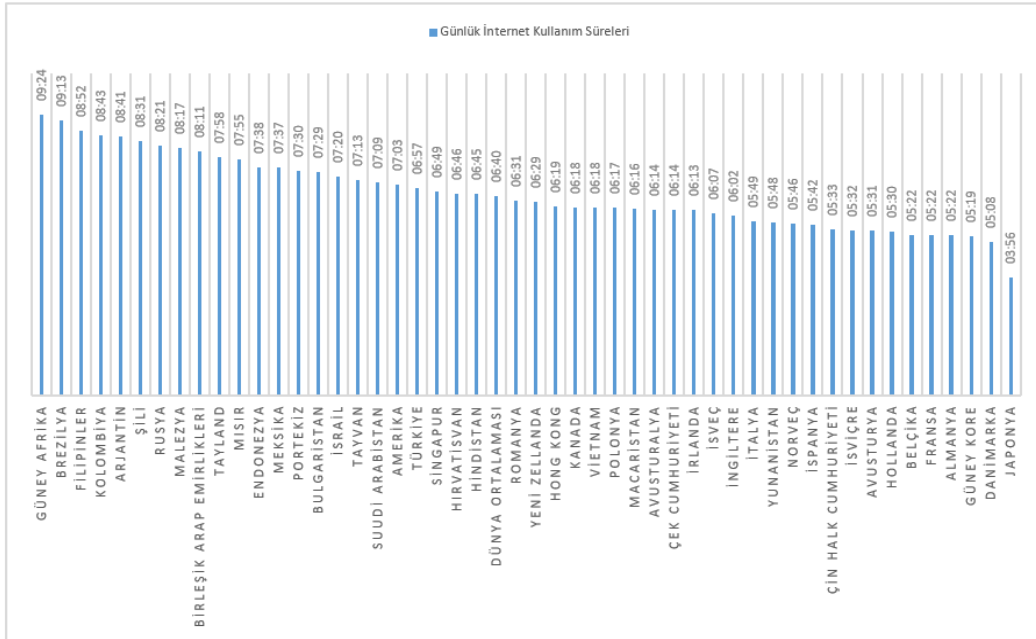
Teknolojik bağımlılık ya da "dijital deneyim bağımlılığı" olarak adlandırılan durum, makine-insan etkileşimini içeren her türlü davranışsal bağımlılığı ifade etmektedir (Widyanto ve Griffiths, 2007, s. 152). İlk kez 1996 yılında bir bozukluk olarak önerilen teknolojik bağımlılığın en sık araştırılan türlerinden biri internet bağımlılığıdır. İnternet bağımlılığına yönelik ilk tanı araçları, kumar sorunlarıdır ve iki bağımlılık arasındaki ortak noktalar ele alınmaktadır (Young, 1998, s. 239). İnternet ister iş amaçlı isterse üretkenlik amaçlı kullanımı söz konusu olduğundan temel ve temel olmayan kullanım olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Bu olgunun önemini ortaya koyan Laconi, Rodgers ve Chabrol'ın (2014) çalışmalarında bu yapı için mevcut ölçekleri değerlendirmeyi amaçlayan 45 değerlendirme aracı tespit edilmiştir. Van Rooji vd.,'e (2011) göre teknolojik bağımlılık, çevrimiçi video oyunları; Kwon vd.,'e (2013) göre akıllı telefonlar ve Barnes, Pressey ve Scornavacca' a (2019) göre çevrimiçi sosyal ağlar gibi daha özel bağlamlarda tanımlanmaktadır. Öz ve Üstün'e (2022)'e göre şehirde yaşayan gençlerin %89'undacep telefonu bulunmakta, bu gençlerin %94ünün telefonunda en az bir mobil oyun bulunmaktadır. Son yapılan çalışmalara bakıldığında dijital bağımlılık ile can sıkıntısı kavramlarının ilişkilendirildiği (Yuwono ve Virlia, 2022; Öz ve Üstün, 2022) görülmekte, can sıkıntısı ile dijital bağımlılık arasında pozitif ilişki ortaya koyulmaktadır.

Pitrez (2022)'e göre dijital tasarım anlayışında sadece ürün ve mesaj tasarımı değil aynı zamanda deneyim ve hizmet tasarımı da önem taşımaktadır. Dijital deneyimler söz konusu olduğunda pazarlamacıların bağımlılığın gelişmesi sürecindeki çabalarını görebilmek adına, bağımlılığın yapı taşları olan alışkanlıklar, asgari düzeyde öz farkındalıklar ya da kasıtlı karar verme süreci incelenebilir (Sandor, 2009, s. 45). Deneyimler, bilinçli olarak fakında olunan; hissedilen, düşünülen ya da görülen olumlu ya da olumsuz şeylerdir (Rozendaal vd., 2018, s. 240). Tek başına bir alışkanlığın varlığı, zararlı olduğu bilinse bile bir davranışı sürdürme dürtüsüne neden olabilir (Orford, 2001, s. 20). Ancak zamanla, tekrarlanan davranışların, davranışla ilgili ipuçları ve uyarılarıyla eşleştiği görülmektedir. Bu durum, klasik koşullanmada olduğu gibi bilinçsizce ya da edimsel koşullanmada olduğu gibi davranışın belirli sonuçlara bilinçli olarak bağlanmasıyla gerçekleşebilir (Kovac, 2013, s. 28).

Klasik koşullanma, insanlar, yerler veya rutinler gibi çevresel uyaranların otomatik olarak belirli bir bağımlılık davranışıyla ilişkilendirilmesiyle gerçekleşir (Glautier, 1994, s. 178). Örneğin, sırada beklemek veya toplu taşıma araçlarını kullanmak cep telefonu kullanımıyla o kadar bağlantılı hale gelebilir ki, bu tür bağlamlarda bulunmak tüketicinin bilinçsizce ve otomatik olarak telefonunu çıkarmasına neden

olur. Edimsel koşullanma perspektifinden bakıldığında, ödüllerin belirli bir davranışla bağlantılı olduğu aktif olarak anlaşıldığında bağımlılık güçlenebilir (Littleton, 2000, s. 86). Kullanımın potansiyel eşlerle tanışmayla bağlantılı olduğu arkadaşlık uygulamaları buna örnek verilebilir. Uygulamayı kullanma davranışı ile olumlu bir sonuç arasındaki ilişki, uygulamanın gelecekte kullanılması ihtimalini artıracaktır. Edimsel koşullanma, olumsuz bir durumun kullanım yoluyla ortadan kaldırıldığı olumsuz pekiştirme yoluyla ortaya çıkabilir. Örneğin, bir uygulamanın kullanılması ile can sıkıntısını ortadan kalkabilir veya istenmeyen sosyal temaslardan kaçınmaya gerekçe olabilir (Robinson ve Berridge, 2000, s. 94). Ödüller sürekli ya da değişken biçimde olabilirler; değişken ödüllerin en bağımlılık yapıcı biçimleri, kumarda olduğu gibi rastgele sayıda denemeden sonra elde edilenlerdir (Ferster ve Skinner, 1957, s. 364). Bazı durumlarda ise hem klasik hem edimsel koşullandırma, bağımlılığı daha güçlü bir şekilde yönlendirmek için birleşebilir; koşullandırılmış çevresel ipuçları hatırlatabilir veya başlatabilir, bilinen ödüller ise davranış olasılığını daha da artırabilir (Orford, 2001, s. 20). Dijital cihazların da bu davranışı hızlandırdığı söylenmektedir. Bağımlılık belirli bir davranışa işaret ettiğinde, bir şekilde ödüllendirildiğinde ve sona ermesi için işaret edilmediğinde teşvik edici olmaktadır (Siemens ve Kopp, 2011, s. 284).

Datareportal 2023 verileri doğrultusunda, kullanıcı başına günde ortalama 400 dakikadan yola çıkıldığında, 2024 yılında dünyanın, interneti kullanarak toplam 780 trilyon dakika harcayacağı söylenmekte ki bunun da neredeyse 1,5 milyar yıllık kolektif insan varlığına denk geldiği görülmektedir. 2024 erken verilerine göre günlük internet kullanımları ise ülke bazında Grafik 1'deki gibi görülmektedir.

Kaynak: Kemp, 2024.

Grafik 1: Ükelere Göre Günlük İnternet Kullanımı

Grafik 1'e göre ölçeğin üst ucunda internette en fazla zamanı 9 saat 24 dakika ile Güney Afrikalıların geçirdiği görülmektedir. Ortalama bir insanın günde 7 ila 8 saatini uyuyarak geçirdiği varsayıldığında, bu rakam internetin şu anda Güney Afrika'nın nüfusu arasında uyanık kalınan saatlerin yüzde 60'ına yakını oluşturduğunu göstermektedir. Bir perspektif olarak, Güney Afrika'da internetin benimsenme oranı şu anda yüzde 75'e yakındır. Ancak, yelpazenin diğer ucunda çok farklı bir hikâye bulunmaktadır. Japonlar internette günde ortalama 4 saatten az zaman geçirdiklerini söylemekte ki bu da diğer tüm ülkelerden günde bir saat daha az olmaktadır. Türkiye ise ölçekte günde 6 saat 57dakika ile 20. sırada yer almaktadır. Bu da dünya çapındaki ortalama kullanım süresi olan 6 saat 40 dakikanın üstünde bir zamanı göstermektedir.

Her coğrafyada farklılık gösteren dijital bağımlılık ve kullanım sürelerinin sebepleri genel olarak ülkelerdeki ürün, platform ve içeriklerin bağımlılığı teşvik etmek için farklı şekillerde birlikte ele alınması ve buna karşın ülkelerin bağımlılığı önleyici birtakım çalışmalar yapmalarıdır. Çünkü internet tüketimi doğrudan dijital deneyimlere bağımlılığın bir sebebidir. Bu hususta dijital deneyimlere bağımlılığın olumsuz sonuçlarından Tablo 1'de bahsedilmektedir.

Tablo 1: Dijital Deneyimlere Bağımlılığın Olumsuz Etkileri

Psikolojik	Narsizm, düşük özgüven, zayıf konsantrasyon, DEHB (dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu), ruh hali değişimleri, anksiyete ve depresyon, stres, uyku bozukluğu
Fiziksel	Sürüşte dikkat dağınıklığı, bisiklet sürme ve yürümenin neden olduğu kazalar, hareketsiz dijital bağımlılık yaşam tarzının etkileri (obezite, diyabet vs.),
Sosyal	İlişki sorunları, çocuklukta sosyalleşme bozuklukları, dil öğrenme güçlüğü, toplumsal söylemin kalitesi ve kibarlığında düşüş
Ekonomik	Üretkenlik maliyetleri, fırsat maliyetleri, tedavi masrafları

Kaynak: Kuss ve Lopez-Fernandez, 2016, s. 160.

Uzmanlar dijital bağımlılık gibi davranışsal bağımlılıkların "gerçek" bağımlılıklar olup olmadığını tartışırken, pratikte Amerika Birleşik Devletleri genelinde tedavi merkezleri açılmaktadır (Alavi vd., 2012, s. 291). Dünya Sağlık Örgütü oyun bozukluğunu Uluslararası İstatistiksel Hastalık Sınıflandırmasında (WHO, 2018) tanımlamakta ve gözlemlemektedir. Gerçekten de yeni araştırmalar davranışsal ve madde temelli bağımlılıklar arasında giderek daha fazla ortak nokta olduğunu göstermektedir (Kuss ve Griffiths, 2012, s. 353). Çin ve Japonya gibi bazı ülkelerde internet bağımlılığı çok daha yaygın bir şekilde tanınmakta ve tedavisi

sunulmaktadır (Golub ve Lingley, 2008, s. 67). Grafik 1’de görülen kullanım verileri de bu iki ülkenin konuya verdiği önemin sonucu olduğu söylenebilir.

2.2.1. Dijital Deneyimlere Bağımlılıkta Pazarlamanın Rolü

Pazarlamacılar, ticaret var olduğu sürece önce belki bilinçsiz, sonra da bilerek bağımlılık yapıcı teklifleri sunmaktan geri durmamışlardır (Martin vd., 2013, s. 1222). Bu durum dijital deneyimlerin, tüketicilerin masumiyeti ile bağımlılık yapıcı doğalarının farkındalığı arasındaki geçişle aynı şeydir. İşletmelerin pazarlama faaliyetleri için interneti kullanmalarının amaçları; müşteri kazanımı, müşteri dönüştürme, müşteri tutma ve müşteri değeri büyütmektir (Roberts ve Zahay, 2013’ten aktaran Marangoz, 2018, s.34). Bu amaçlara ulaşabilmek adına artan rekabet ortamı tüketicileri dijital bağımlılığa çekecek birçok stratejinin gelişmesine sebep olmuştur.

Pazarlamanın bağımlılık yaratan dijital deneyimlerin yaratılmasında oynadığı rol, teknolojinin bir sonucu olarak yaygınlaşmıştır. Bu noktada pazarlamanın en büyük etkisi sunum; ürünleri tüketicinin zihnine ve eline yerleştirmektir. Ürünlerin kişiselleştirilmesi ile birlikte bağımlılık yapıcı etkilerinde artış görülmektedir. Çünkü pazarlamacılar müşteri hakkındaki bilgileri aktif olarak kullanıp daha da kişiselleştirdikçe, bağımlılık yapıcı teklifler ve dijital deneyimler yoluyla toplanan bilgiler artmakta ve bu durum pazarlamacıları daha ileri bir adıma taşımaktadır. Dijital deneyimler sayesinde bir teklifi iyileştirmek pazarlamacılar için her zamankinden daha kolay ve hızlıdır çünkü ellerinde daha fazla veri mevcuttur. Programlama sayesinde test ve yeniden tasarım örüntüsü neredeyse anlık olarak işleyebildiğinden deneyleri yürütmek daha kolay ve daha maliyetsiz bir hal almıştır. Bu güçlerin bir araya gelmesi, dijital deneyimlerin bağımlılık yaratma potansiyelini büyük ölçüde artırdığı söylenebilmektedir (Pan, Chiu ve Lin, 2020, s. 616).

Dijital deneyimler için pazarlama uygulamaları temelde ürün tasarımı, reklam ve tanıtım, dağıtım ve fiyat olarak ayrı ayrı değerlendirmektedir. İnternet kullanımı ile birlikte pazarlamacılar öz ürünlerini dijitalde uygun hale getirip (örneğin e-kitaplar, online gazeteler) sunma imkânı bulmakta ayrıca genişletilmiş ürünleri (müşteri yorumları, iadeler, garanti vb.) açısından da çeşitlendirme yapabilmektedirler. Tüketicilerden gelen şikâyet ve önerileri hızlıca takip edebilmekte, ürünlerini geliştirebilmekte ve hızlıca yayılmalarını sağlayabilmektedirler. Fiyat unsuru açısından değerlendirildiğinde internet ortamında bazı kalemlerde maliyetlerin azalması ile birlikte ürün türlerine göre pazarlamacılar farklı fiyat stratejileri izleyebilmektedirler. Dağıtım konusunda ise internetin sunmuş olduğu farklı kanal yapıları (sosyal medya, web siteleri, arama motorları, alışveriş platformları vb.) pazarlamacıların tüketici ile eş zamanlı farklı noktalardan buluşabilmesine olanak sağlamaktadır (Chaffey ve Ellis-Chadwic, 2019’dan aktaran Kayabaşı ve Söylemez, 2020, s. 111). Tutundurma açısından değerlendirildiğinde, ilk olarak internetin pazarlamacılara bütünleşik pazarlama iletişimi (pazarlama karması elemanları ve tüm medya araçları bir arada kullanılmakta; teknoloji ile veri tabanı

oluşturma, ilişkisel ve kişiselleştirilmiş pazarlama yolları bir bütün olarak ele alınmaktadır) sunduğunu söylemek gerekmektedir (Mucuk, 2017, s. 86).

Tüm bu anlatımlar ışığında dijital deneyimlerde aktif olarak kullanılan pazarlama karmaşı elemanlarını; ürün tasarımı ile pazarlamacıların çabalarının bağımlılık yaratan dijital deneyimler yaratma yolları ve diğer üç pazarlama karmaşı değişkeninin her birinin dijital deneyimlerin bağımlılık yaratan içeriğini derinleştirmeye çalışmak yararlı olacaktır.

2.2.1.1. Ürün Tasarımı

Teknoloji şirketleri, kasıtlı olarak alışkanlık yaratacak ve nihayetinde bağımlılık yaratacak şekilde tasarlanmış ürünleri piyasaya sürdükleri için eleştirilmektedir. Davranışsal psikoloji ve nörobilimden elde edilen bilgiler, giyilebilir cihazlar, oyunlar ve sosyal medya uygulamaları gibi dijital deneyimlerin takıntılı kullanım için tasarlandığını ortaya koymaktadır. Bu tasarım amaçlarının tümü, tekrarlanan davranışları göstermekte, kullanım ödülleriyle pekiştirilmekte ve bir ürün veya hizmetle geçirilen süre en üst düzeye çıkarılmaktadır (Alter, 2017, s. 55).

Birçok faaliyet dijital deneyimlere katılımı gösterebilirken, bildirimler bunlardan muhtemelen en güçlü etkiye sahip olan uyarıcıdır. Bildirimler işitsel, dokunsal veya görsel olabilmektedir. Bunlar her tür dijital deneyimde mevcuttur ve kullanıcılara belirli bir davranışı başlatmaları veya devam ettirmeleri için bir hatırlatıcı olmakta ve dijital bir deneyimi unutmayı zorlaştırarak bağımlılığa teşvik etmektedir.

Bir bildirim ne şekilde olursa olsun; kısa mesaj, e-posta, uyarı veya beğenme gibi öngörülemeyen doğası, kullanıcının daha fazlası için geri gelmesini sağlayarak bağımlılığı teşvik etmektedir. Bunun arkasındaki nörobilim iyi araştırılmış; her uyarı alındığında veya harekete geçildiğinde, beynimizdeki mezolimbik dopamin devreleri aktive olduğu ve bir doz nörotransmitter salındığı ortaya koyulmuştur. Bu küçük "yüksek" beklenti daha sonra tipik olarak gerçekte aldığımız şeyle yanlış eşleştirilmekte ve daha fazlası için bir özlemle sonuçlanmaktadır. Zamanla dopamine alışılmakta, bu da dijital bir deneyimle sürekli artan bir etkileşime neden olarak bağımlılığı derinleştirmektedir (Pan vd., 2020, s.617).

Birçok şirket, sosyal manipülasyonu kullanarak kullanıcıları kendine bağlayan ödüller yaratmaktadır. İnsanlar sosyal onay almak üzere yaratılmışlardır ve olumlu sosyal geri bildirim en üst düzeye çıkaracak seçeneği tercih edeceklerdir. Sosyal ödüllerin kullanımına ilişkin öne çıkan örnekler Instagram ve Youtube verilebilir. Bu platformlarda "beğeniler, yorum yapma, abone olma ve fotoğraf etiketleme" kullanıcıların dikkatini çekmek için sosyal onay ve karşılıklılığı kullanılmaktadır (Sattelberg, 2023).

Ekranları sürekli kaydırma gibi kullanımı artırıcı taktiklerle birleştiğinde beklentinin yarattığı dopamin etkisinde artış olmaktadır. Algoritmalara dayalı

olarak akışlar, kullanıcılara ilgi çekici bulabilecekleri içerikleri göstermek için düzenlenmektedir. Bu da sosyal medyanın, kullanıcıların görüşlerinin, inançlarına meydan okumak yerine onları onaylayan içeriklerle pekiştirildiği "yankı odaları"na dönüşmesine sebep olabilir. Bitirmek için bir uyarıcı olmadığından, kullanıcılar gelecekteki "daha iyi" bir şarkı, video, makale, haber veya romantik bir olasılık ihtimaliyle ekranı kaydırmaktadır. Bu da bağımlılık yaratan kullanımı teşvik etmektedir. Temelde, uygulamalar ödülün ziyade beklentiyi en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Zeigarnik döngüsü olarak bilinen; beklentinin sürekli tüketimi tetiklemesi ve memnuniyetin sonsuza kadar ertelenmesi durumunda olduğu gibi (McGraw ve Fiala, 1982, s. 61), teknoloji şirketleri kullanıcıların tatmin olmasını istememekte; gelecekte ertelenmiş tatmin beklentisiyle onları tatminsizlik durumunda tutmak istemektedirler (Sattelberg, 2023). Tüm bu tasarım seçenekleri ile dijital bir deneyimin bağımlılık yapma ihtimali artırılmaktadır.

Webb, Edward, Web, Goerss, Beljan ve Olenchak'e (2005) göre aşırı odaklanma ve Helm-Estabrooks'a (2004) göre sebat etme, psikolojik durumların ön koşulu olan dalmaya neden olmaktadır. Bölümler veya diğer bitiş noktaları gibi bir davranışı sonlandırmaya yönelik doğal ipuçlarının ortadan kaldırılması, bireylerin akışta kalmasını sağlamaktadır (Csikszentmihalyi, 1992'den aktaran Nakamura ve Csikszentmihalyi, 2009, s. 92). Birey içinde bulunduğu bu psikolojik süreçte farklı; odaklanma, zorlayıcı problemleri çözüme kavuşturma, öz bilinçte kayıp, zaman kavramında dönüşüm gibi zihinsel deneyimler elde etmektedir. Yani bu durumlarda, bir davranışı gerçekleştiren kişi kontrolü kaybetmekte ve davranışı durmaksızın tekrarlamaktadır. Teknoloji şirketleri kullanıcı deneyimlerini, kullanıcının uygulamalarında ya da platformlarında mümkün olduğunca fazla zaman geçirmesini sağlayacak şekilde tasarlamaktadır (Cooper, 2017). Zira kullanıcılar birkaç dakikalığına internete girmeyi planlasalar da bunun yerine saatlerce vakit geçirmeye başlamaktadırlar.

Son olarak, dijital deneyimlerin ağ bağlantısı ile gerçekleşmesi, teknoloji şirketlerinin tüketicilerin cihazlarını nasıl kullandıklarına dair anlık verilere ulaşmasını sağlamaktadır. Bu veriler, tahminli algoritmalarla birleştirilerek daha da bağımlılık yaratan seçenekleri tasarlamak için yeniden düzenlenmektedir. Dahası, şirketler müşterileri üzerinde giderek daha gizli, gerçek dünya deneyleri sürdürmektedirler. Bildirimler gibi ipuçları, kullanıcıları daha uygun zamanlarda uyaracak şekilde ayarlanmaktadır. Akışlar, durmayı en aza indirecek ve doğru düzeyde ödüllendirici içerik sunacak şekilde uyumlanmaktadır. Tüm insanlara erişimi olan ve kurumsal inceleme kurulları tarafından çok az gözetimleri olan ya da hiç gözetimleri olmayan şirketler, üçüncü taraflar için mümkün olmayan deneyleri izlemekte ve yürütmektedir. Örneğin Facebook'un kullanıcıları üzerinde yaptığı deneyler sızdırıldığında, bazı uzmanlar eylemlerinin yasadışı olduğunu savunmuş ve basında olumsuz izlenim bırakmıştır (Fung, 2014).

2.2.1.2. Fiyat ve Maliyet

Fiyatlandırma tek başına bağımlılığa neden olmasa da bağımlılığın gelişmesine ve pekişmesine yardımcı olabilmektedir. Çünkü birçok dijital deneyimin tüketiciye maliyeti neredeyse sıfırdır ve yeni araçların kullanımını sorunsuz hale getirmektedir. İnternet içeriğinin çoğu (haberler, makaleler, videolar) ücretsiz olduğu gibi birçok platform (Facebook, Youtube, Instagram) ve uygulama (Candy Crush) da ücretsiz şekilde sunulmaktadır. Yine, gıda endüstrisi ile bir benzetme yapılabilir; sağlıklı gıdalar önemli ölçüde prim yaparken en bağımlılık yapıcı gıdaları (yağ oranı yüksek, şeker oranı yüksek ve besin değeri düşük) en düşük fiyatlandıran şirketlere eleştirilerde bulunulmuştur (French, 2003, s. 841). Aynı şekilde, en bağımlılık yapıcı, en az verimli dijital deneyimler (oyunlar, sosyal medya, müzik, videolar) ücretsizdir ve bu nedenle kullanmaya hazırdır. Oysa daha ciddi materyaller (e-kitaplar, gazeteler, birçok çevrimiçi kurs) ücretli duvarların arkasındadır ve bu nedenle kullanmadan önce değerlendirmeyi süreci yaşatmaktadır (Campbell ve Grimm, 2019, s. 115).

Dijital deneyimler tüketiciye ufak bir maliyet içerdiğinde, çeşitli mekanizmalar maliyetleri daha az korkutucu ve daha az zahmetli hale getirmektedir. Bu sadece deneme ve alışma sürecini teşvik ederek alışkanlıkların geliştirilmesini kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda sürekli kullanımını da kolaylaştırmaktadır. Pek çok dijital deneyimde ek içerik ya da özellikler için küçük geçiş ücretlerinin alındığı modeller bulunmaktadır. Bir kişi bir oyuna bağlandığı zaman; temel algoritma değişmekte, böylece başka kaynaklar, yetenekler veya oyun para birimi için ödeme yapılmadıkça oyunu kazanmak mümkün kılınmamaktadır. Bu genellikle "kazan-kazan" oyun geliştirme stratejisi olarak adlandırılan bir taktik olarak kullanılmaktadır (Kimppa, Heimo ve Harviainen, 2016, s. 135). Ayrıca bu işlemler tüketiciye zahmetsiz gelmekte çünkü oyun uygulaması kişinin Apple veya Android hesabına bağlı olduğundan kredi kartına o sırada gerek olmamaktadır. Bundan sebep hesaplarında büyük faturalar biriken ebeveynlerden yüksek sesli tepkiler geldiğinin örnekleri görülmüştür (Ledbetter, 2016).

Mikro işlemlerin maliyetine ek olarak, dijital deneyimlerin tüketicilerin dikkatine yönelik olan maliyetleri de önem arz etmektedir (Wu, 2017, s. 32). Bu durum, aslında internette önce ortaya çıkan ve 1970'lerin reklam destekli medya tekliflerinden doğan, sıkça alıntılanan "Bir ürün için ödeme yapmıyorsanız, ürün sizsinizdir" ifadesiyle özetlenebilir (Goodson, 2012). Çoğu teknoloji şirketinin amacı, kullanıcıları mümkün olduğunca uzun süre faaliyette tutmak, böylece onlar hakkında mümkün olduğunca veriye sahip olmak ve daha sonra bu verileri üçüncü taraf reklamcılara para karşılığında sunabilmektir. Dolayısıyla, kullanıcıların dikkatleri, zamanları ve ilgili tüm psikolojik sonuçları maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır (Carr, 2011, s. 73). Pek çok tüketici mikro işlemlerin genellikle gizli maliyetlerinin ve dijital deneyimlerin kendilerine mal olabileceği artan dikkatin ayırında olmamaktadır. Uyarıların yokluğu tüketicileri dijital deneyimleri

kullanmaya ya da aşırı kullanmaya eğilimli hale getirerek bağımlılığı kolaylaştırabilmektedir.

2.2.1.3. Tutundurma Tasarımı

Reklam ve promosyonlar dijital deneyimlere bağımlılığın gerçek nedeni olmasa da, bu tür bağımlılıkların hem başlatılmasına hem de devam etmesine sebebiyet vermektedir. İlk olarak, reklamlar genellikle dijital bir teklifi kullanmaya başlamak için bir ipucu görevi görmektedir (Martin vd., 2013, s. 1222). Bu durum özellikle giyilebilir cihazlara ya da telefonlara bağlı dijital deneyimler için geçerlidir; öyle ki, göz alıcı reklamlar en yeni cihaz için arzu yaratmakta ve günlük yaşantıda kullanımı gerekli bir ihtiyaç algısı yaratmaktadır. Bu durum, tüketicilerin bağımlılığa sürüklenmesinde yaygın bir araç olan alışkanlıkların ince bir şekilde sunulmasını sağlamaktadır (Kovac, 2013, s. 29). Bu tür reklamlar yalnızca yeni özelliklerin faydalarından bahsederek olası zararları göz ardı etmektedir. Daha önce de değinildiği üzere, bir davranışın sonuçlarının anlık faydalar lehine göz ardı edilmesi bağımlılığın bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Bickel ve Yi, 2008, s. 293).

Dijital deneyimler çok dikkat çekmeden genellikle kendi reklamlarını yapacak şekilde oluşturulmaktadır. Etkisi muhtemelen farkındalıkla sınırlı olsa da en temel düzeyde, Gmail ve Apple'ın mail gibi uygulamalar ("iPhone'dan gönderildi") mesajlara alıcıları hizmet konusunda uyaran etiketler yerleştirmektedirler. Daha incelikli bir şekilde, birçok dijital deneyim kapalı sistemler olarak tasarlanmıştır (Facebook ve Instagram) ve kullanıcıların başkalarıyla iletişim kurmak veya etkileşimde bulunmak için hizmete katılmalarını şart koşmaktadır (Cooper, 2017). Bu yaklaşım sosyal ağ teorisinin gücünü artırmakta, bir sistemde ne kadar çok kullanıcı varsa, onu kullanmayı bırakmak o kadar zorlaşmaktadır. Daha fazla etkileşim daha fazla bildirim ve uygulama açılışı ile kullanıcılara ödül sunma vaadinde bulunmaktadır. Bunların hepsi bağımlılık alışkanlıklarını güçlendirmektedir (Robinson ve Berridge, 2000, s. 101). Pek çok dijital ürün ve hizmet, kullanıcıları yeni kullanıcılar kazanmak için aktif olarak teşvik ederek reklam yapmış olmakta ve dijital bir deneyimi sonlandırmaya yönelik ipuçlarını incelikle en aza indirmektedir (Campbell ve Grimm, 2019, s. 117).

Geniş anlamda reklamlar dijital deneyimlerin (aşırı) kullanımını normalleştirmektedir (Martin vd., 2013, s. 1223). Deneyimlere katılan tüketiciler dijital cihazlarla bağlantılı kişiler güçlü, genç ve havalı olarak tasvir edilmektedir. Dijital deneyimlerin kendisinde, reklamlar genellikle oldukça inceliklidir; birçok firma reklamları çevreyle harmanlamaktadır (Campbell ve Grimm, 2019, s. 117). Örneğin, küçük bir açıklama dışında, sosyal medyadaki reklamlar genellikle takip edilen hesapların gönderileriyle tamamen aynı görünmektedir. Reklamları daha az fark edilir ve daha az rahatsız edici hale getirerek daha fazla kullanım sağlamak ve alışkanlık oluşumunu teşvik etmektedirler. Son olarak, çevrimiçi ortamda bulunan büyük miktardaki veri, dijital reklamların daha hassas bir şekilde

hedeflenmesini sağlamaktadır. Birey hakkında hem fiziksel hem de psikolojik olarak ne kadar çok şey bilirlerse, o kadar ilgi çekici reklam mesajları hedefleyebileceklerinden öncelikli gelir kaynağı reklamcılık olan teknoloji şirketleri bireyler hakkında mümkün olduğunca çok şey bilmelilerdir. Tüm bu veriler, çevrimdışı reklamlardan daha alakalı ve ilgi çekici dijital reklamlarla sonuçlanabilir, kullanıcı kesintisini en aza indirebilir ve hatta potansiyel olarak bir ödül görevi görebilir (Chen, Fan ve Li, 2016, s. 582). Bu deneyim sırasındaki psikolojik durumu açıklayan kavramlardan birisi akıştır. Deneyimler, tüketiciler dahil edilerek yaratılmakta ve tüketicilerin hafızalarında güzel anılar bırakmayı hedeflemektedir (Akyol ve Aksatan, 2013, s. 74). Akış kavramı da bireyin etkinlik ya da bir mesajla bütünleşmesini, reklamdaki keyif aldığı anlarda optimal deneyim elde etmesini sağlamaktadır. Tüketiciler sürece odaklandıklarında ilgisiz düşüncelerden ve algılardan soyutlanmakta ayrıca çevrelerindeki başka uyarıcılara neredeyse tepki vermemektedirler. Bu konsantrasyon halinin tüketicilerin satın alma kararlarını da etkilediği görülmektedir (Lee ve Jeong, 2012, s. 52).

2.2.1.4. Yer ve Dağıtım

Bulunabilirlik tek başına bağımlılığa neden olmasa da varlığı bağımlılığı pekiştiren davranışları tetikleyebilmektedir (Martin vd., 2013, s. 1225). Gıda endüstrisi, tüketimi arttırdığı ve sağlığı olumsuz etkilediği deneysel olarak kanıtlanmış bir strateji olan yüksek şekerli içecekleri ve yüksek yağlı, düşük besleyici gıdaları her yerde erişilebilir kılmakla suçlanmıştır (Seiders ve Petty, 2004, s. 156). Tıpkı internetin ortaya çıkmasıyla kumar oynamanın kolaylaşması gibi teknoloji şirketlerine de benzer bir suçlamada bulunulabilir (Cotte ve Latour, 2008, s. 747).

Dijital cihazlarımız her yerde yanımızda bulunan arkadaşlarımızdır ve bu cihazları birbirine bağlayan ağlar (internet, fiber, asimetrik dijital abone hattı, 3G, 4G ve 5G ağları) her yerde bulunmaktadır. Restoranlarda, kafelerde, barlarda, uçaklarda ve trenlerde, çok ironik bir şekilde sosyal etkileşim için elverişli ve gerekli olan tüm bu yerlerde ücretsiz Wi-Fi sunulmaktadır. Bu ağların sosyal mekanlarda her yerde bulunması, sanal etkileşim için fiziksel etkileşimden vazgeçilmesi nedeniyle sosyal varlığı sosyal yokluğa dönüştürmektedir (Turkle, 2017, s. 42). Facebook'un Afrika'da uydu üzerinden ücretsiz internet erişimi sağlamaya yönelik görünürdeki hayırseverlik amacı, dijital kampanyacılar ve internet özgürlüğü savunucuları tarafından dijital sömürgecilik olarak değerlendirilmiş ve sert eleştirilerde bulunulmuştur (Shearlaw, 2016).

Her yerde bulunan bir internet tabii ki bir dizi fayda sağlamaktadır. Ancak, internetin ulaşılabilirliğinin bağımlılığı da mümkün kılabileceğini kabul etmek önemlidir. Bildirimler her an her yere ulaştırılabilir ve olası anlık ödülleri tetikleyebilecek ipuçları getirebilir. Bu tür sürekli ulaşılabilirlik ve rastgele ödüllerin tetiklenmesi, işaret-ödül bağlantısını güçlendirmekte ve bağımlılığı derinleştirmektedir (Turkle, 2017, s. 43). Dijital deneyimler ne kadar çok yerde kullanılabilir hale gelirse, bu deneyimler o kadar çeşitli ödüller sunabilecektir. Buna lokasyon bazlı

promosyonlar ve teklifler ya da farklı bir bölgede yeni flört profillerini görebilme gibi açık ödüller örnek verilebilir. Bazı durumlarda, dijital deneyimlere kolay erişimin ödülleri daha kapalı sunulabilir. Bağlantı bazen sosyal açıdan garip durumlar için bir kaçış sağlayarak kullanıcıları bir stres faktöründen uzaklaştırarak ödüllendirir. İnternet her zaman ve her yerde bulunduğu için, dijital deneyimlerin zayıflık veya endişe hissedilen zamanlarında kullanımı söz konusu olabilir. Örneğin her yerde mevcut olan internet bağlantısı, bir kullanıcının plansız ve beğenilen bir sosyal medya gönderisi oluşturmaya sebep olabilir (Campbell ve Grimm, 2019, s. 118).

Teknoloji endüstrisi sürekli artan bant genişliği (veri aktarım hızı) ile dikkatleri çekmeye çalışmaktadır. Bant genişliği daha fazla veri çıkışı ve daha sürükleyici etkileşimler sağladığı için önemlidir. Çünkü dijital deneyim ne kadar sürükleyici olursa, bağımlı olma ihtimali de o kadar fazla olacaktır (Doan ve Strickland, 2012, s. 66). En sürükleyici deneyim olan sanal gerçeklik (VR), çok yüksek veri aktarım hızları gerektirmektedir. Kotler (2014)'e göre sanal gerçeklik kimyasal bağımlılıkların dijital dünyadaki halidir ve bağımlılık yaratan gerçek üstü sanal gerçeklik yolculukları için "sarsıcı" ifadesi kullanılmaktadır. Daha sürükleyici deneyimler, bir deneyimi sonlandırmak için var olan sebepleri ortadan kaldırmaktadır.

3. Sonuç

Dijital bağımlılık bir sorun kabul edildiğinde, sorumlunun kim olduğu konusunda; hükümetler, endüstriye, endüstri ise tüketicinin seçim özgürlüğüne işaret etmektedir (Korn, Gibbins ve Azmier, 2003, s.242). Dijital deneyimlere bağımlılık bir tüketici davranışıdır; yanı sıra teknoloji ve pazarlama endüstrisi tarafından kasıtlı olarak tasarlanan bir davranıştır. Birçok firmanın iş modeli insan dikkatinin harcanmasına dayandığından, teknoloji ve pazarlama endüstrisi de ironik bir şekilde bu mühendisliğe benzer şekilde bağımlıdır.

Bağımlılık yaratan deneyimlere karşı gösterilen tepkiye en büyük iki oyuncu, Apple ve Google'ın verdiği karşılıkları örnek verilebilir. Çünkü bu firmalar değişimi etkilemek için en büyük potansiyele sahip iki büyük markadır. Apple iOS 12'de, Google ise Android P'de kullanıcılara telefonlarında ne kadar zaman geçirdiklerini ve en çok hangi programların zaman aldığını gösteren uygulamalar içeren değişiklikler yapmıştır. Buna göre kullanıcılar daha sonra bir uygulamanın ne kadar süre aktif kalacağına dair günlük sınırlar getirebilmiştir. Ayarlanan zaman sınırına ulaşıldığında, kullanıcı ya uygulamayı kullanmayı bırakacak ya da zaman sınırını sıfırlayacak, uzatacak veya kapatarak kullanmaya devam edecektir (Dignan, 2018). Ayrıca Apple "Yatarken Rahatsız Etme" özelliği ile kullanıcıların gece boyunca bildirimleri sessize almasına olanak tanıyarak mevcut "Rahatsız Etme" özelliğini genişletmiş, kullanıcıların bildirim almayacakları belirli zaman sınırları belirleyebilmeleri için bir zamanlayıcı özelliği de sunmuştur. Benzer uygulama Google tarafından "Dijital Denge" olarak sunulmuştur. Ek olarak ebeveyn kontrolü

için bir güncelleme de getirerek konuya duyarsız kalmadıklarını göstermek istemişlerdir (San Jose, 2018). İronik bir şekilde, araştırmalar bu mesajların bazen tam tersi bir etki gösterebildiğini, kullanıcıyı daha uzun süre oynamaya teşvik ettiğini ya da suçluluk duygusu yaratarak kullanıcıların gerçeklikten daha fazla kaçmak istemesine sebep olduğunu ortaya koymaktadır (Alter, 2017, s. 68). Dolayısıyla, bu girişimler ile insanın cihazlarını, uygulamalarını veya platformlarını kullanma şeklini önemli ölçüde değiştirmesi pek olası değildir. Uzmanlar bu değişikliklerin etkililiği konusunda ikiye bölünmüş durumdadır. Tsukayama'ya (2018) göre ne kadar tüketildiğini bilmenin tüketim şeklini etkilediğine dair hiçbir kanıt yoktur. Gerçekten de ampirik araştırmalar, bilginin gerekli olduğunu ancak davranışı değiştirmek için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır (Worsley, 2002, s. 581). Özetle, sektörün dijital bağımlılık sorununa verdiği yanıtın asgari düzeyde kaldığı görülmekte ve uzun vadede rekabetçi nedenlerden dolayı bu sorun için yeterli olması beklenmemektedir. Buna karşılık kendi kendini düzenlemeyle (dijital minimalizm örnek verilebilir) bazı değişikliklerin sağlanması ihtimalinin mevcut olduğu savunulabilir.

Modern dünyada cihazların ve dijital deneyimlerin her yoğun kullanımı olumsuz değildir; aslında, cihazların yoğun kullanımının olumsuz bir etkiye sahip olmadığı ve tanımlandığı gibi bağımlılık yapmadığı birçok durum vardır. Bunlara, alım satımları takip etmek için düzenli olarak akıllı telefonunu kontrol etmesi gereken iş insanları, kalp sorununu takip etmek için düzenli olarak akıllı saatini kontrol eden bireyler örnek verilebilir. Ya da dijitalde mecralara ilgi duyan bireylerin artık sahip olmak yerine birlikte tüketerek ürünlerin âtıl kapasitelerini de verimli kullanımını tertih etmeye başladıkları görülmektedir. Ev, araç, bisiklet ve benzeri ürünleri satın almaktansa kiralamaları buna örnek verilebilir. Bireylerin ürünlerini kullanmadıklarında da ihtiyacı olanlarla paylaşmaları, üründen elde edilecek verimliliği artırmaktadır. Ayrıca ortak tüketim çevresel kaynakların tüketiminin daha bilinçli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Akdemir ve Fırat, 2022, s. 37).

Pazarlamacılar sunduklarını mümkün olduğunca bağımlılık yapıcı hale nasıl getireceklerini öğrenmek için rekabetçi bir yaklaşım sergilemekteyken, tüketicilerin psikolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik, demografik ve kişisel özelliklerine odaklanmaktadır. Dijital deneyimlere bağımlılığın olumsuz etkileri de yine aynı faktörlere etki etmektedir. Pazarlamacılar ve sektör tüm bu stratejileri oluştururken tüketicilerin, dijital deneyimleriyle ilgili olarak soğukkanlılıklarını korumak için kendi başlarına mücadele ettikleri söylenebilir. Konuya çözüm sunabilmek için şu soruların cevaplanmasının doğru olacağı düşünülmektedir:

- Bağımlılık yaratan dijital deneyimlerin başlangıçta benimsenmesini önlemeye çalışmak etkili midir? Yoksa her yerde bulunmaları nedeniyle bu tür çabalar nafi midir?

- Çabalar bağımlılığı önlemek yerine yönetmeye mi odaklanmalıdır?

- Bir bağımlılık dönemini tetikleyen işaretleri mi yoksa bir bağımlılık döneminde sağlanan ödülleri mi azaltmak daha iyidir? Ya da kullanıcıları kendi davranışları üzerinde düşünmeye sevk etmek için daha doğal durma/davranışı bırakma noktaları yaratmak daha mı iyi olacaktır?

İlgili konuda pazarlama literatürüne katkı sağlanabilmesi hususunda yukarıdaki sorulara cevap aranması önerilmektedir. Tüketici perspektifli ya da sektörel cevapların dijital deneyimlere olan bağımlılığın anlaşılması, bu bağımlılığı kontrol etmek için stratejiler geliştirilmesi ve buna göre hem literatüre hem de yasa koyuculara değerli fikirler sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akdemir, R., ve AYTEKİN, F. (2022). Paylaşım ekonomisinde bireylerin dijital platformlarda ürün/hizmet kiralama niyetlerinin ajzen'in planlanmış davranış teorisi kapsamında değerlendirilmesi. *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), 35-62.

Akyol, B. ve Aksatan, M. (2013). Akış teorisinin, müze ziyaretlerine uygulanabilirliğine dair kavramsal bir model ve araştırma önerileri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 12(6), 69-90.

Alavi, S., Ferdosi, M., Jannatifard, F., Eslami, M., Alaghemandan, H. ve Setare, M. (2012). Behavioral addiction versus substance addiction: Correspondence of psychiatric and psychological views. *International Journal of Preventive Medicine*, 3(4), 290-294.

Alter, A. (2017), *Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked*. London: Penguin.

American Psychiatric Association (2018). Top ten things everyone should know about addiction? Erişim Tarihi: 14/02/2024 <https://www.psychiatry.org/patients-families/addiction/what-is-addiction>. (Rapor: APA: What Is a Substance Use Disorder?). Washington.

Barnes, S. J., Pressey A. ve Scornavacca, E. (2019). Mobile ubiquity: Understanding the relationship between cognitive absorption, smartphone addiction and social network services. *Computers in Human Behavior*, 90(1), 246–258.

Bickel, W. ve Yi, R. (2008). Temporal Discounting as a Measure of Executive Function: Insights from the Competing Neuro-Behavioural Decision System Hypothesis of Addiction. D. Houser ve K. McCabe (Ed.). *Advances in Health Economics and Health Services Research: Neuroeconomics* içinde (s. 289-310). Bingley, UK: Emerald.

- Blake, A. (2007). Drugs and Popular Music in the Modern Age. P. Manning (Ed.) *Drugs and Popular Culture: Drugs, Media and Identity in Contemporary Society* içinde (ss. 103-116). Cullompton, UK: Willan.
- Campbell, C. ve Grimm, P. (2019). The challenges native advertising poses: Exploring potential ftc responses and identifying research needs. *Journal of Public Policy ve Marketing*, 38(1), 110–123.
- Carr, N. (2011), *The Shallows: What the Internet is Doing to Our Brains*. New York: W.W. Norton and Company.
- Chaffey, D., ve Ellis, C. F. (2019). *Digital Marketing*. UK: Pearson.
- Chappell, D., Eatough, V. Davis, M. ve Griffiths, M. (2006). Everquest-it's just a computer game right? an interpretative phenomenological analysis of online gaming addiction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 4(3), 205-216.
- Chen, J., Fan, M. ve Li, M. (2016). Advertising versus brokerage model for online trading platforms. *MIS Quarterly*, 40(3), 575-596.
- Cooper, A. (9 Nisan 2017). What is brain hacking? tech insiders on why you should care. Erişim tarihi: 09/01/2024. <https://www.cbsnews.com/news/brain-hacking-tech-insiders-60-minutes>.
- Cotte, J. ve Latour, K. A. (2008). Blackjack in the kitchen: Understanding online versus casino gambling. *Journal of Consumer Research*, 35(5), 742-758.
- Csikszentmihalyi, M. (1992), *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dignan, L. (5 Haziran 2018). Apple, google have similar phone addiction approaches with ios, android. Erişim tarihi: 9/01/2024 <https://www.zdnet.com/article/apple-google-have-similar-phone-addiction-approaches-with-ios-android/>
- Doan, A. ve Strickland, B. (2012). *Hooked on Games: The Lure and Cost of Video Games and Internet Addiction*. Thornhill: FEP International.
- Ferster, C.B. ve Skinner, B.F. (1957). *Schedules of Reinforcement*. East Norwalk. CT: Appleton-Century-Crofts.
- French, S. (2003). Pricing effects on food choices. *Journal of Nutrition*, 133(3), 841-843.

- Fung, B. (23 Eylül 2014). Facebook and okcupid's psychological studies were illegal under maryland law. Erişim tarihi: 09/01/2024
<https://www.washingtonpost.com/news/theswitch/wp/2014/09/23/facebook-and-okcupids-psychological-studies-were-illegal-under-maryland-law-professor-argues/>
- Glautier, S. (1994). Classical Conditioning, Drug Cues and Drug Addiction. C.B. Legg ve D. Booth (Ed). *Appetite: Neural and Behavioral Bases* içinde (s. 165-192). Oxford: Oxford University Press.
- Golub, A. ve Lingley, K. (2008). Just like the qing empire: Internet addiction, mmogs, and moral crisis in contemporary China. *Games and Culture*, 3(1), 59–75.
- Goodson, S. (5 Mart 2012). If you're not paying for it, you become the product. Erişim tarihi: 9/01/2024
<https://www.forbes.com/sites/marketshare/2012/03/05/if-youre-not-paying-for-it-you-become-the-product/?sh=5a50c07a5d6e>
- Helm-Estabrooks, N. (2004). The problem of perseveration. *Seminars in Speech and Language*, 25(4), 289-290.
- Kayabaşı, A. ve Söylemez, C. (2020). *Dijital Pazarlama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kemp, S. (31 Ocak 2024). Digital 2024: Global overview report. Erişim tarihi: 05/02/2024 <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>.
- Kim, K., Milne, G.R. ve Bahl, S. (2018). Smart phone addiction and mindfulness: An intergenerational comparison. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 12(1) 25-43.
- Kimppa, K., Heimo, O.I. ve Harviainen, T. (2016). First dose is always freemium. *ACM SIGCAS Computers and Society*, 45(3) 132–137.
- Korn, D., Gibbins, R. ve Azmier, J. (2003). Framing public policy towards a public health paradigm for gambling. *Journal of Gambling Studies*, 19(2), 235-256.
- Kotler, S. (15 Ocak 2014). *Legal heroin: Is virtual reality our next hard drug?* Erişim tarihi: 07/01/2024
<https://www.forbes.com/sites/stevenkotler/2014/01/15/legal-heroin-is-virtual-reality-our-next-hard-drug/?sh=ec525c1a010d>

- Kovac, V. B. (2013). The more the 'merrier': A multi-sourced model of addiction. *Addiction Research and Theory*, 21(1), 19-32.
- Kuss, D. J. ve Griffiths, M.D. (2012). Internet and gaming addiction: A systematic literature review of neuroimaging studies. *Brain Sciences*, 2(3), 347-374.
- Kuss, D. J. ve Olatz, L.F. (2016). Internet addiction and problematic internet use: A systematic review of clinical research. *World Journal of Psychiatry*, 6(1), 143-176.
- Kwon, M., Lee, J.Y., Won, W.Y., Park, J.W., Min, J.A. ve Hahn, C. (2013). Development and validation of a smartphone addiction scale (sas). *PloS One*, 8 (2), 1-7.
- Laconi, S., Rodgers, R. ve Henri C. (2014). The measurement of internet addiction: A critical review of existing scales and their psychometric properties. *Computers in Human Behavior*, 41, 190–202.
- Ledbetter, J. (29 Aralık 2016). Game in-app purchases are warping kids: Understanding of basic economic ideas. Erişim tarihi: 12/01/2024 <https://qz.com/873348/50000-coins-for-1-99-how-mobile-gamein-app-purchases-are-warping-kids-understanding-of-basic-economic-ideas/>
- Lee, S. A. ve Jeong, M. (2012). Effects of e-servicescape on consumers' flow experiences. *Journal Of Hospitality And Tourism Technology*, 3(1), 47-59.
- Littleton, J. (2000). Can craving be modelled in animals? The relapse prevention perspective. *Addiction*, 95 (2), 83-90.
- Marangoz, M. (2018), *İnternette Pazarlama*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Martin, I. M., Kamins, A. M., Pirouz, D. M., Davis, S. W., Haws, L.K. ve Mirabito, A. M. (2013). On the road to addiction: The facilitative and preventive roles of marketing cues. *Journal of Business Research*, 66(8), 1219–1226.
- McGraw, K. O. ve Fiala, J. (1982). Undermining the zeigarnik effect: Another hidden cost of reward. *Journal of Personality*, 50(1), 58-66.
- Montag, C. ve Walla, P. (2016). Carpe diem instead of losing your social mind: Beyond digital addiction and why we all suffer from digital overuse. *Cogent Psychology*, 3(1), 1-21.
- Mucuk, İ. (2017), *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Nakamura, J., ve Csikszentmihalyi, M. (2009). The Concept Of Flow. C.R. Snyder ve S. J. Lopez (Ed). *Oxford Handbook Of Positive Psychology* içinde (s. 89–105). UK: Oxford University Press.
- Orford, J. (2001). Addiction as excessive appetite. *Addiction*, 96(1), 15–31.
- Orphanides, A. ve Zervos, D. (1995). Rational addiction with learning and regret. *Journal of Political Economy*, 103(4), 739-758.
- Öz, N.D. ve Üstün, F. (2022). Are we playing mobile games because we are bored? An exploratory study on university students. *Mediterranean Journal of Sport Science*, 5(3), 636-650.
- Pan, Y.C., Chiu Y.C. ve Lin, Y.H. (2020). Systematic review and meta-analysis of epidemiology of internet addiction. *Neuroscience Biobehaviour Reviews*. 118, 612-622.
- Pitrez, J. (2022). Information design for augmented reality challenges and concerns of interdisciplinary practice. *Virtual and Augmented Reality for Architecture and Design* içinde (s. 56-87), CRC Press.
- Roberts, M. L. ve Zahay, D. L. (2018). Internet Marketing: Integrating Online and Offline Strategies. M. Roche (Ed.). *A Digital Environment* içinde (s. 1-38). Boston: Cengage Learning.
- Robinson, T. E. ve Berridge, K. (2000). The psychology and neurobiology of addiction: An incentive–sensitization view. *Addiction*, 95(2), 91-117.
- Rogers, P. J. ve Hendrick, S. (2000). Food craving and food ‘addiction’: A critical review of the evidence from a biopsychosocial perspective. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 66(1), 3–14.
- Rozendaal, M. C., Vermeeren, A. P., ve Issidorides, D. C. (2018). Using mobile technologies to capture the visitor experience. *Museum experience design: Crowds, cosystems and novel technologies*, 239-258.
- San Jose, C. (4 Haziran 2018). Apple ceo tim cook speaks at apple's worldwide developer conference. Erişim tarihi: 8/01/2024
<https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/apple-wants-help-you-deal-smartphone-addiction-n879951>
- Sandor, R. S. (2009), *Thinking Simply About Addiction: A Handbook for Recovery*. New York: Penguin Sandor.
- Sattelberg, W. (24 Şubat 2023). Longest snapchat streak. Erişim tarihi: 08/01/2024
<https://www.alphr.com/longest-snapchat-streak/>

- Seiders, K. ve Petty, R.D. (2004). Obesity and the role of food marketing: A policy analysis of issues and remedies. *Journal of Public Policy ve Marketing*, 23(2), 153-169.
- Shaffer, H., Hall, M. ve Bilt, J. V. (2000). Computer addiction: A critical consideration. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70(2), 162-168.
- Shearlaw, M. (1 Ağustos 2016). Facebook lures africa with free internet but what is the hidden cost? Erişim tarihi: 09/01/2024 <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/01/facebook-free-basics-internet-africa-mark-zuckerberg>
- Siemens, J.C. ve Kopp, S. (2011). The influence of online gambling environments on self-control. *Journal of Public Policy ve Marketing*, 30(2), 279-293.
- Tsukayama, H. (7 Haziran 2018). Experts grade apple's and google's new tools to fight smartphone addiction. Erişim tarihi: 11/01/2024 <https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2018/06/07/experts-grade-apples-and-googles-new-tools-to-fightsmartphone-addiction>
- Turkle, S. (2017), *Alone Together: Why We Expect More from echnology and Less from Each Other*. London: Hachette UK.
- Van Rooji, A., Schoenmakers, T.M., Vermulst, A.A., Eijnden, V. ve Mheen, D.V. (2011). Online video game addiction: Identification of addicted adolescent gamers. *Addiction*, 106(1), 205-212.
- Ward, A. F., Duke, K., Gneezy, A. ve Bos, M. (2017). Brain drain: The mere presence of one's own smartphone reduces available cognitive capacity. *Journal of the Association for Consumer Research*, 2(2) 140-154.
- Webb, J., Edward A., Web, N. Goerss, J., Beljan, P. ve Olenchak, R. (2005). *Misdiagnosis and Dual Diagnoses of Gifted Children and Adults: ADHD, Bipolar, OCD, Asperger's, Depression, and Other Disorders*. AZ: Great Potential Press.
- Widyanto, L. ve Griffiths, M. (2007). Internet Addiction: Does It Really Exist? (Revisited). J. Grackebach (Ed.). *Psychology and the Internet* 2nd içinde (s. 141-163). Orlando: Academic Press.
- World Health Organisation (2019). Gaming disorder, primarily online ICD-11 raporu (Rapor No: ICD-11: 6C51.0) Erişim Tarihi: 13/04/2024 <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/338347362>. UK.

Worsley, A. (2002). Nutrition knowledge and food consumption: Can nutrition knowledge change food behaviour? *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, 11(3), 579-585.

Wu, T. (2017), *The Attention Merchants: How Our Time and Attention are Gathered and Sold*. New York: Vintage Books.

Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychology and Behavior*, 1(3), 237-344.

Yuwono, M. R., ve Virlia, S. (2022). Leisure boredom affects gaming disorder on emerging adult smartphone users, *ANIMA Indonesian Psychological Journal*, 37(1).

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Conceptual Evaluation on Digital Addiction from A Marketing Perspective

Extended Abstract

1. Introduction

As a marketing tool, the internet is preferred for businesses because it is more practical, cost-effective and more effective than traditional marketing tools. Digital experiences are increasingly consuming people's time, attention and money. Digital devices are touched hundreds of times a day, and even a few seconds away from them can be unsettling. The more presence of a switched-off smartphone significantly reduces the ability to focus on a task (Ward, Duke, Gneezy, & Bos, 2017, p. 146). This shows that digital experiences have become a habit for many consumers. There are many names for addictive digital experiences. Some are generic names such as "computer addiction" according to Shaffer, Hall, and Bilt (2000), "internet addiction" according to Young (1998), and "digital addiction" according to Montag and Wall (2016). Others are more specific terms such as "internet gaming addiction" according to Chappell, Eatough, Davis, Griffiths (2006) and "smartphone addiction" according to Kim, Milne, and Bahl (2018). However, they all involve the overuse of digital experiences to the detriment of the individual.

2. Method

This paper is a conceptual research. First, it is necessary to understand addiction and explain through which conditioning-based mechanisms it operates. This is because marketers are thought to have the potential to contribute to digital addiction, intentional or unintentional. We will try to explain these potentials by examining how marketers' decisions- especially in terms of marketing mix elements, namely the 4Ps (product, price, promotion and place)- create and sustain addiction to digital experiences. This will be followed by a discussion of the negative aspects of dependency on digital experiences and examples of the efforts of leading brands in the sector to provide solutions. In addition, three solutions for marketing mix elements; informing, guiding and restricting consumers will be discussed and the contribution of digital minimalism to these three suggestions will be discussed.

3. Result and Discussion

When digital addiction is recognized as a problem, governments refer to industry and industry refers to the consumer's freedom of choice as to who is responsible (Korn, Gibbins and Azmier, 2003, 242). Addiction to digital experiences is a consumer behavior, as well as a behavior deliberately designed by the technology and marketing industry.

A number of apps, features and in-app tools have been introduced to reduce digital addiction. For example, there are tools such as screen time notifications on smartphones, displaying the apps that spend the most time, "do not disturb" modes that prevent receiving notifications during certain time periods, especially at night, and parental controls to protect children. However, these initiatives have not been shown to significantly change the way people use their devices, apps or platforms. Indeed, empirical research shows that information is necessary but not sufficient to change behavior (Worsley, 2002, p. 581). On the contrary, it can be argued that there is a possibility to bring about some changes through self-regulation (e.g. digital minimalism).

Not all intensive use of devices and digital experiences in the modern world is negative; in fact, there are many cases where intensive use of devices does not have a negative impact and is not addictive as defined. Examples include business people who need to regularly check their

smartphones to keep track of trades, or individuals who regularly check their smartwatches to keep track of heart problems.

4. Conclusion

As marketers compete to learn how to make their offerings as addictive as possible, they focus on consumers' psychological, physical, social, economic, demographic and personal factors. While marketers and the industry are creating all these strategies, consumers are struggling on their own to keep their cool about their digital experiences. In order to provide a solution to the issue, it is thought that it would be right to answer the following questions:

- Is it more effective to try to prevent the initial adoption of addictive digital experiences? Or are such efforts futile due to their ubiquity?
- Should efforts focus on managing addiction rather than preventing it?
- Is it better to reduce the cues that trigger a period of addiction or the rewards provided during a period of addiction? Or is it better to create more natural stopping points for users to reflect on their own behavior?

It is thought that consumer-based or sectoral responses will provide valuable evidence to both the literature and legislators to understand the addiction to digital experiences and to develop strategies to control this addiction.